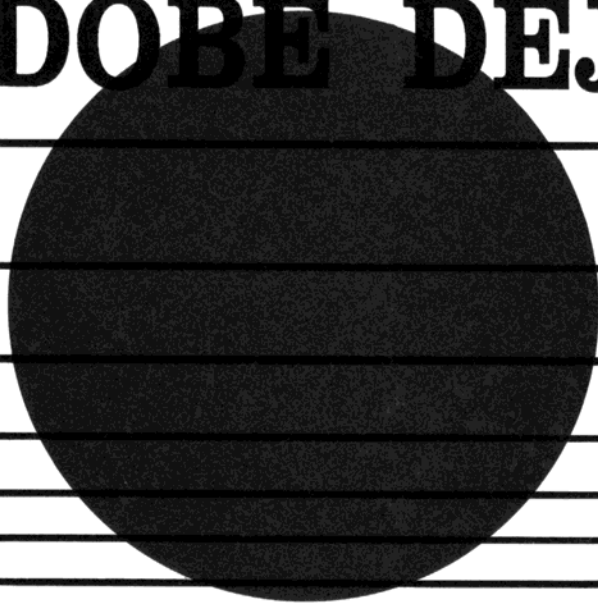

SOUDOBÉ DĚJINY

2-3/99

Předplatné na ročník VI (1999), tj. 4 čísla:

180,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,

210,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.

Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku VI (1999).

Předplatné pro zahraničí:

45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,

60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.

Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 48,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,

Vlašská 9, Praha 1 - Malá Strana, PSČ 118 40, tel.: (02) 575 31 122.

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR

v nakladatelství Doplněk jednou za čtvrt roku.

Obálka Alena Nievaldová.

Resumé přeložil Derek Paton.

Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 1999

SOUDOBE DĚJINY

VI / 2-3

ÚSTAV PRO SOUDOBE DĚJINY AV ČR

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOUBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Vilém Prečan

REDAKČNÍ KRUH:

Milan Drápala, Jan Měchýř, Derek Paton,
Vilém Prečan, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejránek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marès, Paříž
Jan Měchýř, Praha
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

REDAKCE:

Ela Nauschová

Autoři čísla

Jarmila Cysařová (1929)

původním povoláním herečka, v šedesátých letech působila jako redaktorka a televizní recenzentka. V 70. a 80. letech pracovala v dělnických profesích. V posledních letech se věnuje historii Československé televize a FITES.

Karel Durman (1932)

V roce 1970 byl propuštěn z Filozofické fakulty UK za svou politickou činnost, v roce 1980 odešel do exilu a působil jako docent na uppsalské univerzitě. Publikoval ve Švédsku, USA a Itálii, jeho poslední práce *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991* vyšla v Praze v roce 1998.

Bronisław Geremek (1932)

Ministr zahraničních věcí Polska, poslanec Sejmu a předseda poslaneckého klubu Unie svobody, absolvent Varšavské univerzity se specializací na dějiny středověku. V 60. letech byl ředitelem polského střediska v Paříži. V roce 1980 byl členem stávkového výboru v gdaňských loděnicích, poté se angažoval v hnutí Solidarita a účastnil se jednání u „kulatého stolu“ v roce 1989.

Vlastimil Hála (1951)

pracovník Filozofického ústavu AV ČR. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Höhle, Habermas aj.).

Antoine Marès (1950)

přednáší střeoevropskou, českou a slovenskou historii v INALCO (*Institut National des Langues et Civilisations Orientales*) a na dalších francouzských univerzitách. Je ředitelem *Centre d'Etude de l'Europe médiane* a současně vede Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) v Praze. Autor *Histoire des pays tchèques et slovaques* a vedoucí autorských kolektivů řady publikací.

Zdeněk Sládek (1926)

Do roku 1968 pracoval v Ústavu pro dějiny východní Evropy ČSAV, po roce 1989 se vrátil na historické pracoviště. Věnuje se zejména problematice hospodářských vztahů ČSR se sousedními státy a dějinám Ruska v meziválečném období. Autor monografie *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918–1938* (1971) a spoluautor *Dějiny Ruska* (1995).

Jiří Suk (1966)

vystudoval historii a archivnictví na Filozofické fakultě UK a nyní vede dokumentační oddělení Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Milena Šimsová (1932)

Absolventka brněnské filozofické fakulty, zabývá se účastí křesťanů na protifašistickém odboji. Podílela se také na uspořádání archivu Přemysla Pittra a Olgy Fierzové a vydání textů Boženy Komárkové.

Oldřich Tůma (1950)

ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Od devadesátých let se zabývá moderními českými dějinami, zvláště obdobím 1969–1989.

Obsah

Oldřich Tůma	9:00, Praha-Libeň, horní nádraží <i>Exodus východních Němců přes Prahu v září 1989</i>	147
Zdeněk Sládek	Listopad a prosinec 1989 v Československu pohledem sovětského oficiálního tisku	165
Antoine Marès	Francouzsko-československé vztahy v letech 1944–1948 neboli mnichovský syndrom	187
Vlastimil Hála	K pojetí češství u Jana Patočky a některým jeho souvislostem	208
<i>Materiály</i>		
Antoni Dudek	Polská cesta k demokracii 1986–1989 <i>Chronologie událostí</i>	227
Tibor Beck	Politický tranzit v Maďarsku 1987–1990 <i>Chronologie událostí</i>	254
Jarmila Cysařová	Čas přelomu <i>Garáž OF ČST: 21. listopadu 1989 – 11. ledna 1990</i>	297
<i>Diskuse</i>		
Karel Durman	Některé negativní mezinárodní faktory ovlivňující demokratickou revoluci 1989–1990	308
<i>Horizont</i>		
Bronisław Geremek	Role Polska při svržení komunismu v Evropě	321

Recenze

Zdeněk Sládek	Zhroucení sovětského hospodářství v letech 1985–1989 <i>Viděno zevnitř</i>	328
Vlastimil Hála	Nevhodné oběti, nesprávný příběh...	337
Milena Šimsová	Nad knížkou o neznámé tváři odboje <i>Poznámky poněkud osobní</i>	341

Dokumenty

Jiří Suk	K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989 <i>Dokumenty a svědectví</i>	346
----------	---	-----

<i>Anotace</i>	370
--------------------------	-----

Bibliografie k soudobým dějinám

Články, recenze a polemiky ze zahraničních odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1996–1999	382
---	-----

<i>Resumé</i>	398
-------------------------	-----

9:00, Praha-Libeň, horní nádraží

Exodus východních Němců přes Prahu v září 1989

Oldřich Tůma

Dějiny NDR se odehrály jakoby podle scénáře úvahy, kterou provedl už v začátcích existence „státu SED“ americký diplomat Robert Murphy na téma: prosperující Západní Německo se musí stát magnetem, který bude východní Němce přitahovat a vymaní je tak ze sovětské kontroly.¹ Pro NDR bylo po celou dobu její existence zásadní, takřka životní starostí, jak masovému odchodu vlastních občanů na Západ zabránit. Před 13. srpnem 1961 uprchly asi dva miliony sedm set tisíc východních Němců. Teprve postavením Berlínské zdi se východoněmeckému režimu podařilo získat nad tímto pohybem kontrolu. Cena stovek obětí, jež přišly v letech 1961–1989 na „vnitroněmecké hranici“ o život, nebyla z tohoto hlediska pro vedení SED příliš vysoká.² I v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech odcházeli občané NDR na Západ (do konce roku 1988 opustilo NDR dalších více než šest set tisíc lidí), tentokrát se však jednalo z větší části o odchody sankcionované úřady.³

Vládnoucí režim NDR manipuloval v této době s povolováním vystěhování (či někdy přímo s vystěhováním) vlastních občanů způsobem, jenž byl mnohokrát analyzován pomocí polarity termínů *exit* a *voice*, formulovaných kdysi Albertem Hirschmannem.⁴ V jakémkoli společenském organismu, ve firmě, instituci či státě, je možné vyjádřit nespokojenost s jeho fungováním v zásadě dvěma způsoby: odchodem anebo protestem

- 1 GADDIS, John Lewis: *We know now: Rethinking Cold War History*. Oxford 1997, s. 123.
- 2 K ostraze hranic a obětem pokusů o únik z NDR srv. např. KOOP, Volker: „*Den Gegner vernichten*“: Die Grenzsicherung der DDR. Bonn 1996, nebo FILMER, Werner – SCHWAN, Heribert: *Opfer der Mauer: Die geheimen Protokolle des Todes*. München 1991.
- 3 K útěkům, resp. vystěhování z NDR srv. např. Die Flucht- und Ausreisebewegung in verschiedenen Phasen der DDR-Geschichte. Protokoll der 69. Sitzung. In: *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“*. Bd. VII, 1. Baden-Baden – Frankfurt am Main 1995, s. 314–449, nebo WENDT, Hartmut: Die deutsch-deutsche Wanderungen – Bilanz einer 40jährigen Geschichte von Flucht und Ausreise. In: *Deutschland Archiv*, roč. 24, (1991) s. 386–395.
- 4 HIRSCHMANN, Albert O.: *Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Ma. 1970.

a snahou o změnu poměrů. Oba způsoby jsou přitom v mnoha ohledech protikladné (*exit* je řešení individuální, privátní, jednorázové a okamžité, *voice* vyžaduje organizaci, čas, úsilí) a je mezi nimi – co do efektu na daný společenský organismus – nepřímá úměra. Strategie vedení SED v otázce vystěhování dlouho ilustrovala platnost Hirschmannovy teorie. Povolené vystěhování, vynucené odchody (*Ausbürgerung*) i „prodej“ politických vězňů do SRN skutečně snižovaly tlak a efektivně zmenšovaly potenciál společenského protestu. Teprve ve druhé polovině roku 1989 se situace změnila. Odchody z NDR, respektive snahy vynutit si je, se v této době staly masovou – a díky západním, v NDR ovšem snadno sledovatelným médiím – i veřejnou záležitostí. *Exit* tak jako by nabyl mnohé rysy *voice* a oba projevy společenské frustrace splynuly. Snaha prosadit svobodu pohybu se stala snahou prosadit svobodu vůbec. Neboli, řečeno ještě jinak, starý vtíp o tom, že „emigrace je německou formou revoluce“⁵, dostal na podzim 1989 zcela nový význam. „Hirschmannova pumpa“ fungovala v NDR přesně v tom smyslu, jak ji autor původně popsal: uzavřením hranic NDR začátkem října (minimalizován *exit*) dramaticky stoupl tlak ve společnosti, což se projevilo okamžitými protesty, demonstracemi atd. (výrazně se zvýšil potenciál pro *voice*).⁶ Souvislost je tu přímo hmatatelná. Jádrem demonstrantů při prvních velkých nepokojích v Drážďanech a jinde 3. a 4. října tvořili především lidé, které uzavření hranic NDR s Československem zastihlo přímo na cestě, z níž se už neplánovali vrátit.⁷

Jak je notoricky známo, podstatné a nejdramatičtější epizody exodu, který nakonec vyústil v pád komunistického režimu v někdejší NDR, se odehrály v Maďarsku a později v Československu, či přímo v Praze. Obsazení pražské ambasády SRN uchazeči o odchod z NDR vytvořilo v září 1989 velmi obtížnou situaci nejen pro východoněmecké vedení, ale také pro vedení KSČ a pražskou vládu. Řešení, jež bylo zvoleno, však nepřineslo uklidnění. Naopak vyústilo v masové nepokoje přímo v NDR. Tento vývoj již vedl k pádu Ericha Honeckera. Ani horečná snaha nového vedení NDR o urychlenou změnu kurzu neznamenal konec odchodu občanů NDR přes Československo na Západ a také samotný pád Berlínské zdi, který *de facto* znamenal konec režimu i samotné NDR, se odehrál na tomto pozadí. Historie obsazení pražské ambasády SRN je tedy důležitou součástí historie kolapsu komunismu v NDR – ale nejen to. Významným způsobem přispěla i k pádu komunistického režimu v Československu, nebo – přesněji řečeno – k vytvoření psychologické atmosféry ve společnosti, jež byla předpokladem tohoto pádu. Velvyslanecká historie má však i třetí rozměr: tvoří významnou epizodu i ve vytváření vztahu mezi Čechy

5 GARTON ASH, Timothy: *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*. New York 1993, s. 345.

6 K celé diskusi srv. např. POLLACK, Detlef: Das Ende einer Organisationsgesellschaft: Systemtheoretische Überlegungen zum gesellschaftlichen Umbruch in der DDR. In: *Zeitschrift für Soziologie*, roč. 19, (1990), s. 292–307; BRUBAKER, Rogers: Frontier Theses: Exit, Voice, and Loyalty in East Germany. In: *Migration World*, roč. 18, č. 3–4 (1990), s. 12–17; RONGE, Volker: Loyalty, Voice or Exit? Die Fluchtbewegung als Anstoß und Problem der Erneuerung in der DDR. In: *DDR – Von der friedlichen Revolution zur deutschen Vereinigung*. Ed. Götrik Wewer. Opladen 1990, s. 29–46, či HIRSCHMANN, Albert O.: Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An Essay in Conceptual History. In: *World Politics*, roč. 45, č. 2 (1992/3) s. 173–202.

7 Srv. např. RICHTER, Michael – SOBESLAVSKY, Erich: *Die Gruppe der 20: Gesellschaftlicher Aufbruch und politische Opposition in Dresden 1989/90*. Köln 1999, s. 16–29; SÜSS, Walter: *Staatsicherheit am Ende: Warum es den Mächtigen nicht gelang, 1989 eine Revolution zu verhindern*. Berlin 1999, s. 252–259.

a Němci, či přesněji Čechů k Němcům. Ať byly vztahy mezi ČSSR a NDR jakkoli problematické, přece poměrně časté pracovní, turistické, zkrátka přímé mezilidské kontakty mezi Čechy a občany NDR v šedesátých až osmdesátých letech dosti významným způsobem ovlivnily obecně platný obraz Němce v českém povědomí. Ten se jistě neproměnil ze zcela negativního obrazu, jaký tu byl po roce 1945, v obraz jasně pozitivní, dostal však přece jen více dimenzí. Právě uprchlická vlna v září a říjnu 1989 umožnila mimo jiné nahlédnout toto české vnímání Němců ve zvlášť ostrém světle. Nacházíme tu velmi zajímavou kombinaci sympatií, antipatií, snahy pomoci, ostražitosti, lidského soucitu, škodolibosti.

Velvyslanecká historie má tedy několik rovin, je průsečíkem několika příběhů: trojstranného (československo-německo-německého) politického a diplomatického jednání na nejvyšší úrovni, kolapsu dvou režimů, probuzení občanských společností v Československu i NDR, ale i epizody dlouhodobě se vyvíjejícího vztahu Češi–Němci. A ze všech těchto hledisek zaslouží důkladný historický výzkum a výklad.

Dramatický příběh východoněmeckých azylantů na spolkové ambasádě v Praze i jeho vyvrcholení v podobě „vlaků svobody“, jež odvážely z Prahy do SRN tisíce uprchlíků, byl popsán již mnohokrát. Historie odehrávající se v „krásném barokním paláci na Malé Straně“ je standardní součástí líčení pádu SED i NDR.⁸ Nikdo však zatím pro svůj výzkum nemohl vytěžit československé dokumenty, jež se k této historii váží. Československo v těchto výkladech figuruje spíše jen jako kulisa děje. Eventuální úvahy o rozhodování, jež probíhalo v Praze, a jeho možných motivech se opírají nanejvýš o memoárové výpovědi někdejších představitelů SED či vzpomínky činitelů SRN angažovaných v celé záležitosti. Takové úvahy jsou často spíše hypotézami, někdy se však opírají o velmi nedostatečné znalosti aktuální československé situace. I úvahy o tom, jak exodus a následný kolaps NDR urychlil a prohloubil krizi československého komunistického režimu, se dosud pohybují spíše v rovině vágních a povrchních konstatování.

Československé dokumenty jednak – především ty z provenience orgánů ministerstva vnitra⁹ – umožňují detailnější a plastičtější výklad příběhu východoněmeckého exodu přes Československo v létě a na podzim 1989, jednak – zvláště dokumenty z ministerstva zahraničí¹⁰ – díky tomu, že Praha nebyla pouhým jevištěm historie s uprchlíky, ale také důležitým spoluhráčem, dovolují odstranit některé otazníky a pochopit a vyložit, jak

8 Např. PRZYBYLSKI, Peter: *Tatort Politbüro*. Bd. 2. Berlin 1992, zvl. s. 109–116; POND, Elizabeth: *Beyond the Wall: Germany's Road to Unification*. Washington, D.C. 1993, zvl. s. 96–102; JARAUSCH, Konrad: *The Rush to German Unity*. New York–Oxford 1994, zvl. s. 21–32; ZELIKOW, Philip – RICE, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft*. Cambridge, Ma.–London 1995, zvl. s. 73–86; BIERMANN, Rafael: *Zwischen Kreml und Kanzleramt: Wie Moskau mit der deutschen Einheit rang*. Zürich 1995, zvl. s. 180–212; HERTLE, Hans-Hermann: *Der Fall der Mauer: Die unabsichtliche Selbstaufösung des SED-Staates*. Opladen 1996, zvl. s. 91–108, 206–221; MAIER, Charles S.: *Dissolution: The Crisis of Communism and the End of East Germany*. Princeton 1997, zvl. s. 120–130.

9 Dokumenty jsou uloženy v *Archivu Ministerstva vnitra České republiky* v Praze (dále A MV, Praha) a v Kanicích (dále A MV, Kanice). Jde hlavně o tzv. Denní situační zprávy (dále DSZ), připravované každodenně pro vedoucí funkcionáře režimu, a sběrač dokumentů k tzv. Bezpečnostní akci NDR (BA NDR), který obsahuje různé dokumenty z počátku října.

10 Uloženy v *Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky* v Praze (dále A MZV), především jde o odeslané a přijaté telegramy (dále TO a TP).

a proč k některým klíčovým rozhodnutím došlo. Až na výjimky velkou vypovídací hodnotu k dané problematice nemají dokumenty z archivu ÚV KSČ.¹¹ Významné informace by nejspíše mohli poskytnout i někdejší aktéři událostí, z různých důvodů (neochota, nemoc a podobně) se bohužel zatím nepodařilo žádné interview realizovat.

Zdá se, že ve čtyřech důležitých okamžicích rozhodnutí učiněná v Praze spoluovlivnila další vývoj. Třikrát (na konci září, začátkem října a znovu začátkem listopadu) to bylo v situaci, kdy byl Lobkovičský palác přeplněn tisíci občanů NDR a situace hrozila během dní nebo možná hodin přerůst v humanitární katastrofu. V této situaci vždy rozhodnutí východního Berlína a přijatému řešení (jež v září a v říjnu spočívalo v převozu azylantů z Prahy přes území NDR do SRN, v listopadu v povolení odchodu do SRN přímo z Československa) předcházela určitá iniciativa z Prahy v podobě sice diskrétního, leč poměrně silného nátlaku.

Když bylo občanům NDR počátkem listopadu povoleno cestovat na Západ přes československé území přímo a bez – stejně formálního – svolení východoněmeckých úřadů, podobalo se to už rezignaci úřadů NDR a přiblížil se čtvrtý, finální moment. Silnice v západních Čechách se zaplnily tisíci automobilů s poznávacími značkami NDR, které směřovaly na hraniční přechody se SRN, a už 7. listopadu protestovalo Československo proti neudržitelné situaci znovu. Tyto intervence hrály zřejmě určitou roli při urychleném, nekoordinovaném a nedosti promyšleném přijetí nových pravidel o výjezdech občanů NDR do zahraničí a při jejich předčasném oznámení na tiskové konferenci navečer 9. listopadu. Téže noci padla Berlínská zeď. Cílem předkládané studie (která je součástí širšího výzkumu) je ovšem podat pouze výsek celého příběhu: totiž historii exodu před uzavřením hranic NDR s Československem 3. října, a především genezi klíčového – a jak se později ukázalo, pro NDR osudového – rozhodnutí z 29. září umožnit azylantům odchod do SRN a transportovat je tam z Prahy přes území NDR.

Eskalace problému východoněmeckých exulantů na západoněmecké ambasádě v Praze měla během léta 1989 předeheru v Maďarsku. Mezníky tohoto mnohokrát popsaného, provedení NDR velmi nemilého vývoje jsou dobře známé:¹² 2. květen, kdy maďarští pohraničníci začali demontovat drátěné zátarasy na hranicích s Rakouskem; 21. červenec, kdy maďarské úřady zavedly novou praxi, podle které těm občanům NDR, kterým se nezdařil jejich pokus přejít zelenou hranici, už nebyl jejich prohrěšek vyznačován do cestovních dokladů, a nebyli tudíž v NDR postižitelní; 19. srpen, kdy při „panevropském pikniku“ pořádaném přímo na hranicích nedaleko Šoproně přešlo nehlídanou hranici do Rakouska najednou 660 občanů NDR. A konečně 11. září, kdy vstoupilo v platnost rozhodnutí maďarské vlády nechat občany NDR vycestovat do Rakouska a vyřešit tak problém, jaký představovaly desetitisíce východních Němců, kterým se nepodařilo přejít hranice dříve, takže se nyní zdržovali v Maďarsku a odmítali se vrátit do NDR. Ještě v noci z 10. na 11. září překročilo hranice více než deset tisíc východních Němců.

11 Archiv ÚV KSČ je uložen ve *Státním ústředním archivu* v Praze (dále SÚA, A ÚV KSČ).

12 K tomuto tématu viz např. – mimo literaturu uvedenou v pozn. 8 – KURZ, Friedrich: Ungarn 1989. In: *Die sieben Mythen der Wiedervereinigung*. Ed. Stephan Bierling a Friedrich Kurz. München 1991, s. 123–163, či SCHUCH, Gereon: „Verleumdung, Beleidigung und grobe Einmischung“: Die Öffnung der ungarisch-österreichischen Grenze am Herbst 1989 im Spiegel der SED-Akten. In: *Deutschland Archiv*, roč. 32, č. 2 (1999), s. 242–253.

Občané NDR, kteří se chtěli v létě 1989 pokusit o odchod na Západ přes Maďarsko, museli (pokud necestovali letecky) přejít přes československé území. Československé pohraniční orgány ovšem přesně dodržovaly dohody s NDR a nepouštěly přes hranice východoněmecké občany bez platných cestovních dokladů, které by je k cestě do Maďarska opravňovaly. To mělo za následek stále častější pokusy o ilegální přechody československo-maďarské hranice. Osobní automobily s občany NDR se pokoušely projet přes hraniční přechody, v několika případech padly i varovné výstřely, maďarské orgány si stěžovaly, že českoslovenští pohraničníci při pronásledování vkročili na maďarské území. Incidenty, jaké byly dříve obvyklé pouze na hranicích s Rakouskem či SRN, začaly být v srpnu a září 1989 běžné i na hranicích s Maďarskem: 31. srpna a 1. září došlo k pokusu o násilný přejezd závor na hraničním přechodu v Rusovcích, 6. září v Hořovcích, 13. a 16. září v Komárně, 19. září v Dlhé Vsi, 23. září v Kazimíru, 29. září v Rusovcích, v Medvedově, v Slovenských Ďarmotách, ve Slovenském Novém Městě.¹³ Jindy zůstávaly u hranic stát opuštěné automobily, když ti, kteří v nich z NDR přicestovali, přeplavali hraniční řeky do Maďarska.¹⁴ Nejméně v jednom případě skončil takový pokus tragicky – utonutím. O podobných incidentech intenzivně informovaly západní tiskové agentury.¹⁵

O tlaku na hranici s Maďarskem nejpřesvědčivěji vypovídají statistiky. Takzvané Denní situační zprávy připravované v roce 1989 pro úzký okruh vedoucích funkcionářů československého komunistického režimu obsahovaly pravidelně i údaje o narušení státních hranic. Občané NDR figurovali často ve zprávách o pokusech o přechod hranic se Spolkovou republikou a Rakouskem, od počátku srpna narůstá rychle jejich počet i v rubrice „hranici se socialistickým státem narušilo“. Ne ve všech zaznamenaných případech muselo nutně jít o hranici s Maďarskem, a také čísla nemusí být absolutně přesná, zachyceny jsou samozřejmě především neúspěšné pokusy o přechod hranice. Většina těch, kteří hodlali přes Maďarsko odejít na Západ, cestovala stále ještě legálně a s platnými doklady. I z přehledu počtů zaznamenaných „narušitelů“ – občanů NDR v devíti týdnech mezi 31. červencem a 1. říjnem 1989 je však zcela zřejmá akcelerace vývoje.¹⁶

Týden	Počet zaznamenaných narušení hranic se socialistickým státem občany NDR
31.7.–6.8.	14
7.8.–13.8.	25
14.8.–20.8.	33
21.8.–27.8.	107
28.8.–3.9.	240
4.9.–10.9.	248
11.9.–17.9.	847
18.9.–24.9.	666
25.9.–1.10.	559

13 A MV, Praha, DSZ 1989, č. 123, 128, 131, 133, 136, 138, 143.

14 Např. A MV, Praha, DSZ 1989, č. 130, 132.

15 Srv. zprávy shromážděné v srpnu a září 1989 v archivu *Radio Free Europe*, dnes uloženo v Budapešti v *Open Society Archive* (dále OSA), Cz Subject Files 300/30/5, 407.

16 A MV, Praha, DSZ 1989, č. 99–143 (1.8.–2.10.).

Zajímavé je, jak i takovýto „přesný součet (dost možná) nepřesných čísel“ ilustruje situaci: prudký nárůst pokusů o přechod hranice po spektakulárním úspěchu „Panevropského pikniku“ a znovu po otevření maďarsko-rakouské hranice 11. září. Obyvatelé NDR byli o situaci v Maďarsku informováni západoněmeckou televizí a jejich reakce byla takřka okamžitá. Pokles počtů narušení hranic ve druhé polovině září souvisí zřejmě s tím, že tehdy se již hlavním cílem exulantů stávala přímo Praha a Lobkovický palác.

Vyhrocená situace na hranicích s Maďarskem byla sice pro Československo a samozřejmě i pro NDR nemilá, v zásadě ji však byly schopny zvládnout. Koneckonců na podobné incidenty a nepříjemné konsekvence v podobě protestů a kritiky ze Západu byly oba režimy zvyklé a dokázaly je ignorovat. Někteří občané NDR však v létě 1989 použili ve snaze vymoci si odchod do Spolkové republiky jinou taktiku. Od konce června se začali uchýlovat na západoněmecké mise nejprve v Budapešti, pak ale i ve východním Berlíně, ve Varšavě a v Praze a odmítali je opustit jinam než do SRN. V Maďarsku se situace vyřešila otevřením hranic. Na západoněmeckou misi ve východním Berlíně nebyli po 8. září, kdy ji opustilo všech 117 žadatelů o azyl za příslib beztrestnosti a urychleného úředního vyřízení jejich žádostí o vystěhování, již noví azylanti přijímáni. Obsazení spolkové ambasády ve Varšavě se odehrávalo poněkud ve stínu událostí v Praze, i když v zásadě podle podobného scénáře. Ovšem s tím rozdílem, že azylantů zde bylo řádově méně a bylo jim umožněno zdržovat se i mimo ambasádu.

V Praze ovšem mezitím žadatelů o azyl stále přibývalo. Sedmého září 1989 se zde nacházelo 365 občanů NDR.¹⁷ Podobná situace nenastala poprvé, například v roce 1985 se na spolkové ambasádě v Praze zdržovalo po dobu několika měsíců několik set osob. V minulosti byla situace nakonec vždy řešena podle takzvaného „berlínského modelu“ – tedy návratem azylantů do NDR s příslibem rychlého vyřízení žádosti o vystěhování (většinou do šesti měsíců, jinak trvala podobná procedura často léta). S podobným řešením, byť s dlouhým trváním celé aféry, počítali českoslovenští představitelé i tentokrát. Oběžník ministerstva zahraničí z 15. září určený československým ambasádám ve světě odhadoval, že „záležitost s občany NDR na ZÚ NSR může trvat měsíce až roky“.¹⁸

V jednáních s představiteli SRN, ať už je vedl v Bonnu československý velvyslanec Dušan Spáčil nebo v Praze ministr zahraničí Jaromír Johanes, bylo vždy zdůrazňováno, že záležitost musí být vyřešena mezi NDR a SRN, a samozřejmě byly striktně odmítnuty jakékoli úvahy o řešení podle „maďarského modelu“.¹⁹ Naprostou věrnost Československa smluvním závazkům s NDR také představitelé NDR opakovaně s povděkem kvitovali. Například velvyslanec ve východním Berlíně František Langer hlásil 11. září, že „ministr [zahraničí NDR] Fischer požádal, abych tlumočil, že s. Honecker i celé stranické a státní vedení vysoko oceňují postup ČSSR v otázce občanů NDR na ZÚ NSR v Praze. Vysoce je vedením NDR hodnocen přístup, principiální stanovisko i pádná odpověď s. Johanese při jednání s představiteli NSR...“²⁰ Určité rozladění projevovali představitelé SED pouze nad

17 SÚA, A ÚV KSČ, Dálnopisná informace pro KV a OV KSČ k problematice pobytu občanů NDR na velvyslanectví NSR v Praze z 3.10.1989.

18 A MZV, TO 1989, č. 3168.

19 Viz Dálnopisná informace (srv. pozn. 17) a A MZV, TP 1989, č. 052 124 (Spáčil z Bonnu 24.8.).

20 A MZV, TP 1989, č. 052 670.

skutečností, jak snadné je pro občany NDR proniknout na západoněmeckou ambasádu, a nad tím, že československá policie nebrání azylantům ani v přelézání plotu areálu. Situaci kolem ambasády navíc stále monitorovaly západní televizní štáby a lehkost, se kterou se dalo na ambasádu dostat, mohli obyvatelé NDR vidět každý večer v západoněmecké televizi.²¹ Tento problém konstatoval už zmiňovaný oběžník z 15. září: „pro FMV by nebyl problém hlídkovat – třeba však zvážit mezinárodněpoliticky“. Československé orgány se ke střežení okolí ambasády nemohly odhodlat, snažily se však alespoň opatřit si pro takový krok příslušné alibi – představitelé SRN ovšem všechny nabídky „vyššího plotu s ostatními dráty nebo hlídkování se psy“ kolem ambasády odmítali.²²

Určitou dobu se zdálo, že celou záležitost bude možné použitím „berlínského modelu“ udržet v určitých mezích. Dvanáctého září seznámil zmocněnec vlády NDR, pověstný Wolfgang Vogel, který obdobné záležitosti vyřizoval již mnohokrát předtím, žadatele o azyl s nabídkou řešení a příslušnými garancemi. Dvě stě čtyřicet sedm osob nabídku využilo a vrátilo se do NDR, na ambasádě ovšem setrvalo „tvrdé jádro“ asi dvou set lidí.²³ Navíc ti, kteří Vogelovu nabídku přijali, byli rychle nahrazeni novými příchozími. V Lobkovickém paláci přibývalo v dekádě po 15. září každodenně průměrně sedmdesát azylantů, 25. září jich tu bylo 874, o dva dny později ale již asi 1400.

V posledním zářijovém týdnu byla už situace na spolkové ambasádě v Praze pro média stejně přitažlivým tématem jako 11. září otevření maďarské hranice. I situace v Praze už se dala charakterizovat jedním slovem: exodus. Už od začátku měsíce byla v běhu zvláštní opatření ambasády a německého Červeného kříže: zajišťovány byly dodávky potravin, léků, stanů, příjezd lékařů a dalšího personálu, který o azylanty pečoval. I přes tato krizová opatření se poměry stávaly den ze dne neudržitelnějšími. Zase ne tak rozlehlý areál ambasády byl přeplněn lidmi, kteří byli – mimo bytu velvyslance – všude. Na zahradě stály stany, spát bylo ovšem nutno na směny. Sanitární zabezpečení bylo zcela nedostatečné. S přibývajícím lidmi a zhoršujícím se počasím se zvyšovalo riziko nemoci a epidemii.²⁴

Dramatické stupňování přílivu uprchlíků ovlivňovalo bezpochyby více faktorů. Význam jistě mělo působení západních médií, jež napomáhaly šíření určité psychózy: „teď, nebo nikdy“. To konstatují ostatně i dokumenty z provenience československého ministerstva

21 A MZV, TP 1989, č. 053 480 (zpráva velvyslance Langer, 29.9.).

22 A MZV, TO 1989, č. 3262 (telegram z MZV ministru Johannesovi do New Yorku, 25.9.).

23 Dvě stě dle dálkopisné informace sekretariátu ÚV KSČ (srv. pozn. 17), 185 dle oběžníku MZV (srv. pozn. 18).

24 Srv. publikaci *Das Palais Lobkowicz: Ein Ort deutscher Geschichte in Prag*. Ed. Harald Salfellner a Werner Wnendt. Praha 1999, jež obsahuje vzpomínky občanů SRN, kteří se z úřední povinnosti o uprchlíky starali (s. 41 nn., 57 nn., 63 nn.), vzpomínky tehdejších azylantů (s. 73 nn., 77 nn., 83 nn., 99 nn.), zprávu Německého červeného kříže (s. 122 n.), jakož i řadu výmluvných fotografií. Srv. i vzpomínky ministra Genschera (GENSCHER, Hans-Dietrich: *Erinnerungen*. Berlín 1995, s. 14) nebo (převyprávěné) vzpomínky ministra pro vnitroněmecké záležitosti Seiterse (JOHN, Antonius: *Rudolf Seiter: Einsichten in Amt, Person und Ereignisse*. Bonn 1991, s. 87 n., 93). Viz také líčení domácích oficiálních listů (např. Konec začátkem a Malostranské čekání. In: *Večerní Praha*, (3.10.1989), s. 2; (4.10.), s. 1 n., či reportáž Davida Vondráčka Podzim v Lobkovické zahradě. In: *Mladý svět*, č. 45 (1989), s. 12 n.) nebo příspěvky otištěné v samizdatu (reportáž Jana Urbana Východoněmecký exodus. In: *Informace o Chartě*, roč. 12., č. 18, s. 9–11, či komentář Karla Čermáka Jací jsme. In: *Lidové noviny*, říjen 1989, s. 4).

vnitru na základě výslechů zadržených „narušitelů hranic“ – občanů NDR.²⁵ Taková psychóza mohla ovšem vzniknout jen na podloží určité nálady a určitých názorů společnosti: muselo tu být něco, na co mohly informace západoněmeckých médií apelovat. Bez dalekosáhlého odcizení značné části východoněmecké veřejnosti NDR jako takové není exodus rozměrů podzimu 1989 vysvětlitelný. Propaganda NDR nedokázala situaci vůbec čelit – buď ji zamlčovala nebo bagatelizovala. Historky východoněmeckého tisku o občanech NDR, jež se spolkové tajné služby pokoušejí omámit a unést na Západ,²⁶ anebo analýza ministra národní obrany NDR Heinze Kesslerera, který vysvětloval exilovou vlnu mladickou nerozvážností a snahou řešit osobní problémy („přítelkyně v jiném stavu“ a podobně),²⁷ nemohly než vzbudit útrpnost a pobouření. Skutečné důvody emigrace byly jiné. Výzkum prováděný mezi přesídlenci z NDR v první polovině září uvádí jako nejdůležitější motivy: neexistence svobody názorů (74 procent), neexistence svobody cestování (74 procent), touha zařít si život dle vlastních představ (72 procent).²⁸ Velmi podobně byly charakterizovány důvody obecné nespokojenosti i v hlášeních československých diplomatů z NDR z téže doby.²⁹

Nelze pominout ani otázku, do jaké míry uprchlickou vlnu podporovala či ovlivňovala západoněmecká oficiální místa. Takto, jako inspirovanou z Bonnu, ostatně celou záležitost vykládala a také si na to neustále stěžovala oficiální místa a média nejen v NDR, ale i v Československu.³⁰ Pro posouzení tohoto výkladu vlastně neexistují (či přesněji řečeno, zatím nejsou dostupné) příslušné prameny. Argument ve prospěch takové interpretace představují slova státního tajemníka na spolkovém zahraničním úřadě v letech 1987–1991 Jürgena Sudhoffa o tom, že spolková vláda prováděla politiku vpouštění azylantů na ambasády vědomě se záměrem vytvářet tlak na SED, že Praha byla vědomě vybrána jako „*Fluchtborg*“ a že také zájem médií byl vědomě podporován,³¹ jedná se však o výjimku. Z memoárů tehdejších západoněmeckých politiků, ale i z československých diplomatických dokumentů se spíše dá soudit, že i spolková oficiální místa byla zprvu akcelerací vývoje zaskočena, že někteří politici (například z SPD) byli ohledně možného řešení poměrně rozpačití.³² Diplomáté i politici SRN také do určité míry spolupracovali při prosazování „berlínského modelu“, v žádném případě ovšem občany NDR k opuštění ambasád nenutili. Oficiální stanovisko SRN, vyjadřované opakovaně také při jednáních

25 Např. *A MV*, Praha, DSZ 1989, č. 132.

26 Ich habe erlebt, wie BRD-Bürger gemacht werden. In: *Neues Deutschland*, (21.9.1989), s. 1, 3.

27 Srv. vzpomínky Kesslerera nástupce: HOFFMANN, Theodor: *Das letzte Kommando: Ein Minister erinnert sich*. Berlin 1993, s. 19 n.

28 HILMER, Richard – KÖHLER, Anne: Der DDR läuft die Zukunft davon: Die Übersiedler-/Flüchtlingswelle im Sommer 1989. In: *Deutschland Archiv*, roč. 22 (1989) s. 1383–1388.

29 *A MZV*, TP 1989, č. 053 510 (zpráva velvyslance Langerova z 29.9.).

30 Např. Zpráva předsednictva ÚV KSČ přednesená 11. října na 15. plénu ÚV KSČ Milošem Jakešem (*SÚA*, A ÚV KSČ, s. 7). Československá média, např. *Rudé právo*, většinou opakovala názory a tvrzení médií NDR.

31 Takto cituje výňatky ze svého interview se Sudhoffem Rafael Biermann. (*Zwischen Kreml und Kanzleramt*, s. 181.)

32 Např. zprávy velvyslance Spáčila z Bonnu o rozhovorech s politiky SPD Petrem Glotzem a Horstem Ehmkem (zástupcem předsedy poslanecké frakce SPD v Bundestagu) či hlášení vedoucího Vojenské mise ČSSR Milana Havláka v Západním Berlíně o názorech západoberlínské SPD (*A MZV*, TP 1989, č. 053 352, 053 418, 053 138).

s československou stranou, vycházelo ze spolkové ústavy, a obyvatelé NDR byli proto považováni za občany SRN.³³

V každém případě je těžké soudit, nakolik se na gradaci problému v Praze podílela promyšlená strategie Bonnu, nakolik hrálo roli rozhodování lidí přímo na místě – zvláště velvyslance Hermanna Hubera. Faktem je, že ambasáda nebyla uzavřena (jak se za podobných okolností stalo v Budapešti, východním Berlíně či Varšavě) a přijímala stále další azylanty i tehdy, kdy už situace byla zřetelně nevládnutelná. Rozhodujícím faktorem ovšem bylo odhodlání a činy obyčejných lidí, na které politici a diplomaté pouze reagovali. Tím nejdůležitějším aktérem bylo stále větší množství východních Němců, kteří na ambasádu přicházeli a nenechali se žádnými sliby přimět k jejímu opuštění, a když ambasáda byla už fyzicky plně obsazena, čekali v jejím okolí a vytvářeli tak situaci, jež vyžadovala co nejrychlejší řešení.

Právě čas se ukázal být při řešení krize tím nejvýznamnějším faktorem a pod jeho tlakem se vytvářely postoje všech zúčastněných stran. Pod největším časovým tlakem jednala spolková republika. Situace na ambasádě byla každým dnem a pak každou hodinou neudržitelnější a prostě tak či onak řešena být musela. Odtud se také dá vysvětlit dosti pochopitelná nervozita a nediplomatické výroky vyjednávačů SRN („musíte“, „okamžitě“ a podobně), na jejichž používání si někdy jejich českoslovenští partneři stěžovali.³⁴ Na první pohled mnohem méně pod tlakem jednalo československé vedení, jehož se zdánlivě celá záležitost týkala (a tak také znělo oficiální československé stanovisko) jen zprostředkovaně. Z různých důvodů nebylo ale ani vedení KSČ proti vývoji situace imunní. Fakt, že se pozornost (a také kritika) světové veřejnosti soustřeďuje na Prahu a že se celá historie už neodehrává pouze za zdmi spolkové ambasády, ale přímo v pražských ulicích, vyvolával u něj stále větší nervozitu. Představa, že se řešení bude hledat „měsíce až roky“, vzala brzy za své a „správné principiální stanovisko“ (to jest jednoznačné dodržení závazků vůči NDR) nevydrželo o mnoho déle.

Relativně nejméně působil časový faktor na vedení NDR. I jemu sice byla celá záležitost velmi nepřijemná, do určité míry mohlo však uplatnit vyčkávací taktiku. Mohlo nedělat nic a argumentovat, že problém se stovkami a tisíci lidí nacpaných ve zcela neudržitelných podmínkách v Lobkovickém paláci si SRN způsobila sama. A v případě, že československé vedení zůstane pevné a také neustoupí žádostem spolkové vlády, mohla, nebo spíš musela dříve či později celá záležitost skončit pro SRN blamáží. Z jiných hledisek ovšem čas až tak ve prospěch SED a NDR nehrál. Do pohybu se dostávala celá společnost a během září se již zřetelně manifestovaly i jiné známky přicházející akutní krize než jen exodus. Devátého září vzniklo opoziční seskupení *Neues Forum*, 12. září *Demokratie jetzt* a brzy poté další. Tradičních pondělních mírových bohoslužeb v lipské Nikolaikirche se účastnilo stále více lidí a 25. září došlo po bohoslužbách v Lipsku k první otevření

33 Např. A MZV, TO 1989, č. 3168, 3262. Ke dvojakosti a určité rozpolcenosti západoněmecké pozice srv. např. GLEES, Anthony: *Reinventing Germany: German Political Development Since 1945*. Oxford–Washington 1996, zvl. s. 236–240.

34 Např. A MZV, TO 1989, č. 3262 (rozhovor Huber – Sadovský 25.9.), č. 3296 (rozhovor Sudhoff – Sadovský 27.9.), TP 1989, č. 053 636 (rozhovor Spáčil – Kastrup 3.10.). Srv. i memoáry velvyslance v Bonnu: SPÁČIL, Dušan: *My z Černína: Paměti československého diplomata*. Praha 1995, zvl. s. 354 n.

demonstraci.³⁵ Vše bylo navíc limitováno blízcími se velkolepými oslavami čtyřicátého výročí existence NDR, které rozhodně velvyslanecké komplikace neměly pokazit. Vedení SED jako by jednalo jen v časové perspektivě několika dnů, jež ještě do výročí zbývaly, a propadalo podivně fatálnímu přesvědčení, že je třeba hlavně ustát situaci do 7. října a pak že se snad všechno nějakým blížě nespécifikovaným způsobem uklidí.³⁶

V poslední zářijové dekádě proběhla v Praze, Bonnu, východním Berlíně, ale také v New Yorku celá řada jednání, na nichž se podíleli politici a diplomaté Československa, obou německých států, do jisté míry však také USA a SSSR. Okolnost, že ve stejné době probíhalo v New Yorku zasedání Valného shromáždění OSN, jehož se účastnili všichni ministři zahraničí zúčastněných zemí, je přitom pro rekonstrukci těchto jednání zvláště výhodná. V Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky se zachovala řada depeší, jež byly ministru Johanesovi do New Yorku z pražské centrály pravidelně zasilány. Mnohé z nich (a také naopak zprávy zasilané o Johanesových jednáních do Prahy) obsahují cenné informace o vývoji situace s uprchlíky.

Dvacátého září přijal ministr Johanes velvyslance Hubera, který mu předal osobní poselství ministra zahraničí SRN Hans-Dietricha Genschera pro generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše a premiéra Ladislava Adamce. Huber jednal 25. září s prvním náměstkem ministra zahraničí Pavlem Sadovským (Johanes už byl v New Yorku) a 27. září jednal se Sadovským spolkový státní tajemník Sudhoff.³⁷ SRN požadovala 20. září „pragmatické a humanitární řešení“ neboli, jak se o tom mluvilo již explicitně 25. a 27. září, poskytnutí prostoru s právem exterritoriality, kam by bylo možno přemístit azylanty z přeplněné ambasády. Československá odpověď byla stereotypní: žádné náhradní prostory poskytnuty nebudou, nic by to ostatně neřešilo, uprchlíků z NDR by přibýlo ještě víc. Řešením by bylo naopak zamezit vstupu občanů NDR na ambasádu – to a nabízenou „ochranu“ ambasády ovšem zase odmítla SRN.

Základní československá pozice v těchto jednáních sice byla neoblomná, že problém musí řešit mezi sebou SRN a NDR a 21. září během pražské návštěvy prvního tajemníka městského výboru SED ve východním Berlíně Güntera Schabowského ujistil vedení SED o plné solidaritě KSČ i Miloš Jakeš,³⁸ přesto začalo Československo samo vyvíjet určitou iniciativu. Jednadvacátého září odjel do Berlína zvláštní vládní pověřenec, vedoucí příslušného teritoriálního odboru na ministerstvu zahraničí Milan Kadnár, který od ministra zahraničí NDR Oskara Fischera obdržel záruky, že azylantům bude povoleno vystěhování – ovšem podle „berlínského modelu“. Ještě jednou se zdálo, že by tato cesta

35 Srv. např. NEUBERT, Ehrhart: *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Bonn 1997, zvl. s. 830–842.

36 Viz např. mluvené velvyslance NDR v Bonnu Neubauera (rozhovor se Spáčillem, *A MZV*, TP 1989, č. 053 347, 27.9.). Tuto náladu připomínají často memoáry bývalých funkcionářů režimu. Srv. např. výroky vedoucího mezinárodního oddělení ÚV SED Hermanna Axena, jak je reprodukuje tehdejší šéf SED v Drážďanech a později poslední komunistický premiér NDR (MODROW, Hans: *Ich wollte ein neues Deutschland*. Berlin 1998, s. 259), nebo vzpomínky tehdejšího ministra národní obrany NDR (KESSLER, Heinz: *Zur Sache und zur Person: Erinnerungen*. Berlin 1996, s. 258, 263) atd.

37 Viz dálnopisná informace sekretariátu ÚV KSČ (srv. pozn. 17) a depeše z Prahy Johanesovi 25. a 27.9. (*A MZV*, TO 1989, č. 3262 a 3296).

38 Srv. záznam rozhovoru Schabowski – Jakeš: *Stiftungarchiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv*, Berlin, (*SAPMO-BArch*, DY 30/IV 2.2.040/27).

mohla někam vést. Výsledkem pražské iniciativy bylo jednání v Bonnu 22. září mezi advokátem Vogelem a spolkovým ministrem pro vnitroněmecké záležitosti Rudolfem Seitersem. O výsledku jednání Praha soudila: „Vypadá to slibně.“³⁹ Také ve východním Berlíně ještě panoval optimismus a velvyslanec NDR v Bonnu Neubauer sdělil Dušanu Spáčilovi, že NDR uprchlickou vlnu nepřeceňuje a že se již začínají hlásit první navrátilci – dvacet až třicet denně.⁴⁰ Vzhledem k tomu, že mezi 25. a 27. září přibývalo v Lobkovickém paláci více než pět set a za další dva dny dalších tisíc tři sta azylantů, nebyl asi Neubauerův optimismus na místě.

Šestadvacátého září opakoval ministr Johannes Genscherovi v New Yorku československý názor beze změny⁴¹ a v zásadě totéž učinil, když ho o dva dny později požádal Genscher pod vlivem zpráv z Prahy o novou schůzku a „jménem vlády a svým naléhavě prosil o ubytování občanů NDR mimo ZÚ NSR s garancí, že nebudou vyhoštěni do NDR“.⁴² Genscher dokonce považoval Johannesovo jednání za chladné a arogantní a byl jím zklamán.⁴³ Jediné, co Genscher po své naléhavé žádosti získal, byl Johannesův příslib informovat Prahu. O mnoho lépe nedopadla ani jednání s východoněmeckým ministrem Oskarem Fischerem. Ten sice byl asi Genscherovi osobně sympatičtější, i od něho však získal pouze nejasný příslib budoucího úsilí situaci vyřešit, ovšem až po Fischerově návratu do Berlína, tedy skoro za týden!⁴⁴ Situace v Lobkovickém paláci vyžadovala ovšem mnohem rychlejší řešení. Ministr Genscher prožil ve snaze vyjednat nějaké řešení – navíc ke svému původnímu programu – 28. září vskutku hekticky: večer podnikl další, skoro zoufalý pokus, jak ovlivnit postoj Prahy: sešel se na neplánované, narychlo vyžádané schůzce se sovětským ministrem zahraničí Eduardem Ševardnadzem.

Ševardnadze mluvil o východoněmeckém exodu již v předchozích dnech s ministrem zahraničí USA Jamesem Bakerem. Baker vzpomíná, jak Ševardnadze soudil, že v NDR panují přímo skvělé sociální podmínky, a jak nechápal, proč vlastně lidé odtud odcházejí. Nakonec však řekl, že on osobně by je odejít nechal.⁴⁵ I v rozhovoru s Genscherem vyjádřil Ševardnadze účast a zájem o humanitární stránku celé záležitosti, mohl však pouze slíbit, že se pokusí o věci s Prahou a východním Berlínem jednat.⁴⁶ To skutečně učinil a sovětský

39 Depeše ministru Johannesovi 24.9. (A MZV, TO 1989, č. 3262). K jednání Vogela v Bonnu srv. i dopis státnímu tajemníku na spolkovém ministerstvu pro vnitroněmecké záležitosti Walteru Priesnitzovi, v němž Vogel výsledky jednání resumuje (*Deutsche Einheit: Sonderedition aus dem Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. Bearb. v. Hanns J. Küsters, Daniel Hofmann. München 1998, s. 420).

40 Telegram Spáčila, 27.9. (A MZV, TP 1989, č. 053 347).

41 Zpráva vedoucího stálé mise ČSSR při OSN Zápotockého, 27.9. (A MZV, TP 1989, č. 053 327).

42 Oběžník z ministerstva všem československým ambasádám, 29.9. (A MZV, TO 1989, č. 3334).

43 Viz GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 18 n. Srv. i paměti vedoucího Genscherovy kanceláře Franka Elbeho (KIESSLER, Richard – ELBE, Frank: *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken: Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit*. Baden Baden 1993, s. 34). Genscherův názor na průběh jednání s Johannesem reprodukoval československému velvyslanci v Bonnu i státní tajemník Sudhoff (A MZV, TO 1989, č. 3338, zpráva náměstka Sadovského ministru 29.9.).

44 GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 17 n.

45 BAKER, James A. – DEFRANK, Thomas: *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*. New York 1995, s. 149 n.

46 GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 19. Sovětský záznam schůzky Genscher–Ševardnadze předal velvyslanec Lomakin československému ministerstvu zahraničí a 29. září jej dostal i Johannes (A MZV, TO 1989, č. 3339).

velvyslanec Valerij Lomakin navštívil 29. září Jakeše a tajemníka ÚV KSČ pro zahraniční styky Jozefa Lenárta. Podle znění Lenártovy odpovědi soudě, reprodukoval Genscherovu žádost. I on se však dozvěděl, že „budovy nebo prostory na bázi exterritoriality neposkytneme“.⁴⁷

V době, kdy Jakeš a Lenárt mluvili s Lomakinem, mělo už československé vedení připraveno jiný plán. Ráno 29. září byl vypracován na společném jednání vedoucích funkcionářů ÚV KSČ (s Lenártem se schůzky účastnil vedoucí oddělení mezinárodních vztahů Michal Štefaňák) a ministerstva zahraničí (první náměstek Sadovský a vedoucí „německého“ teritoriálního odboru Kadnár). Podstata plánu byla shrnuta ve čtyřech bodech: „1. NDR musí aktivněji působit v zájmu uvolnění celé problematiky: čs. strana očekává, že titulář NDR požádá oficiálně čs. úřady o zesílení ochranných opatření kolem ZÚ NSR, aby se občanům NDR zamezil vstup přes zahradu. 2. NDR by mohla vyhlásit k 40. výročí amnestie. 3. V rámci amnestie dát pokyn, aby konzuláty ZÚ NDR vystavily občanům NDR cestovní pasy a výjezdní doložky do NSR, a konzuláty NSR by potvrdily do NDR pasů právo vstupu na území NSR (to umožní selektivní výběr straně NDR). 4. NDR přistaví autobusy k ZÚ NSR v Praze a své občany s cest. dokumenty převezve přes území NDR na hranice NSR, kde je propustí.“⁴⁸

O československých návrzích byl ještě během dne informován prostřednictvím československého velvyslance v NDR Langer a tajemník a vedoucí oddělení mezinárodních vztahů ÚV SED Günter Sieber. Československé požadavky měly pravděpodobně dosti naléhavou formu, neboť ještě téhož dne v 17 hodin odpoledne svolal Honecker mimořádnou schůzi politbyra ÚV SED. Konala se v berlínské Státní opeře, kde členové politbyra byli zrovna přítomni na recepci pořádané u příležitosti státního svátku Čínské lidové republiky. Během dvaceti minut politbyro v zásadě přijalo československý návrh, byť ne se všemi modalitami (například převoz neprobíhal autobusy, ale vlaky, nebyla vyhlášena amnestie).⁴⁹ Pozdě večer to v Praze oznámil velvyslanec Ziebart a Jakeš obratem vyslovil definitivní souhlas s provedením akce.⁵⁰

Třicátého září ráno byli v Bonnu o novém stanovisku NDR informováni spolkový ministr Seiters a ministr zahraničí Genscher. Oba přiletěli odpoledne do Prahy a těsně před sedmou mohl z balkonu Lobkovického paláce začít Genscher za obrovského jásotu přítomných svůj možná nejslavnější projev: „Milí krajané, přijeli jsme, abychom vám sdělili, že dnes nadešel okamžik vašeho odjezdu do Spolkové republiky.“⁵¹ Brzy poté začal převoz občanů NDR na nádraží v Praze-Libni, odkud byli celkem pěti vlaky převáženi přes území NDR do Spolkové republiky. Československé dokumenty odhadují počet občanů NDR, kteří vycestovali této noci z ambasády, od tří do pěti tisíc. V každém případě

47 Informace o jednání s Lomakinem v depeši Sadovského Johanese, večer 29.9. (A MZV, TO 1989, č. 3338).

48 Zpráva Sadovského pro Johanese, 29.9. navečer (A MZV, TO 1989, č. 3335).

49 Protokol schůze politbyra 29.9. (SAPMO-BArch, DY J IV 2/2, 2348), publikováno ve „Vorwärts immer, rückwärts nimmer!": Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988/89. Ed. Gerd-Rüdiger Stephan. Berlin 1994, s. 154 n.

50 Zpráva Sadovského pro ministra Johanese, 29.9., 23:30 (A MZV, TO 1989, č. 3340).

51 Srv. vzpomínky Genschera, Seiterse, Elbeho: GENSCHER, H.-D: *Erinnerungen*, s. 21–23; JOHN, A.: *Rudolf Seiters*, s. 92; KIESSLER, R. – ELBE, F.: *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken*, s. 33, 39–41.

mohl být odeslán 1. října v 10 hodin telegram Johanesovi do New Yorku: „ZÚ NSR je prázdný. 1.10. v 9 hodin odjel z Libně poslední vlak...“⁵²

Ač by si to byli v Praze i ve východním Berlíně jistě přáli, celá historie s východoněmeckými azylanty zdaleka nebyla u konce. Naopak, nejdramatičtější okamžiky měly teprve přijít. Už ve stejném telegramu musel ministr Johanes číst i dodatek o tom, že pokusy o průnik na ambasádu pokračují. Součástí celé operace sice bylo střežení přístupů k západoněmecké ambasádě, započaté Veřejnou bezpečností 1. října, když o to předtím konečně NDR oficiálně požádala.⁵³ Střežení začalo asi v 8 hodin ráno, ale již v 8:25 byl hlášen průnik čtyř osob do areálu ambasády.⁵⁴ Odpoledne bylo už na ambasádě tři sta lidí, 2. října večer po ostrých protestech SRN⁵⁵ byla československá policie stažena a pokusy bránit občanům NDR v příchodu na ambasádu zastaveny. Třetího října již bylo v Lobkovickém paláci opět pět až šest tisíc uprchlíků, ještě více se jich zdržovalo v okolních ulicích. Normální život této části města byl takřka ochromen.⁵⁶ Třetího října musela NDR uzavřít hranice s Československem, 4. října večer začala druhá fáze odsunu občanů NDR z Prahy. První vlaky, které projížděly přes NDR 1. října, lidé zdravili – třeba nápisy „Vogtland zdraví vlaky svobody“,⁵⁷ průjezd vlaků druhé fáze vyvolal však už rozsáhlé násilné nepokoje, především kolem Hlavního nádraží v Drážďanech. Vlna nepokojů a demonstrací se již nezastavila, čas vyměřený ještě existenci „státu SED“ se už nachýlil. Říká-li Hans-Dietrich Genscher ve svých memoárech, že cestou na pražskou ambasádu SRN 30. září odpoledne si uvědomil, že „s NDR je konec“,⁵⁸ může jistě jít o zpětnou racionalizaci – nicméně bylo-li to tak, byla to diagnóza zcela přesná.

A právě vlaky vypravené z libeňského nádraží hrály v posledním dějství příběhu NDR důležitou roli. Honecker a spol. chtěli rozhodnutím z 29. září převzít exulanty přes území NDR, propustit je oficiálně z občanství NDR, a tím si zachovat tvář a zdání kontroly nad vývojem událostí. Zároveň chtěli tím, že exulanti vstoupí do SRN z NDR a ne z Československa, zastavit další exodus do Československa a zažehnat dojem, že právě Praha je pro východní Němce zaručenou adresou k výjezdu na Západ.⁵⁹ V tom se také bezpochyby snažili vyjít vstříc svým soudruhům z KSČ, kteří se zase chtěli obtížného „německého“ problému zbavit. Jak vývoj už v nejbližších dnech po 1. říjnu ukázal, vedení obou komunistických režimů provedlo velmi špatnou kalkulaci.

Jisté je, že vedení SED neopustilo svou vyčkávací taktiku a nerozhodlo se povolit odjezd azylantů z Prahy (a Varšavy) z humanitárních důvodů, jak zněla oficiální verze,⁶⁰ ani jako výsledek vývoje názorů uvnitř politbyra a jako součást nějaké promyšlené širší

52 A MZV, TO 1989, č. 3342.

53 Sadovský Johanesovi, 30.9. večer (A MZV, TO 1989, č. 3341).

54 A MV, Kanice, BA NDR, dok. č. 2.

55 Telegram Spáčila a zpráva z Prahy Johanesovi, 2.10. (AMZV, TP 1989, č. 053 576; TO 1989, č. 3361).

56 A MV, Praha, DSZ, č. 146, dálkopisná informace sekretariátu ÚV KSČ (srv. pozn. 17).

57 Srv. KIESSLER, R. – ELBE, F.: *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken*, s. 44.

58 GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 21.

59 Srv. SCHABOWSKI, Günter: *Das Politbüro: Ende eines Mythos. Eine Befragung*. Ed. Frank Sieren, Ludwig Koehne. Reinbek b. Hamburg 1990, s. 68 n.

60 Prohlášení mluvčího ministerstva zahraničí NDR: „Humanitärer Akt“. In: *Neues Deutschland*, (2.10.1989), s. 2.

systémové změny. Šlo o jednorázový taktický ústupek učiněný pod vnějším tlakem. Ještě 26. září přijalo politbyro stanovisko vypracované sekretariátem ÚV SED 22. září⁶¹ a schválilo argumenty na jeho obhajobu: v zásadě šlo o nové potvrzení starého postoje NDR a ochotu řešit situaci pouze aplikací „berlínského modelu“.⁶² O tři dny později bylo všechno jinak. Jaké tedy byly rozhodující faktory takového fatálního rozhodnutí? Tlak na řešení situace ze strany SRN byl sice naléhavý, ale to nebyl mezi 26. a 29. září žádný nový faktor. Takový tlak tu byl již týdny předtím, a navíc v těchto dnech byl faktor času mnohem kritičtější pro SRN než pro vedení NDR. Poměrně široce je akceptován názor, že důležitou roli v celé záležitosti hrál postoj SSSR.⁶³ Pro takový výklad není ovšem žádná opora v dosud dostupných dokumentech, o jakémkoli sovětském zasahování v tomto kontextu nemluví ve svých pamětech ani tehdejší sovětský velvyslanec v Berlíně Vjačeslav Kočemasov.⁶⁴ Fakt, že v žádném z celé řady publikovaných memoárů tehdejších vedoucích činitelů SSSR není prakticky o uprchlické historii ani zmínka,⁶⁵ má sice nepřímou, přestou však zřejmou vypovídací hodnotu. Tím spíše, že jinak Gorbačov a ostatní takto *ex post* často přebírají patronaci nad takřka vším, co se v zemích sovětského bloku odehrálo. V oficiálních projevech i v postoji médií bylo v zásadě tehdejší sovětské stanovisko shodné s postojem NDR.⁶⁶

Jakkoli měl bezpochyby vývoj v Sovětském svazu obecně obrovský význam pro všechno, co se ve východní Evropě odehrávalo, přímá sovětská ingerence do záležitosti azylantů na pražské ambasádě SRN spočívala v pouhém zprostředkování (nebo podpoře) západoněmecké žádosti o poskytnutí ubytování pro azylanty mimo areál velvyslanectví – jak to Ševardnadze Genscherovi 28. září slíbil a jak to Lomakin 29. září provedl.

Jediným faktorem, který se v kritické době výrazně proměnil (samozřejmě vedle dramaticky stoupajícího počtu azylantů v Lobkovickém paláci a v jeho okolí), byl postoj vedení KSČ. Oficiální československé stanovisko bylo až do poslední chvíle, to jest ještě 28. září, kdy je znovu potvrdil v rozhovoru s Genscherem ministr Johanes, neměnné: problém musí vyřešit oba německé státy, v úvahu nepřichází ani „maďarský model“, ani prostory s právem exterritoriality. Nicméně rozhodnutí z 29. září asi nevzniklo zcela naráz a nečekaně. Podle Schabowského memoárů vedení KSČ informovalo východní Berlín o tom, že má obavy z destabilizace situace v Praze, už 25. září.⁶⁷ Zajímavým dokumentem je v této souvislosti telegram velvyslance v Bonnu Spáčila odeslaný 29. září ve 14:30 (kdy

61 Protokol schůze sekretariátu ÚV SED 22.9. (SAPMO-BArch, DY 30/J IV 2/3, 4445).

62 Protokol schůze politbyra 26.9. (SAPMO-BArch, DY 30/J IV 2/2, 2347).

63 Vyhnaněné např. REUTH, Ralf G. – BÖNTE, Andreas: *Das Komplott: Wie es wirklich zur deutschen Einheit kam*. München–Zürich 1993, s. 65 n., ale i u mnoha jiných autorů. Podobné pojetí lze nalézt i v pamětech bývalého spolkového kancléře: KOHL, Helmut: *Chťel jsem sjednocení Německa*. Zprac. Kai Dieckmann, Ralph G. Reuth. Praha 1997, s. 68.

64 KOTSCHENASSOW, Wjatscheslaw: *Meine letzte Mission: Fakten, Erinnerungen, Überlegungen*. Berlin 1994.

65 Jeden zvláště výmluvný příklad za všechny: platí to i pro nejnovější Gorbačovovu knihu věnovanou speciálně problematice sjednocení Německa (GORBAČOV, Michail S.: *Kak eto bylo*. Moskva 1999).

66 Srv. např. ZELIKOW, P. – RICE, C.: *Germany Unified and Europe Transformed*, s. 68–76, nebo BIERMANN, R.: *Zwischen Kreml und Kanzleramt*, s. 187–198.

67 SCHABOWSKI, G.: *Das Politbüro*, s. 68.

Spáčil zjevně ještě nevěděl o rozhodnutí učiněném v Praze téhož dne ráno) „jen jako materiál k přemýšlení“ šéfům československé zahraniční politiky Johanesovi, Lenártovi a Štefaňákovi.⁶⁸ „Pro nejzazší případ neudržitelnosti situace“, kdy by už nebylo možné držet „principiální stanovisko“, navrhoval „zajistit povolení NDR, aby [azylanti] odešli do Maďarska“. Odůvodňoval svůj návrh tím, že „tvář bude v jisté míře zachována... Problém předáme Maďarům.“ Jakkoli se jedná o návrh, který nebyl realizován a byl vlastně už anachronický, je dokladem toho, že v Praze narůstala nervozita a jistá netrpělivost vůči postoji NDR a že se už o nějakém řešení uvažovalo. Velvyslanec Spáčil by těžko přicházel s návrhem, který by zcela protirečil postoji československého vedení. Zajímavé také je, že v telegramech velvyslance v NDR Langerera se právě od 29. září začínají objevovat kritické poznámky k situaci v NDR i určité výhrady k politice stávajícího vedení SED.⁶⁹ Že vedení KSČ bylo jistým způsobem s taktikou NDR nespokojeno, je ostatně zřejmé hned z první věty závěrů z porady 29. září ráno: „NDR musí aktivněji působit...“ A že takto bylo československé stanovisko prezentováno a v Berlíně chápáno, potvrzuje i zpráva velvyslance Langerera o rozhovoru se zástupcem vedoucího oddělení mezinárodních vztahů ÚV SED Hans-Joachimem Böhmem, který „přiznal, že chyběla větší pružnost ze strany NDR“.⁷⁰ O několik dnů později, 3. a 4. října, ostatně nabral tlak z Prahy skoro ultimativní podobu. Že rozhodnutí politbyra ÚV SED povolit odjezd azylantů z Prahy do SRN bylo bezprostředně motivováno žádostí z Prahy, vyplývá nejen z časové posloupnosti jednotlivých událostí. Potvrzují to ve svých vzpomínkách i členové politbyra, kteří žádost či prosbu z Prahy připomínají: Honecker,⁷¹ Schabowski,⁷² šéfidolog SED Kurt Hager.⁷³

Devětadvacátého září, ale i v dalších kritických chvílích podzimu 1989 Československo naléhalo na řešení, jež se ovšem pro režim SED ukázala osudová a eskalovala jeho problémy. Proč nakonec vedení KSČ opustilo svou „správnou principiální pozici“? Můžeme se sice setkat i s domněnkou, že postoj československého vedení mohla motivovat snaha pomstít se NDR za její účast na intervenci v roce 1968,⁷⁴ to je ale samozřejmě absurdní. Tehdejší vedení KSČ jistě nechtělo Honeckera poškodit. S NDR a SED je pojilo přátelství a uvědomovalo si, jak je NDR, tento skoro poslední bezvýhradný spojenec, pro komunistické Československo důležitý. Dokladem může být například horlivost, s jakou z Prahy děkovali za to, že tiskový orgán SED *Neues Deutschland* před výročím 21. srpna potvrdil, že NDR na svém hodnocení událostí roku 1968 (na rozdíl od Polska a Maďarska) nic nemění.⁷⁵ Vysvětlení není tedy možné hledat v kontextu vztahů mezi NDR a ČSSR, ale v domácí situaci v Československu. Obavami KSČ z neklidu a z toho, že by situací kolem velvyslanectví mohla využít protirežimní opozice, vysvětlují požadavky Prahy

68 A MZV, TP 1989, č. 053 503.

69 A MZV, TP 1989, č. 053 510, 053 511, 053 790, 053 791.

70 A MZV, TP 1989, č. 053 791.

71 ANDERT, Reinhold – HERZBERG, Wolfgang: *Der Sturz: Erich Honecker im Kreuzverhör*. Berlin 1990, s. 90.

72 SCHABOWSKI, Günter: *Der Absturz*. Berlin 1991, s. 234.

73 HAGER, Kurt: *Erinnerungen*. Leipzig 1990, s. 422.

74 MERKL, Peter H.: *German Unification in the European Context*. Pennsylvania, University Park 1993, s. 70.

75 Srv. TŮMA, Oldřich: Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987–1989). In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, č. 2–3 (1996), s. 350–380, zvl. s. 373–376.

i někdejší činitelé SED⁷⁶ a také většina literatury, jež se problémem zabývala.⁷⁷ I tento výklad ovšem vyžaduje jistou revizi.

Představa, že se v bezprostřední souvislosti s eskalací problému s uprchlíky aktivizovaly akce domácí opozice v Československu nebo že došlo k demonstracím,⁷⁸ které ovlivnily postoj vedení KSČ, totiž při bližším pohledu neobstojí. V Praze v roce 1989 už probíhaly opoziční demonstrace při každé vhodné příležitosti, jedna také 28. září u příležitosti svátku svatého Václava. Byla však plánována už dříve a s uprchlickým problémem nijak nesouvisela. Že část demonstrantů procházela přes Malou Stranu, tedy blízko spolkové ambasády, bylo dáno tím, že se na Václavské náměstí přesunovali po mši z katedrály svatého Víta. Sama tato demonstrace, která nebyla za uplynulý více než rok ani první a rozhodně ani největší,⁷⁹ klíčové rozhodnutí z 29. září nijak neovlivnila. Některé opoziční skupiny přijaly sice prohlášení k situaci (Charta 77 už 14. září,⁸⁰ Demokratická iniciativa 29. září a znovu 3. října⁸¹), ta ale sestávala spíše z morálního apelu a navrhovala humanitární řešení ve smyslu západoněmeckých požadavků.

Při snaze vyřešit nepřijemnou situaci s uprchlíky směřovala pozornost rozhodujících míst v Praze spíše než přímo na opozici na veřejnost jako takovou. Mínění veřejnosti ohledně východoněmeckého exodu je pochopitelně těžké spolehlivě rekonstruovat. Od konce září se informace o reakci veřejnosti objevují často v pravidelné rubrice *Názory a nálady obyvatelstva* Denních situačních zpráv.⁸² Jisté závěry je možno činit z údajů tehdejších médií⁸³ či z některých projektů *oral history*.⁸⁴ Setkáme se s celou řadou názorů a reakcí, od postojů odmítavých, motivovaných výrazně protiněmecky („všichni Němci jsou verbež“), a snahy na situaci bezohledně profitovat (šmelina, vykrádání opuštěných aut) přes pouhou zvědavost (na situaci kolem ambasády se lidé jezdili dívat jako na atrakci až z Moravy) až po projevy spontánní solidarity, konkrétní pomoci (nabídky přístřeší pro matky s dětmi, zásobování teplými nápoji atd.) a zcela jasně politickou úvahou motivovaný názor, že zde něco velkého a pro režim rozhodně ne příjemného probíhá, jak to lapidárně, ale přesně vyjádřila jedna z respondentek: k východním Němcům nikdy nemávala žádný zvláštní vztah, ale tehdy je milovala, byla jim vděčná, že jsou všude trabanty, že „dělají bordel“.⁸⁵

Exodus nebyl veřejností vnímán jednoznačně pozitivně a opozice, natož společnost, nevyvinula v souvislosti s exodem nějaký silný a jasně formulovaný tlak, který by režim

76 Srv. pozn. 72–74.

77 Srv. pozn. 8.

78 POND, E.: *Beyond the Wall*, s. 97.

79 Srv. TŮMA, Oldřich: *Zítřka zase tady!* Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén. Praha 1995.

80 Dokument Charty 77 č. 56/89. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 12, č. 17, s. 2. Srv. PREČAN, Vilém: *Charta 77, 1977–1989: Dokumentace*. Scheinfeld–Bratislava 1990, s. 460.

81 *Čas Demokratické iniciativy 1987–1990: Sborník dokumentů*. Ed. Růžena Hlušíčková a Milan Otáhal. Praha 1993, s. 183, 185.

82 Např. A MV, Praha, DSZ 1989, č. 143, 148, 149, 150.

83 Srv. pozn. 24.

84 Např. interview prováděné v rámci projektu zaměřeného na studentské prostředí v roce 1989 (OTÁHAL, Milan – VANĚK, Miroslav: *Sto studentských revolucí*. Praha 1999) nebo interview, která speciálně pro tento výzkum prováděla Marie Šedová (záznamy uloženy v ÚSD).

85 Záznam interview s Věrou K., v roce 1989 studentkou žurnalistiky.

nutil zaujmout určité konkrétní stanovisko. Exodus, odehrávající se uprostřed Prahy a na očích všech, měl však potenciál ovlivnit sociálněpsychologickou situaci společnosti. Řady opuštěných aut s poznávacími značkami NDR podél pražských ulic zvláště názorně symbolizovaly tuto souvislost. Byly svědectvím něčeho silného a živelného, jakoby pozůstatkem přírodní katastrofy, zemětřesení nebo něčeho podobného. Posilovaly tušení, že se něco významného mění a něco velkého neodvratně zaniká – roli ovšem hrála spíše rovina podvědomí a emocí než promyšlená úvaha. A právě toho se vedení KSČ zřejmě – možná intuitivně, ale správně – obávalo především. Domácí situaci, poznamenanou sice ještě ne masovými, ale stále se opakujícími protesty a demonstracemi, růstem petičního hnutí atd., nevidělo ani vedení KSČ přes všechny oficiální výroky o stabilitě poměrů nijak ideálně. I zde už převládala nervozita, opatrnost, ztráta dlouhodobé perspektivy a snaha alespoň odsunout všechno, co mohlo už tak velmi křehkou stabilitu dále ohrozit. Navíc exodus přitahoval k Československu velmi intenzivně pozornost světových médií. Na pozornost a stále častější kritiku ze zahraničí byl ovšem československý režim také velmi citlivý. Praha se po celou dobu krize s azylanty snažila postupovat pokud možno korektně. Přinejmenším mlčky trpěla nestandardní činnost spolkové ambasády k zaopatření azylantů (dovoz potravin, různého materiálu, příjezd dalšího personálu), což by ještě před nějakou dobou nebylo samozřejmé, a kvitoval to i spolkový ministr zahraničí.⁸⁶ Ačkoli to technicky nebyl problém a o několik let či možná měsíců dříve by asi bylo azylantům v přístupu k ambasádě bráněno, tentokrát byla policejní opatření aplikována až 1. října a po protestech z Bonnu pak zase odvolána. Mediálně přitažlivější byly jistě obrázky, jak českoslovenští policisté brání občanům NDR v pronikání na zahradu ambasády anebo se s nimi dokonce dostávají do konfliktu. „Snímky bezpečnostních sil brutálně zakročujících proti uprchlíkům“ dominovaly zpravodajství a dominují i po letech vzpomínkám některých politiků, včetně spolkového kancléře,⁸⁷ ale ve skutečnosti byly takové scény spíše výjimkou. Přinejlepším, jak to charakterizuje jiný pamětník, starosta Západního Berlína Momper,⁸⁸ byla policejní opatření polovičatá. Proti domácím demonstrantům zasahovala policie předtím i potom mnohem razantněji. I interní dokumenty uvádějí, že policie skutečně zabránila vstoupit na ambasádu jen několika lidem.⁸⁹

Shrnutο: Přístup vedení KSČ byl tedy formován především vlastní již skoro překerní situací, laxnost a váhání vedení SED Prahu zjevně iritovalo a při vši loajalitě vůči NDR si především přála, aby se sama nepříjemného problému zbavila. Že tlak na východní Berlín doprovázela vždy intenzivní, ostrá propagandistická a mediální kampaň proti Bonnu a okázalá verbální solidarita s NDR, měnilo na reálných důsledcích málo. Kýženého efektu ovšem nebylo dosaženo. Situace se neuklidnila, ale naopak dále eskalovala. „Pražský model“ řešení problému s azylanty měl nakonec na osud komunistického režimu v NDR ještě osudovější vliv než „maďarská varianta“.⁹⁰ O pár dnů později mělo televizní

86 GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 18 n.

87 KOHL, H.: *Chtěl jsem sjednocení Německa*, s. 67.

88 MOMPER, Walter: *Grenzfall: Berlin im Brennpunkt deutscher Geschichte*. München 1991, s. 75 n.

89 Srv. A MV, Kanice, BA NDR, dok. č. 2.

90 Takto hodnotí výsledek pražské velvyslanecké historie mnozí. Srv. např. dva pohledy z rozdílných stran – spolkového ministra zahraničí a sovětského velvyslance v NDR: GENSCHER, H.-D.: *Erinnerungen*, s. 24; KOTSCHEMASSOW, W.: *Meine letzte Mission*, s. 163.

zpravodajství denně přinášející záběry masových shromáždění ve městech východního Německa a samozřejmě fascinující obrázky pádu Berlínské zdi na československou veřejnost nepopíratelně mobilizující vliv. Také zřejmá nerozhodnost československých autorit a jejich neochota razantně zasáhnout přispěly (samozřejmě především v Praze) ke kulaci celospolečenské nálady, jejímž hlavním rysem byla stále větší nespokojenost a růst občanské odvahy.

Je zřejmé, že na podzim 1989 došlo mezi Československem a NDR k synergickému efektu a že fungovala určitá zpětná vazba: situace v Československu nepřímo působila na vývoj v NDR a ten zase v říjnu a listopadu významně ovlivnil poměry v Československu. Oba komunistické režimy padly nejen takřka ve stejné době, ale jejich osud byl vzájemně velmi významně propojen. České a německé dějiny se ve dvacátém století protly mnohokrát, často velmi tragickým způsobem pro oba národy. Takřka paralelně probíhající a vzájemně podmíněná demontáž komunistických režimů v obou státech na podzim 1989 patří ovšem bezpochyby k těm šťastnějším okamžikům, které v dějinné paměti obou národů mají a budou mít stejně kladné ocenění.

Listopad a prosinec 1989 v Československu pohledem sovětského oficiálního tisku

Zdeněk Sládek

Sovětský tisk se od zahájení glasnosti velmi diferencoval. Listy, které zůstaly pod kontrolou ústředních státních a stranických orgánů, vyjadřovaly ovšem oficiální politický kurz.

Sovětský oficiální tisk věnoval zpravodajství ze zahraničí, a zvláště ze zemí sovětského bloku, značnou pozornost. Dopisovatelé si museli být vědomi toho, že se nesmí odchýlit od oficiálního kurzu a zároveň musí brát v úvahu postoje místních stranických a státních vládnoucích garnitur. Tím obtížnější byla jejich činnost koncem osmdesátých let, kdy už nebylo tajemstvím, že mezi Moskvou na jedné straně a zejména Bukureští, Berlínem a Prahou na straně druhé vznikly vážné rozpory.

Před nástupem Gorbačova k moci byl veškerý sovětský tisk tiskem oficiálním; podléhal kontrole KSSS a jeho šéfredaktoři patřili do stranické nomenklatury. Stupeň oficiality, který byl směrodatný i pro zahraničí, pochopitelně závisel na tom, zda šlo o tisk ústřední či provinční, o tisk stranický a státní či o tisk ostatních společenských nebo profesních a zájmových skupin. Řízen byl shora, což zajišťovalo jednotu jeho stanovisek. Za Gorbačova se však tisk začal diferencovat, v čemž hrálo úlohu několik faktorů. Na prvním místě v tomto směru působila *glasnost*, uvolňující veřejný prostor pro stále širší názorovou pluralitu a přinášející detabuizaci mnohých dosud potlačovaných a ideologicky překrucovaných témat. V neposlední řadě právě ve vztahu k tomuto trendu se vyhraňovaly rozpory mezi Jegorem Ligačovem a Alexejem Jakovlevem, jejichž mocenský boj o kontrolu tisku ovlivňoval podobu hlavních sovětských politických novin a časopisů. Ligačov ovlivňoval mimo jiné listy *Pravda* a *Sovetskaja Rossija*, Jakovlev *Moskovskije Novosti*, *Litěraturnaja gazeta*, *Komsomol'skaja pravda* a *Izvestija*. Rozhodnutím ÚV KSSS v září 1988 byl Ligačov pověřen vedením komise ÚV pro zemědělskou politiku a Jakovlev komise pro zahraniční politiku. Ideologická komise, a tedy i dohled nad tiskem, byla svěřena Vadimu Medveděvovi, poradci Gorbačova, který se na podzim 1988 stal členem politbyra KSSS. Ten se však záhy setkal s trendem v SSSR dosud neznámým: různé organizace, instituce i jednotliví šéfredaktoři se pokoušeli vymanit z područí stranických orgánů, emancipovat se. Oficiální linii nadále dodržovala *Pravda* jakožto ústřední stranický orgán kontrolovaný politbyrem, *Izvestija* jako mluvčí státních zájmů (někdy však

zasahovaly i do stranického života), *Komsomol'skaja pravda*, občas poněkud neukázněný orgán Komsomolu, a dále pak tisk státní agentury Novosti, určený pro zahraničí. Uvedené potíže nevplyvaly pouze z mocenských ambicí jednotlivců či z ideologické diferenciacie. Finanční situace se zhoršovala a tisk se snažil získat nové čtenáře tím, že vycházel vstříc jejich nespokojenosti s ekonomickou situací v zemi. Dokonce i *Moskovskije novosti* lákaly čtenáře kritickými stanovisky k politice strany, zachovávaly si však přitom jistou noblesu a věcnost. *Sovetskaja kul'tura* a *Litěraturnaja gazeta* nebyly v tomto směru příliš průbojné. Zato mnohé tiskové orgány, které byly před Gorbačovovou érou hlásnou troubou oficiálních stanovisek, vedly za Gorbačova někdy i bulvární protivládní kampaně. Stávalo se, že západní pozorovatelé nepochopili tyto změny a vnímali stanoviska dříve režimního tisku jako výraz oficiální linie. To se ostatně týká i sovětských čtenářů. Například proslulý dopis Niny Andrejevové v listu *Sovetskaja Rossija* pokládali mnozí čtenáři, včetně stranických funkcionářů, za oficiální stanovisko strany, ačkoli šlo o hlas Ligačovovy skupiny.

Termín oficiální tisk tedy nezávisí ani na místě, jež ty či ony noviny zaujímaly před rokem 1985 v hierarchii sovětských masmédií, nebo na instituci či organizaci, kterou formálně zastupovaly. Koncem roku 1989 lze do kategorie oficiálního sovětského tisku zařadit ty noviny, které hájily politiku přestavby či byly vůči ní aspoň loajální.¹

Předmětem této studie je zpravodajství sovětského oficiálního tisku o událostech v Československu v listopadu a prosinci 1989. Opírá se o jeho základní tituly.²

Bezprostřední ohlas

Izvestija (název tohoto listu je v množném čísle a skloňuji jej podle českých pravopisných pravidel) první oficiální list v SSSR, který informoval čtenáře o situaci v Praze. Dvacátého listopadu 1989 přinesly zprávu, že v neděli 19. listopadu se v Praze konala masová demonstrace, jíž se podle agentur zúčastnilo dvacet tisíc lidí. Provolávali protivládní hesla a vyzývali ke generální stávce. Demonstrace nebyla povolena, bezpečnostní síly však nezasáhly. Teprve když se demonstranti vydali z Václavského náměstí k Pražskému hradu, zastavila je na mostě 1. máje policie.

Hlavní příčinou nepokojů byla podle *Izvestijí* zpráva, která se roznesla po Praze, že při páteční demonstraci³ zahynul jeden z jejích účastníků. Petr Uhl, přední člen opozičního hnutí Charta 77, to sdělil západním novinářům. Představitelé vlády ČSSR zprávu dementovali a televize vysílala interview s údajnou obětí, zatímco Uhl byl zadržen za šíření falešných zpráv.

List dále píše, že Ministerstvo vnitra ČSSR oznámilo, že při „rozhánění páteční demonstrace bylo zraněno sedm lidí, z toho sedm příslušníků bezpečnosti. Téměř 80 účastníků demonstrace bylo zadrženo.“

1 Viz MEDVEDEV, Vadim: *Prozrenije, mif ili predatel'stvo?* Moskva, Evrazija 1998, s. 181–224.

2 *Pravda*, Organ Central'nogo Komiteta KSSS, Moskva. *Izvestija* sovetov narodnych deputatov SSSR, Moskva. *Komsomol'skaja pravda*, Organ Central'nogo i Moskovskogo Komiteta VLKSM. *Izvestija* CK KPSS. Ježemesjačnyj žurnal. Moskva. *Sovetskaja kul'tura*, Organ Ministerstva Kul'tury SSSR, Moskva. *Litěraturnaja gazeta*, Organ Federacii Ob'jedinenija sovětskich pisatelej, Moskva. *Moskovskije novosti*, Ježenedel'naja gazeta Sojuza sovětskoj družby s zarubežnymi stranami i Agentstva pečati Novosti, Moskva. *Tjdenik aktualit*. Tisková agentura Novosti ve spolupráci s vydavatelstvím Delta.

3 Tj. o demonstraci 17.11.1989.

Izvestija s odvoláním na západní agentury referují o ustavující schůzi nové organizace Občanské fórum (v dalším OF) v Praze, „k níž se přidala řada opozičních činitelů. Žádali osvobození všech politických vězňů, svobodný přístup k médiím a vyslovili se pro dialog s vládou. Také vládě vyhrožovali, že zorganizují všeobecnou stávkou, pokud jejich požadavky nesplní.“⁴

Po *Izvestijích* se následujícího dne, tj. 21. listopadu 1989, ozvala *Komsomol'skaja pravda*, jejíž pražský korespondent začíná na rozdíl od zdrženlivosti *Izvestijí* svou zprávu dramaticky: „V tisku, rozhlase, televizi a samozřejmě na neustálých shromážděních a demonstracích vystupují studenti a tvůrčí pracovníci, předáci společenských organizací, představitelé moci, justičních orgánů, zástupci církví, dělníci z průmyslových závodů, členové zemědělských družstev. Ve výlohách obchodů a na zdech domů jsou nesčetné letáky a plakáty s výzvami k dvouhodinové všeobecné, nebo jak se tu říká, generální stávce v pondělí 27. listopadu. Roste napětí, ale nedochází k žádným excesům a narušení pořádku. Vše probíhá organizovaně a je podřízeno jedinému cíli: ozdravení československé společnosti, urychlení tempa přestavby ve všech oblastech života. Jedni mluví s nadějí a vírou o obnově socialismu, druzí vyzývají k návratu do buržoazní republiky, třetí nepředkládají žádný program; na jejich transparentech stojí: 'Žili jsme 40 let ve lži', i když je jim sotva 18 let.“ Zpráva se dále zmiňuje o mimořádném zasedání ÚV KSČ⁵ a o jednání mezi komunistickou a socialistickou stranou. Východiskem ze situace je podle jejich názoru prohlášení předsednictva Národní fronty ČSSR přijaté na zasedání 22. listopadu 1989, dodává zpráva.⁶

V témže čísle přináší *Komsomol'skaja pravda* další zprávu, která doplňuje předchozí líčení. „Po shromáždění uspořádaném k výročí smrti Jana Opletala se mnozí účastníci vydali na Václavské náměstí. Zároveň s transparenty vyzývajícími k pokračování přestavby se objevily jiné transparenty, namířené proti Komunistické straně Československa, proti vládě a její (!) armádě a bezpečnostním orgánům. Jejich představitelé přikročili k opatřením, jež měla skoncovat s provokační manifestací.“ V sobotu, jak uvádí pisatel, se rozšířila zvěst, že policie proti demonstrantům brutálně zasáhla a že mnoho studentů bylo zraněno, jeden že je dokonce mrtvý a velký počet byl zadržen. Vlna rozhořčení se rozšířila po celé Praze, Václavské náměstí se znovu zaplnilo a u sochy svatého Václava se objevila výzva: „Nezabíjejte naše děti!“ a letáky s výzvou ke stávce studentů a tvůrčích pracovníků. Korespondent dodává, že v televizi se na občany obrátil předseda české vlády František Pitra.⁷ Dopisovatel *Komsomol'skoj pravdy* tak sice seznamuje sovětské čtenáře s událostmi 17. listopadu 1989 v Praze, vykládá je však v intencích blízkých dosavadní

4 Press-služba *Izvestij*: Demonstracija v Praze. In: *Izvestija*, 1989/325, (20.11.1989), s. 4.

5 Mimořádné zasedání ÚV KSČ se konalo 24.–25.11.1989.

6 NEFEROV, J.: O čem sporjat v Praze. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/270, (21.11.1989), s. 3; *Deset pražských dnů (17.–27. listopadu 1989)*: Dokumentace. Praha, Academia 1990, s. 229.

7 Předseda vlády ČSR František Pitra označil ve svém televizním projevu 19.11.1989 zprávy o mrtvých a těžce raněných po zásahu pořádkových sil za fámy, které jítí city, zatímco drtivě většině našeho lidu záleží na pokojném vývoji. Viz *Deset pražských dnů*, s. 42 n. Důvody k vystoupení tohoto málo známého komunistického politika byly na aktivu pražských organizací KSČ 25.11.1989 objasněny takto: „...v neděli zasedalo předsednictvo a jednalo i o tom, kdo vystoupí. Prezident? Řekl, že není disponován. Generální tajemník? Prý jde o pražskou záležitost. Tajemník městského výboru? Licitace došla až k předsedovi české vlády...“ (*Tamtéž*, s. 217).

oficiální interpretaci Prahy, i když ostrá kritika režimu zazněla už na shromáždění 17. listopadu.⁸

Zpravodajství *Izvestij* se 22. listopadu změnilo. V tučně vytištěném záhlaví zprávy zpravodaje TASSu čteme: „Shromáždění v centru Prahy na Václavském náměstí 21. listopadu se liší od předchozího dne nejen větším rozsahem, ale i novým politickým zabarvením. Poprvé se objevily transparenty ‘Dělníci jsou tady, na náměstí’, ‘Dělníci podporují studenty!’. Nemyslím, že by dělníci tvořili významnou část manifestace 250 tisíců lidí, ale přece jen přišli.“ Dále poukazuje na plakát „Sovětský svaz – konečně náš vzor“. V průběhu demonstrace, jak uvádí zpravodaj, promluvili představitelé takzvaných nezávislých iniciativ a v Praze se objevilo nové neformální sdružení OF, o jehož cílech promluvil jeden z vůdců československé opozice, spisovatel a dramatik Václav Havel. List cituje tu pasáž projevu, kde Havel mluví o Občanském fóru: „Není to politická strana, ale společenství otevřené všem lidem dobré vůle, které pocituje odpovědnost za řešení vzniklé kritické situace.“ Korespondent sovětské oficiální agentury tu poprvé cituje Václava Havla.⁹

Izvestija dále uvádějí, že předseda vlády Ladislav Adamec se před manifestací setkal s delegacemi studentů, mládeže a tvůrčích a společenských organizací. Prohlásil, že přestavbu je nutno aplikovat i v politické oblasti, „socialismus ale budeme bránit, o tom není možné diskutovat“.¹⁰ Korespondent *Izvestij* upozorňuje na to, že československý tisk označil toto setkání za začátek dialogu s mocí. Nakonec se ještě zmiňuje o provokační proklamaci podepsané „Mladou levicí“, od které se však studenti distancovali.¹¹

Ve stejný den přinesla *Komsomol'skaja pravda* pod jedním titulkem zprávu svého pražského dopisovatele a zprávu redakce listu *Mladá fronta*. Dopisovatel uvádí, že shromáždění a demonstrace se šíří i v dalších městech Československa. Předpokládá se, že tyto akce mládeže nevznikly spontánně a že je inspirovala nedávná celostátní konference Socialistického svazu mládeže. Federální vláda ČSSR a česká a slovenská vláda, uzavírá dopisovatel listu svou zprávu, vyzvaly na svém zasedání občany k zdrženlivosti a k tomu, aby zanechali iluzi, že náhlé změny jsou možné. Podle redakce *Mladé fronty* požádal městský výbor Socialistického svazu mládeže v Praze generální prokuraturu ČSSR o vyšetření událostí 17. listopadu. List dále informuje své čtenáře o šestatřiceti raněných v pražských nemocnicích; deset z nich bylo hospitalizováno s otřesem mozku, zraněním hlavy a zlomeninami rukou. Píše, že sekretariát SSM se solidarizuje s usnesením městské studentské rady, která podpořila závěry 7. a 9. zasedání ÚV KSČ, že však poukazuje na to, že slova se nezfídka rozcházejí s činy. Toto prohlášení přečetl na Václavském náměstí předseda ÚV SSM Vasil Mohorita. Redakce k tomu poznamenává, že náměstí je opět plné.¹²

8 NEFEROV, J.: V Praze nespokojno. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/270, (21.11.1989), s. 3.

9 JAROŠEVSKIJ, V.: Trevogi i nadeždy pražskoj oseni. In: *Izvestija*, 1989/327, (22.11.1989), s. 5.

10 *Deset pražských dnů*, s. 137. Rudé právo použilo výrazu chránit, zatímco ve zprávě *Izvestij* je termín *zaščiščajt*, neboli bránit.

11 *Izvestija*, 1989/327, (22.11.1989), s. 5. Viz *Deset pražských dnů*, s. 137.

12 NEFEROV, J. – Redakcija gazety „Mlada Fronta“: Sveči na vetru. O sobytijach v Čechoslovakii soobščajut naši korrespondenty v Praze i kollegi iz gazety „Mlada fronta“. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/269, (22.11.1989), s. 3.

Téhož dne, tj. 22. listopadu, se konečně ozvala *Pravda*. Její zpráva obsahuje jednak informaci dopisovatele listu S. Vtorušina, jednak informaci TASSu. Obě jsou datovány 20. listopadem 1989. Podle korespondenta listu se protestní hnutí projevuje stávkami divadel a vysokých škol. Dále líčí události 17. listopadu 1989 a konstatuje, že „už na demonstraci začali někteří studenti volat hesla, která neměla vztah k tématu demonstrace. V důsledku opatření orgánů veřejného pořádku bylo podle oficiálních údajů 38 lidí zraněno a kolem sta účastníků demonstrace zadrženo. Pověsti o úmrtí jednoho demonstranta v nemocnici na následky bití byly vyvráceny.“ TASS pokračuje líčením 19. listopadu 1989, kdy „se shromáždil na Václavském náměstí dav asi 10 tisíc lidí. Provolával protivládní hesla a vyzýval ke generální stávce. Demonstranti rozšiřovali letáky vyzývající ke stávce. Nepovolená demonstrace proběhla pokojně, bez incidentů. Síly veřejného pořádku nejen že nezakročily, ale nebyly ani v okolí Václavského náměstí přítomny.“ TASS dále informuje o zatčení aktivisty Charty 77 Petra Uhla kvůli předání informací rozhlasové stanici Svobodná Evropa o smrti studenta.¹³

Informace pražských dopisovatelů *Pravdy* a TASSu byly uveřejněny s pozoruhodným zpožděním. Necitují ani četná oficiální prohlášení československých stranických a státních orgánů, jež zdůrazňují, že původcem neklidu jsou vnitřní a zahraniční protisocialistické síly. Sověští dopisovatelé přináší také údaje o obětech zásahu policie dne 17. listopadu 1989. Nakonec stojí za zaznamenání, že sovětský tisk se vesměs nezmiňuje o dění v Bratislavě a v menších městech. Zdá se, že sovětské vedení čekalo na další vývoj událostí v ČSSR.

Rady z Moskvy: Dialog a změny

Třiadvacátého listopadu *Pravda* uveřejňuje zprávu svého pražského dopisovatele z předešlého dne. Uvádí v ní, že protestní demonstrace v Praze pokračují; dne 21. listopadu vyšlo do ulic 150 tisíc lidí, kteří vyzývali k otevřenému dialogu s vedením země, k demokratizaci společnosti a k vyhlášení svobodných voleb. Dále referuje o setkání předsedy federální vlády Ladislava Adamce s představiteli veřejnosti, který na něm podle listu v podstatě akceptoval myšlenku dialogu: „Naše setkání je konkrétním důkazem, že federální vláda se dialogu nevyhýbá. Neexistují otázky, o nichž by nebylo možné hovořit.“ Zároveň zdůraznil, že dialog o vážných problémech společnosti nelze vést na ulicích. „Vraťte se do poslucháren, otevřte divadla,“ vyzval studenty a kulturní činitele.

V dalším textu referuje *Pravda* o televizním vystoupení generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše, ve kterém prohlásil, že „strana od dalšího rozvoje socialismu v ČSSR neustoupí“. Deník uvádí, že Jakeš předpokládá dialog, polemiku o budoucnosti přestavby. „Přestavba přirozeně přináší rozdílnost názorů a postojů. Je tu však hranice, kterou bychom neměli překračovat. Vymezuje ji naše ústava a zákony socialistického státu... Jak však postupují, jaký mají program ty skupiny, které stojí v pozadí nynějších událostí v Praze? Snaží se bezohledně zmanipulovat část naší mládeže a zneužívat jejího upřímného zájmu na tom, aby se věci pohly rychleji vpřed. Vliv tohoto působení se projevil

13 VTORUŠIN, S.: Demonstracii v Praze. In: *Pravda*, 1989/326, (22.11.1989), s. 5.

i mezi částí naší tvůrčí inteligence.¹⁴ (...) V této souvislosti se často diskutuje o událostech na Národní třídě. I ty, jak víte, budou prošetřeny. V sázce je věc pracujícího lidu, socialismu, se kterým spojuje většina našeho lidu včetně mladé generace budoucnost.¹⁵ V Adamcově a Jakešově postoji k dialogu s představiteli československé veřejnosti jsou v podání dopisovatele *Pravdy* patrné rozdíly.

Dalšího dne, 24. listopadu 1989, *Pravda* naléhá na pokračování dialogu mezi představiteli strany a vlády a československou veřejností. Situaci líčí takto: „Akce studentů podporují tvůrčí organizace. Na Václavském náměstí se konala více než stotisícová demonstrace. Mezi účastníky bylo vedle studentů nemálo představitelů dalších vrstev společnosti; jejich transparenty nesly někdy navzájem protikladná hesla. Hnutí, které vzrušilo celou zemi, není stejnorodé. Ale absolutní většina účastníků se shoduje v jednom: problémy nelze řešit násilím, včetně policejních pendreků. Společnost potřebuje víc než kdykoli dříve rozumný dialog.¹⁶ Důležité je, aby každá strana nejen mohla vyslovit názor, ale aby též dokázala vyslechnout názor jiný. Zejména požadavek otevřeného dialogu zaznívá mezi účastníky nejčastěji.“

Dopisovatel dále referuje o setkání předsedy federální vlády Ladislava Adamce s činiteli Svazu československých spisovatelů a s představiteli veřejnosti; byli mezi nimi zástupci dělníků, studentů, kulturních pracovníků a členové takzvané nezávislé iniciativy OF. Píše i o setkání předsedy městského výboru Národní fronty Miroslava Štěpána s kardinálem Tomáškem a o zasedání předsednictva ÚV KSČ a předsednictva ÚV NF. Cílem všech jednání bylo nalézt optimální řešení situace. Zpráva je uzavřena slovy: „Není to snadné. Ve společnosti vládne krize důvěry k vedení. Mnohé lidi neuspokojují slova a rozhodnutí, která se ne vždy plní. Žádají konkrétní činy, energické kroky ke zlepšení situace v zemi. Zároveň si mnozí, především dělníci, uvědomují, že destabilizace politické situace se nutně projeví v ekonomice, v hospodářské situaci pracujících. Absolutní většina vystupuje proti výzvam ke generální stávce 27. listopadu, které se často ozývají na demonstracích. Společnost se ocitla na křižovatce. Nyní už je jasné, že lidi přivedly do ulic nejen akce západních podvrtných center, na něž byla po celou dobu zaměřena pozornost, ale i nahromaděné vlastní problémy.“¹⁷

14 Dopisovatel *Pravdy* vynechal následující text: „Jakou morálku mohou mít lidé, kteří bezostyšně rozšiřují lživé zprávy a fámy o smrti mladého člověka jen proto, aby rozpoutali vášně a emoce s nepředvídatelnými důsledky? Nejde jim o nic jiného než o to, aby pod hesly přestavby a demokratizace libovolnou cenou rozvrátili proti zájmům lidu socialistické zřízení v Československu.“ Viz *Deset pražských dnů*, s. 140.

15 VTORUŠIN, S.: Prizvy k dialogu. In: *Pravda*, 1989/327, (23.11.1989), s. 5.

16 Frekvence termínu *dialog* v moskevském tisku i v projevech československých stranických a vládních činitelů má zřejmě souvislost zaprvé se zprávami o přípravách ministerstva národní obrany k vyhlášení mimořádného bezpečnostního opatření k 24.11.1989. (SUK, Jiří: *Občanské fórum listopad – prosinec 1989*, 1. díl – Události. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk 1997, č. 107, s. 65); zadruhé pak s telefonátem mezinárodního oddělení ÚV KSSS do Prahy ve dnech po 17. listopadu 1989, v němž bylo podle Valerije Musatova, zástupce vedoucího mezinárodního oddělení ÚV KSSS, řečeno, že Moskva považuje jakýkoli „tvrdý“ postup za nežádoucí. (MUSATOV, Valerij: *Političeskije krizisy v Vostočnoj Jevrope (1956–1982)*. Moskva, Naučnaja kniga 1996; příslušná pasáž byla otištěna také v *Soudobých dějinách*, č. 4 (1998), s. 548.) O Musatovovi se zmiňuje i Jakeš ve své vzpomínkové knize *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha, Regulus 1996, s. 117 n.

17 Je to zjevná polemika s vedoucími činiteli KSČ. VTORUŠIN, S.: Nužný dialog. In: *Pravda*, 1989/328, (24.11.1989), s. 7.

Pětadvacátého listopadu přináší *Pravda* zprávu TASSu z 24. listopadu o prvním dnu mimořádného zasedání ÚV KSČ. Hlavní pozornost věnuje projevu generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše a vybírá především sebekritické pasáže. Cituje: „Přiliš jsme se spoléhali na konsolidaci československé společnosti a zároveň jsme připustili zpomalení tempa přestavby přes vážná varování a kritické připomínky...“¹⁸ Zřejmě jsme nedocenili procesy probíhající v Polsku, Maďarsku, a zejména v NDR, a také jejich vliv na československou společnost... Události po 17. listopadu odhalily slabá místa v našem přístupu k společenským reformám. Jejich nutnost a bezodkladnost jsou očividné. Na druhé straně nás vážně znepokojuje otevřeně protisocialistické zaměření jistých skupin, které požadují změnu společenského řádu v Československu. Jsme pro dialog, opřený nejen o ultimáta, vášně a emoce, ale i o rozum.“ Závěrem je citováno Jakešovo prohlášení, že on a další členové předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ se rozhodli odstoupit, aby zasedání mohlo zvolit nové vedení strany.¹⁹

Komsomol'skaja pravda přináší další zprávu svého pražského dopisovatele 26. listopadu. Nezabývá se v ní průběhem mimořádného zasedání ÚV KSČ, ale hodnotí příčiny pražských událostí: „Čas, který měla komunistická strana a její stoupenci na věčné a konkrétní započítání s přestavbou, promrhala z valné části na debaty o její nutnosti... Využily jej pochopitelně místo ní ty síly, které měly jasný, a předpokládáme že nikoli až v listopadu vzniklý plán společenských přeměn. Ten se v tomto duchu nyní rozvíjí. A i kdyby byly názory obou stran na cestu k obnově života v řadě otázek shodné, společnost dá přednost těm, kteří se k nim jako první přihlásili a přistoupili k provádění svých záměrů.“²⁰

Izvestija začínají svou zprávu o situaci v Praze 25. listopadu konstatováním, že ani po mimořádném zasedání ÚV KSČ se situace nezklidnila. Dokládají to dramatickým líčením manifestace na Letenské pláni: „Obrovská Letenská pláň se začala zaplňovat po poledni. Manifestace začala ve dvě hodiny. Jablko by nepropadlo, na tribunách Sparty byla instalována silná aparatura, pod ní stojí několik autobusů televize. Domovní zdi, výlohy obchodů, stožáry městského osvětlení, přijíždějící tramvaje jsou celé polepené amatérsky vyrobenými plakáty: 'Všichni lidé dobré vůle do stávky!', 'Ještě jsme nevyhráli – strana není vláda', 'Naše hospodářství vydrželo 40 let, vydrží i dvouhodinovou stávku!'“

Izvestija dále referují o poradě tajemníků základních organizací KSČ v Praze v Paláci kultury²¹ a o rezoluci, která pro ně byla připravena. List z ní cituje: „Připravovaná stávka se stane manifestací boje za přestavbu, proto jsme – pro ni. I my musíme do ní vstoupit a vést ji. Neuspokojila nás usnesení dnešního zasedání ÚV KSČ. Kádrové změny, k nimž na něm došlo, nejsou konečné a trváme na tom, aby ÚV ihned pokračoval v tomto směru.“²²

18 V stenografickém záznamu Jakešova projevu se píše: „...přestože to (!) byly vážné varovné momenty, a že se zvedla kritika na přešlapování v realizaci přijatých opatření.“ *Poslední hurá: Stenografický záznam z mimořádných zasedání ÚV KSČ 24. a 26. listopadu 1989*. Praha, Cesty 1992, s. 6. Pražský dopisovatel TASSu patrně měl překladatelské potíže s Jakešovým způsobem vyjadřování, a proto uvedenou pasáž vynechal.

19 TASS: Na plenum CK. In: *Pravda*, 1989/329, (25.11.1989), s. 5.

20 NEFEROV, J.: Praga. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/273, (26.11.1989), s.

21 Šlo o aktiv předsedů základních organizací KSČ.

22 KORNÍLOV, L.: Praga posle plenumu CK KPČ. In: *Izvestija*, 1989/331, (26.11.1989), s. 1.

K výsledkům dalšího zasedání ÚV KSČ zahájeného ve večerních hodinách 26. listopadu se následujícího dne vyjadřuje *Pravda*. V záhlaví její zprávy stojí: „Společensko-politická situace v Československu je složitá i po mimořádném zasedání ÚV KSČ, které skončilo v noci z pátku na sobotu. Mnohé lidi, včetně komunistů, neuspokojuje složení nového vedení strany.“ List dále zdůrazňuje: „Poprvé za posledních dvacet let komunisté nastolili otázku revize postoje strany k událostem roku 1968. Na zasedání ÚV KSČ byly charakterizovány jako pokus o společenskou reformu a o obnovu socialismu“. *Pravda* referuje, že nový generální tajemník strany²³ na tomto zasedání navrhl svolat mimořádný sjezd, a vyjmenovává další odvolané členy vedení strany na tomto zasedání: Miroslava Zavadila, Jozefa Lenárta, Josefa Hamana a Vladimíra Hermana. Kromě toho cituje *Rudé právo*, podle něž není současný ústřední výbor s to tlumočit a formulovat požadavky, které odpovídají neodkladným úkolům dne a odrážejí naléhavé zájmy komunistů. Mnohé základní organizace KSČ projeví nespokojenost s novým složením vedoucích orgánů strany a žádaly nové zasedání ÚV KSČ a svolání mimořádného sjezdu strany, dodává list.²⁴

Také *Izvestija* se vrací k mimořádnému zasedání ÚV KSČ. Rekapituluje personální změny ve vedoucích orgánech strany a zdůrazňuje myšlenku Karla Urbánka o vytvoření široké politické koalice na bázi Národní fronty. Vyzvedávají vystoupení prvního tajemníka ÚV KSS Ignáce Janáka,²⁵ který na zasedání zdůraznil, že je nutné radikálně přehodnotit události roku 1968 a jednat s tehdy vyloučenými komunisty o obnově jejich členství.²⁶

Poněkud zvláštním způsobem byl v Moskvě představen nový tajemník ÚV KSČ Karel Urbánek. Jeho první krok na veřejnosti totiž nevylicila *Pravda*, ale dopisovatel *Izvestijí*. V úvodu své zprávy píše o Urbánkově návštěvě na dolu Nosek na Kladensku a cituje jeho výrok, že „chceme dělat politiku čestnou, otevřenou a přímou“. Dále referuje o jeho diskusi s dělníky-komunisty, při které prohlásil, že KSČ se chce opět stát revoluční stranou. Průběh zasedání ÚV KSČ a jeho závěry hodnotil dopisovatel kladně, upozornil však i na projevy nespokojenosti některých komunistů s tím, že sjezd má být svolán až na 26. ledna, a také na jejich žádost, aby delegáti byli voleni přímo ze základních organizací. Urbánek dále kritizoval zásah policie 17. listopadu, který vyšetřuje generální prokurátor ČSSR, a informoval o kádrových změnách v odborech a v televizi a o tom, že předseda vlády požádal prezidenta republiky, aby vyhlásil amnestii pro politické vězně. Také dialog s Občanským fórem a dalšími společenskými organizacemi bude pokračovat. Nakonec Urbánek ocenil slova Valtra Komárka, že „mnohé, co je dobré v lidovém hnutí těchto dní, je inspirováno sovětskou přestavbou a ideami a činy M. S. Gorbačova“.²⁷ Zpráva *Izvestijí* je poměrně obsáhlá, byla však zařazena až na čtvrtou stránku listu a dopisovatel se zdržel jakéhokoli hodnocení.

Ani stručná informace *Pravdy* o událostech 28. listopadu nevybočuje z referujícího tónu moskevského tisku těchto dní. *Pravda* líčí jednání mezi předsedou vlády Ladislavem

23 Tímto způsobem byla v *Pravdě* oznámena změna ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ. V dalších zprávách je už spolu se jménem Karla Urbánka uváděna jeho nová funkce. O blahopřání M. Gorbačova K. Urbánkovi ke zvolení do funkce generálního tajemníka ÚV KSČ informovalo *Rudé právo* v plném znění. (*Rudé právo*, 1989/281, (29.11.1989), s. 1.)

24 VTORUŠIN, S.: Sozvyvajetsja vneočerednyj s'jezd. In: *Pravda*, 1989/332, (27.11.1989), s. 5.

25 Janák odstoupil společně s předsednictvem a sekretariátem ÚV KSS dne 6.12.1989.

26 KORNILOV, L.: Uskorjajetsja chod sobytij. In: *Izvestija*, 1989/332, (27.11.1989), s. 4.

27 Týž: K. Urbanek – nužna čestnaja politika. In: *Tamtéž*, 1989/333, (28.11.1989), s. 4.

Adamcem a Václavem Havlem, jehož průběh byl zpočátku napjatý, ale nakonec se dospělo k dohodě: „...bylo dohodnuto, že nová vláda bude sestavena do 3. prosince 1989. Federálnímu shromáždění pak navrhne následující změny v Ústavě ČSSR: zrušit článek o vedoucí úloze strany ve společnosti, o uzavřenosti Národní fronty a vedoucí úloze KSČ v této organizaci, jakož i o tom, že školní výuka se má nést v duchu marxismu-leninismu.“²⁸

Za hlavní událost 29. listopadu 1989 v Československu pokládá *Pravda* celostátní aktivitu předsedů základních organizací KSČ, který zahájil generální tajemník ÚV KSČ Karel Urbánek. Dopisovatel *Pravdy* věnuje Urbánkovu projevu převážnou část své zprávy: „Vystoupení studentů a mládeže uvedlo do pohybu velké množství lidí, kteří chtějí skutečnou, nikoli polovičatou přestavbu, hluboké pozitivní změny v našem životě, demokratizaci, uplatnění svých schopností a tvořivosti v zájmu všech. Politizace mladé generace a její aktivní zájem o otázky společenského rozvoje jsou bezesporu v zájmu pokroku na cestě k socialismu... Současně – a také na to musíme otevřeně upozornit – se tohoto pohybu snaží zmocnit síly, které jej hodlají využít, obrátit proti komunistům a socialismu vůbec.“²⁹ Fakticky jim nejde o dialog, ale o monopol, o nahrazení mocenského monopolu, z něž obviňují KSČ, svým mocenským monopoem. Dávají jasně najevo, co si představují pod pojmem demokracie. To nám ukázal i průběh manifestace na Letenské pláni.“

Urbánek však podle *Pravdy* zároveň označil OF za spojence KSČ v Národní frontě, když řekl: „Jeho program jsme pečlivě prostudovali.“³⁰ Docházíme k názoru, že i tento dokument může být podkladem pro jednání, protože v řadě přístupů a požadavků se nebudeme³¹ diametrálně rozcházet... Jsou tam zřejmě i rozdíly, ale na to si budeme muset zvykat, že politika se nedělá jen s těmi, kteří s námi souhlasí.“

Zpráva *Pravdy* dále informuje o výzvě OF Federálnímu shromáždění ČSSR, aby neprodleně projednalo vstup vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 do Československa a vyzvalo parlamenty SSSR, BLR a NDR, aby prohlásily intervenci pěti států Varšavské smlouvy za porušení norem mezinárodního práva i Varšavské smlouvy samé.³²

Celkové zhodnocení událostí v Praze přinesla *Komsomol'skja pravda*. Zprvč vyzvedává úlohu studentů: „Zejména udivuje semknutost studentsstva, jeho politická zralost, schopnost přesvědčit, vést četné představitele inteligence, dělnické třídy a rolnictva i své vrstevníky v armádě a v bezpečnostních orgánech.“ Také politika a myšlení právě zvoleného vedení ÚV KSČ jsou podle listu novinkou, generální tajemník ÚV KSČ Urbánek vystoupil v posledních dnech už několikrát na veřejnosti. Třetím prvkem nové situace je jednání vládních činitelů s představiteli nové organizace OF. „Politici činitelé žijící

28 TASS: Rešenije přijato. In: *Pravda*, 1989/333, (29.11.1989), s. 4; O novém složení vlády. In: *Rudé právo*, 1989/282, (30.11.1989), s. 1. Viz též SUK, J.: *Občanské fórum listopad–prosinec 1989*, 1. díl – Události, č. 208, s. 88 n.

29 V *Rudém právu* i v *Pravdě* je vynecháno: „Hlásají demokracii pro každého, ale komunisty nechtějí pouštět ke slovu. Příliš nechtějí naslouchat už ani studentům, o jejichž požadavcích se stále více přestává hovořit.“ Srv. SUK, J.: *Občanské fórum*, č. 212, s. 89 n.

30 V ruském textu je vynecháno: „Otevřeně je třeba uvést, že řada námětů Občanského fóra jsou vlastně náměty našimi, připravenými předsednictvem ÚV KSČ, které je mělo projednat na jeho prosincovém zasedání.“ Projev Karla Urbánka na celostátním aktivu strany. In: *Rudé právo*, 1989/281, (29.11.1989), s. 1–2.

31 V českém textu je „budeme“.

32 VTORUŠIN, S.: Poisk rešenij. In: *Pravda*, 1989/334, (30.11.1989), s. 5.; *Rudé právo*, 1989/281, (29.11.1989), s. 1.

v zapomenutí mohou nyní volně a otevřeně vystupovat a včerejší disidenti řeční na tribunách. Ve svém pohledu na dění se liší, hlásají různé teorie obrody života v zemi. Jedni horují pro ideu 'socialismu s lidskou tváří', druzí zatím váhají, třetí kladou za vzor předválečné buržoazní Československo.“

Na demonstraci na Letenské pláni, píše list, přišlo půl milionu lidí. Řečnili hlavně představitelé a přívrženci opozičních organizací, OF a Obrody.³³ Vystoupil také Alexander Dubček, který řekl, že do masového hnutí se zapojili stoupenci reformem vyloučení z KSČ, a vyzval k přehodnocení československých událostí roku 1968.³⁴

Moskevský oficiální tisk se po prvních informacích o událostech v Praze netajil svým kritickým postojem k dosavadnímu vedení KSČ. K novému vedení, zvolenému na dalším mimořádném zasedání ÚV KSČ 26. listopadu 1989, se zpočátku choval zdrženlivě, ale postupně jeho činnosti, a zejména vystupování Karla Urbánka, věnoval rostoucí pozornost. Zajímavé je, že studentské hnutí naproti tomu sledoval se sympatiemi. O nezávislých organizacích, zejména o OF, přinášel objektivní informace, které byly v protikladu k postoji představitelů starého vedení KSČ.

Čtvrtého prosince 1989 se v Moskvě setkali představitelé Bulharska, Maďarska, NDR, Polska a Sovětského svazu a vydali prohlášení, že vstup vojsk do ČSSR v roce 1968 byl vměšováním do vnitřních záležitostí suverénního státu a že je nutno ho odsoudit. Při této příležitosti přijal Gorbačov Karla Urbánka a Ladislava Adamce. Jejich výklad o situaci v ČSSR zaznamenala *Pravda* ve zprávě TASSu: „Dominuje úsilí pracujících a mládeže o urychlení přestavby, demokratizaci politických struktur a obnovu společnosti. Aktivizují se i síly, které tlačí zemi mimo rámec socialistické volby. Nové vedení KSČ vychází z toho, že je nutno rázně se zbavit konzervatismu, vystoupit jako síla obnovy ve svazku se všemi, jimž jsou blízké hodnoty socialismu a demokracie.“

Gorbačov, jak píše list, ve své odpovědi zdůraznil, že komunisté musí včas reagovat na aktuální úkoly při obnově společnosti. „Jakkoli procesy odehrávající se v mnohých evropských socialistických zemích vypadají rozporně,³⁵ jsou zrozeny z potřeby hlubokých změn, z úsilí o dosažení vrcholu současné civilizace. Socialistická myšlenka neumírá, jak se to leckdo snaží tvrdit, nýbrž znovu ožívá a projevuje svou životaschopnost a rozmanitost v překonávání obtíží.“ *Pravda* dále píše, že KSSS a KSČ se shodují v hodnocení vstupu vojsk pěti států Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Pokud jde o sovětská vojska na území Československa, bude tato otázka projednána na konzultacích příslušných institucí obou zemí. Obě strany budou usilovat o upevnění spolupráce mezi KSSS a KSČ v zájmu výměny zkušeností ve stranické práci a hlubšího pochopení aktuálních problémů současného světového vývoje. V závěru nechybí ani obvyklé floskule: „Rozhovor proběhl v atmosféře vzájemného porozumění, otevřenosti a přátelství. Zúčastnili se jej N. A. Ryžkov, E. A. Ševardnadze a A. N. Jakovlev.“³⁶

33 Klub za socialistickou přestavbu Obroda vznikl v únoru 1989. Představil se jako nezávislá iniciativa a politická socialistická organizace, která se hlásí k myšlenkám „pražského jara“ a k modernímu demokratickému myšlení, šifřícímu se od Atlantiku po Ural. *Rudé právo*, 1989/283, (1.12.1989), s. 3. Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – KOKOŠKA, Stanislav: *Obroda – klub za socialistickou přestavbu: Dokumenty*. Praha, Maxdorf 1996.

34 NEFEROV, J.: Praga. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/277, (2.12.1989), s. 3.

35 Ruský text zní: „mohou svědčit o opaku“.

36 TASS: Vstreča M. S. Gorbačeva s K. Urbanekom i K. Adamecem. In: *Pravda*, 1989/339, (5.12.1989), s. 1; *Rudé právo*, 1989/286, (5.12.1989), s. 1.

Téhož dne uveřejnily *Izvestija* deklaraci pěti států Varšavské smlouvy ze 4. prosince 1989, odsuzující intervenci do Československa v roce 1968.³⁷ V moskevském tisku byly už před deklarací uveřejněny názory odsuzující intervenci, a to dokonce v oficiálních novinách. *Moskovskije novosti* otiskly totiž v srpnu k výročí intervence článek Jurije Levady, který vyslovil názor, že intervence „rozdrtila naděje, že naše vlastní společnost bude postupně, evolučně přebudována. K moci se dostaly nejkonzervativnější síly, které nepřipustily žádné pokusy o změnu politických a ekonomických struktur.“³⁸ V listopadu 1989 v tomtéž listě vyšel dopis spisovatele Daniila Granina reagující na výtku Milana Šimečky, že ruská inteligence zůstala hluchá k osudu ostatních národů, jejichž žalostný úděl byl důsledkem jejich spjatosti s Ruskem. Granin odmítá tuto paušální výtku. Perzekuce lidí, kteří protestovali proti vpádu do Československa, byla podle něho prováděna ve velkém rozsahu a postihla především inteligenci, mimo jiné 1200 spisovatelů. Celkový počet obětí však není znám, protože perzekuce probíhala potají, aby zprávy o ní nepronikly na veřejnost.³⁹

O 5. prosinci 1989 referují *Izvestija* víceméně kronikářským způsobem. V úvodu upozorňují na první vystoupení Karla Urbánka v televizi, ve kterém informoval veřejnost o schůzce Gorbačova s Bushem na Maltě⁴⁰ a o chystané rehabilitaci členů strany, kteří byli vyloučeni za nesouhlas se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968. Citují Urbánkův výrok, že nové vedení KSČ „sdílí inspirující ideje pražského jara 1989“. Za významnou zprávu považují konání sjezdu strany ještě před vánočními svátky. Dále oznamují jednání Ladislava Adamce o složení nové vlády s představiteli politických stran a s delegacemi občanských hnutí. Počtvrté za poslední dva týdny se konalo zasedání pražského městského výboru KSČ, které odmítlo podporovat složení nové vlády a položitě plnění studentských požadavků. Nakonec list informuje o návrhu OF Federálnímu shromáždění na bezodkladné uspořádání referenda o nové ústavě.⁴¹

Pravda z 6. prosince píše o demonstracích v Praze a v Bratislavě ze 4. prosince, kdy v hlavním městě ČSSR demonstrovalo na dvě stě tisíc lidí proti složení nové federální vlády v čele s Adamcem, kterou schválil prezident Gustáv Husák.⁴² Havel podle *Pravdy* ve svém projevu na Václavském náměstí řekl: „složení nové vlády svědčí o nepochopení vážnosti situace v zemi a faktickým ignorování toho, že Federální shromáždění zrušilo články ústavy, které KSČ zaručují vedoucí úlohu ve společnosti“.⁴³

37 Zajavlenije rukovoditelej Bolgarii, Vengrii, GDR, Polši i Sovetskogo Sojuza. In: *Izvestija*, 1989/340, (5.12.1989), s. 2.

38 LEVADA, Jurij: Reaktivnaja otčača: Razmyšlenija čerez dvadcať odin god posle dvadcať pervogo avgusta 1968 goda. In: *Moskovskije novosti*, 1989/34, (20.8.1989), s. 7.

39 GRANIN, Daniil: Pis'mo v Pragu Jozefu Cisarževskomu i Františku Kautmanu. In: *Tamtěž*, 1989/48, (26.11.1989), s. 6.

40 Schůzka M. Gorbačova a prezidenta USA G. Bushe se konala ve dnech 3. a 4. prosince 1989 na Maltě. Bush slíbil Gorbačovovi, že mu nebude komplikovat situaci ve vztahu k Pobaltí a k vnějšímu impériu SSSR, pokud Moskva nepoužije jednostranné vojenské síly. Zároveň zaujal zdrženlivé stanovisko ke Gorbačovově finančním požadavkům.

41 KORNILOV, L.: V poiskach kompromissa. In: *Izvestija*, 1989/34, (6.12.1989), s. 5.

42 Podle Adamcova návrhu měli nastoupit místo 11 členů dosavadní vlády noví ministři, z toho jeden za Československou stranu socialistickou, jeden za Lidovou stranu a tři nestraníci. 16 členů vlády včetně premiéra měla mít KSČ.

43 Články ústavy, v nichž byla zakotvena vedoucí úloha KSČ (č. 4 a 6), zrušilo Federální shromáždění na svém zasedání 29.11.1989. *Sbírka zákonů: Československá socialistická republika 1989, 135/1989.*

Dramatický vývoj událostí kolem sestavení vlády *Pravda* komentuje takto: „Stabilizace situace závisí v mnohém na moudrosti politických činitelů a na jejich umění uzavírat kompromisy. Týká se to i předáků OF. Mnozí lidé posuzují jejich počínání jako pokus o výměnu mocenského monopolu za jiný monopol. Zostření situace a přechod k otevřené konfrontaci by československou společnost jen poškodily. Začínají o tom otevřeně mluvit mnozí lidé.“⁴⁴ Poprvé za dobu od 17. listopadu se *Pravda* kriticky vyjádřila k postoji OF a obvinila je ze snahy získat mocenský monopol a z konfrontačního kurzu.

Dopisovatel moskevského listu *Litěraturnaja gazeta* zašel z pověření redakce do Laterny magiky, aby získal interview od Václava Havla. Nejdříve se ho zeptal na složení a poslání OF. Havel mu vyložil pluralitu složení fóra a jeho počáteční kroky. O vedení OF dopisovateli řekl: „V OF jsou různé skupiny a komise. Má svůj krizový štáb. To všechno je proměnlivá a dynamická struktura koordinačního výboru. Já naštěstí žádnou konkrétní funkci nemám.“ Nejzajímavější pro sovětského dopisovatele byla nepochybně Havlova odpověď na otázku, jaký vliv měl na ČSSR vývoj v SSSR a v dalších socialistických zemích: „Mezinárodní aspekt měl pochopitelně důležitý vliv na rychlé politické probuzení lidí. Ale nemyslím si, že sovětská přestavba současné události u nás inspirovala. Naše současné dění spíše připomíná vznik ‘Solidarity’ v Polsku. Ale i to jen nepřímo.“ Budoucnost OF lze podle Havla těžko předvídat. „Je možné, že se změní v jednu z mnohých politických stran. Nebo se přirozeným způsobem rozpustí v budoucím politickém životě. Taky se může stát, že zůstane jako jakési ‘svědomí společnosti’, záruky demokracie.“ Na dotaz, jak by nazval události v ČSSR, Havel odpověděl: „Přestavbě se stěží podobají. Spíše by se mohly nazvat ‘pokojnou revolucí’.“⁴⁵ Dopisovatel sovětského listu se vyhnul jakémukoli komentáři o politickém profilu, a zejména o postoji OF k složení vlády, a tím se odlišil jak od interpretace činitelů KSČ, tak od oficiální *Pravdy*.

O další situaci v ČSSR uveřejnila *Pravda* dvě lakonické zprávy. První, ze 7. listopadu, oznamuje demisi Ladislava Adamce z funkce předsedy federální vlády: „Příčinou Adamcovy demise je jeho spor s ‘Občanským fórem’ o složení vlády. Kabinet ministrů, předložený předsedou vlády, opozici neuspokojil. K ničemu nevedlo ani dvoudenní včerejší a dnešní jednání.“ A dodává: „Nedávný průzkum veřejného mínění označil L. Adamce za nejpopulárnějšího politického činitele v zemi.“ Nakonec oznamuje, že prezident Husák pověřil sestavením vlády ČSSR náměstka premiéra Mariána Čalfu.

Druhá zpráva od dopisovatele TASSu uvádí, že předsednictvo ÚV KSČ vyloučilo ze strany Miloše Jakeše a Miroslava Štěpána za hrubé politické chyby při řešení napjaté situace ve společnosti, především 17. listopadu 1989. V tomtéž čísle *Pravdy* je zpráva ze 6. prosince 1989 s Jakešovým prohlášením, že odmítá politickou odpovědnost za události 17. listopadu 1989 a jakékoli jiné tvrzení označuje za politicky motivované.⁴⁶

Ve zprávě *Izvestij* o událostech 6. prosince 1989 se dopisovatel zabývá dohodou mezi Karlem Urbánkem a představiteli stran a společenských hnutí, včetně slovenské VPN, o uspořádání rozhovorů. První jednání mezi zástupci OF a VPN s vedením KSČ se konalo 6. listopadu 1989. Havel podle *Izvestij* řekl, že Urbánek vyjádřil s jednáním spokojenost

44 VTORUŠIN, S.: Snova mitingí. In: *Pravda*, 1989/340, (6.12.1989).

45 KURANOV, A.: Václav Gavel vychodit na scenu. In: *Litěraturnaja gazeta*, 1989/49, (6.12.1989), s. 9.

46 VTORUŠIN, S.: L. Adamec ušel v odstávku. In: *Pravda*, 1989/342, (7.12.1989), s. 7; TASS: Jakeš i Štěpan isključeny iz KPČ.

a přál si, aby pokračovalo před televizními kamerami. List dále informuje o dramatickém vystoupení Ladislava Adamce večer 7. prosince, kdy prohlásil, že předseda vlády musí mít při provádění své politiky možnost sám si vybrat spolupracovníky, to je však vyloučeno, pokud je vláda vystavena nátlaku a neustále se jí předkládají ultimáta. V lednu 1990 má začít plně fungovat nový hospodářský mechanismus, ale pod neustálým tlakem nemůže za něj nést odpovědnost, a proto mu nezbylo nic jiného než podat demisi. Dále list informuje o demisi předsednictva a sekretariátu ÚV KSS a o vyjádření nedůvěry voličů z těch obvodů, za něž byli zvoleni do Federálního shromáždění Miloš Jakeš, Jan Fojtík a další poslanci.⁴⁷

Adamcovu demisi obšírně komentují *Izvestija* 8. prosince 1989. Československý tisk se podle nich omezil na stručnou informaci, diskusi o ní přinesl až televizní pořad Dialog. Politolog Zdeněk Mlynář, který přijel z Rakouska, v ní podle dopisovatele *Izvestijí* řekl, „že není bezvýhradným stoupencem L. Adamce, ale že ten měl ve svém televizním vystoupení pravdu. ‘Ultimáta jsou pro normální činnost vlády nepřijatelná, je nutný klid. Já bych zásadně poskytl vládě na práci bez výhrůžek a nátlaku třeba až čtvrt roku.’ Mlynář podpořil i stanovisko zástupce Klubu za socialistickou přestavbu Obroda, že ‘vláda nemůže fungovat, pokud je každý den a každou hodinu pod nátlakem’.“⁴⁸

Izvestija k tomu ještě dodávají: „Adamec udělal pro přestavbu mnoho a po 17. listopadu jako první přistoupil na otevřený a čestný dialog s těmi, kteří byli ještě nedávno označováni za ‘nelegální skupiny’. Mnozí očividně litují jeho demise a jeho odchodu z politické scény.“ Nakonec *Izvestija* oznamují nový termín pro mimořádný sjezd, který navrhlo předsednictvo ÚV KSČ, a to 20.–21. prosince 1989, a upozorňují na vyloučení Jakeše a Štěpána ze strany za hrubé politické chyby.⁴⁹

V dalším čísle tento deník zahajuje zprávy z ČSSR citátem z interview Karla Urbánka pro *Rudé právo* z 8. prosince 1989: „S existujícími politickými stranami spolupracujeme jako rovnoprávní koaliční partneři v rámci Národní fronty a hodláme tak činit i nadále.“ *Izvestija* označují zavedení skutečné plurality, dosažení kompromisu, sblížení a pak konsolidace za jeden z hlavních úkolů.

V ČSSR se podle listu názory na domácí situaci různí. „Samozřejmě se to netýká jednotného, celonárodního postoje k obnově a k jejímu pokračování. Lid už uvítal probíhající ‘něžnou revoluci’ vzhledem k tomu, že není provázena ani násilím, ani bouřemi, ani nějakými zjevnými nekulturními projevy. S tím, jak se zdá, souhlasí všichni. Ale jsou tu i výhrady. Jedni poukazují na to, že vzniká ‘nový monopol’, tentokrát nikoli KSČ, ale jiných organizací. Druzí si stěžují, že najednou jsou zapomenuty jejich minulé zásluhy. Předhazují to Sovětskému svazu, zatím se však neodváží činit tak veřejně (od bývalých funkcionářů jsou slyšet výtky, jako ‘opustili jste nás, zradili’). Co na to říct? Ano, je to složité. Ano, je to těžké. A kdoví, co bude dál. Každá revoluce, včetně ‘něžné’, je tvrdá a tragická, někdy i slepá. Ani v současném Československu, bouřlivém i zdrženlivém, nelze necítit nejen nápor, organizační tlak mládeže, sdružení OF a VPN, politických stran,

47 KORNÍLOV, L.: Neobchodima vysokaja otvetstvennost'. In: *Izvestija*, 1989/342, (7.12.1989), s. 4.

48 Vystoupení Z. Mlynáře a zástupce Obrody pobouřilo Václava Havla natolik, že Mlynářovi vzkázal, že nejlepší služba, jakou může Československu prokázat, je odjet. SUK, J.: *Občanské fórum listopad–prosinec 1989*. 2. díl – Dokumenty, s. 198 n.

49 KORNÍLOV, L.: Pravitel'stvo vsjo ješčé formirujetsja. In: *Izvestija*, 1989/343, (8.12.1989), s. 4.

ale často, odvážil bych se říct, i jejich mírotvornou roli. Zde nechtějí represe, násilí. Nejsou tu, a doufejme, že ani nebudou.“⁵⁰

„S takovým napětím, vzniklým v posledních dnech ve vnitropolitickém životě, se Československo nesetkalo po celá desetiletí. Od 7. do 10. prosince země v podstatě neměla vládu. Její formování odhalilo veškerou složitost procesů probíhajících ve společnosti. Kabinet sestavený 3. prosince premiérem Ladislavem Adamcem opozici neuspokojil. Především proto, že většinu ministerských křesel si podrželi komunisté. Opozice žádá, aby polovina ministerských křesel připadla nestraníkům a zbylá křesla aby byla rozdělena mezi tři strany – komunistickou, socialistickou a lidovou. Druhý pokus o sestavení vlády, která by mohla uspokojit všechny, ztroskotal. To způsobilo, že Ladislav Adamec 7. prosince podal demisi. (...) Cílem opozice a části komunistů byly předčasné volby. (...) V pátek večer se k jednání o složení nové vlády sešli představitelé OF, komunistické, socialistické a lidové strany. Výsledkem jednání byla dohoda o tzv. vládě národního porozumění. Z 21 vládních křesel mají komunisté 10 křesel, 7 nestraníci a po dvou představitelé socialistické a lidové strany. Prezident republiky schválil složení nového kabinetu a 10. prosince vláda složila přísahu. Do čela vlády byl postaven Marián Čalfa.“ Takto líčí *Pravda* politickou krizi a její vyústění. Ani slovem se však nezmiňuje o tom, že prezident republiky Gustáv Husák podal téhož dne demisi.

Zájem o dění v československé komunistické straně ustoupil vzhledem k vládní krizi do pozadí. KSCŽ prochází podle *Pravdy* těžkou krizí a rozštěpila se na několik směrů. Jeden z nich, Demokratické fórum komunistů, čítá údajně přes padesát tisíc lidí. V komunistické straně zavládla nekázeň a v některých průmyslových podnicích se organizace rozpadají. *Pravda* uzavírá svou zprávu slovy, že „hlavní otázkou budoucí KSCŽ je konsolidace všech zdravých sil strany“, a informuje o přesunu sjezdu KSCŽ z 26. ledna 1990 už na 20. prosinec 1989.⁵¹

Nespokojenost s KSCŽ, akceptování nové vlády a prezidenta

Téhož dne uveřejnily *Izvestija* interview s Rudolfem Hegenbartem.⁵² Zaujal je Hegenbartův článek v *Rudém právu* z 23. listopadu 1989. Jeho autor, jak samy upozorňují, riskoval, protože tehdy ještě zdaleka nebylo jasné, jaký bude další vývoj. Hegenbartovo vystoupení hodnotí takto: „Byla to v podstatě jediná konstruktivní reakce vysokého činitele KSCŽ na průběh událostí.“ Hegenbart podle listu odpověděl, že v dané situaci není třeba slov, ale konkrétních činů. Strana je v panice a dezorientovaná a řadoví straníci nevědí, co mají dělat. Strana ztrácí čas, čímž dává protivníkovi příležitost k ofenzivě. Rudolf Pezlár připomněl, že iniciativní skupina v ÚV KSCŽ předložila ústřednímu výboru už v březnu 1989 návrh na komplex opatření k ozdravení strany a Národní fronty ČSSR. Byla to politická platforma.⁵³ Skupina navrhla zahájit otevřený dialog se studenty, odvolat z čela

50 Týž: ČSSR: Svet i teni 'nežnoj revolucii'. In: *Tamtéž*, 1989/344, (9.12.1989), s. 4.

51 VTORUŠIN, S.: Sformirovan kabinet ministrov. In: *Pravda*, 1989/345, (11.12.1989), s. 6.

52 Rudolf Hegenbart, člen ÚV KSCŽ a vedoucí oddělení ÚV KSCŽ pro bezpečnostní politiku.

53 Viz též LORENC, Alojz: *Ministerstvo strachu?: Neskartované spomienky generála Lorenca*. Bratislava, Tatrapress 1992, s. 153.

strany lidi, kteří nejsou populární a brzdí přestavbu, posílit vládu minulostí nezatíženými lidmi z ostatních politických stran, analyzovat příčiny lednových demonstrací na Václavském náměstí a založit časopis *Fórum*, který by se stal veřejnou tribunou politického pluralismu. Hegenbart dodává, že Jan Fojtík vyřídil záležitost tím, že na dokument napsal: „Není třeba.“ Stejný osud potkal v létě i další dokument skupiny.

Toto interview není ani tak zajímavé Hegenbartovými odpověďmi jako spíše otázkami obou novinářů. Poprvé se v korespondenci sovětského oficiálního tisku z Prahy objevil tak přikrý odsudek politiky předchozího vedení KSČ. Jedna z otázek na Hegenberta zněla: „Po celý rok bylo Václavské náměstí svědkem hrubého potlačování pokojných demonstrací v lednu, srpnu a říjnu. Moc byla zřejmě přesvědčena, že i v listopadu jí to projde. Je to překvapivá víra v sílu policejních obušků. Jakého stupně dosáhl strach před vlastním lidem, aby jednala tak nervózně, podrážděně, zlobně?“ Tento text podepsali dopisovatelé *Izvestijí* a TASSu!⁵⁴

Zpravodajství *Izvestijí* z 15. prosince se vrací ke kaleidoskopu událostí v ČSSR. Kromě výčtu kandidátů na funkci nového prezidenta se dovídáme o kritice čtenářů na adresu *Rudého práva*, na jeho podřízenost vedení KSČ, místo aby se stal orgánem celé strany. Důležité zprávy tohoto čísla *Izvestijí* se týkají československo-sovětských vztahů. Uvádějí, že ministr zahraničních věcí ČSSR Jiří Dienstbier řekl na tiskové konferenci, že pokud v Evropě budou vojenské bloky, zůstane Československo členem Varšavské smlouvy. Dále řekl, že není důvodů opustit RVHP, je ji však nutno přebudovat, a že pro rozvoj vztahů se SSSR jsou v nové situaci optimální podmínky. Tím, že SSSR odsoudil vojenské vměšování do záležitostí Československa v roce 1968, padla podle Dienstbiera hlavní překážka pro rozvoj dobrých vztahů mezi národy ČSSR a SSSR.⁵⁵

Také další číslo *Izvestijí* přináší novinky z Prahy. Dopisovatel referuje o volbách delegátů na mimořádný sjezd KSČ a o změnách v armádě, které zavádí nový ministr obrany generál Miroslav Vacek. Ministerstvo hodlá zkrátit vojenskou službu, snižovat počet ročně povolávaných branců a činnost organizací KSČ a politického aparátu v armádě zastavuje. Armáda dále navrhuje demontovat zátarasy po celé délce hranic s Rakouskem a SRN. Na závěr líčí čilý předvánoční ruch na pražských ulicích.⁵⁶

O přípravách na volbu prezidenta ČSSR píše *Izvestija* z 18. prosince: „Je známo, že představitelé společenských organizací a stran, kteří v těchto dnech zasedali u 'kulatého stolu', se dohodli na tom, že prezident ČSSR musí být zaprvé nestraník, zadruhé občan ČSR (přesněji řečeno Čech, pokud je předsedou vlády Slovák); federalistické principy je prý nutno dodržovat. Zatím jsou čtyři kandidáti. Ale za těchto podmínek odpadá kandidatura L. Adamce – člena KSČ – nehodí se, a A. Dubčeka – je to Slovák.“⁵⁷ Zůstávají

54 KORNILOV, L. – JAROŠEVSKIJ, J.: KPČ: Vernut'sja k narodu. In: *Izvestija*, 1989/346, (11.12.1989), s. 7.

55 KORNILOV, L.: SSSR: Bol'shaja politika i 'meloči' žizni. In: *Tamtéž*, 1989/343, (15.12.1989), s. 18.

56 Týž: Praga polna novostej. In: *Izvestija*, 1989/351, (17.12.1989), s. 18.

57 Alexander Dubček byl sovětskému čtenáři připomenut v rozsáhlém telefonickém interview pro *Moskovskije novosti*, jejichž redaktor se nacházel zrovna v Itálii jako člen novinářského doprovodu M. Gorbačova (Smotřet v před. Beseda Aleksandra Dubčeka s glavnyim redaktorom „MN“ Jegorom Jakovlevym. In: *Moskovskije novosti*, 1989/50, (1.12.1989), s. 8). Dubček se tu hlásí k ideálům socialismu: „V popředí vždy musí být vláda lidu, humanismus, člověk. V minulých letech se mnohé z toho poztrácelo. Tyto hodnoty nyní znovu získávají právo na existenci. Ale děje se to v nových

dva: V. Havel a Č. Císař. Císař dostává dopisy s požadavky či prosbami, aby se volebního zápasu vzdal... To znamená, že zbývá V. Havel... Ale copak je to volba? V pražských ulicích jsou všude vylepeny jen tištěné portréty předáka OF. Portréty ostatních kandidátů jsem neviděl. Je nesporné, že nátlak tu je, a to nemalý. Je tu však otázka: do jaké míry vyhovuje rozhodnutí 'kulatého stolu' těm, kteří mají hlasovat – poslancům Federálního shromáždění, či v případě referenda voličstvu? Podle čtenářských dopisů v novinách lidé i nadále podporují L. Adamce a A. Dubčeka, jehož někteří z nich nazývají 'národním hrdinou slovenského národa'.⁴⁸

V předvečer mimořádného sjezdu KSC přijel do Moskvy na pracovní návštěvu předseda československé vlády Marián Čalfa. V *Izvestijích* byla tato návštěva oznámena stručnou zprávou, obsahující Čalfovy základní životopisné údaje a končící rituálním závěrem, že sovětský lid tuto návštěvu vítá a je přesvědčen, že přispěje k prohloubení spolupráce a přátelství mezi SSSR a ČSSR.⁵⁹

Pravda o jednání mezi Gorbačovem a Čalfou, k němuž při této příležitosti došlo, píše podrobněji. Uvádí, že Čalfa seznámil Gorbačova s programem nové koaliční vlády, která hodlá rozvíjet demokratické formy společenského života a vytvořit tržní ekonomiku. Pokud jde o zahraniční politiku, Československo chce dodržovat spojenecké závazky Varšavské smlouvy v zájmu evropské i světové stability.

Gorbačov podle *Pravdy* odpověděl Čalfovi: „Při všech jejich (tj. změnách, probíhajících v zemích sovětského bloku – pozn. Z.S.) národních zvláštnotech a rozdílech jsou projevem společného úsilí o sociálně humánnější a spravedlivější život lidí a o využití ohromného potenciálu socialistického zřízení.⁶⁰ Je důležité, aby v procesu odmítání dogmat

podmínkách, podstatně složitějších než před 20 lety.“ Na dotaz, co je nyní z „pražského jara“ aktuální, Dubček připomněl Akční program, jehož hlavními složkami byly podle něho politický pluralismus a ekonomická reforma. Odpověď na dotaz o jeho budoucí účasti v politickém životě byla poněkud rozpačitá. Nové vedení KSC neprojevovalo Dubčeka zájem, ačkoli ten, jak se zdá, s tím počítal. Ozvalo se však vedení KSS i několik dalších slovenských stran v souvislosti s přípravou volby prezidenta. Dubčeka použily jako nástroje k rozpoutání nacionalistické kampaně proti Praze a Havlovi. Viz SUK, J.: *Občanské fórum listopad–prosinec 1989*. 2. díl – Dokumenty, dok. č. 93, s. 259–261.

58 KORNÍLOV, L.: Prezidenta net, pravitel'stvo rabotajet. In: *Izvestija*, 1989/352, (18.12.1989), s. 11.

59 K vizitu v Sovetskij sojuz. Predsedatel' pravitel'stva ČSSR Marian Čalfa. In: *Tamtěž*, 1989/354, (20.12.1989), s. 6.

60 Gorbačov rozvíjel myšlenku o možnosti konvergentního procesu už ve své obsáhlé stati o přestavbě z konce listopadu 1989. Napsal v ní: „Mnohé procesy obnovy socialismu jsou ve své podstatě obecně civilizačními procesy, jež probíhají v té či oné podobě i na jiné sociální bázi. V životě lidstva začínají zaujímat stále více místa všem společné globální problémy. To nás opravňuje k předpokladu, že různé sociální systémy – při zachování svých specifík – se rozvíjejí v mezích, jež jsou rostoucí měrou určovány prioritou všelidských hodnot, jako je mír, bezpečí, svoboda a možnost každého národa určovat svůj osud. Také svět socialismu směřuje k cílům společným celému lidstvu, v rámci jednotné civilizace; přitom se nevzdává svých hodnot a priorit, naopak, stále více je rozvíjí a zdokonaluje revoluční přestavbou a budováním opravdu lidské společnosti na principech rozumu a humanismu.“ (GORBAČEV, Michail: Socialističeskaja idea i revoljucionnaja perestrojka. In: *Pravda*, 1989/330, (26.11.1989), s. 1–3. Ve velmi zkrácené podobě byla Gorbačovova stať otištěna i v *Rudém právu* (Stať Michaila Gorbačova v listu *Pravda: Socialistická myšlenka*, 1989/279, (27.11.1989), s. 7. Citovaný závěr stati však byl uveden nezkráceně.) Gorbačovova myšlenka je pozoruhodná a nikoli náhodná. Objevila se v jeho stati z 26. listopadu, při jeho rozhovoru s Urbánkem a Adamcem 4. prosince 1989 (viz odkaz č. 36), a nyní s Čalfou, i když v jiném kontextu. Víze obnovy socialismu tu splývá s vizí celkového evropského i světového civilizačního a humanizačního vývoje. Navíc se obsah jeho stati

a deformací nedošlo k nihilistickému zavrhování toho, co již socialismus lidu dal, aby se demokracie nezaměřovala demagogií a jedny ideologické stereotypy druhými, neméně lživými. Sovětská společnost se pevně přidržuje socialistické volby a z cesty ji nestrnou ani konzervativní, ani levičácké radikální krajnosti.⁶¹

Gorbačov, pokračuje list, zdůraznil, že očistění vzájemných vztahů od všeho negativního rozmnoží bohatý kapitál získaný ve spolupráci obou zemí. Kromě toho se jednalo o vědeckotechnické a kulturní spolupráci a o odsunu sovětských vojsk z území ČSSR. V této souvislosti padla zmínka o závislosti tohoto kroku na dohodě připravované ve Vídni.⁶²

Výsledky jednání mezi Gorbačovem a Čalfou byly vtěleny do protokolu, který uveřejnila *Izvestija*. Říká se v něm, že sovětská přestavba a proces obnovy v Československu propůjčují rozvoji vzájemných vztahů novou kvalitu. Následující věty jsou jako z kteréhokoliv protokolu uplynulých let. Píše se zde, že vzájemná spolupráce se vyznačuje „vzájemným respektováním zájmů a názorů, principu rovnoprávnosti, nevměšováním do vnitřních záležitostí, vzájemnými výhodami a pomocí“. V dalším textu protokolu se uvádějí konkrétní programy spolupráce v oblasti politické i ekonomické. O Varšavské smlouvě čteme: „Hlavy vlád zdůraznily význam Varšavské smlouvy v Evropě i v celkových vztazích mezi Východem a Západem. Obě strany se vyslovily pro posílení politických funkcí v její činnosti a pro upevnění spolupráce spoleneckých států. Bylo vyjádřeno přesvědčení, že navázání kontaktů mezi politickými a vojenskými činiteli Varšavské smlouvy a NATO by přispělo ke skoncování s konfrontací a k budování bezpečnějšího světa.“⁶³

i jeho výroku při rozhovoru s Urbánkem a Adamcem poněkud posunul. V prvním případě mluví o obnově socialismu jako o prostředku k dosažení civilizačních a demokratických cílů. V druhém případě připouští, že k těmto cílům lze dospět i na jiné sociální základně. Chtěl Gorbačov svými výroky v oficiálním tisku připravit sovětskou veřejnost na akceptaci rozpadu sovětského bloku v Evropě? Anebo chtěl sovětskému obyvatelstvu předložit vizi zářné budoucnosti, která by je smířila s růstem každodenních těžkostí? Na rozdíl od Gorbačovovy poněkud mlhavé vize vycházely úvahy některých sovětských odborníků na mezinárodní politiku o budoucích vztazích mezi SSSR a zeměmi sovětského bloku z konkrétního geopolitického poměru mezi SSSR a západními zeměmi. Andranik Migranjan, jeden z vedoucích pracovníků Ústavu ekonomiky světové socialistické soustavy AV SSSR, ve své rozsáhlé diskusní stati ze srpna 1989 uvažuje o možnosti „finlandizace“ socialistických zemí, která by zahrnovala jejich napojení na západní ekonomické vazby. Pokud by tento proces nebyl v rozporu se sovětskými politickými zájmy a v hospodářské oblasti přinesl užitek i SSSR, mohl by Sovětský svaz politickou a hospodářskou transformaci zemí sovětského bloku podpořit. Tím by se, říká Migranjan, ve veřejnosti západních zemí vytvořil mnohem příznivější obraz SSSR a mohlo by to podnítit i USA k tomu, aby zkrigovaly svou politiku vůči východní Evropě. (MIGRANJAN, Andranik: Epitafija „doktrine Brežneva“. In: *Moskovskije novosti*, 1989/34, (20.8.1989), s. 6.)

- 61 TASS: Družeskaja vstreča. In: *Pravda*, 1989/355, (21.12.1989), s. 1; *Rudé právo*, 1989/300, (21.12.1989), s. 1, 7.
- 62 Míněna je následná schůzka států KBSE, která probíhala ve Vídni od 4.11.1986 do 19.1.1989. Výsledkem jednání byl Závěrečný protokol, podepsaný 15.1.1989. Na tato jednání navázaly rozhovory zástupců SSSR a USA v Ottawě 13. a 14.2.1990. Jejich dohoda stanovila strop počtu sovětských a amerických vojsk ve střední Evropě, který byl nižší než návrh z Vídně. Tím se otevřela i cesta k dohodě o stažení sovětských vojsk z Československa. Viz PEČKA, Jindřich: *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991: Dokumenty*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 46, pozn. č. 4 a 5; s. 109, pozn. č. 4; s. 124, pozn. č. 3.
- 63 TASS: Sovetsko-čechoslovackije peregovory. In: *Izvestija*, 1989/355, (21.12.1989), s. 6; *Rudé právo*, 1989/300, (21.12.1989), s. 7. Komuniké nebylo v tomto listu uveřejněno.

Neméně živý zájem ústředního sovětského tisku vyvolal mimořádný sjezd KSČ. K zahájení sjezdu mu Ústřední výbor KSSS zaslal telegram, v němž zdůrazňuje, že „nové rozložení politických sil, hluboké zvraty ve společenském vědomí a změny mocenského systému vyžadují, aby byly čestně a mužně pochopeny“. Závěrem telegramu se říká: „Upřímně přejeme Komunistické straně Československa úspěch při obraně hodnot demokratického, humánního socialismu a sjednocení všech sil socialistické orientace.“⁶⁴

Totéž číslo *Pravdy* přináší interview s prvním tajemníkem městského výboru KSČ v Praze Viktorem Pázlerem. Pázler popisuje situaci v pražské organizaci a prohlašuje, že bude úspěchem, zůstane-li v ní aspoň polovina členů. Vinu přičítá propasti mezi vedením strany a jejím aparátem na straně jedné a řadovým členstvem na straně druhé. V ÚV KSČ, pokračuje Pázler, vznikla před rokem komise pro výzkum veřejného mínění. Pázler byl jejím členem, ale o návrhy komise nemělo vedení strany zájem. Bálo se událostí v sousedních zemích, kde podle mínění představitelů strany nešlo o obnovu socialismu, ale o jeho likvidaci. Pázler nebyl podle *Pravdy* spokojen ani s novým vedením strany, s jeho nerozhodností a nedůsledností a s tím, že při volbách delegátů na sjezd nerespektuje základní organizace. Také na návrhy okresních konferencí, aby předsedou strany byl zvolen Ladislav Adamec, předsednictvo ústředního výboru nereagovalo. Sjezd bude bouřlivý v důsledku srážek mezi jednotlivými názory a proudy, předpokládá Pázler. Závěrem prohlašuje, že stranická krize je přechodná, protože československou společnost si nelze bez komunistické strany představit.⁶⁵

Zdá se, že dopisovatelé *Pravdy* si za Pázlerem nezašli náhodou. Bylo jejich záměrem upozornit na chyby nového vedení? Nasvědčuje tomu i pozornost, kterou v další zprávě věnují Demokratickému fóru komunistů.⁶⁶ Fórum ve svém prohlášení ke sjezdu uvádí hlavní problémy, které by sjezd měl projednat: úplná výměna vedení strany, vytvoření zcela nového aparátu, přiznání odpovědnosti strany za společenskou krizi a vypracování nového programu strany. Pokud nebudou tyto požadavky splněny, stoupenci Demokratického fóra komunistů opustí KSČ a založí novou stranu. *Pravda* dodává, že fórum má podle odhadů padesát až sto tisíc stoupců.

Dvoudenní mimořádný sjezd KSČ byl zahájen 20. prosince úvodním referátem Karla Urbánka, který přetiskla *Pravda*. Prohlásil, že hluboká krize strany je důsledkem stalinistické deformace socialistické demokracie. Tato deformace způsobila, že nebyl využit inspirující příklad sovětské přestavby. Urbánek odsoudil také kádrovou politiku předchozího vedení, uvnitř něž vznikla skupina, která bez jakékoli kontroly vládla. Zdůraznil, že stranu opustilo nemálo čestných lidí. Nejdůležitější je podle Urbánka proměnit stranu v sílu, která je s to vést ofenzivní politiku, aby vrátila stranu tam, kde vždy byla, do čela dělnické třídy a všech pracujících.⁶⁷ *Pravda* sjezd nijak nekomentuje. Stejně tak *Izvestija*, které se sice ke sjezdu KSČ ještě vrátily, ale omezily se převážně na výčet kádrových změn.

64 Vneočerednomu s'jezdu Kommunističeskoj partii Čechoslovakii. In: *Pravda*, 1989/354, (20.12.1989), s. 1.

65 VTORUŠIN, S. – KRUŠINSKIJ, A.: Na puti k obnovleniju. In: *Tamtéž*, 1989/354, (20.12.1989), s. 5.

66 *Rudé právo* přineslo o Demokratickém fóru komunistů informaci jeho mluvčího. Ten prohlásil, že fórum je neformální demokratické hnutí uvnitř KSČ. List dodává, že DFK má 40 tisíc stoupců. *Rudé právo*, 1989/286, (5.12.1989), s. 2.

67 VTORUŠIN, S. – KRUŠINSKIJ, A.: Na vneočerednom s'jezde KPČ. In: *Pravda*, 1989/355, (21.12.1989), s. 2.

Uvedly, že sjezdem zvolený předseda strany Ladislav Adamec v závěrečném projevu prohlásil, že poctivá a otevřená politika strany získá podporu. Ze strany byl vyloučen Vasil Biľak jako „představitel sil, které podněcovaly k intervenci zahraničních armád 21. srpna 1968, staly se agresivními představiteli brežněvismu v KSČ a vnutily straně tvrdý sektářsko-dogmatický kurz. Pozastaveno bylo členství třiadvaceti bývalým vlivným stranickým funkcionářům, mimo jiné Gustávu Husákovi, Aloisi Indrovi, Janu Fojtíkovi, Lubomíru Štrougalovi, Jozefu Lenártovi a dalším.“ *Izvestija* dodávají, že Karel Urbánek (dosud generální tajemník) byl zvolen předsedou Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ. Tak byl čtenář diskretně upozorněn na změnu v čele KSČ.⁶⁸

Zpráva *Izvestij* se dále věnuje činnosti vlády, především v hospodářské oblasti, a přitom uvádí jména některých jejích členů, například Valtra Komárka a Jána Čarnogurského.⁶⁹ List referuje také o zasedání Československé akademie věd, jehož se zúčastnili i členové, kteří z ní byli z politických důvodů vyloučeni: ekonom Ota Šik a někdejší ministr zahraničí Jiří Hájek. Nechybí ani zmínka o tiskové konferenci Jiřího Pelikána v Praze a o chystaném vydání knihy Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda o jejich cestě po Cejlou.⁷⁰

Korespondent *Pravdy* si ve své zprávě z Prahy všímá neobyčejného zájmu československých občanů o denní tisk. Píše, že jeho tématem nejsou senzační zprávy ze světa sportu či ze života filmových hvězd, nýbrž politika, která je nadále středem pozornosti. Každý den se lidé dovídají další a další novinky: o výsledcích zasedání Federálního shromáždění, o rozpouštění stranických organizací v armádě a na ministerstvu zahraničních věcí, o odstraňování pohraničních zátarasů, o představitelích obrodného procesu v roce 1968 doma i v zahraničí, o ustavování nových politických stran atd. Dopisovatel listu tvrdí, že komunistická strana je v rozkladu. „Projevilo se to tím, že za necelý měsíc vrátilo stranické legitimace přes 60 tisíc lidí... Analýza příčin hluboké krize ve straně a hledání cest k její účinné přestavbě byly obsahem právě skončeného zasedání mimořádného sjezdu KSČ. Jeho průběh byl bouřlivý, živě se na něm diskutovalo, tedy zcela v souladu s atmosférou současného 'horkého prosince' a budí tak naději, že nejhorší má strana československých komunistů už za sebou.“ *Pravda* soudí, že „pokles sympatií ke KSČ souvisí především s odhalením korupce v řadách vysokých funkcionářů strany, se zpátečnickým odmítáním názorového pluralismu, s negativním postojem k přestavbě a s byrokratismem jako metodou práce KSČ. Tím, že se strana od toho všeho oprostí, zahájí boj za obnovu své autority ve společnosti, která se i nadále přiklání k socialistickému způsobu života. Jen tři procenta účastníků nedávného průzkumu veřejného mínění se vyslovily pro návrat ke kapitalistickému zřízení.“

Dopisovatel zároveň líčí čilý a pestrý předvánoční ruch v Praze, který se odehrává za poměrně teplého počasí. Uzavírá svou zprávu těmito slovy: „Nechť politický pluralismus a partnerství politických sil, které nyní v republice vznikají, prospějí stabilitě v zemi a ve

68 KORNILOV, L.: KPČ: Čto značit stať novej stranoj. In: *Izvestija*, 1989/357, (23.12.1989), s. 10.

69 Podrobnější informace o členech vlády a dalších osobnostech veřejného života v ČSSR přinesla *Komsomol'skaja pravda* (KUPRIJANOV, A.: Pražská oseň, 1989/299, (29.12.1989), s. 3). V obsáhlém článku jsou zařazeny rozhovory s Vasilem Mohoritou, Valtrem Komárkem, Jánem Čarnogurským, Petrem Millerem, Jiřím Dienstbierem, Václavem Havlem a se sochařem Olbramem Zoubkem.

70 Viz pozn. 68.

světě, zájmům budování evropského domu a dalšímu zlepšení životní úrovně pracovitého československého lidu.⁷¹

Názor na politiku KSČ vyjádřila *Komsomol'skaja pravda* koncem roku 1989. Píše, že podle vedení strany se politika nedělá na ulici, ukázalo se však, že „ulice“ je s to tuto tezi vyvrátit. Když speciální jednotky ministerstva vnitra 17. listopadu brutálně potlačily studentskou demonstraci, zaplnilo se Václavské náměstí „pozorným a disciplinovaným posluchačstvem desítek tisíc studentů, kteří zvládli teorii, jakož i praxi politické akce. Žádali potrestání viníků událostí 17. listopadu, širokou účast lidu na politickém životě země, nikoli deklarativní, ale skutečnou demokracii a glasnosť. Kde jinde by se už měly uplatnit vědomosti a zkušenosti aktivistů KSČ a rady dělníků. Ti se však objevili až koncem dalšího týdne, kdy se už nad náměstími a ulicemi opakovaně rozléhalo: 'Ať žije OF...' A kde bylo v tyto dny vedení KSČ? Zpočátku zřejmě nepřikládalo událostem velký význam, stejně jako předtím nebralo na vědomí upadající autoritu strany mezi lidmi a amorfnost své politiky. Vždyť základní principy přeměn v zemi vyhlášené na prosincovém zasedání ÚV KSČ roku 1987, ačkoli byly v podstatě správné a lidem podporované, se realizovaly velmi líknavě a nedůsledně. Výzvy ostatních stran a společenských organizací k rovnoprávnému politickému dialogu vyvolávaly jen mlčenlivé podráždění. Vůbec se nebral v úvahu ani rostoucí vliv příkladu ostatních socialistických zemí na náladu lidí.“ List dále shrnuje výsledky mimořádných zasedání ÚV KSČ, na nichž bylo téměř kompletně vyměněno vedení a sekretariát strany. Zpráva končí zmínkou o dvouhodinové stávce v zemi a o požadavku zrušit ústavní článek o vedoucí úloze strany a v nejbližší době uskutečnit opravdu svobodné volby.⁷²

Teprve v těchto dnech dostal příležitost vyslovit svoje názory na stránkách sovětského oficiálního tisku Zdeněk Mlynář. V interview pro *Izvestija* řekl, že na rozdíl od roku 1968 se vedení KSČ nepostavilo do čela společenských přeměn. Naopak „brzdilo demokratické přeměny, které ve společnosti dozrály. Proto se tentokrát hybnou silou staly lidové masy, kterým se nedostalo pochopení a podpory moci. V tom je základní rozdíl událostí roku 1989 od událostí roku 1968. Řekl bych, že dnešní politická situace v Československu se více podobá polské než československé v době pražského jara.“ Poukázal na to, že proces probíhající v Československu je organicky spjat s děním v ostatních zemích této části Evropy a že tyto země by měly postupovat společně, koordinovaně. Zdůraznil, že „kdyby, dejme tomu, přestavba v Sovětském svazu utrpěla porážku, stěží si lze představit, že by vývoj ve státech Evropy mohl pokračovat demokratickým směrem, tak jak jej pozorujeme dnes“. Na vývoj Sovětského svazu hleděl s obavami, „protože starý systém již nefunguje a nový se ještě nerozvinul v plné síle“. Varoval před napodobováním západních zemí v SSSR bez zřetele na zvláštnosti sovětské struktury. Na dotaz o jeho působení ve vlasti Mlynář odpověděl, že ho neláká návrat do vysokých funkcí a že hodlá ovlivňovat vývoj svými díly a diskusemi doma i v SSSR.⁷³

Závěr roku 1989 je v sovětském tisku věnován Václavu Havlovi jako novému prezidentovi ČSSR. *Izvestija* líčí slavnostní ceremoniál volby a pak rekapitulují Havlovy životní

71 KRUŠINSKIĀ, A.: Praga: Žarkij dekabr'. In: *Pravda*, 1989/362, (28.12.1989), s. 4.

72 KURANOV, A.: Pražskaja osen' 89-go. In: *Komsomol'skaja pravda*, 1989/299, (29.12.1989), s. 2 n.

73 ŠINKAREV, L.: Vlast' i občestvo. Beseda Zdeneka Mlynarža so special'nym korrespondentom *Izvestij*. In: *Izvestija*, 1989/361, (27.12.1989), s. 7.

osudy. Na otázku, která oblast jeho tvorby – literatura nebo politika – byla podle jeho mínění lepší a efektivnější, Havel odpovídá: „Ať to posoudí lidé.“⁷⁴

Pravda referuje o průběhu volby československého prezidenta, o prudkém růstu jeho popularity a o složitém jednání o jeho kandidatuře v důsledku toho, že většinu poslanců Federálního národního shromáždění tvoří členové KSČ. Nejdůležitější ve zprávě *Pravdy* jsou však pasáže o Havlových politických názorech. O jeho postoji ke komunistům cituje *Pravda* z interview, které Havel poskytl *Rudému právu* začátkem prosince: „Zdá se mi, že úkolem komunistů je co nejrychleji obrodit svou stranu, aby se z ní stala strana, která se vzdala totalitního způsobu vlády a vstoupila do budoucího pluralistického demokratického systému jako kterákoli jiná politická síla.“⁷⁵ O socialismu Havel v uvedeném interview poznamenal: „To slovo by se muselo nově definovat... (...)“⁷⁶ Naše představy o budoucnosti jako o sociálně spravedlivém a demokratickém uspořádání společnosti se nemusejí vzdalovat představám těch, kteří se dodnes prohlašují za socialisty.“ Ve svém televizním vystoupení k otázce Varšavské smlouvy a SSSR prohlásil, že nyní je řada na Západu, aby učinil další kroky směrem k rozpuštění vojenských bloků v Evropě.⁷⁷

Obraz Václava Havla v *Pravdě* zřejmě vyvolal v Moskvě dobrý dojem. Nasvědčuje tomu i fotografie uveřejněná v *Pravdě* hned dalšího dne. Je na ní Alexander Dubček v Havlově objetí po zprávě o demisi Miloše Jakeše a celého vedení KSČ. Mělo Havlovo objetí demonstrovat dobré vztahy mezi Občanským fórem a komunistickými představiteli roku 1968? Tento snímek má nesporně politickou funkci a jeho dodatečné zveřejnění v *Pravdě* rovněž.⁷⁸

Závěr

Zprávy o nepokojích v Praze se v sovětském tisku objevily opožděně. Po počátečních převážně popisných referencích se však začala objevovat kritika na adresu dosavadního vedení KSČ. Dopisovatelé z Prahy dokonce odmítali výroky těch jeho činitelů, kteří vinu za nepokoje přisuzovali vnitřním, a zejména zahraničním nepřítelům socialismu. Sovětský tisk naproti tomu hodnotil demonstrace v Praze jako výraz nespokojenosti lidu s pomalým tempem přestavby v ČSSR.

Další etapa mediálního zpravodajství v Československu se vyznačovala zdůrazňováním potřeby dialogu mezi vládou a opozicí. To zřejmě odpovídalo představám Moskvy o nenásilném řešení situace v Československu, které byly patrně spjaty s nadějí na obrodu KSČ s novou garniturou v čele. S osobou Karla Urbánka však nebyly spojovány velké naděje. Sovětský tisk se pozastavoval nad pasivitou nového vedení KSČ a připomínal protagonisty „socialismu s lidskou tvář“ z roku 1968.

74 KRUIŠINSKI, A.: Izbran novyj prezident. In: *Pravda*, 1989/364, (30.12.1989), s. 5.

75 Několik otázek Václavu Havlovi. In: *Rudé právo*, 1989/286, (2.12.1989), s. 4.

76 Dopisovatel vynechal následující text: „...stalo se zařikadlem. Všechno, co se vládnoucí skupině nelíbilo, co jí bylo nepohodlné, co si počínalo svobodně, nazývala antisocialistickým.“ Srv. *Rudé právo*, viz pozn. 75.

77 Václav Gavel: Prezident ČSSR. In: *Izvestija*, 1989/364, (29.12.1989), s. 3. 5.

78 KUPRIJANOV, A.: Iz dissidentov v prezidenty. In: *Pravda*, 1989/365, (31.12.1989), s. 3.

Na počátku listopadových událostí sovětský tisk kritizoval československou opozici, zejména OF, že stupňuje napětí a není ochotna ke kompromisům. Ke konci prosince se však jeho postoj začal měnit. Stále častěji přinášel věcné informace o OF a jeho činitelích. Patrně k tomu přispělo zjištění, že nová vláda ČSSR je ochotna ke spolupráci se SSSR v hospodářské i politické oblasti. Nový československý prezident Václav Havel byl sovětskému čtenáři představován jako politik, který sice není obdivovatelem přestavby, ale není zaujat ani proti socialismu, který si ovšem představoval netradičně, ani proti pokračování ve stycích se Sovětským svazem.

Citáty ze sovětského tisku přeložil Zdeněk Sládek.

Francouzsko-československé vztahy v letech 1944–1948 neboli mnichovský syndrom

Antoine Marès

Po osvobození Francie v létě 1944 zajišťovala kontinuitu francouzské zahraniční politiky exilová vláda v čele s Charlesem de Gaullem. Středoevropská politika generála de Gaulla byla budována na základech vytvořených v Londýně a v Alžíru, a nikoli na dědictví francouzského státu maršála Petaina, jehož vliv ve střední Evropě byl ostatně nepatrný.¹ Vztahy s Československem byly v té době složité; přispívalo k tomu jak rozporuplné dědictví minulosti, tak diplomatické a ideologické zkušenosti, které silně poznamenaly hlavní aktéry tohoto historického dramatu.

Rozporuplné dědictví obsahovalo totiž vzpomínky na mnichovskou dohodu; tato událost se připomínala buď jako výčitka (Maurice Dejean – komisař pro zahraniční věci v exilové vládě v letech 1941–1942 a pak velvyslanec v ČSR 1945–1949) či jako experiment, který se už nikdy nesmí opakovat (René Massigli – nástupce Dejeana v exilové vládě v letech 1943–1944), nebo jako trauma, které je třeba za každou cenu odstranit (Edvard Beneš), nebo jako nepřijemná reminiscence vybarvující nemohoucnost Francie, kterou je třeba vymazat z paměti (generál de Gaulle). Současně však francouzsko-československá dvojice – od září 1938 „rozloučená“, nikoliv však rozvedená – chovala nadále vzájemné sympatie. Sympatii vůči Praze umocňovalo vědomí stejných prožitků – zatěžkávacích zkoušek, jako byla německá okupace a londýnský exil. V Československu přežíval citový vztah k Francii, byl však tlumen trpkými zkušenostmi a zkalen postupem v roce 1938, ale i současným rusofilstvím.

Do této fáze zahraniční politiky vstupovali i samotní protagonisté s rozporuplným dědictvím. Generál de Gaulle, rozhodný odpůrce Mnichova – symbolu ponížení Francie, byl silně poznamenán svou zkušeností ze sovětsko-polské války, zkušeností, která jeho sympatie k Československu rozhodně neposílila. Tehdy jako člen francouzské mise

1 Srv. MARÈS, Antoine: La France libre et L'Europe centrale et orientale (1940–1944). In: *Revue des Etudes slaves*, Paris, roč. 54, č. 3 (1982), s. 305–336.

v Polsku byl svědkem toho, jak radikální síly sympatizující s bolševiky blokovaly tranzit zbraní pro polskou armádu. Svě vztahy k Čechům utužil až v Londýně. Ministr zahraničních věcí Georges Bidault (září 1944–prosinec 1946), taktéž známý odpůrce Mnichova, měl s Prahou výjimečně dobré vztahy, stejně jako prezident republiky Vincent Auriol, kterého pojilo s Benešem dlouholeté přátelství. Postoje diplomatů byly opatrnější. Nelze však mluvit o výrazných antipatiích, nanejvýš snad o kritickém odstupu.

Československá reprezentace nesla mnichovské trauma daleko tíže. Beneš se otřesně vzpomínky na Mnichov nikdy nezabavil a jejím prizmatem posuzoval všechno ostatní. Na ministerstvu zahraničních věcí svazovalo Jana Masaryka dvojitě pouto, a to úzký manévrovací prostor a přítomnost komunistického náměstka Vladimíra Clementise. Pouze Jindřich Nosek, československý velvyslanec ve Francii (svě pověřovací listiny odevzdal v listopadu 1944), byl výraznějším frankofilem.

Francouzsko-československé vztahy byly po tyto čtyři roky poznamenány především vývojem vztahů sovětsko-amerických. Jaké místo v tomto širším kontextu oba partneři zaujímali? Právě této otázce se věnuje následující příspěvek, zaměřený zvláště na jednání o francouzsko-československé smlouvě.

I. Dědictví a první kroky: od roku 1944 do března 1946

„Pokud jde o budoucí hranice Československa, musíme být připraveni vystoupit ve prospěch integrity takového Československa, jaké existovalo před Mnichovem. Musíme to nicméně formulovat tak, abychom později měli volnější ruce, pokud jde o sudetskou menšinu uvnitř Československa, osud Slováků a obyvatel Těšínska. Naše deklarace musí však být formulována ve prospěch Československa výrazněji než deklarace Velké Británie.“ Tak zněly pokyny odeslané generálem de Gaullem z Bejrútu komisaři pro zahraniční věci Maurici Dejeanovi 13. srpna 1942,² aby mohl připravit jednání o zrušení mnichovské dohody, které bylo zakončeno výměnou dopisů mezi francouzskými a československými exilovými zástupci.³

Beneš 12. listopadu 1942 přiřadil k hlavním spojencům Československa bojující Francii. V červnu 1943 uznal Francouzský výbor národního osvobození (*Comité Français de Libération Nationale* – CFLN), jeho geopolitické úvahy ho však orientovaly mnohem výrazněji na východ. I když se domníval, že Francie po válce jistě bude hrát určitou roli, klonil se k názoru, že ve střední Evropě rozhodující postavení zaujme SSSR, a to ho přivedlo k uzavření sovětsko-československé smlouvy v prosinci 1943. Anglosaské mocnosti se k této smlouvě postavily odmítavě. Ve francouzsko-československých vztazích nesporně převažovala opatrnost, podbarvená sympatií smíšenou s pocitem nedůvěry.

Francouzským diplomatům bylo na jaře 1944 zřejmé, že politika „sanitního kordonu“ se definitivně obrátila ve prospěch SSSR. Beneš byl o tom přesvědčen už dávno. V úvahách o střední Evropě musela Francie přihlížet k faktu, že napříště bude při rozhodování v tomto regionu hrát roli spíše marginální.

2 Tamtéž, s. 313 n.

3 *Archives du Ministère des Affaires étrangères*, Paříž (dále AMAE), Londýn CNF, č. 290, 291.

Francii a Československo tehdy spojovaly zkušenosti z okupace, nedůvěra v anglosaské země i pokračující boj proti Německu. Rozděloval je však názor na míru jejich vzájemných závazků. Když Beneš 10. června 1944 navrhl Francouzům, aby bylo uzavřeno jednoznačné spolenectví, které by odstranilo stíny minulosti, setkal se se značným nepochopením. S touto myšlenkou souhlasil Maurice Dejean, protože Češi soustavně vystupovali na podporu prozatímní vlády Francouzské republiky (*Gouvernement provisoire de la République Française* – GPRF), reakce francouzské strany z Alžíru však byla mnohem zdrženlivější.⁴ Výsledkem byl text koncipovaný 17. srpna a podepsaný 22. srpna de Gaullem, Dejeanem, Šrámkem a Masarykem: „Prohlašující znovu, že mnichovská dohoda je neplatná se všemi jejími důsledky, prozatímní vláda Francouzské republiky a vláda Československé republiky konstatují, že vztahy mezi oběma státy jsou obnoveny ve formě, jakou měly před podpisem zmíněné dohody. Potvrzující, že boj proti společnému nepříteli ještě posílil jejich tradiční politiku přátelství a spolenectví, jakož i oddanost principům svobody a nezávislosti, obě vlády (GPRF a ČSR) souhlasí, aby k existujícím smlouvám byly ve vhodnou dobu připojeny úpravy a doplňky nutné pro těsnější spolupráci mezi Francií a Československem v rámci stabilních vlád a při rekonstrukci Evropy a světa.“⁵ Všimněme si vágnosti tohoto prohlášení, které Paříž nezavazovalo právě v otázkách pro Prahu tak důležitých. Tato opatrnost, s níž se budeme neustále setkávat, souvisela jednak s problémem, jak přesně definovat poměr sil ve střední Evropě, jednak se snahou vyhnout se neuváženým závazkům. Nicméně v jednom bodě, pro Československo zvláště důležitém, totiž v otázce odsunu Němců, francouzská podpora nechyběla.⁶

V nótě ministru Bidaultovi, kterou v lednu 1945 koncipoval úředník ministerstva zahraničí Robert Luc (a podepsal Dejean), se uvádí: „Bylo by předčasné přesně definovat francouzskou politiku ve střední Evropě.“ Paříž však „musí hájit na Dunaji hlavní zájmy související s problémem Čech a Rakouska“, musí jednat s malými zeměmi důsledně a zachovat si odstup od jejich sporů.⁷

Ministr byl tehdy příliš zaměstnán německými problémy, a tak se těmto návrhům nevěnoval. Ve vzduchu visel ještě další otazník: v prosinci 1944 byly v britském *Foreign Office* vysloveny velmi vážné pochybnosti o budoucnosti prezidenta Beneše a jeho ministrů. Podle nich budou Rusové podporovat Beneše, jen „dokud se jim bude zdát užitečný pro jejich plány“. Britové je podezírali z úmyslu zavádět postupně s osvobozením Československa jakési prokomunistické výbory.⁸ Brzy se ukázalo, že tyto obavy nebyly plané, například už při návratu československých představitelů z Londýna do vlasti nebo při svévolném připojení Podkarpatské Ukrajiny k SSSR.⁹

4 MARÈS, A.: *La France libre et L'Europe centrale et orientale*, s. 330 n.

5 AMAE, 1939–1945, Alžír CFLN-GPRF, č. 1425.

6 Srv. např. Noskovu depeši č. 6811 z 2.7.1945 (*Archiv československého ministerstva zahraničních věcí*, Praha, dále jen AMZV, obdržené depeše č. 2357/ Paříž 112a, tajné).

7 Nóta z 6.1.1945, A/1836, 9 s., soukromý archiv.

8 AMAE, série Evropa 1944–1949, Československo, č. 36, tajný telegram z 18.12.1944 AL/CL 132 J. E. Paris, z Londýna do Paříže.

9 *Tamtéž*, Československo, č. 56, telegram od Garreaux č. 182–187 z 28.1.1945 z Moskvy; informace 5. oddělení EMA (*Etat majeur de l'armée* – hlavní štáb armády) z 29.5.1945, i přes ujištění, která Beneš dal Massigliemu; *tamtéž*, Československo, č. 48, přísně tajná depeše č. 553 z 26.2.1945 z Londýna Bidaultovi.

Situaci si však komplikovali i sami českoslovenští představitelé. Například Hubert Ripka zdravil první výročí sovětsko-československé smlouvy těmito slovy: „Spojenectví s Ruskem odpovídá odvěkým národním tužbám; je přímým výrazem české a slovenské národní tradice a je základním principem Československého státu.“ Ripka ovšem dodával: „Všechny vrstvy národa s radostí uvítaly naše spojenectví se Sovětským svazem a naše přátelství se Západem. (...) Československá vláda zdraví spojenectví mezi Francií generála de Gaulla a Stalinovým Ruskem. (...) Toto spojenectví zahájí novou dějinnou etapu upevnění evropského a světového míru. Přispěje k formování československé politiky v souladu s koncepcí panevropské syntézy.“¹⁰

Za několik týdnů publikoval Ripka v *Manchester Guardian* článek věnovaný novému Československu: „Hledáme přirozeně hlavní záruku naší národní nezávislosti v zatím nedokončeném návrhu z Dumbarton Oaks,¹¹ a přirozeně i v našem spojenectví se Sovětským svazem, nyní nejsilnější evropskou velmocí, s níž budeme od nynějška mít společnou hranici.“¹² Spojenectví se Sovětským svazem se nadále pokládalo jaksi za „přirozené“. Tyto výroky ovšem ovlivnila současná situace: cítíme v nich tlak, který vyvíjela silná skupina komunistických ministrů ve vládě, váhu smlouvy z prosince 1943 a skutečnost, že československé území mělo být v nejbližší době osvobozeno sovětskou armádou.

V únoru 1945 Beneš ostatně řekl velvyslanci v Londýně René Massigliu, že „budoucnost by byla značně chmurná bez úzkého spojenectví Francie s Anglií. Pro mou zemi je to věc zcela zásadní.“ Podle Massigliho: „Beneš nemohl jasněji naznačit své obavy, že Moskva bude vyvíjet na Prahu nátlak, který nebude mít protiváhu.“¹³ Při svém pobytu v Moskvě v březnu 1945 nebyl Beneš výsledkem svých jednání s Gottwaldem nijak nadšen, jak o tom podal zprávu francouzský velvyslanec v Moskvě generál Catroux. „Beneš nepovažuje tuto kombinaci za zcela uspokojivou; přesto je pro něho přijatelná a životaschopná, jestliže ovšem obě strany jsou rozhodnuty ji poctivě vyzkoušet.“¹⁴

Britský *Whitehall News*, důležitý zdroj informací pro Francouze,¹⁵ analyzoval 13. dubna 1945 obecné rysy sovětské politiky takto: skrývat se za zdánlivě nezávislémi vládami, nikdy nevyklízet dobyté pozice, rozdělovat a pak ovládnout za pomoci národnostních problémů, oslabovat zevnitř materiální základnu státních organizací jak po stránce sociální, tak po stránce ekonomické. René Massigli získal od jednoho člena britského kabinetu informaci, že polská, maďarská, rakouská otázka i spor o Terst mezi Itálií a Jugoslávií jsou součástí téhož problému, totiž „ruské expanze do Evropy“. Paříž ostatně z polské situace rychle vyvodila důsledky. Emisar Christian Fouchet, vyslaný na místo generálem de Gaullem, učinil 3. března 1945 tento závěr: „Francie se musí spokojit s udržení svého duchovního a kulturního vlivu v Polsku. (...) Neopustit londýnskou vládu z věrnosti k něčemu, co už stejně zahynulo násilnou smrtí, by znamenalo zradit Poláky.“¹⁶

10 *Tamtéž*, Československo, č. 56, 19.12.1944, Ripkův rozhlasový projev.

11 Návrh organizace OSN projednávali v roce 1944 nedaleko Washingtonu Američané, Britové, Sověti a Číňané.

12 *Tamtéž*, Československo, č. 36.

13 *Tamtéž*, Československo, č. 48, přísně tajná depeše č. 553 z 26.2.1945.

14 *Tamtéž*, Československo, č. 36, telegram č. 1107–1111 z 28.3.1945.

15 *Service historique de l'Armée de Terre* (dále SHAT), EMGDN, 5P70 č. 455 (GAL z 20.4.1945).

16 *AMAE*, Polsko, č. 54.

Přes zmíněné výhrady a potíže měly francouzsko-československé vztahy na jaře 1945 přátelský charakter. Probíhaly diskuse na kulturní úrovni¹⁷ a 1. června 1945 předal velvyslanec Nosek Benešovi následující telegram od generála de Gaulla: „V duchu jsem byl s vámi, když jste se vracel do vašeho hlavního města Prahy. Nic nesymbolizuje naše vítězství lépe než osvobození Československa. Ve svém poselství připomínáte tradici přátelství mezi našimi oběma národy. Věřte, že je do našich srdcí zapsána navždy. Myslím, že naše těsné přátelství nebylo nikdy pro Evropu i pro nás samotné potřebnější. Bude vlastně jenom prodloužením minulosti do budoucna...“¹⁸

V Československu se však názory na úlohu, kterou by Francie mohla hrát, různily. Francouzský styčný důstojník u československé obrněné brigády (kapitán René Cournot) poznamenal: „Francie je zřejmě zapomenuta. Nikde francouzské prapory, především ruské a české... Naši pozici je třeba znovu vybudovat.“¹⁹ Doktor Duclos, vězeň, který se vrátil z Prahy, naopak uváděl, že „naše země, jak se zdá, se těší ještě velké prestiži a není třeba přeceňovat, že v samotné Praze a v československých městech a vesnicích vlají téměř výhradně jen české a sovětské vlajky“.²⁰

Za těmito postřehy je ovšem třeba vidět, jaké místo by měla podle přání Prahy Francie zaujmout a jakou roli chtěli v této oblasti hrát Francouzi. Z vojenského hlediska byl ústup Francie zřejmý; důležitým centrem informací o střední Evropě však Československo mělo pro Francii zůstat.²¹

Nový *chargé d'affaires* Louis Keller, který přijel do Prahy 3. června 1945 se svým britským kolegou Nicholsem, 9. června sdělil: „Bylo by zbytečné popírat citelný pokles našeho politického vlivu v Praze. Přesto náš ústup není způsoben tolik naší vojenskou porážkou nebo naší materiální chudobou jako spíše přítomností obávaného spojence, s nímž bude mít Československo napříště společné hranice.“ Jeho žádost francouzskému ministerstvu zahraničí odrážela požadavky Prahy: „Chtěl bych tu mít krajně levicové profesory a jednoho člena komunistické strany. To by našim přátelům ukázalo, že i my bereme na zřetel ideje, kterých se tak obávají, a extrémistům, kteří nás řadí mezi své odpůrce, by to dokázalo, že nejsme žádní příslušovači fašismu. (...) Alespoň po tu dobu, co tady budou Rusové, nemůžeme připustit, aby se Praha stala bojištěm, na kterém budeme poraženi. Můžeme však z Prahy udělat most mezi námi a Moskvou.“²²

Češi se, pravda, „podivují tomu, že [západní] spojenci, ač silní svým vojenským vítězstvím, nechtěli se stavět proti přáním sovětského velení, a přitom očekávali od českého lidu, že se stane obhájcem západních koncepcí ve střední Evropě“.²³ Hubert Ripka paradoxně prohlásil 5. června 1945 v Hradci Králové: „Spojenectví se Sovětským svazem

17 AMZV, generální sekretariát, Zourek 1945–54, č. 3, depeše č. 11477/45 z 10.5.1945 z Londýna, důvěrná zpráva ministru kultury Nejedlému.

18 AMZV, obdržené depeše, ZU 1945, kart. č. 84, depeše č. 187 z Paříže 1.6.1945. (*Tamtéž*, PZ Paříž 1945, poselství z 28. května, z Londýna 12. června.)

19 AMAE, Československo, č. 48, zpráva z 20.5.1945, přísně tajné.

20 *Tamtéž*, Československo, č. 68, nota evropského oddělení z 12.6.1945.

21 SHAT, EMGDN, 2. oddělení, nota podplukovníka Escarry č. 978.

22 AMAE, Československo, č. 58, depeše z 9. a 11.6.1945. Relativně optimistická vize, kterou sdílel vojenský atašé generál Flippo (SHAT, EMGDN, 5P69, zprávy z 15.6. a 7.8.1945), neodpovídala realitě. Generál Svoboda totiž se svými francouzskými partnery mluvil dvojnásob jazykem.

23 AMAE, Československo, č. 48, nota Roberta Luca č. A 2932 ze 14.6.1945, viděl H.R. (Henri Roux).

je od nynějška základem našeho bezpečnostního systému. Avšak právě z tohoto důvodu můžeme nyní rozvíjet své politické, ekonomické a kulturní vztahy s našimi západními spojenci – Velkou Británií, Francií a Spojenými státy – intenzivněji než před válkou...²⁴

Svůj postoj vysvětlil Beneš Kellerovi 4. července 1945 při velmi dlouhé audienci: „Jediné Československo může být vzorem ostatním národům západní a východní Evropy,“ tvrdil Beneš s onou sebejistotou, která mu byla vlastní a která velmi dráždila René Massigliho v Londýně.²⁵ Francii Beneš vyhradil výsadní postavení v kultuře. V hospodářství byla orientace na Sovětský svaz zřejmá. Beneš ještě zdůraznil sovětské pochopení pro řešení německého problému v Československu. Takové vstřícné stanovisko bylo – a také zůstane – jeho (Benešovým) kritériem pro zásadní hodnocení opravdových spojenců a přátel.²⁶

Ve skutečnosti Beneš choval vůči Francii jistou nedůvěru, což vyjádřil o několik měsíců později těmito slovy: „Francouzi musí pochopit, že v této zemi budou mít úspěch pouze tehdy, když s ní budou jednat bratrsky, jako rovný s rovným, a své poslání vždy chápat ve znamení reciprocity.“²⁷

Toto období vzájemného oťukávání ukončila návštěva delegace pod vedením generála Leclerca v Praze; konala se v souladu s přáním generála de Gaulle, jenž chtěl na nejvyšší úrovni projevit svou náklonnost k Československu a slavnostně připomenout státní svátek své země 14. července. Generál Leclerc v doprovodu dvou univerzitních profesorů měl za úkol obnovit kulturní styky a oživit kontakty s Prahou. Během svého krátkého pobytu získal pocit, že Francie ještě není zcela mimo hru: „Stručně řečeno, Československo žije ve sféře slovanských států, ale zdá se, že není nijak zvlášť vychýleno k Východu. Není nikterak proti, naopak je připraveno co nejlépe navázat na tradice přátelství s naší zemí, dokážeme-li toho využít a jednat rychle.“ Doporučoval neprodleně vyslat „nové tváře“ a pozorně sledovat dění v zemi, kterou pokládal za opravdovou laboratoř nové Evropy. Keller předal tato doporučení už 15. července.²⁸ Jednání o obchodních a finančních otázkách byla zahájena ještě v červenci z iniciativy Hervé Alphanda ředitele hospodářského oddělení francouzského ministerstva zahraničí a dospěla k dohodě, uzavřené na základě staré dohody z 2. července 1928 na šest měsíců a podepsané v Paříži. Ripkou a Bidaultem 24. října.²⁹

24 *Tamtéž*.

25 „Zdá se mi přece jen poněkud přehnané, když československý prezident dává západní Evropě za vzor opravdové demokracie režim, v němž byl vypracován program vnitřních reforem v souladu s cizí vládou a v němž je požadován souhlas Moskvy dříve, než je stanoven počet politických stran, jejichž existence bude povolena.“ (*Tamtéž*, č. 1845EU z 31.7.1945 G. Bidaultovi).

26 *Tamtéž*, depeše č. 51 z 5.7.1945.

27 Srv. *Une Histoire de l'Institut français de Prague*. Praha, CEFRES 1993, s. 35.

28 *AMAE*, Zpráva generála Leclerca z července 1945, kterou četl Bidault, Dejean a Roux, a Kellerova tajná nota přivezená Leclercem a schválená Bidaultem (Evropa, č. 68); *AMZV*, PZ Paříž, č. 583, důvěrné/45. Nosek psal do Prahy 18. srpna po večeri, které se zúčastnili generál de Gaulle, René Capitan, Maurice Dejean a někteří úředníci ministersva zahraničních věcí, že si je vědom významu Leclercovy příznivé zprávy o francouzském postavení.

29 *AMZV*, politické depeše, Paříž, č. 1923/45 z 23.7.1945, Nosek v Londýně; viz také generální sekretariát, kart. 150, č. 3552, retrospektivní nota o hospodářských vztazích mezi Československem a Francií z 5.3.1951.

V nepodepsané nótě z 29. října 1945 pro francouzského ministra byly popisovány vztahy s Prahou téměř jako ideální: „Žádná důležitá otázka tyto dvě republiky nerozděluje, jejich pojetí demokracie je velmi blízké a obě se orientují k obdobným strukturálním reformám. Francie se zavázala, že pomůže Československu obnovit jeho samostatnost a jeho územní integritu. (...) Musíme hledět, abychom naše československé přátele neklamali.“ Pisatel ještě dodal, že Francie by mohla brzy těžit z obratu, k němuž by mohlo dojít, ve vztahu k Sovětům.³⁰

Francouzské výklady sovětských úmyslů se pohybovaly mezi několika extrémy: je motivace Moskvy čistě ideologická, nebo vychází z oné ruské tradice, která má tendenci vytvářet si ochranná pásma a rozvíjet se směrem k teplým mořím? Oblíbený partner Francouzů sovětský velvyslanec v Paříži a bývalý zástupce SSSR v Alžiru u GPRF Bogomolov střídal optimismus s pesimismem. SSSR „rozhodne, ať si to kdo přeje či nikoli, o budoucnosti Evropy“, prohlásil v srpnu. V říjnu tentýž Bogomolov vysvětloval generálu Catrouxovi, že Sovětský svaz nemá v úmyslu vytvořit z východní Evropy svou kolonii. Chce si tam pouze zajistit určité bezpečnostní záruky.³¹ Francouzské ministerstvo zahraničí zaznamenávalo pohrdání, s jakým se Sověti stavěli k Francii: v roce 1945 dokonce ani neoslavovali výročí francouzsko-sovětské smlouvy z 10. prosince 1944.

Henri Roux, úředník ministerstva zahraničí v evropském oddělení, informoval kabinet generála de Gaulla, pravděpodobně v souvislosti s nadcházející návštěvou náměstka ministra zahraničních věcí Vladimíra Clementise v Paříži.³² „Nový československý režim se zkrátka snaží uvést v soulad hlubokou sociální revoluci se zachováním demokratických forem. Je to jakýsi kompromis mezi vládami Východu a Západu. V zahraniční politice je Československo rovněž silně ovlivněno Východem, přesto však stále hledí k Západu. Jeho představitelé by chtěli, aby bylo jakýmsi spojovacím článkem mezi oběma.“³³

Na diplomatické úrovni začala nová etapa francouzsko-československých vztahů vysláním Maurice Dejeana do Prahy. Za války byl komisařem pro zahraniční věci v exilové vládě a těšil se důvěře prezidenta Beneše.

Po nástupu do funkce v prosinci 1945 Dejean okamžitě zhodnotil situaci: „Postoj československého tisku vůči nám závisí do značné míry na tom, jak Praha hodnotí naše vztahy se SSSR.“³⁴ Nebylo pochyb o tom, že sovětský vliv v nové Československé republice je nyní naprosto dominantní.³⁵ Dejean byl však přesvědčen, že tento vliv je jen dočasný a že komunisté odkládají volby do parlamentu z obavy z poklesu svého vlivu.

Při rozhovoru Clementise s Dejeanem 12. ledna 1946 se projevil určité neshody v názoru na cestu Otty Habsburského do rakouské okupační zóny, ve francouzských výhradách k Titově Jugoslávii a v souvislosti s požadavky na odškodnění za znárodněné francouzské podniky v ČSR. Náměstek ministra naopak vyjádřil porozumění pro francouzskou politiku v Porýní.³⁶

30 *AMAE*, Československo, č. 58. Obsah této nóty byl převzat 7. prosince (srv. Československo, č. 36, podpis J.G. – zástupce ředitele oddělení pro východní Evropu, pro generála de Gaulla).

31 *Tamtéž*, SSSR, č. 33 a 54.

32 Návštěva byla odložena kvůli pádu francouzské vlády. (*AMZV*, došlé telegramy, ZU 1945, svazek č. 4.)

33 *AMAE*, Československo, č. 36.

34 *Tamtéž*, Československo, č. 58, telegram č. 358–361 z 28.12.1945.

35 *Tamtéž*, Československo, č. 56, depeše Evropa, č. 55 z 9.1.1946.

36 *AMZV*, generální sekretariát, kart. 65, nota č. 7478/A46 ze 14.1.1946.

Německou otázkou se zabývaly obě strany a obě měly zájem na dohodě. Ještě téhož dne sdělil Beneš Dejeanovi na soukromém obědě, že „existence silného Německa je neslučitelná s existencí samostatného Československa“.³⁷ Zároveň radil Francii, aby vyčkala vhodné chvíle a zatím do osudu Evropy nezasahovala.

Pokud se jednalo o územní spory s Polskem a Maďarskem, přikláněla se Paříž na stranu Prahy vzhledem k svým závazkům ve smlouvě z 29. září 1942.³⁸ V praxi to však byla velmi choulostivá záležitost. Budapešť jednání s Prahou o výměně obyvatelstva neustále odkládala a odpovědnost za tyto průtahy padala na Francii, která maďarskou vládu uznala. Archiv československého ministerstva zahraničních věcí svědčí o důležitosti maďarského problému pro Prahu. Odsun Němců byl teoreticky vyřešen už za války, kdy Beneš získal souhlas dohodových mocností ještě před osvobozením, a postupimské dohody jen potvrdily dřívější závazky Spojenců. O řešení maďarského problému však československá diplomacie usilovala až do podpisu mírových smluv v roce 1947.

Francouzské pozorovatele také znepokojovala přítomnost sovětských vojáků na československé půdě, zvláště v Karlových Varech; francouzský velvyslanec to kvalifikoval jako podivný „lázeňský pobyt“.³⁹

II. Rok zlomu: duben 1946 – červenec 1947

I když obě strany nešetily projevy dobré vůle, zůstávaly francouzsko-československé vztahy až do jara 1946 na úrovni „oprašování“ starých dohod. K náhlému obratu však došlo koncem dubna, kdy československou stranu zneklidnily zvěsti o francouzsko-polské dohodě. Velvyslanec Nosek se svěřil se svými obavami Françoisovi Couletovi z evropského oddělení francouzského ministerstva zahraničních věcí. Podle Couleta probíhala pouze diskuse o společném prohlášení. Ve skutečnosti se jednalo o návrh smlouvy o spojenectví a vzájemné pomoci, který Francouzům předložili Poláci 15. října 1945 a který měl nahradit text z 19. února 1921. Francouzská strana jej vrátila 19. dubna 1946 se značně rozmělněnými formulacemi svých záruk Polsku v otázce Německa. Velvyslanec Nosek tlumočil přání své vlády upravit francouzsko-československé vztahy a urychleně přistoupit k rozhovorům o „skutečné spojenecké smlouvě“, a to již v červnu, kdy Jan Masaryk bude na mírové konferenci v Paříži.⁴⁰ Po rozhovoru s Clementisem informoval Dejean Paříž, že Masaryk a Beneš, ale i Clementis, by si přáli uzavřít smlouvu, která by nahradila staré smlouvy z ledna 1924 a října 1925 a „která by byla koncipována obdobně jako francouzsko-sovětský pakt z prosince 1944 a spojenecká smlouva mezi SSSR a Československem“⁴¹ a uzavřena hned po volbách v obou zemích.

37 *AMAE*, Československo, č. 48, přísně tajný telegram č. 76 ze 14.1.1946.

38 *Tamtéž*, Československo, č. 53, přísně tajný telegram č. 45–46 z 18.1.1946 z ministerstva zahraničí do Prahy. (H.R.)

39 *Tamtéž*, Československo, č. 56, depeše č. 173 z 28.1.1946 od Dejeana.

40 *Tamtéž*, Československo, č. 58, telegram č. 368–369 z 24.4.1946, z ministerstva do Prahy, přísně tajné; *AMZV*, obdržené depeše, fond Paříž, tajná depeše z Paříže č. 1232/B/46 od Noska.

41 *AMAE*, Československo, č. 58, přísně tajný telegram č. 614–617 z 27.4.1946.

Tuto pražskou iniciativu si lze vysvětlit obavami Československa ze zaostání za Polskem, aby Paříž nezačala podporovat neústupnost Varšavy při jednáních o sporných hranicích. Blížíící se pařížská mírová konference rovněž nutila Prahu, aby hledala spojence pro vyřešení problému maďarské menšiny. Dne 27. dubna Nosek podrobně vložil Couletovi československé požadavky na přesun Maďarů, na úpravu předměstí Bratislavy a hranic s Německem. Nosek pak sdělil vládě, že Bidault podporuje obnovení hranic v jejich předmnichovské podobě i úpravy na předměstích hlavního města Slovenska, k přesunu Maďarů je však nadále spíše zdrženlivý. Pokud jde o požadavky vůči Německu, souhlasí prý pouze ve věci Kladska.⁴² Navzdory těmto výhradám, které Noskovi potvrdil vyšší úředník ministerstva zahraničí Couve de Murville, i Chauvelově „perfidní“ otázce na národnost obyvatelstva zmíněných oblastí položené koncem května,⁴³ vypadala situace navenek téměř idylicky. Československá vláda schválila 9. července 1946 návrh na jednání o spojenecké smlouvě (pokud Moskva nebude mít námitky) na základě deklarace ze 17. srpna 1944.⁴⁴ Sovětský ministr zahraničí Molotov a delegát Vyšinskij se k této iniciativě patrně nestavěli nijak nepřátelsky.⁴⁵ Oslovení 14. července probíhaly v Praze za účasti francouzského státního podtajemníka pro informace Bicheta zdařile a s jásotem „Mnichov je odčiněn“.

Připomeňme si sled událostí, který je v této fázi velice důležitý. Mezi dubnovou iniciativou z české strany a červencovým rozhodnutím se konaly volby do parlamentu, které proti Benešovu a Dejeanovu očekávání potvrdily vítězství komunistů. Beneš nemohl pochopit porážku „svě“ národněsocialistické strany. Dejean vykládal tento výsledek faktem, že KSČ kandidovala jako vládní strana, která prováděla obratnou agrární politiku, a také tím, že obsadila křesla ministrů vnitra a informací.⁴⁶ Francouzské pozorovatele v květnu 1946 znepokojily přesuny sovětských vojsk uvnitř i vně Československa (tranzit 200 000 mužů mezi 20. a 25. květnem).⁴⁷

V otázce přesunu maďarského obyvatelstva, pro Čechy tak důležité,⁴⁸ byl ministerský předseda Bidault zdrženlivý, a i když po několika dnech svolil k předání československých požadavků Spojencům, vybízel zároveň k opatrnosti. Britský ministr zahraničí Ernest Bevin byl rovněž velmi zdrženlivý, a jeho americký protějšek Robert Byrnes zaujal přímo odmítavé stanovisko.⁴⁹ Za této situace byl zdrženlivý i Molotov, s nímž se Masaryk a Clementis setkali 30. června 1946 za přítomnosti členů sovětské delegace Bogomolova a Pavlova.⁵⁰

42 AMZV, obdržené depeše, fond Paříž, č. 1235/B/46.

43 *Tamtéž*, č. 1315 a 1316/B/1946 z 5.5.1946.

44 AMAE, Československo, č. 58, přísně tajný telegram č. 931–933 z 10.7.1946.

45 *Tamtéž*, přísně tajný telegram č. 949–950 z 15.7.1946.

46 *Tamtéž*, Československo, č. 37, telegram č. 775–777 z 28.5.1946.

47 AMZV, generální sekretariát, kart. 65, záznam rozhovoru mezi Clementisem a Dejeanem, 24.6.1946.

48 *Tamtéž*, generální sekretariát, 1945–1954, kart. 87. V pokynech pro pařížskou konferenci z 29. července stálo: „naše delegace se má především snažit vyřešit maďarský problém tak, že donutí Maďarsko přijmout zbylé Maďary, kteří u nás zůstali po výměnách a reslovakizaci“.

49 *Tamtéž*, generální sekretariát 1945–54, sv. 89, telegram Arnošta Heindricha do Moskvy č. 118 z 27.6.1946; *tamtéž*, Francie, sv. 148, nóta z 28. června o rozhovorech Bidaulta s Clementisem a Masarykem předchozího dne v Paříži.

50 *Tamtéž*; AMAE, Československo, č. 53, telegram od Dejeana č. 910–912 z 5.7.1946.

Nakonec Georges Bidault poslal 16. července Dejeanovi do Prahy telegram tohoto znění: „Za těchto okolností, dokud nebudou uzavřeny mírové smlouvy a situace v Evropě se nestabilizuje, nehodlá se francouzská vláda takovými smlouvami vázat. Není ostatně pochyb o tom, že po podpisu smlouvy s Československem bychom museli jednat o smlouvách dalších. Za těchto podmínek je záhodno přijímat se značnou rezervou návrhy, které vám pražská vláda činí.“⁵¹

Koncem července se Beneš vyslovil v projevu předneseném v Kroměříži takto: „Po mém soudu naše zahraniční politika nikdy neměla být – a to ani za první republiky – výhradně západní nebo východní, ale – podle situace ve světě – západní i východní nebo východní i západní. Nalézáme se ve střední Evropě, a proto se nemůžeme oddělit od Západu. Všem, kteří za mnou přicházejí na Hrad, opakují, že jsme v Československu, a nikoli mezi Východem a Západem, a že, zeměpisně vzato, ležíme mezi Sovětským svazem a reakčním Německem. V případě konfliktu nemáme volbu. Šli bychom po boku našeho spojence. Naše zeměpisná situace je neměnná, a tudíž je neměnná i naše politická linie.“⁵² Z tohoto názoru pramenila i obrana demokratické „slovanské“ politiky. Pavel Tigrid v komentáři *Lidové demokracie* Věčná otázka našich dějin odsoudil tuto nejednoznačnost československé politiky, když napsal, že „Praha takto nebudí důvěru ani na Západě, ani na Východě“, a upozornil na rozpor mezi intelektuálním a hospodářským zakotvením země na Západě a diplomatickými a vojenskými svazky s Východem, přičemž naznačil jejich nepřirozenost.⁵³

Rozdílná stanoviska Francie a Československa lze vysvětlit jednak tím, že Praha soustavně podporovala sovětskou politiku vůči Německu, jednak zřejmou Molotovovou snahou vnést nesoulad mezi Francií a angloamerické mocnosti.

Henri Roux v tajné nótě oddělení pro východní Evropu francouzského ministerstva zahraničních věcí napsal: „Stále výraznější orientace československé zahraniční politiky na Moskvu a směřování československé vnitřní politiky ke komunismu nás přivádí k názoru, že v budoucnosti nepřilíš vzdálené, například po smrti Edvarda Beneše, se Československo může fakticky stát další sovětskou socialistickou republikou. (...) Vše nasvědčuje tomu, že takovou perspektivu je třeba vzít v úvahu. (...) A pokud by k tomu došlo, jaké výhody by spojenectví s Československem přinášelo Francii? Naše země by pak byla téměř nevyhnutelně nucena uzavřít podobné spojenectví s Jugoslávií a Polskem a byla by tak zapletena do klubka slovanských intrik, často vzájemně si odporujících a přinejmenším velmi komplikovaných; to by nepochybně narušovalo naše vztahy se Západem, a přitom nijak výrazně nezlepšilo naše vztahy se Sovětským svazem. Je-li SSSR fakticky pánem československého osudu, pak naše spojenectví s ním je dostačující...“⁵⁴ Francouzská strana nechtěla přijmout politické závazky, to však nebránilo uzavření obchodní dohody dne 29. července 1946⁵⁵ a předání pracovního návrhu spojenecké smlouvy 7. srpna Dejeanovi.⁵⁶ Iniciativa nyní byla na československé straně.

51 AMAE, Československo, č. 58, tajný telegram č. 665–666.

52 SHAT, C.R. č. 434 z 30.7.1946, fond vojenského atašé v Praze.

53 *Tamtéž*, C.R. č. 431 z 15.7.1946.

54 AMAE, Československo, č. 58, 18.7.1946.

55 AMAE, Československo, č. 64. Smlouva byla uzavřena na jeden rok a v červenci 1947 prodloužena o šest měsíců.

56 *Tamtéž*, Československo, č. 58 a Dejeanův archiv, telegram č. 1017 z 3.8.1946.

Jak ukazuje dokumentace francouzského ministerstva zahraničních věcí, Francouzi úmyslně zaujali vyčkávací pozici. Informace z britské strany ostatně potvrzují, že československá situace byla odhadnuta správně, i s možností, že si Československo zachová jistou autonomii, i když tam „sovětský vliv bude výraznější než v Rakousku“. ⁵⁷ Mínění *Foreign Office* tak jen potvrzovalo francouzský názor. ⁵⁸

V Praze viděl Maurice Dejean situaci jinak. Konstatoval, že od prosince 1945 získává Francie v Československu pozice. Tento vřelejší vztah k Francii připisoval příznivému vývoji francouzské vnitřní politiky a návštěvám druhého muže v hierarchii KSF Jacquesa Duclose a socialisty Gastona Deferra. Dále jej vysvětloval nedostatečnou sovětskou podporou při řešení maďarského problému, faktem, že spojenectví s Paříží a s Moskvou se navzájem nevylučuje, novým vstupem Francie na mezinárodní scénu i obavami z tradiční hrozby německé, polské a maďarské. Tento výklad vypadá spíš jako jistý druh obhajoby.

Na publikaci dementi k jednáním o francouzsko-československé smlouvě v listu *Le Figaro* reagoval Clementis pozváním Dejeana k rozhovoru. Podle vysvětlení francouzského velvyslance se *Quai d'Orsay* takto snažilo zmírnit nespokojenost Američanů a Britů. Dejean po setkání s Bidaultem zaznamenal jeho nesouhlas s postupem ministerstva zahraničí a jeho vůli obnovit jednání do deseti dnů. Při této hře na schovávanou nabádal Clementis českou stranu, aby zachovávala určitou zdrženlivost a dostala tak Francouze do role žadatelů. ⁵⁹

V československém vedení se však začínala projevovat neshoda názorů. Dejean po návratu z Paříže navštívil prezidenta Beneše, který se zajímal, zda „je Československo už považováno za člena jednoho z existujících bloků“. Tato otázka svědčí o jeho neklidu a pochybách. Dejean „diplomatically“ odpověděl, že jisté „požadavky doby“ je nutno chápat. Pokud jde o francouzsko-československá jednání, „odpověděl jsem, že 14. srpna, den před mým odjezdem z Paříže, mě předseda prozatímní vlády během rozhovoru pověřil, abych informoval pány Masaryka a Clementise, že jsme připraveni zahájit jednání už teď“. ⁶⁰

S podobnými nejistotami se setkáváme i v souvislosti s maďarskou otázkou. Negativní stanovisko Bidaulta k přesunu Maďarů tlumočil maďarskému velvyslanci Paulu Aueremu D. Courcel z oddělení pro evropské záležitosti. Jak však zdůraznil, pokud by se nepodařilo najít rozumnou cestu k dohodě, Francie by se klonila spíše k československé žádosti, pod podmínkou přesných záruk na přesun obyvatelstva. ⁶¹ Subkomise pařížské konference nakonec podpořila úpravu hranic na územích přilehlých k Bratislavě a povolila omezený přesun Maďarů s patričními zárukami. V říjnu Sovětský svaz zřejmě upustil od jednostranné podpory Prahy ve věci přesunu. Čechoslováci jsou zklamáni, avšak neodvažují se to dávat příliš najevo. ⁶²

57 *Tamtéž*, Československo, č. 49, depeše č. 2864 od *chargé d'affaires* v Londýně Louise Rochea Bidaultovi z 27.7.1946.

58 *Tamtéž*, Dejeanův archiv, svazek Francouzsko-československý projekt, nepodepsaná nota z léta 1946 rekapituluje argumenty pro a proti a vyjadřuje přesvědčení o nutnosti „neukvapit se“.

59 AMZV, obdržené depeše, fond Paříž, č. 2178/B/1946, od Clementise Gottwaldovi z 19.8.1946, č. 220.

60 AMAE, Československo, č. 58, telefonická zpráva z 26. srpna od Dejeana, četl H.R.

61 *Tamtéž*, Československo, č. 54, nota z 21.9.1946.

62 *Tamtéž*, Československo, č. 54, depeše Massigliho z 3.10.1946.

Churchillův projev v říjnu 1946 v Curychu vyvolal na československé politické scéně všeobecné znepokojení. Ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka, národní socialista blízky Benešovi, a *Lidová demokracie*, orgán lidové strany, svorně protestovali proti vylučování SSSR z Evropy. Nešlo z jejich strany o nějakou zvláštní náklonnost k Sovětskému svazu, ale o přesvědčení, že pro nezávislost Prahy je rozhodující zachování dialogu Východ–Západ. Na plenárním zasedání pařížské konference 12. října 1946 potvrdil Clementis slovanskou orientaci politiky své země jako výsledek dějinného poučení, což však nemělo znamenat, že se Československo stane satelitem Sovětského svazu.⁶³ V říjnu došlo také k pozastavení amerických úvěrů pro Československo v důsledku postojů jeho delegátů na pařížské konferenci. Podle vyjádření velvyslance Steinhardta mělo toto opatření podpořit demokracii a posílit umírněné tendence, ve skutečnosti však vneslo rozkol mezi československé politické strany. Národní socialisté, a zvláště lidovci s takovým postupem nesouhlasili. Beneš pokládal kritiku Washingtonu za nespravedlnost. Podle něho bylo „nelogické“ vytýkat Československu jeho příklon k Sovětskému svazu, když právě samotní Anglosasové na konferenci v Teheránu Československo Sovětskému svazu vydali. „To oni nás zařadili do sovětské zóny. Teď v ní jsme. Rusko je před našimi branami a my Rusko potřebujeme proti Německu.“⁶⁴ V této krizové situaci plné napětí se Beneš neopomněl zmínit o Mnichovu a o pamětech, které připravuje.

Předseda zahraničněpolitického výboru československého národního shromáždění Ivo Ducháček zase kritizoval Francii, že nenaslouchala pozorněji a neodpověděla pozitivně na pražský návrh, „který od začátku počítal s tvrdou realitou, totiž s polohou Německa, vklíněného mezi Štrasburk a Prahu“.⁶⁵ Za těchto podmínek se manévrovací prostor Československa výrazně zmenšoval. Dokazují to i pokyny vydané v lednu 1947 československé delegaci pro londýnskou konferenci Organizace spojených národů. „Při jednání o Sársku delegace může podporovat francouzské požadavky, pokud by francouzská delegace podporovala specifické požadavky české a pokud by se československá delegace ve spojení s delegací sovětskou ujistila, že francouzské požadavky nejsou v rozporu se zájmy Sovětského svazu.“⁶⁶

Francouzský tisk vyzdvihl československou podporu v sárské otázce, Bidault však 30. ledna vytkl Noskovi, že Praha nepodpořila federalizaci Německa prosazovanou Francií.⁶⁷ Příštího dne přijal Beneš Dejeana a vysvětlil mu, že „Československo právě uskutečňuje integraci komunismu do demokracie“, což je „velký úkol naší epochy“. Beneš znovu vyjádřil své přesvědčení, že Německo „nepřestalo být nebezpečné“ a že jeho federalizace neposílí bezpečnost, a navíc se obával začlenění Rakouska do německé konfederace. Nakonec zdůraznil shodu francouzsko-československých zájmů, nezmínil se však o návrhu vzájemné smlouvy. V téže době ministr informací Václav Kopecký zdůraznil v rozhovoru s Louisem Joxem, ředitelem kulturního oddělení na francouzském

63 AMZV, generální sekretariát, 1945–1954, kart. 87, opravený rukopisný text.

64 AMAE, Československo, č. 49, telegram č. 1320, přísně důvěrné, od J.-P. Garniera do Prahy z 6.11.1946.

65 AMAE, Dejeanův archiv.

66 AMZV, generální sekretariát 1945–1954, kart. 87.

67 *Tamtéž*, politická depeše, Paříž 1947, č. 63, důvěrné, Nosek 31.1.1947 a obdržené depeše č. 332/B 47, 31.1., č. 58.

ministerstvu zahraničních věcí, který byl na návštěvě v Praze,⁶⁸ že je nutné svazky mezi oběma zeměmi utužovat; zopakoval tak své návrhy pronesené při návštěvě státního podtajemníka pro informace Bicheta v červenci 1946 v Praze.

Masaryk a Clementis obnovili dialog v Paříži. Georges Bidault vystřídal 22. ledna Léona Bluma na ministerstvu zahraničí v Ramadierově vládě. Od té doby probíhala současně jednání o francouzsko-britské smlouvě (samozřejmě prioritní) a o smlouvě francouzsko-československé. François Coulet odeslal 13. února z *Quai d'Orsay* velvyslanectvím v Moskvě a ve Washingtonu telegram, v němž sděloval, že „nadešel okamžik zahájit plánované rozhovory s československou vládou“, i když k podpisu nemělo dojít před podepsáním francouzsko-britské smlouvy.⁶⁹

Rozhovory byly oficiálně zahájeny 14. února 1947 v Černínském paláci „v rámci právě probíhajících mezinárodních jednání“, aby „bylo v dohledné době možno formulovat dodatky k existujícím smlouvám a navázat tak užší a účinnější spolupráci mezi Československem a Francií v zájmu všeobecné bezpečnosti a rekonstrukce Evropy a světa“.⁷⁰ Ohlas v Praze byl jednoznačně příznivý. Českoslovenští zástupci se ptali, zda by bylo možné jednání uzavřít ještě před konferencí ministrů zahraničí čtyř velmocí v Moskvě v dubnu 1947, při zastávce Bidaulta v Praze cestou do Moskvy. To však francouzské ministerstvo zahraničních věcí odmítlo.⁷¹ Dejean tedy navrhl zastávku v Praze kolem poloviny nebo koncem dubna při zpáteční cestě z moskevské konference.⁷²

Po podpisu francouzsko-britské smlouvy 4. března 1947 se zdálo, že jedna z překážek byla odstraněna. Jan Masaryk oznámil 20. března v národním shromáždění, že ministr letectví Charles Tillon ho ujistil, že k podpisu dojde „v nejkratší době a způsobem, odpovídajícím významu tohoto paktu“. Moskva toto prohlášení nijak zvláště neocenila.⁷³ Dejean mezitím oznámil blížící se podpis smlouvy polsko-československé, kterou přičítal „vytrvalosti, s jakou představitelé Kremlu provádějí politiku solidarity mezi Slovany“. Skutečnost, že v pražské i varšavské vládě mají komunisté velký vliv, „zde hraje také svou roli“.⁷⁴ Uzavření smlouvy lze skutečně vysvětlit z velké části sovětským nátlakem v předvečer moskevské schůzky. Dejean v uzavření smlouvy spatřoval i některé pozitivní rysy; poznámky připojené na francouzském ministerstvu zahraničí prozrazují údiv úředníků, kteří jeho depeši četli. Po pravdě řečeno, francouzský velvyslanec viděl události v historické perspektivě předválečného období, nebral však v úvahu československou závislost na Moskvě a vytvářející se bloky.

Za těchto okolností začala francouzská strana opět váhat. Prezident Vincent Auriol velvyslanci Noskovi při jeho audienci řekl: „Přejeme si, aby se nevytvářely nepřátelské

68 Přijel do Prahy na schůzi smíšené kulturní francouzsko-československé komise, která byla ustavena dne 29.7.1946; schůze se konala v Praze od 27.1. do 3.2.1947.

69 AMAE, Československo, č. 58.

70 AMZV, generální sekretariát, Zourkův fond č. 4.

71 AMAE, Československo, č. 58, Dejeanův telegram z 19. února a poznámky z Noskovy návštěvy u generálního tajemníka ministerstva zahraničí Chauvela z 18. února.

72 *Tamtéž*, telegram č. 115–117 z 27. února; AMZV, generální sekretariát, kart. 65, poznámky z rozhovoru Dejeana a Clementise z 26.2.1947.

73 *L'année politique*, Ed. du Grand Siècle 1947, s. 89; AMAE, Československo, č. 58, 56.

74 AMAE, Československo, č. 52, depeše č. 309/EU z 5.3.1947. Smlouva byla skutečně uzavřena 10.3.1947 na dvacet let.

bloky, a chceme být jakýmsi pojítkem mezi takzvanými malými a velkými mocnostmi.“⁷⁵ Velvyslanec ve Velké Británii Massigli předal ministerstvu zahraničí důvěrnou informaci z Londýna o reakci stálého státního podtajemníka *Foreign Office* Ormeho Sargenta na francouzsko-československá jednání, která shrnovala varování: „Nedopouštějme se znovu předválečných omylů.“ Podle britského názoru bylo reálné dosáhnout hmatatelných výsledků ve střední a východní Evropě jen v hospodářské a kulturní oblasti. „Chápu ovšem,“ dodává velvyslanec, „jakou morální výhodu bychom získali dokumentem, který by v Československu smazal vzpomínky na Mnichov; máme však my sami na poučení pramenící z Mnichova zapomenout? Nechci tvrdit, že bychom se měli vzdávat naší politické účasti ve střední a východní Evropě a zřít se aktivní politiky v tomto regionu; znamená to jen, že metody této politiky musí být v souladu s našimi prostředky. Já osobně si přeji, aby v připravované smlouvě tato skutečnost nebyla v žádném případě opomenuta; musíme si dát pozor, aby – v případě, že by jednou mezi Prahou a Moskvou nastal střet zájmů v otázce Německa – nenastala situace, kdy bychom nemohli dostát svým závazkům. V roce 1938 jsme hledali omluvu našeho selhání v postoji Velké Británie, která neuzavřela stejné závazky jako my, takto se nemůžeme bezostyšně ospravedlňovat dvakrát za sebou.“⁷⁶

Názory Massigliho nebralo francouzské ministerstvo zahraničních věcí na lehkou váhu. Prezident Auriol se však 28. března 1947 vyjádřil v rozhovoru s Jindřichem Noskem o spojení s Prahou optimisticky: „Nové uspořádání našich politických vztahů bude pro Československo tím důležitější, že Francie bude mezi hlavními mocnostmi opět hrát důležitou roli.“⁷⁷

Výměna informací mezi Londýnem, Paříží a Prahou poskytuje jasný a zároveň komplexní obraz tehdejší situace. V reakci na neustálé francouzské odklady některé československé politické síly, zvláště křesťanští demokraté (lidovci), vybízely k uzavření smlouvy s Velkou Británií. Ivo Ducháček hovořil o této možnosti přímo v parlamentu.⁷⁸ Londýn ostatně této situace využil k rozvíjení kulturních a ekonomických styků s Československem, aby tak narušil francouzský kulturní „monopol“.⁷⁹ Massigli v „taktizování“ Prahy viděl vyvíjení nátlaku na Paříž, aby se urychlily diskuse o smlouvě, na což udiveně reagoval Dejean.⁸⁰ V telegramu z 6. května se dotazoval ministra Bidaulta: „Jde o to, zda Francie zamýšlí na politické úrovni znovu zaujmout ve střední Evropě nějakou pozici, nebo se už smířila s tím, že tuto oblast politicky opustí, jak to od nás žádalo Německo po Mnichovu.“⁸¹ Proti „paktomanii“, která se objevuje ve střední Evropě, se vyslovili i Američané.⁸² Francouzské ministerstvo zahraničních věcí se americké výtce „bránilo“ konsta-

75 Srv. AURIOL, V.: *Journal d'un septennat*. Díl 1. – 1947. Paris, Armand Colin 1970. V červenci, a dokonce i v září 1947 Auriol věřil ve schopnost Francie hrát roli prostředníka.

76 AMAE, Československo, č. 58, depeše č. 909 z 31.3.1947.

77 AMZV, PZ, Paříž 1947, depeše č. 197 z 1.4.1947, důvěrné.

78 AMAE, srv. Dejeanův archiv, telegram č. 392 z 21.5.1947.

79 *Tamtéž*, Československo, č. 49, srv. depeše č. 570 z 14.5. a č. 669 z 18.6. od Dejeana.

80 Mezi oběma diplomaty se následně vyvinula opravdová polemika. Srv. *tamtéž*, Dejeanův archiv, korespondence s Massigliem, která končí 28. června osobním dopisem Chauvelovi: „Budoucnost ukáže, zda jsem měl pravdu nebo ne.“

81 *Tamtéž*, Československo, č. 58.

82 *Tamtéž*, Československo, č. 48, demarše velvyslaneckého rady Bonbrighta Courcelovi; nota z 22.5.1947

továním, že východní pakty by měly usnadnit jednání Východu se Západem a zabránit rozdělení Evropy.⁸³

Francie a Československo si vyměnily návrhy smluv koncem května a začátkem června; pražský návrh počítal se vzájemnou pomocí nejen pro případ německé agrese (kterou jako jedinou uváděl návrh francouzského ministerstva zahraničních věcí), ale i v případě, že by se k Německu přidal přímo či nepřímo nějaký jiný stát. Mezitím československý tisk oznámil, že Francie nemá v úmyslu smlouvu uzavřít.⁸⁴ Georges Bidault, zklamaný sovětskými postoji i konferencí v Moskvě, přijal Noska, aby tyto informace dementoval,⁸⁵ totéž učinil generální tajemník ministerstva zahraničních věcí Chauvel a koncem dubna předala francouzská strana Noskovi text smlouvy pro Prahu. Nosek s ním přijel do Prahy, aniž byl o jeho obsahu předběžně informován Dejean.

Rozpory se projevíly velmi brzy. Zatímco Praha si přála, aby byly připomenuty smlouvy ČSR s Jugoslávií a Polskem, Paříž připouštěla pouze zmínky o SSSR a Velké Británii. V úvahu nepřipadalo ani rozšíření záruk na „eventuální spojence Německa“, i když Gottwaldovi na tom velmi záleželo; podle Clementise to měla být jakási záruka proti Maďarsku.⁸⁶

V Praze, zdá se, nastávalo ochlazení, a to zřejmě kvůli francouzskému postoji v Moskvě – tak aspoň hodnotil situaci Dejean. Již 14. června hlásil neshody mezi Masarykem a Clementisem; Masaryk prý chtěl podpis smlouvy urychlit, Clementis naopak odložit. Clementis 16. června požádal Dejeana o čas na konzultace se Sovětským svazem, Polskem a Jugoslávií. Dejean namítl, že neví, k čemu by takové kontakty byly užitečné; bylo zřejmé, že se jedná o zcela průhledný odkládací manévr.⁸⁷ S výjimkou několika drobných úprav textu trvala Paříž na svém původním návrhu a nabízela, že Bidault přijede koncem měsíce do Prahy k podpisu smlouvy.⁸⁸

V téže době Beneš hovoří o cestě do Francie i o okamžitém podpisu smlouvy, předseda vlády Gottwald mu však nedal definitivní odpověď. Gottwald a Masaryk 20. června žádali Moskvu o vyjádření k francouzsko-československé smlouvě. Jejich telegram byl nejasně formulován, netajili v něm obavy z možných negativních důsledků této smlouvy, a dával tudíž Molotovovi do rukou všechny argumenty, aby mohl odpovědět záporně.⁸⁹ Jediným pádným argumentem pro uzavření smlouvy bylo zabránění rozdělení Evropy!

se vyjadřuje k „politováníhodným důsledkům bilaterálních paktů“. Konkrétně se jednalo o polsko-československý pakt, urychleně ratifikovaný československým parlamentem 14. května.

83 Srv. *tamtéž*, Československo, č. 58, Epinatova nota z 26.5.1947.

84 V těchto oznámeních lze vidět lživou propagandu těch, kteří chtěli uspišit podpis, i těch, kteří naopak chtěli vzbudit nedůvěru vůči Francii. V květnu se totiž v Praze vysílalo několik návštěv významných sovětských osobností (maršál Koněv, generál Antonov, Vyšinskij...). Srv. *tamtéž*, Československo, č. 56.

85 AMZV, obdržené depeše, č. 1303/B/47, Nosek z 10.5.

86 *Tamtéž*, č. 1395/B/47 z 13.6.1947, rozhovor Noska s Couve de Murvillem; generální sekretariát, kart. č. 65, tajná zpráva z diskuse Clementise a Dejeana z 6. června; AMAE, Československo, č. 59, Dejeanův telegram č. 428–434 z 6. června, viděl F. Coulet.

87 *Tamtéž*, Dejeanovy telegramy z Prahy do Paříže z 9., 14. a 16. června; Československo, č. 59, Dejean nakonec navrhl francouzskému ministru, aby přijel mezi 28.6. a 13.7.1947 do Prahy.

88 AMZV, obdržené depeše, Paříž č. 1621/B/1947, Nosek 338 ze 14.6.

89 *Tamtéž*, kart. 150, č.132 102/GS/47 z 20.6.1947.

Mezitím bylo Československo přizváno k jednání o Marshallově plánu. Masaryk psal 19. června československému velvyslanectví v Moskvě, že rozhodnutí o přijetí plánu bude záležet na tom, zda se jedná skutečně jen o hospodářskou pomoc, a také na postoji slovanských spojenců.⁹⁰ Pokyny československé vlády pro velvyslance Noska k jednání o Marshallově plánu zdůrazňovaly státní suverenitu ČSR a odmítaly sebemenší omezení dříve přijatých hospodářských rozhodnutí (v tomto případě šlo o dvouletý plán 1947–1948).⁹¹ Po sovětském odmítnutí z 2. července se československá vláda 4. července rozhodla vyslat delegaci do Moskvy, zatím co někteří její komunističtí členové prý navrhovali, aby se počkalo s podpisem smlouvy na to, až komunisté znovu vstoupí do francouzské vlády.⁹² Dne 6. července obdržel Jan Masaryk od *chargé d'affaires* Bodrova sovětské stanovisko, které označovalo Marshallův plán za nástroj vměšování do evropských ekonomik „pomocí dolaru“.⁹³ Československá vláda však přesto 8. července rozhodla o účasti Československa na přípravné konferenci k Marshallově plánu, jejíž začátek byl stanoven na 12. července v Paříži. Dne 9. července došlo k „výslechu“ u Stalina.⁹⁴ Francie, podle Noskova telegramu z 10. července, se velmi zajímala o definitivní odpověď Prahy, protože Polsko, Rumunsko, Bulharsko a Jugoslávie už účast odmítly.⁹⁵ Za hodinu po obdržení tohoto telegramu československá vláda od svého závazku ustoupila. Ještě je třeba upřesnit, že členové delegace v Moskvě naléhavě žádali Prahu o odpověď. Silný nátlak na jednání vlády vyvíjel zřejmě jak Gottwald, tak i Masaryk. Clementis ve 21 hodin 30 minut přijal britského velvyslance Philipa H. Nicholse a francouzského velvyslance Dejeana, aby je informoval o negativním rozhodnutí své vlády.⁹⁶

III. Konec iluzí: od léta 1947 do února 1948

Francouzsko-československá smlouva byla od této chvíle ohrožena. František Hála, ministr pošt a místopředseda lidové strany, vyjádřil lítost v dopise Bidaultovi z 26. července, že smlouva nebyla uzavřena v únoru.⁹⁷ Bidault a Ramadier 13. července zformulovali protinávrh k pasáži týkající se rozšíření závazků o eventuální spojence Německa a dali najevo své přání smlouvu uzavřít. Masaryk byl z neustálých odkladů nešťastný; 28. července prosil Bidaulta prostřednictvím Noska, aby měl trpělivost, že o tuto smlouvu „velmi stojí“.⁹⁸ Bidault a Couve de Murville zůstávali i nadále skeptičtí vůči jednání

90 *Tamtéž*, generální sekretariát 1945–54, kart. 87, telegram 132 104/GS/47.

91 *Tamtéž*, kart. 87, červen–červenec 1947.

92 *AMAE*, Československo č. 59, telegram č. 540–46 z Prahy 3.7.

93 *AMZV*, A63 1945–1954, č. 87, nota Viliamu Širokému, předsedovi Komunistické strany Slovenska, ze 6.7.1947.

94 Srv. zprávu, kterou o něm podává Dejean po rozhovoru s Masarykem, Drtinou a Heidrichem, depeše z 15. července, přísně tajné č. 623 (*AMAE*, Československo, č. 56).

95 *AMZV*, došlé depeše, č. 1866/6/1947, Nosek č. 388 z 10.7.1947.

96 Je zbytečné vracet se zde k této epizodě, neboť je dobře známa z československých pramenů. Nejasnosti však nadále zůstávají okolo přesného okamžiku sovětského zamítnutí. Váhavá stanoviska před 2. červencem byly taktizováním?

97 *AMAE*, Československo, č. 59 a 49.

98 *AMZV*, generální sekretariát, kart. 150, depeše č. 160 388/A/47. V Dejeanově rozhovoru s Masarykem dne 1. srpna byl konkrétně zmíněn patnáctidenní odklad. (*Tamtéž*, Zourkův fond, kart. 5.)

ohledně rozšíření francouzských závazků, ale dveře jim ještě zcela neuzavřeli.⁹⁹ Clemens žádá koncem září Varšavu o vyjádření k této nové formulaci smlouvy, zahrnující protinávrh Francie. Následovaly další odklady; uzavření smlouvy se stalo součástí boje o monopol moci v ČSR. Komunistický tisk (například *Obrana lidu* z 27. září 1947) svaloval vinu za přerušení jednání na Francii, „v důsledku posunu doprava“. Dejean zakončil svou čtrnáctistránkovou depeši z 21. října 1947 těmito slovy: „Přes všechny marné pokusy o smířování se zdá, že ideologická propast, rozdělující Evropu a svět, rozštěpila také Národní frontu.“ Dále uváděl, že se dokonce mluví i o rozpuštění nemarxistických stran a o Benešově demisi.¹⁰⁰

Na podzim byla situace v Evropě velmi napjatá a někteří američtí komentátoři nevyložovali, že komunisté ve Francii a v Itálii se chopí moci.¹⁰¹ Naopak generál Catroux, který působil v Moskvě, nevěřil, že by Sovětský svaz byl připraven vést válku. Podle jeho názoru Sověti se na ni připravují, a zároveň se jí obávají; v podstatě chtějí mír.¹⁰²

Místopředseda vlády a předseda národněsocialistické strany Petr Zenkl přijel koncem listopadu do Paříže, aby se pokusil jednání o smlouvě oživit. Při obědě s ministrem spravedlnosti, za radikální stranu André Marie, vykreslil poměrně optimistický obraz situace v Československu a připomněl nedávné prohry komunistů a jejich spojenců uvnitř sociální demokracie, jakož i nutnost posílit nekomunistické složky vlády silnější vazbou Prahy na Západ. Francouzi přesto rozhodnutí o smlouvě odložili až po nadcházející londýnské konferenci ministrů zahraničí čtyř velmocí, neboť si kladli otázku, jaký bude po jejím ukončení osud Německa? A bude-li rozděleno do dvou částí, jak by potom fungovaly eventuální záruky?¹⁰³ Londýn byl spokojen s momentálním zmrazením smlouvy, která by mohla Francii svazovat ruce.

Vnitřní situace v Československu se neustále zhoršovala. Gottwald už nadále nepřípustněl, že by jeho země byla mostem mezi SSSR a západními mocnostmi. Podle nejprozíravějších pozorovatelů postavení Francie v Československu mělo napříště záležet do značné míry na vývoji vztahů mezi Paříží a Moskvou, jak psal Dejean v lednu 1948. Četné sociální konflikty a srážky v listopadu a prosinci 1947 ve Francii navíc přispěly ke zhoršení vztahů mezi Paříží a Prahou. Na Nový rok 1948 Dejean prohlásil, že francouzsko-československá smlouva nemůže být podepsána, „protože rozdělení světa do dvou soupeřících bloků je již hotovou věcí... Je jasné, že dohoda, která by měla být především projevem důvěry v budoucnost sjednocené Evropy, může něco přinést pouze v takové mezinárodní atmosféře, která nyní neexistuje.“¹⁰⁴ V lednu skončila nezdarem i francouzsko-československá obchodní jednání. Pro zastánce jistého *modu vivendi* mezi Východem a Západem bylo těžkou ranou pokračující sblížení mezi Francií a anglosaskými zeměmi. Masaryk, který se obával vývoje v roce 1948, v prosinci 1947 prohlásil: „Doufám, že vydržíme díky prestiži prezidenta Beneše. Jestliže by však mezinárodní krize měla pokračovat i po roce 1948, pak mám vážné obavy, že nebude možno režim odpovídající

99 *Tamtéž*, obdržené depeše, Paříž č. 2054/B/47, Nosek 421, z 31.7.1947.

100 *AMAE*, Československo, č. 39, depeše č. 1030/EU.

101 Zvláště Joseph a Stewart Alsopovi, kteří byli v blízkém vztahu k Bohlenovi, v *Saturday Evening* z 20.11.1947.

102 *AMAE*, SSSR, č. 36, depeše č. 1124 z 19.11.1947.

103 *Tamtéž*, Československo, č. 59, nóta ze 4.12.1947.

104 *Tamtéž*, tajný telegram č. 3 z 2.1.1948.

naším národním tradicím a tužbám našeho lidu udržet.“¹⁰⁵ A 29. ledna 1948 Dejean prozřívavě předpovídal: „Vše nasvědčuje tomu, že komunisté dostali pokyn, aby si během příštích měsíců zajistili úplnou kontrolu vlády a ještě před volbami (duben–květen) provedli připojení země k ostatním demokraciím východního typu.“¹⁰⁶

Tyto obavy nebyly liché. V únoru byl Beneš dokonce přesvědčen, že rozdělení Evropy do dvou soupeřících bloků musí nevyhnutelně vyústit v nový konflikt. Vinu za to přičítal jednak československým komunistům, jednak anglosaským zemím, a litoval, že Francie nemohla sehrát roli prostředníka. Několik dní před svou smrtí vyslovil stejné obavy i Jan Masaryk.¹⁰⁷ Za těchto okolností probíhal únorový nekrvavý státní převrat, předem připravená revoluce, který podle názorů Američanů „jen dovršil a potvrdil československou politiku“.¹⁰⁸ Američané se však obávali možnosti podobných otřesů i v západní Evropě.

Z krize, kterou Sověti vyvolali proto, že se s malým rizikem dalo získat mnohé, vyvodil generál Catroux tyto strategické závěry: „Chce-li západní Evropa zmařit tyto sovětské plány, je patrně nutné, aby co nejdříve i ona vytvořila systém srovnatelný se sovětským, systém, který by proti síle postavil sílu a přinutil Moskvu k vyjednávání.“¹⁰⁹

Dne 26. února Francie zorganizovala s Brity a Američany protestní akci proti tomuto puči. Uchopení moci komunisty se podle Dejeana stávalo jakýmsi modelem, „mistrovským dílem komunistické strategie“, bohatým zdrojem poučení všeho druhu. „Zatímco se prezident Beneš poctivě snažil vytvořit v srdci Evropy jakési spojovací pásmo, kam by se přicházely smiřovat dvě protichůdné politické koncepce, v době, kdy se pokoušel uvést v život jakousi syntézu mezi ruským komunismem a západní demokracií, Gottwaldovi přívrženci se v tichosti zmocňovali hlavních mocenských pák. (...) Rozhodujícím faktorem pro přechod od účasti ve vládě k revoluční akci bylo zhoršení mezinárodní situace v létě loňského roku. (...) Říjnové události se dnes jeví jako předzvěst února. (...) Už před rokem 1947 měla Kominforma pravděpodobně hotový plán na přičlenění Československa.“¹¹⁰

Chauvel analyzoval čerstvé události v dlouhém dopise Dejeanovi z 19. března 1948 takto: „Až donedávna si Američané vůbec neuvědomovali nutnost učinit opatření, která byla nasnadě. Zajisté netušili, jaké následky bude mít Trumanův projev; stejně tak jako nedovedli odhadnout od začátku velikost úsilí, které budou muset vynaložit na podporu Řecka. (...) Mám pocit, že u Rusů došlo k obratu hned po Trumanově projevu v březnu 1947. Do té doby souhlasili s udržováním jakési vratké rovnováhy, rovnováhy nepohodlné a nijak zvlášť pozitivní, která však nijak nedeterminovala další vývoj. Od té doby svou politiku přeorientovali, a jestliže počítají s mírovým řešením a ne s válkou, domnívám se, že toto řešení nevidí v obnovení rozhovoru čtyř hlavních mocností, ale spíše v dialogu rusko-americkém, v jakési tilsitské dohodě;¹¹¹ anebo by možná – pokud by zvítězili republikáni – vyměnili Dálný východ za to, co ještě neobsadili v Evropě.“

105 *Tamtéž*, Československo, č. 49, telegram č. 1028 z 12.12. od Dejeana.

106 *Tamtéž*, Československo, č. 50, tajný telegram od Dejeana č. 88–91 z 29.1. (viděl Europe).

107 *Tamtéž*, Československo, č. 50.

108 *Tamtéž*, Československo, č. 50, nota z 25.2.1948.

109 *Tamtéž*, Československo, č. 40, telegram od generála Catrouxe z Moskvy č. 403–408 z 27.2.1948.

110 *Tamtéž*, Československo, č. 41, osmnáctistránková depeše od Dejeana č. 143/EU z 5.3.1948.

111 Dohoda dvou mocností na úkor třetího státu.

Nevěřím, že bychom teď my sami byli s to vývoj americko-sovětských vztahů nějak podstatně ovlivnit. Naproti tomu se můžeme snažit urychlit a zefektivnit organizaci bezpečnosti západní Evropy, která za současného stavu věcí musí evidentně počítat s americkou podporou. A právě o to usilujeme. Bruselský pakt musí jít v tomto ohledu rychle kupředu a Washington má pro to pochopení.¹¹²

Pro Maurice Dejeana Praha už dávno nebyla potenciálním spojencem, ale spíše zvlášť výhodným pozorovacím místem. Při hodnocení mezinárodní situace z 28. června 1948 konstatoval, že už nehrozí bezprostřední nebezpečí konfliktu vyvolaného Moskvou. SSSR s vědomím toho, že má na dva až tři roky zajištěnu strategickou převahu, se bude snažit své výhody rozvíjet třemi směry: soustředí se na podněcování sociálních nepokojů v západních zemích, které přijaly Marshallův plán, na posilování vlivu ve východním bloku a na zvyšování tlaku, který by donutil západní mocnosti odejít z Berlína. Celkově se podle Dejeana měla mezinárodní situace zhoršovat.¹¹³ Funkce velvyslance se však stávala čím dál tím obtížnější, jak materiálně, tak i psychicky, a proto Dejean požádal Chauvela, aby mohl odjet v listopadu 1948 z Prahy.

Generál Papoušek, ředitel odboru tankových vojsk na ministerstvu obrany, řekl o několik měsíců později plukovníku Helliottovi: „Pro nás je s Francií konec.“¹¹⁴ A nakonec připomeňme *Rudé právo* z 11. dubna 1948, kde Louis Aragon při návštěvě ČSR prohlásil: „V Praze je cítit ve vzduchu svoboda, v Paříži dolary.“ A list dodal: „Kdo opravdu reprezentuje Francii: Aragon, nebo Bidault?“

* * *

V tomto článku jsem se zabýval vztahy mezi Francií a Československem výhradně v rovině diplomatické; problematika těchto vztahů tím ovšem není zdaleka vyčerpána. Studii o kulturní oblasti je třeba teprve vypracovat. Stejně užitečné by bylo studovat obraz Francie a Československa v podání sdělovacích prostředků, protože by nám to poskytlo informace o stavu obou společností a umožnilo lépe pochopit působení ideologií. Hospodářství a obchod hrály už jen okrajovou roli a také bilaterální vojenské otázky už pozbyly na významu.

Uvedený nástin francouzsko-československých diplomatických vztahů nicméně umožňuje dospět k závěrům, které lze rozdělit do tří různých rovin.

1) Předně je to interní dynamika vlastních bilaterálních vztahů. Francie a české země byly k sobě citově poutány od posledních desetiletí 19. století frankofilstvím a čechofilstvím malých zájmových skupin, dnes bychom řekli jakýchsi lobby, které určovaly bilaterální vztahy až do roku 1918. Po vzniku Československa se oba státy staly partnery: jeden v dominantní pozici, druhý od něj očekával ochranu. Jejich vztah byl provázen mnoha nejasnostmi, strukturálními i konjunkturálními, jako například v postojích k německé otázce. Mnichovská dohoda a rozbití Československa znamenaly konec těchto vztahů na státní úrovni. Partneři si to uvědomovali, i když se pokoušeli navázat nové svazky založené na obdobných zkušenostech z protiněmecké a protinacistické činnosti.

112 AMAE, Dejeanův archiv, složka korespondence.

113 *Tamtéž*, Československo, č. 50, telegram č. 784 z 28.6.

114 *Tamtéž*, Československo, č. 34, Helliott č. 54/S z 8.3.1949.

Solidarita mezi komunistickými stranami obou zemí je jeden z originálních prvků těchto vztahů.

Kořeny francouzsko-československých vztahů byly však příliš hluboké na to, aby vymizely úplně. Jejich citový rozměr nemohl odstranit ani Benešův realismus a jejich výsadní sférou zůstala kultura v celé své rozmanitosti poválečného období. A pro Prahu znamenala navíc Francie, byť oslabená, možnou – neboť pro SSSR přijatelnou – protiváhu sovětské nadvlády. Paříž tedy zůstávala potenciálním partnerem. Francouzské představitel motivovala obecná sympatie i výčitky svědomí. Vzpomínka na mnichovskou dohodu se stala mementem, které nedovolovalo ponechat Beneše zcela jeho osudu. Z tohoto hlediska přineslo uchopení moci komunisty určité vysvobození, neboť poměr sil se změnil tak, že Francie už nemohla dělat vůbec nic. Od roku 1939 Francie už nebyla aktivním účastníkem politického dění, ale pouhým pozorovatelem.

2) Druhá rovina analýzy těchto vztahů se týkala poměru Východ–Západ. Léta 1944–1948 svědčí o složitosti francouzského postoje: Francie uzavírala navzájem neslučitelné spojenecké svazky, obdobně jako tomu bylo na vnitřně rozpolcené francouzské politické scéně. Konsenzus vzešlý z odboje, který přivedl k moci komunisty i nekomunisty, se hroutil: ve Francii po odvolání komunistických ministrů 4. května 1947 a v Československu po rozpoutání politických „afér“ na podzim 1947. Mezi těmito dvěma daty se odehrálo – v intencích Trumanova projevu – pozvání k účasti na Marshallově plánu a jeho odmítnutí jak Sovětským svazem, tak jeho spojenci. Paříž a Praha se postupně od sebe vzdalovaly navzdory protiněmeckému cítění, které obě země stmelovalo.

Obě země se během těchto let očividně snažily zachránit vše, co bylo možné z „velkého spolenectví“, protože přitom šlo i o část vlastní nezávislosti. Francie, byť oslabená, zůstávala mocností a mohla si uchránit dostatečný prostor pro svobodné rozhodování, tím spíše že americký vliv byl oslabován zásadami, jimiž se řídily Spojené státy, i obavou, že Francie přejde do východního tábora. Československo naopak mělo pro Sovětský svaz tak velký hospodářský a strategický význam, že si je Sověti v rámci konfrontace Západ–Východ nemohli nechat uniknout; manévrovací prostor Československa byl tudíž od samého počátku velmi omezený, byla to neutralita zcela loajální k Moskvě. Ale i tu potlačili ve chvíli, kdy se jeho role „výkladní skříň demokracie“ ve střední Evropě stala zbytečnou. Všimněme si také ideologizace francouzsko-československých styků, která číší z hesla raženého Jacquesem Duclosem 2. září 1947: „Obchodujeme s demokratickými zeměmi a střední Evropou.“ Toto heslo přesouvá mezistátní vztahy na jinou úroveň.

Z hlediska této nové „ideologické války“ je velmi poučná četba *Deníku* prezidenta republiky Vincenta Auriola. Několikrát si pochvaluje, že se odhodlal odstranit v květnu 1947 komunisty z vlády. Od března do července 1948 se francouzských představitelů zmocnila opravdová psychóza strachu. K 24. únoru 1948 prezident republiky napsal, že „od této chvíle nebezpečí hrozí zcela bezprostředně“. A Georges Bidault, který dospěl k závěru, že „koexistence obou civilizací je nemožná“, vysílal zoufalé signály Marshallovi. Studium francouzských vojenských archivů však pro tuto vlnu obav neposkytuje racionální základ, snad kromě drtivé převahy pozemních sil Sovětského svazu a blokády Berlína. Charakter vojenského potenciálu ve střední Evropě zůstával obranný.

3) Z předešlého výkladu se jako třetí důležitý bod vynořuje otázka, jak může střední a malý stát odolávat tlaku supervelmoci. Francouzsko-československé vztahy měly na

mezinárodní úrovni omezenou autonomií. Jejich periodizace to dokládá: první, symbolická fáze, jejíž vrchol se váže na vyřešení sporných otázek vyplývajících z Mnichova 1938 a spojených s francouzskou exilovou vládou v letech 1942 až 1944; druhá fáze od roku 1944 do jara 1946 přináší obnovení mezistátních styků motivované společnou snahou o vyloučení nebezpečí, které představuje Německo; třetí etapa, během které dochází sice ke sblížení, je však narušována vnitřním i mezinárodním vývojem a končí sovětsko-americkou roztržkou na jaře a v létě 1947; od té doby francouzsko-československá dohoda už není možná. Je zřejmé, že v tomto boji o vliv je Československo nejzranitelnější. Nejdříve potřebovalo silné spojence, aby znovu získalo státní integritu ztracenou v roce 1938. Podle Beneše západní spojenci obětovali střední Evropu a Balkán Sovětskému svazu už v roce 1943. Integrační síly, které tak byly uvedeny do pohybu, nebylo možné již zastavit, i když nebyly podporovány vojenskou přítomností na území Československa, jak tomu bylo v případě jiných států. Pokud jde o závislost Francie, připomeňme pouze, že anglosaští spojenci velmi důrazně varovali Paříž před neúměrnými závazky ve střední Evropě.

Za těchto podmínek pochopíme, že francouzsko-československé vztahy byly – tak jako v období mezi dvěma válkami – opravdovým barometrem evropské a světové historie.

Z francouzštiny přeložil Miroslav Pravda.

K pojetí češství u Jana Patočky a některým jeho souvislostem

Vlastimil Hála

I. Povaha Patočkových úvah

Více než sto let trvajícím spor o „smysl“ českých dějin, který je možno v modernějším pojetí označit za spor o jejich interpretaci, se aktualizuje zvláště v klíčových momentech národního vývoje. Naposledy tomu bylo v nedávné době, kdy byly tyto otázky reflektovány v diskusích v disentu a následně po listopadu 1989. Úvahy Jana Patočky, jistě nejmivnější české filozofické osobnosti posledních čtyř desetiletí, hrály i v tomto směru inspirující úlohu, přičemž je zajímavé, že byly využívány protagonisty velmi odlišných, ba protikladných koncepcí (například na jedné straně „Podiven“, na druhé Miloslav Bednář v *Českém myšlení*). Myšlenková síla a výraznost, mimořádná schopnost interpretačního zachycení toho, co je v daném kontextu podstatné, schopnost spekulativního myšlení, odvážného spojování různých motivů, neobyčejná vzdělanost, mnohdy až básnicky magická síla Patočkova slova, to všechno jsou důvody přitažlivosti jeho textů.

Pokládám přitom ovšem za nutné upozornit na to, že Patočkovy úvahy o češství nemají zdaleka systematický ráz (budou publikovány v rámci souborného vydávání autorova díla), vznikaly v různé době, při různých příležitostech, v různých kontextech a odrážejí také nepřehlédnutelné rozdíly v konkrétním Patočkově vidění určitých otázek i, jak se mi zdá, proměny jeho politických sympatií, odehrávající se „nad“ základním filozofickým pojednáním problematiky národního bytí a jeho poslání. V traktování otázek češství se setkáváme vlastně vždy s formou *esejistickou*, nikoli systematickým výkladem, ale i tato forma se někdy projevuje v širším úvahovém kontextu (například v pojednání *Česká vzdělanost v Evropě* nebo ve studii *Co jsou Češi* či souboru článků *O smysl dneška*), jindy v užším a speciálnější kontextu s autorovými základními fenomenologickými interpretacemi (*Kacťrské eseje*, *Negativní platonismus*).

S tím souvisí i skutečnost, že v nich lze najít více významových poloh; obecné pozadí problematiky tvoří interpretace *explicite* filozofické, dále zde můžeme nalézt konkrétnější

dějinněfilozofické interpretace, a konečně s těmito myšlenkovými rozvrhy výslovně či *implicitě* související esejisticky koncipované rozborů různých stránek vlastního dějinného fenoménu češství (sem patří například i úvahy o klíčových bodech českých dějin, hodnocení české kultury, pokusu o vytvoření české filozofie a podobně). Nejprve si stručně všimnu celkového rámce konkrétnějších Patočkových úvah o češství, potom se budu blíže věnovat Patočkově interpretaci různých stránek fenoménu češství v konkrétnějším smyslu.

II. Filozofický rámec Patočkových koncepcí

a) *Péče o duši* a dějiny Evropy

Péče, respektive starost o duši je vůbec ústředním motivem Patočkovy filozofie¹ a promítá se i do půdorysu autorových dějinněfilozofických úvah. *Péče o duši* je v Patočkově výkladu dědictvím řecké klasické filozofie,² na řecké půdě podle něj pojetí individuální duše vykristalizovalo a stalo se faktorem, který vytvořil Evropu v její svébytnosti³ a v jejích konkrétních proměnách i katastrofách od řecké *polis* přes antické římské impérium až po *sacrum imperium* západoevropského křesťanství. Zde je ovšem třeba ještě připomenout, že Patočka někdy antiku považuje „pouze“ za jeden z podstatných zdrojů – například ve spisku *Česká vzdělanost v Evropě* pokládá za další formující složky křesťanství a osvícenství.⁴ V každém případě je ovšem antický formující vliv podle Patočky nejvýraznější a nejhlubší.

Podobně jako většina konzervativních pojetí spatřuje i Patočka zlomový bod dějinného vývoje v 16. století, kdy vztah ke světu v modu „být“ byl údajně vystředán vztahem vlastnickým – „mít“.⁵ Starost o duši je od doby renesanční vědy zatlačena úsilím o ovládnutí a zaměřením k výsledku. Druhou, radikálnější variantou tohoto postoje je osvícenství, opírající se o model matematické přírodovědy a usilující o obdobnou racionalizaci v uspořádání společenských vztahů.⁶

b) Partikularismus a nihilismus; dvacáté století jako „pravda“ devatenáctého

Pro Patočkovu pojetí problematiky češství má klíčový význam 19. a 20. století, kdy se novodobé češství ustavuje a vyvíjí. Na počátku tohoto dějinného období dochází podle jeho interpretace k mocenské transformaci univerzalistických osvícenských a idealistických principů – míněna je zejména napoleonská expanze a vznik národních států⁷ – na jeho „konci“ pak k vykristalizování nihilismu, vyslovujícího „pravdu“ 19. století⁸ a manifestujícího se ve století následujícím jako ustavičný stav války a mobilizace k ní.

1 PATOČKA, Jan: *Péče o duši*: Soubor statí a přednášek o postavení člověka ve světě a v dějinách. Ed. I. Chvatík, P. Kouba. Praha, Oikúmené 1996, 505 s. Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 1.

2 Týž: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha, Academia 1990, s. 92.

3 *Tamtéž*.

4 Týž: *Česká vzdělanost v Evropě*. Praha, Václav Petr 1939, s. 7.

5 Týž: *Kacířské eseje*, s. 93.

6 *Tamtéž*, s. 95 n.

7 *Tamtéž*, s. 98 n.

8 *Tamtéž*, s. 102 n.

V historicky konkrétnější rovině je zde podstatný fenomén *partikularismu* jako reakce na univerzalismus vnucený napoleonskou despotií. Tento motiv vede podle Patočky i k partikularizaci osvícenské vědy a techniky v rámci národních států západní Evropy, což je pak dovršeno v prudkém vývoji Pruskem vedeného Německa.⁹ Zajímavý je v této souvislosti ještě jeden Patočkův postřeh, že totiž ideologiemi národních států opuštěný univerzalismus „utíká“ do socialistického (zvláště marxistického) myšlení a hnutí, jež se ovšem drží těch myšlenkových derivátů, proti nimž pozvedá boj.¹⁰

Faktickou hodnotovou vyprázděnost tohoto krizového stavu, onen „kryptonihilismus“, je pak demaskován „upřímným“ a nezastírajícím nihilismem Nietzscheovým chápajícím skutečnost jako stupňovanou moc. S touto základní charakteristikou 19. století se ztotožňuje i Patočka, když říká: „Proto v diagnostice evropské společnosti 19. věku jako nihilistické se resumují všechny tehdejší krize: krize politická a sociální tkví v krizi morální.“¹¹

„Pravdu“ tohoto nihilismu pak vysloví 20. století jako setrvalý válečný stav, kdy období „míru“ je jen mobilizací pro další případné propuknutí viditelné války. Klíčový význam pro Patočkovu pojetí 20. století má fenomén první světové války; rozhodla totiž „o celém jejich rázu“ a manifestovala přehodnocení všech hodnot z hlediska „síly“, respektive akumulované energie.¹² Patočka odmítá výklady významu této události „z hlediska dne“¹³ – tj. například jako střet konkrétních partikulárních a konkurenčních imperiálních zájmů mocností, boj etnických skupin, sociálně-politických zřízení a podobně. Mezi takové výklady náleží v podstatě i Masarykovo hodnocení první světové války jako zápasu mezi demokratickým a teokratickým táborem.¹⁴ Patočka dovozuje, že to bylo právě vilémovské Německo, jež uskutečnilo mohutný vědeckotechnický pokrok a jemu odpovídající organizaci života, a že i tradicionalismus tomuto modernímu trendu sloužil.¹⁵

Patočka se snaží o demaskování cílů a záměrů „dne“, „míru“, a podobně, jež při své ustavičné mobilizaci – jež může být i výslovnou mobilizací k boji „za mír“ – apelují na přirozenou touhu člověka „žít“ a „mít“, a které právě posílají lidi na smrt.¹⁶ Právě v protestu a v odmítnutí takové koncepce světa má své místo proslulá, a snad i již trochu zprofanovaná myšlenka „solidarity otrěsených“,¹⁷ těch, kteří nejsou nadále ochotni cílům „dne“ sloužit a jsou naopak připraveni se na základě náhledu otevřít pro autentičnost života. V konkrétnější politické rovině se zde otevírá možnost jakési vlády „chápaní inteligence“.¹⁸

9 Tamtéž, s. 99 n.; srv. týž: *Tři studie o Masarykovi*. Ed. I. Chvatík, P. Kouba. Praha, Mladá fronta 1991, s. 43 n.

10 Týž: *Kacířské eseje*, s. 100 n.

11 Tamtéž, s. 102 n.

12 Tamtéž, s. 127.

13 Tamtéž, s. 128.

14 Týž: *Tři studie o Masarykovi*, s. 40.

15 Týž: *Kacířské eseje*, s. 129 n.

16 Tamtéž, s. 136 n. Srv. týž: *Filosofické předpoklady praktické činnosti*. In: *Edvard Beneš: Filosof a státník*. Praha, L. Mazáč 1937, s. 7–40, zde s. 32.

17 Tamtéž, s. 141.

18 Tamtéž, s. 126.

III. „Velké“ a „malé“ české dějiny

Analýzy z *Kacífských esejů*, na první pohled nesouvisějící přímo s tematikou češství, jsem zde uvedl šíře proto, že jakožto její obecnější rámec hlouběji osvětlují smysl konkrétnějších otázek tematizovaných v rámci rozborů češství a jeho dějin, jako je partikularismus, konzervativismus, příklon k danosti a podobně. Je-li totiž 19. století vpravdě „nihilistické“, a století dvacáté to demonstruje i vnějškově (válka je zde setrvalým stavem, ba samo toto století je svou podstatou „válkou“),¹⁹ potom se tyto charakteristiky musí nějak vztahovat i na otázku češství. Nepokládám proto za náhodné, že ve vlastních rozbořech, jež se jí týkají, rozeznává Patočka „velké“ a „malé“ české dějiny, byť právě tak jako ony „velké“ mají komponentu malosti, mají „malé“ dějiny dimenzi velikosti.²⁰

„Velké“ dějiny v Patočkově pojetí jsou výrazem češství „netematického“.²¹ Jejich velikost nespočívá tedy ve vědomém „pěstování“ češství, nýbrž je výrazem zapojení českých dějin do středu událostí formujících Evropu. Konkrétně souvisejí tyto „velké“ dějiny se vzmachem pozdně středověkého přemyslovského a lucemburského státu jako uvolněním dlouho shromažďované nejen politické, ale i duchovně-kulturní energie státního útvaru, který se dostal do centra dění v tehdejší Evropě, formované nejsilněji dominantním postavením Svaté říše římské. (Patočka se zaměřuje především na „východní politiku“ oněch českých panovníků, zvláště na Zikmundovy expanzivní plány východním směrem.) Ona obrovská energie se však nakonec – a v tom je tragická velikost přínosu středověkých Čech dějinám Evropy – nerealizovala ve formě „kulturně-politické syntézy“ ve službách dalšího pronikání do Evropy, nýbrž v „hrozném smyslu“, v realizaci a radikalizaci onoho duchovního motivu vnitřní náboženské opravdovosti inspirovaného hnutím *devotio moderna*, jak jej přineslo povstání proti „šlechtickému a církevnímu křesťanství“.²²

Patočka, přestože se i zde, jak je patrné z významu, který přikládá hnutí *devotio moderna* pro vznik husitství, opírá zřejmě nejvíce o interpretaci Pekařovu, zároveň s Palackým – a zejména Masarykem – vysoce cení ono „hrozně zduchovění“, respektive „barbarskou“ realizaci mravního zákona husitstvím jako projev velikosti českých dějin, velikosti ovšem tragické, jež byla jakousi „slavnou pohromou“, zaplacenou i nespočetnými oběťmi, také ztrátou kulturní kontinuity s vyspělou Evropou.²³ To, co Patočka zvláště vyzdvihuje, je totiž univerzalizace „starosti o duchovní obsah života“, k níž dochází tím, že ji pro sebe reklamují i laici.²⁴ Možná trochu překvapí, že v této souvislosti Patočka výslovně nezmiňuje *platónský* základ českého reformního filozofického realismu, čerpaný z Viklefa a aktualizovaný zvláště právě Husem a Jeronýmem. Zde bych jen připomněl, že radikální interpretace tohoto motivu Miloslavem Bednářem spatřuje v platonismu dokonce jakousi červenou nit tvořící specifiku českého myšlení.²⁵

19 *Tamtéž*, s. 127–143.

20 Týž: *Co jsou Češi? Malý přehled faktů a pokus o vysvětlení. Was sind die Tschechen? Tatsachenbericht und Erklärungsversuch*. Ed. I. Chvatík, P. Kouba. Praha, Panorama 1992, s. 9–12, 105.

21 *Tamtéž*, s. 12.

22 *Tamtéž*, s. 31–35.

23 *Tamtéž*, s. 37 n.; srv. týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 11.

24 Týž: *Co jsou Češi*, s. 37, 50.

25 BEDNÁŘ, Miloslav: *České myšlení*. Praha, Filosofia 1996.

Rozpojení duchovního usilování a reálné mocenské politiky sleduje pak Patočka na jedné straně na založení a vývoji Jednoty bratrské, v níž se nejvýrazněji rozvíjí niterné prožívání náboženství jako starost o duchovní obsah života, a na druhé straně pak na obnovení a upevnění moci šlechty po lipanské porážce radikálního husitského křídla;²⁶ hodnocení české šlechty je u Patočky přitom nápadně negativní – již v dřívějších dobách, v dobách pozdně přemyslovského a lucemburského rozkvětu, přičítaného panovnickým plánům, je mu šlechta v podstatě synonymem sobectví a partikularismu.²⁷

Jak už jsem uvedl, „velikost“ češství ve zmíněných etapách se týkala češství „netematického“, tak či onak soustředěného k obecně lidským duchovním a mravním otázkám; samozřejmě by bylo možno poukázat na podcenění role „tematického“ češství, například národního i jazykového motivu v husitství i dříve, ale v našem kontextu to není to nejpodstatnější. Podstatné je, že konec našich „velkých dějin“ přináší zásadní fakt bělohorské porážky stavovského povstání, z něhož země vychází společensky i duchovně zlomena.²⁸ Z této katastrofy, ze způsobů vyrovnání s ní, a s tím, co přinesl další vývoj, zejména osvícenství, pak vyrůstají předpoklady formování novodobého češství, tedy v Patočkově pojetí našich „malých“ dějin.

„Malé dějiny“ jsou na rozdíl od „velkých“ dějinami češství „tematického“, určeného jazykově. Jedním z podstatných předpokladů pro jejich pojetí je negativní hodnocení dopadu Bílé hory na další vývoj. Český živel byl totiž v důsledku bělohorské porážky „hnán“ právě v opačném proudu, než byl ten, jímž se ubírala všeobecná příprava osvícenství ve vyspělých evropských zemích.²⁹ Sedmnácté století je charakterizováno takto: „Celé století baroka se svými nádhernými stavbami, se svou sítí poutních míst, se svými španělskými ... relikviemi, s krásnými šlechtickými zámky a barokními kostely mělo za základ lidovou rolnickou vrstvu, která byla zatlačena k pasivně mytickému, avšak pilnému chápání života, jak se to v idylicky romantizující formě zrcadlí ještě v *Babičce* Boženy Němcové: odevzdaná důvěra v panstvo, řízení celého života, průběhu dne právě tak jako roku modlitbou ... pouť jako největší událost...“³⁰ To vše pak provázáno bezohledným vykořisťováním zemí Koruny svatováclavské habsburským státem.³¹

Převážně negativní hodnocení pobělohorského období se vztahuje do značné míry i na kulturu, zvláště slovesnou. Patočka zde výslovně polemizuje s katolickou interpretací duchovního a uměleckého bohatství českého baroka: ve stejnojmenné Kalistově knize nenašel nic, co by stálo za citaci, a například chlouba katolického básnictví, Bridelova skladba *Co Bůh? Člověk?* (Patočka uvádí mylně „Co člověk“) mu není ničím jiným než „veršovaným katechismem“.³² Tedy hodnocení, jež musí, respektive *by mělo* vyvolat údiv a zděšení těch konzervativců, kteří právě v pobělohorské době, vyznačující se jasnou společenskou hierarchizací s vedoucí úlohou šlechty a katolické církve, a zvláště pak

26 Patočka, Jan: *Co jsou Češi*, s. 42–55.

27 *Tamtéž*, s. 28.

28 *Tamtéž*, s. 56 n.

29 *Tamtéž*, s. 57.

30 *Tamtéž*, s. 59.

31 *Tamtéž*, s. 61 n.

32 *Tamtéž*, s. 64.

v barokní zbožnosti spatřují ne snad přímo ideál pro dnešek, přesto ale nenávratně ztracený stav, po němž pociťují nepřeslechnutelnou nostalgii.³³

Pro konstituování novodobého českého národa se jako další klíčový faktor ve vývoji „malých“ českých dějin Patočkovi jeví osvícenství. Na rozdíl od převážně negativních hodnocení této epochy konzervativně katolicky orientovanými autory, kteří mu nemohou zapomenout zvláště rozvrácení religiózního obrazu světa a jeho smyslu a v tomto kontextu nahrazení „Dějin spásy“ „Dějiny pokroku“,³⁴ Patočka hodnotí jeho – byť problematický – přínos převážně pozitivně. V pojednání *Česká vzdělanost v Evropě*, jak jsme viděli, pokládá osvícenství za jeden z pilířů evropské vzdělanosti, a požaduje dokonce jeho *obnovu*, ovšem na duchovním a mravním základě.³⁵ Osvícenství chápe v dějinném významu přitom zásadně ve dvojím smyslu. Jednak obecněji jako určité vidění světa, charakterizované důrazem na racionální zdůvodňování, účelnost a užitečnost, a opřené o modelové postavení matematické přírodovědy, jak je aplikováno i na sociální, politickou, a dokonce morální oblast; takový vztah ke světu neumožňuje už restituovat nerefektovanou důvěru v oprávněnost uspořádání společnosti, slepou víru ani „legitimizmus“. V druhém, užším a specifitějším pojetí je osvícenství jevem konkrétně historicky situovaným, v našem prostředí se manifestujícím jako *josefinismus* (s předpoklady již v tereziánských reformách).

Problematická působení osvícenství v našich podmínkách spočívá pak nejen *obecně* v utilitarismu a omezenosti technické racionality a nivelizujících tendencích,³⁶ ale *především* v negativních dopadech josefinismu, prosazujícího univerzalisticky racionální nároky formou *nivelizace* a *unifikace*. To totiž s sebou neslo i bezděčnou germanizaci mnohonárodního habsburského soustátí z „utilitaristických“ důvodů, díky potřebě jeho ovládnutí formou jednotné jazykové komunikace. Právě fakt, že k nám osvícenství přišlo v německém „jazykovém hávu“,³⁷ podněcoval českou společnost, respektive to, co z ní „zbylo“ (viz pasáž o Bolzanovi a Jungmannovi), k přivracení k partikularismu, konzervativním tradicím a národnímu jazyku jako přirozenému znaku danosti národní existence.

Josefínské reformy přinesly ovšem také zásadní *sociální restrukturu* české společnosti,³⁸ především díky osvobození rolnictva. Od té doby se Češi stávají „novým“ národem, jehož souvislost s obdobím dějin „velkých“ není bezprostřední. Tento novodobý národ je podle Patočky národem „osvobozených sluhů“,³⁹ což zní na první pohled pejorativně, ale má to racionální jádro, neboť je tím vyjádřena skutečnost, že vytvářející se novodobá česká společnost vyrůstala „zdola“ a jejím základem byli lidé připoutaní k danému a partikulárnímu „světu“ s jeho omezeným obzorem i hodnotovými orientacemi. To mělo významné konsekvence i pro nedůvěřivost rodící se společnosti „malého češství“ vůči univerzalistickým ambicím a požadavkům josefínského osvícenství. Patočka k tomu říká: „Moderní obecnost chtěla nivelizovat. Pokud však lidé zůstali v zásadě konzervativní

33 PODIVEN: *Češi v dějinách nové doby: Pokus o zrcadlo*. Praha, Rozmluvy 1991, s. 15–22.

34 *Tamtéž*, s. 24.

35 PATOČKA, J.: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 10.

36 Týž: *Co jsou Češi*, s. 77.

37 *Tamtéž*, s. 64–66, 78.

38 *Tamtéž*, s. 75 n., 93.

39 *Tamtéž*, s. 75.

i jako emancipovaní, muselo pro ně ono zvláštní nabývat na významu, být realitou, zatímco pro obecné nepokládali za nutné hnout prstem.⁴⁰

Hlavní starostí češství realizujícího své „malé dějiny“ je pak péče o rozvoj jazyka jako nástroje vytváření vlastní kultury, jež se opět v obrozenské době i později zaměřuje hlavně na vlastní problematiku „malého“, jazykově se vymezujícího češství. V důsledku toho jsou ve vývoji novodobého češství do značné míry odsunuty do pozadí obecné myšlenky (například spekulativní), kultura „o sobě“, světový kulturní a duchovní rozměr, o nichž české společenství nicméně „ví“.⁴¹ Jazykově se vymezující češství „malých dějin“⁴² bylo – jak vyplývá i z dalších Patočkových úvah – přinejmenším do poloviny našeho století pro sebezpochopení češství rozhodující. Víme-li ale z předchozího, jak převážně negativně hodnotil Patočka ideový profil 19. století – mimo jiné jako období mocenské partikularizace Evropy, pozapomenutí na její platónský duchovní základ a jako dobu Nietzsche demaskované hodnotové vyprázdněnosti – je z toho zřejmé, že v jeho pojetí musí mít toto „danostní“ zaměření moderního jazykového češství nutně deficientní charakter. Jazyk jako základní charakteristika národa je něčím daným, není obecněji platnou hodnotou, jako jsou například hodnoty mravního a duchovního typu. Na češství *takto* vymezené se tedy musí vztahovat ona základní hodnocení „nihilistické“ povahy 19. století, jak o tom Patočka mluvil v *Kacířských esejích*. Tomu se náš autor blíže věnuje ve své slavné stati o „dilematu“ našeho národního programu.

IV. Dilema národního programu: Jungmann a Bolzano

Patočka opírá svou interpretaci dilematu v českém národním programu o dvě úvahy hlavních protagonistů: reprezentanta jazykově pojatého vlastenectví Josefa Jungmanna a představitele – v zásadě – patriotismu zemského, Bernarda Bolzana. Obě úvahy vznikly v krátkém časovém rozmezí: Jungmannova pochází z roku 1806 (jedná se o stať *O jazyku českém*), Bolzanova z roku 1816 (*z Řečí vzdělávacích*), a je jim tedy společné konkrétně historické východisko: reflexe reálné situace českého národa v předbřeznové době.⁴³ Obě úvahy, přes rozdílná ideová východiska autorů, vycházejí z obdobného předpokladu: neplnoprávné, *de facto* podřadné postavení českého národa je podmíněno jeho základní *sociální situací*, jež je důsledkem krize české společnosti po tereziánských a josefinských reformách, hlouběji dějinně podmíněné porážkou českých stavů na Bílé hoře, jež ve svém důsledku rozvrátila dosavadní strukturu české společnosti.

Utilitaristické a pragmatické zaměření osvícenských reforem vtisklo i osvícenství v českých zemích v podstatě německý ráz.⁴⁴ Reakce české společnosti – což je samo o sobě nejednoznačný výraz, neboť spojuje „zemské“ češství minulosti a „jazykové“ češství budoucnosti – byla podle Patočky v zásadě dvojí: „Zemské vlastenectví je v této době

40 *Tamtéž*, s. 77.

41 *Tamtéž*, s. 86 n.

42 *Tamtéž*, s. 70.

43 Týž: Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano. In: *O smysl dneška: Devět kapitol o problémech světových i českých*. Purley, Rozmluvy 1987, s. 87–89.

44 *Tamtéž*, s. 90; srv. týž: *Co jsou Češi*, s. 75–78.

romantika a politická setrvačnost vyšších vrstev, které by rády hrály i v nových poměrech roli odpovídající významu českého tradičního státu. Na druhé straně potlačená selská třída a ostatek nižších vrstev se ocitá v té situaci, že se vnějškově definuje jazykem proti celé ostatní, zbývající společnosti.⁴⁵ Právě tuto základní situaci reflektují oba „modeloví myslitelé“ Patočkova textu: zemské vlastenectví reprezentuje (ale i překračuje) Bolzano, programovým tvůrcem a mluvčím koncepce přirozeně jazykové je Jungmann.

Inspiraci jazykového vlastenectví – alespoň v našich poměrech – nalézá Patočka u německého filozofa Herdera, který měl u nás vliv zvláště na Jana Kollára, v jeho „přirozeném“ pojetí národa.⁴⁶ Klíčovou Herderovou tezí je kontrapozice „organismu“ a „mechanismu“ jako základních typů sepětí. Konkretizováno je toto pojetí právě na vztahu národa a státu. Národ představuje jakožto vnitřní typ spojení částí organismus, stát pak spojení pouze vnějškové, jež v případě integrace mnohonárodních společenství je mechanickým spojením, respektive „konglomerátem“ částí, jež k sobě organicky nepatří. Národní společenství je tedy podstatnějším typem spojení mezi lidmi, než je příslušnost ke státu, a charakter státu je podmíněn charakterem národního společenství (respektive jejich plurality).⁴⁷

Herderovy úvahy Patočka shrnuje do čtyř bodů, jež je možno stručně reprodukovat takto: 1. odloučení národa a státu, 2. interpretace národa prostřednictvím „charakteru“ na jazykovém základě, 3. pojetí národa jako „organického bytí“ a 4. tvrzení, že mezi rodinou, národem a národním kmenem je pouze kvantitativní, nikoli kvalitativní rozdíl.⁴⁸

Nejpřirozenějším znakem takového pojetí národa, jehož základní myšlenky přijímá Jungmannova koncepce, je pak pochopitelně jazyk, jehož kultivace, rozvoj – a v našich podmínkách do značné míry vytvoření – se pak stává nejzávažnějším úkolem národního života, ale i předpokladem rozvoje jeho jednotlivých sfér, jako je školství, kultura, věda. Jungmannovo pojetí zde charakterizuje Patočka jako „naturalistické“, respektive „pozitivistické“.⁴⁹ Pozitivistickým je Jungmannovo stanovisko proto, že vychází z danosti, která nemusí být již dále ospravedlněna: „...co je přírodní daností, nemusí být zvláště mravně motivováno, má samo sebou platnost.“⁵⁰ V takovém pojetí se tak podle Patočkovy interpretace ztrácí ze zřetele prostředněný charakter národa v jeho adekvátním pochopení, totiž že národ „musí být vztažen k něčemu, co je ze sebe srozumitelné, protože to není žádný pouhý fakt, nýbrž samo o sobě všeobecně uznávanou hodnotou“.⁵¹

Při Patočkově výtce jungmannovskému a obecněji přirozeně jazykovému „danostnímu“ pojetí národa je třeba mít ovšem na paměti, že i u Jungmanna je pěstování národního jazyka jako východisko národního programu zapojeno do širších účelových souvislostí, jež ostatně sám Patočka rovněž zmiňuje: „Vytřibení jazyka je prostředkem k jinému cíli – k sociálnímu vzestupu, protože jazyk je vehikulum vzdělanosti, literatury, vědění,

45 Týž: *O smysl dneška*, s. 90.

46 Týž: *Co jsou Češi*, s. 78.

47 Týž: *O smysl dneška*, s. 92.

48 *Tamtéž*, s. 92 n.

49 *Tamtéž*, s. 96.

50 *Tamtéž*, s. 95.

51 *Tamtéž*, s. 96.

pokroku, toho, čeho je k zrovnoprávnění a odstranění všech handicapů třeba. Takže z jazykové teorie národa snadno vyplyne celý program kulturní...“⁵²

K problému jazyka jako určité danosti a takto přirozeného základu národního bytí by ovšem bylo třeba dodat, že se objevuje i v rámci širších Jungmannových úvah o všeslovanském jazyce, případně i slovanské říši, zahrnující co největší počet slovanských národů. V takovém pojetí je chápán pojem „Slovan“ jako výraz pro kmenovou identitu řádově ekvivalentní pojmu „Němec“.⁵³ Konkrétní Jungmannovy názory na tato téma mají silně příležitostný ráz, jsou zaznamenány například v korespondenci či osobním zápisníku⁵⁴ a často se až povážlivě flexibilně a pragmaticky mění podle momentální politické situace (napoleonské války, polské povstání proti ruské nadvládě v roce 1831 atd.), a to tak, že Jungmann mohl být považován za představitele panslavismu, ba panrusismu, ale i například za předchůdce austroslavismu.⁵⁵ V každém případě lze ovšem ukázat, že „přirozené“, danostní pojetí jazyka není u něj jediné, neboť se ve svých úvahách o vytvoření všeslovanského spisovného jazyka zabíral vytvořením, tedy *konstrukcí* jednotného jazyka z prvků jazyků jednotlivých slovanských národů.

Představuje-li Jungmannovo pojetí jednu krajnost, opačnou je koncepce Bolzanova. Češi a Němci jsou v podstatě dvěma „kmeny“ jednoho národního, ovšem teritoriálně pojatého celku. Vlastenectví, které by mělo oba národní kmene spínat,⁵⁶ je tedy vlastenectví zemské, nikoli jazykově podmíněné jako u Jungmanna. Patočka ovšem zdůrazňuje, že se u Bolzana nejedná o tradiční zemské vlastenectví obrácené k minulosti české státnosti, jež byla v předbřeznové době v troskách, nýbrž k budoucnosti, a že toto pojetí, jež má u Bolzana silnou sociální motivaci, lze adekvátně uchopit jen v souvislosti s myšlenkami autorovy socialistické utopie, konstruující představu o „nejlepším státě“.⁵⁷

Silný sociální aspekt je podle Patočky společný oběma protagonistům formulování (byť třeba implicitního) českého národního programu. Zatímco však Jungmann spatřuje prostředek sociálního povznesení v rozvoji jazyka a jeho prostřednictvím kultury, Bolzano sociální protiklad „nechává být“ sociálním protikladem a řešení klade do mravně-vzdělávací roviny.⁵⁸

Při tom všem, jakkoli je „o sobě“ podle Bolzana jazykový rozdíl bezvýznamný, „kontextuální“ význam přece má, neboť výchozí rozdílnost je podle „zákona přírody“ nezbytnou podmínkou dosahování dokonalosti, impulzem překonávání této nestejnosti ve vyšší mravní jednotě. Národ tedy, jak vyvozuje Patočka, „sám je úkol“.⁵⁹

52 *Tamtéž*, s. 95.

53 *Josefa Jungmanna Vybrané spisy původní i přeložené*. Ed. K. Híkl. Praha 1918, s. 67.

54 Viz např. Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi. Ed. A. J. Vrtátka. In: *Časopis českého musea*, roč. 54, (1880); Listy Josefa Jungmanna k Antonínu Markovi. Ed. J. Emler. In: *tamtéž*, roč. 55–58, (1881–1884); *tamtéž*, roč. 60, (1886); JUNGSMANN, Josef: Zápisky. Vydal a úvodem opatřil Zdeněk V. Tobolka. In: *Světová knihovna*, č. 630, Praha 1907.

55 JUNGSMANN, J.: *Krátká historie národu, osvícení a jazyka*. Kritické vydání s poznámkami F. Vodičky. Praha 1947. Srv. též: DOLANSKÝ, J.: *Jungmannův odkaz*. Praha 1948.

56 BOLZANO, Bernard: *Řeči vzdělávací k akademické mládeži*. 4 sv. Praha, Urbánek 1882–1888. K tomu viz LOUŽIL, J.: *Bernard Bolzano*. Praha, Melantrich 1978, zvl. s. 64–74.

57 PATOČKA, J.: *O smysl dneška*, s. 97.

58 *Tamtéž*, s. 98.

59 *Tamtéž*, s. 98 n.

Přirozeně jazyková stránka národa – dle Bolzana vlastně „národního kmene“ – je však přece podřízeným momentem, integrovaným do podstatnějšího teleologického pohybu dějinné existence lidstva. V důsledku této vlastně prostředecné role je jazyk podle Patočky Bolzanem zjevně podceňen a stává se jen „vnějším oděvem“ představ a vět „o sobě“. ⁶⁰

Při hodnocení dilematu Jungmannova a Bolzanova pojetí je třeba mít na paměti skutečnost, že oba myslitelé nebyli systematickými teoretiky národa. Zanechali ovšem k této otázce soubor názorů, jež jsou natolik charakteristické, že lze právem s Patočkou sledovat v obecné rovině, při vědomí jistého hypotetického vkladu interpreta, vliv obou těchto typických polárních postojů k „české otázce“. Vlivy obou sledovaných osobností přitom nepůsobí pouze protisměrně, ale i komplementárně.

V rámci celkového Patočkova hodnocení vyznívá samozřejmě pozitivněji vliv Bolzanův. Spolu s přihlášením se k Bolzanovi Patočka vyzdvihuje u Havlíčka i strážlivou opozici vůči „herderovsky-jungmannovskému slavismu“. ⁶¹ Jakousi syntézu jungmannovského (a herderovského) pojetí a koncepce Bolzanovy představuje podle Patočky Palacký, který bere přirozeně jazykové pojetí národa za základ, národ sám ovšem pojímá dynamicky, v rámci uskutečňování ideálu „božnosti“ *prostřednictvím* národních kmenů. Proti germánskému „pudu vlády, hierarchie a subordinace“ stojí mravně vyšší princip slovanství, představující „autonomii, svobodu a rovnost, původní demokratismus, morálno, duchovnost“. ⁶² Novum spočívá podle Patočky v tom, že národní element je ospravedlněn morálně.

V případě Palackého připomíná Patočka také obecnější, podle mého názoru méně známou okolnost, že totiž Bolzano je inspirátorem Palackým rozvinuté (a také Masarykem v zásadě převzaté) projekce osvícenských ideálů do reality 15. století, ⁶³ jež potom hrála takovou roli ve sporech o smysl českých dějin. ⁶⁴ Znovuoživení této koncepce, kterou Patočka odmítá, můžeme nalézt ve filozoficko-dějinných reflexích Miroslava Bednáře. ⁶⁵

IV. Samostatný stát a jeho ideové základy

Byl-li Patočka kritický vůči existenci „národních států“ jako výrazů mocenské partikularizace a „materializace“ ⁶⁶ evropského dědictví, o to skeptičtěji pohlížel na státní útvary, v jejichž založení nadto hrála klíčovou úlohu taková nahodilá danost, jako je z tohoto hlediska jazyk. Přirozeně jazykovou charakteristiku vztáhl Patočka v zásadě i na založení a charakter první republiky; vždyť byla jakýmsi vyústěním jungmannovského vítězství v řešení „dilematu“ 19. století, o němž byla řeč, přestože sám Masaryk jako zakladatel státu kladl mravně-náboženský „mysl“ národní existence nad jazykově-nacionální (viz spor o smysl českých dějin zvláště mezi Masarykem a Pekařem).

60 Tamtéž, s. 99.

61 Týž: Česká filosofie a její soudobá fáze. In: *O smysl dneška*, s. 109.

62 Tamtéž, s. 110 n.

63 Týž: *O smysl dneška*, s. 102.

64 *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Usp. M. Havelka. Praha, Torst 1995.

65 BEDNÁŘ, M.: *České myšlení*.

66 PATOČKA, J.: *Tři studie o Masarykovi*, s. 43 n.

Problémy spatřoval Patočka již v samé filozofii Masarykově. Už koncem třicátých let Patočka řekl, že by si zasloužila kritiky „co nejvydatnější“. ⁶⁷ Dokonce přitakal – *cum grano salis* – i názorům, že Masaryk je filozofem „bez filozofie“ (!). ⁶⁸ Snad to lze přičíst na vrub obecnější dobové atmosféře, projevující tendenci vylít s vaničkou pokleslé úrovně stranického systému i samo dítě parlamentní demokracie; Patočka se takto přímo nevyjadřuje, soudím tak ale z jeho sympatií – byť kritických – vůči tehdejší katolické renesanci, jež takovou tendenci vyhraněně obsahovala. ⁶⁹ Kritický je však Patočka vůči Masarykovi i z čistě ideových důvodů: i mnohem později vidí jádro problematičnosti jeho filozofie ve spojení vypjatě teleologické formy idealismu (spjatého s americkým puritanismem) s Comtovým pozitivismem. ⁷⁰

Dalším problematickým rysem Masarykovy filozofie je podle Patočky „brentanovská zaujatost“ vůči Kantovi a německé klasické filozofii vůbec (také vůči Nietzscheovi). ⁷¹ Z toho vyplývá i jeho odmítnutí Masarykovy interpretace první světové války jako zápasu mezi teokracií a demokracií, jejíž výsledek byl rozhodnut ve prospěch české věci. ⁷² Toto pojetí bylo ovlivněno Comtovou koncepcí „stadiového“ dějinného vývoje, přičemž Masaryk spatřoval „pozitivní stadium“ v demokratizaci Evropy. ⁷³ Tím, že na straně demokracie stál i český národ, dostal se do středu dějin. ⁷⁴

Masarykova filozofie jako vůdčí ideová koncepce první republiky byla navíc podle Patočky zploštěna „osvětáři“, „povrchními liberály“ a pozitivisty. ⁷⁵ Toto neplnohodnotné využití Masarykova odkazu v reálném životě první republiky a její s tím související ideový profil vedly Patočku až k tvrdě vyznívajícím otázkám: „Existovala vůbec ideová koncepce první republiky?“ ⁷⁶ Toto stanovisko, jež Patočka podržel v zásadě i později, když v koncepci první republiky postrádal integrující program, který by byl s to sepnout na obecně ideové a mravní úrovni sebepochopení a ambice jednotlivých národů, jej vedlo dokonce k názoru, že prý jsme byli bezradní, když jsme tvářív v tvář hrozbě samotné státní existenci v roce 1938 nedokázali vysvětlit kulturní význam národa. ⁷⁷

„Jazykový nacionalismus“ první republiky nadto uvrhl podle Patočky jiné národy (mluví o Němcích a Slovácích) do „služebního postavení“. ⁷⁸ V tomto hodnocení byl inspirován Rádlovou proslulou knihou *Válka Čechů s Němci*, jež podrobila realitu první republiky nemilosrdné kritice a stala se odrazovým můstkem obdobných hodnocení. V Rádlově „anacionalistické“, mravně-nábožensky založené filozofii spatřoval Patočka do značné míry vůbec alternativu k výlučnému postavení filozofie Masarykovy. ⁷⁹

67 Týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 21 n.

68 *Tamtéž*, s. 27.

69 *Tamtéž*, s. 33.

70 Týž: *Negativní platonismus*. Praha, Československý spisovatel 1990, s. 99–101.

71 Týž: *Tři studie o Masarykovi*, s. 46 n.

72 *Tamtéž*, s. 51 n.; týž: *Co jsou Češi*, s. 98.

73 Týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 21.

74 Týž: *Tři studie o Masarykovi*, s. 51 n.

75 Týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 23 n., 28.

76 *Tamtéž*, s. 23.

77 *Tamtéž*, s. 23.

78 Týž: *Co jsou Češi*, s. 99 n.

79 *Tamtéž*, s. 100; srv. týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 28; týž: *Negativní platonismus*, s. 100 n.

Zajímavých peripetií doznal Patočkův vztah k Edvardu Benešovi. Ve sborníku věnovaném osobnosti druhého československého prezidenta z roku 1937⁸⁰ vyzdvihl Patočka jak ideové základy Benešova politického přesvědčení – mravně založený humanismus nejen masarykovského, ale i kantovského patosu, centrální roli svobody v Benešově filozofické koncepci, jeho chápání národů jako kolektivních individualit –, tak i výslovně jeho činnost politickou, v níž spatřoval „attitudu bojovníka“⁸¹ tohoto „vůdce národa“(!).⁸² Vysoké hodnocení Beneše Patočka podržel i v dalším textu věnovaném jeho osobnosti z roku 1948,⁸³ kde je Beneš prezentován jako představitel takového typu humanismu, který si – na rozdíl od radikálně světšského humanismu, jímž je Patočkovi v roce 1948 humanismus marxisticko-leninský(!),⁸⁴ přičemž přes kritickou výhradu⁸⁵ zde humanismus není výslovně chápán v heideggerovském smyslu antropocentrismu – uchovává jistou metafyzickou a náboženskou dimenzi. Také – jak plyne z kontextu – mnichovská tragédie a následný válečný konflikt byly zaviněny mravní pohodlností a slabostí Západu; právě proti nim vyzdvihl Patočka sílu Benešova humanismu.⁸⁶

K dramatickému zvratu v hodnocení Beneše dochází v sedmdesátých letech. V textu z první půle sedmdesátých let je negativně hodnocena především osobnost Edvarda Beneše, a to ve formulacích, jež až překvapí svou striktností (dobrý leda jako „sekretář“, „slabý člověk“).⁸⁷ Beneš nese v tomto pojetí nejen zodpovědnost za vývoj vedoucí k Mnichovu, ale nadto tím, že se nerozhodl pro vojenský odpor za každou cenu, zodpovědnost vlastně výlučnou i za následný mravní marasmus země.⁸⁸ Z pozitivních hodnocení z meziválečného období zde nezbyvá vůbec nic. Hiát je v tomto případě tak nápadný, že jej – alespoň podle mého názoru – nelze vyvodit jen z mnichovského otřesu; spíše padá na vrub Patočkově myšlenkové impulzivnosti a duchovní vášnivosti, projevu- jících se i nevyvážeností a jednostrannostmi. Co se týká vlastního hodnocení československé státnosti, chtělo by se až jízlivě poznamenat (nebudu se k této otázce podrobněji vracet): byla-li první republika nesprávně – nacionalisticky – „založena“ a nedokázala-li ospravedlnit svůj *raison d' tre* vůči světu v okamžiku krize, byl by (z tohoto hlediska!) ozbrojený boj proti mnichovskému diktátu vůbec oprávněný?

S abstraktní podobou představy vnitřní obrody, která by prohloubila duchovní život příliš osvětářsky zpovrchnělé a nacionalisticky deformované realizace Masarykovy koncepce samostatného státu ve vnitřním životě republiky, souvisí i abstraktní alternativa k jeho konkrétní podobě a uspořádání. Opřen opět o Rádlu, Patočka ji spatřuje v jakémsi středoevropském, národním principem nelimitovaném demokratickém – nadto „sociálně rozšířeném“ – státu, jehož obrana by stála za nasazení všem občanům bez rozdílu národnosti. V této linii se pohybují ostatně i novější úvahy kritiků československé repub-

80 Týž: Filosofické předpoklady praktické činnosti. In: *Edvard Beneš – Filosof a státník*. Praha, nakl. L. Mazáč 1937.

81 *Tamtéž*, s. 38.

82 *Tamtéž*, s. 40.

83 Týž: Humanismus Edvarda Beneše. In: *Kritický měsíčník*, roč. 9, č. 15 (1948), s. 329–334.

84 *Tamtéž*, s. 329.

85 *Tamtéž*, s. 333.

86 *Tamtéž*, s. 333.

87 Týž: *Co jsou Češi*, s. 105.

88 *Tamtéž*, s. 103–105.

liky, například „Podivenova“.⁸⁹ Co ale v Patočkově posuzování první republiky vyložené zarazí, je převažující výrazně negativní hodnocení právě toho, co je všeobecně považováno za oblast mimořádného rozkvětu, totiž *kultury*. Její hodnocení z konce třicátých let i z první půle let sedmdesátých má společného jmenovatele: konzervativní stanovisko, zdůrazňující ideový (i ideově a morálně výchovný) význam umění, zvláště slovesného.

Ve srovnání s 19. stoletím, kde Patočka oceňuje zejména Máchu a lumírovce (především Zeyera), nevyznívá autorovo hodnocení české meziválečné kultury, zvláště literatury z konce třicátých let – až na výjimky, jako byl Jaroslav Durych a Otakar Březina – příznivě. Poetismus a surrealismus, i když je Patočka výslovně nejmenuje, jsou zřejmě subsumovatelné pod výtvoř „kavárenské nudy a pohodlí“,⁹⁰ literatura meziválečného období stojí „před ničím“, všude vládne „neprogramovost“ a podobně. Jistě nejen mě zarazilo zařazení například Karla Čapka (vedle mimo jiné Ivana Olbrachta) mezi nepodařenou lidovou četbu.⁹¹ V sedmdesátých letech je sice Karel Čapek (spolu se svým bratrem a s Durychem) Patočkou oceněn výše – pokud jej ovšem nesrovnává s vrcholy německé literatury (například Rilkem). Pravda, nejde zde o nějaké soustavné zhodnocení, Patočka se literaturou zabýval i jinde, přece však je podle mě symptomatické pro autorovo konzervativně laděné, „ideově výchovné“ (byť ve smyslu platónské péče o duši) vidění problémů umění, nevraživé vůči zaměření k formálním otázkám, opírající se nadto v sedmdesátých letech dost jednostranně o soudy konzervativního literárního historika Arne Nováka.⁹² Podobně mluví Patočka i o umění výtvarném, kde vidí eklekticismus.⁹³ V době, kdy tvořil Filla, Šíma, Zrzavý a jiní, hodnocení opět nemálo překvapivé. Také výrazně kritický vztah k české hudbě 19. století je motivován především ideově, nikoli esteticky (závislost na „Rukopisech“).⁹⁴

Celkově se mi zdá, že Jan Patočka projevoval ve vztahu k českému umění a literatuře (dotkl jsem se jen některých případů) hyperkriticismus takřka aprioristický. Kladu si dokonce otázku, zda se Patočkovy názory, mezitím zpopularizované v intelektuálním prostředí mimo jiné „Podivenem“, v některých ohledech nestaly dokonce *bezděčným* předobrazem (vedle ovšem i jiných zdrojů, například Schauerových úvah) pozdějších postojů mnoha intelektuálů, kdy hyperkriticismus a ironická distance vůči všemu českému se staly takřka povinným příznakem domněle nonkonformního intelektuálního *image* (dnes už ovšem není nic omšelejšího). Charakteristiky výlučně negativní nebo ironicky laděné, jež jsou v naší publicistice spojovány s pojmem „češství“, se ovšem posunuly směrem k samoúčelnosti a mají už s původní Patočkovou kritickou intencí málo společného.⁹⁵

89 PODIVEN: Češi v dějinách nové doby, s. 647–649. Nechuť vůči Benešovi je zde stupňována i pomocí „psychologizujícího“ přístupu („pocit méněcennosti“ ap.).

90 PATOČKA, J.: Česká vzdělanost v Evropě, s. 18.

91 Tamtéž, s. 16.

92 Týž: Co jsou Češi, s. 87 n., 107.

93 Tamtéž, s. 18 n.

94 Tamtéž, s. 90.

95 Za typické zde považuji články Martina Komárka, např. Necítím národní hrdost a jsem na to hrdý. In: MF Dnes, (3.11.1998), s. 15.; Porážka a mýtus jakožto národní osud. In: MF Dnes, (26.2.1999), s. 12.

V. Pokus o zhodnocení

Patočkovo invenčně bohaté dílo vyvolává celou řadu problémů, z nichž se pochopitelně lze dotknout jen některých. Problematiku formujícího vlivu platónské koncepce „péče o duši“ nejen na duchovní, ale i politický vývoj Evropy je nutno ponechat stranou; je to spekulativní myšlenka, jež je i filozoficky nejednoduše doložitelná. Totéž bych zde řekl k nietscheovskému problému nihilismu, s tím, že se mi zdá, že dějiny nepotvrdily radikální postulát o nutnosti přehodnocení všech hodnot. Problém krize a základní krizovosti se mi také nezdá být typický výlučně pro 19. století – a naopak ani 19. století jím nelze tak silně charakterizovat.

Za velmi významný pokládám problém, kterého se Patočka pouze dotýká, tj. otázku „odvozené fenomenality“.⁹⁶ Jedná se zde o oblast jevů, jež jsou nám dány pouze zprostředkovaně a nepřímou, jako jsou též pramenná svědectví o dějinně relevantních jevech. Nejsou to tedy fenomény, jež by – z fenomenologického hlediska – bylo možno pokládat za něco, co se bezprostředně „vykazuje“, „ukazuje“ a podobně. Zdá se mi, že právě zde se skrývá největší problém Patočkových úvah o dějinách; že totiž neukazují cestu (*tedy metodu*) a způsob, jež vedou od svědectví o dějinných jevech (pramenů, literatury a podobně) k jejich filozofickému, tedy nutně do značné míry spekulativnímu, zhodnocení a interpretaci.

Filozofická ambice samozřejmě nutně míří k obecnějšímu, a vzhledem k tomu, co lze „pozitivisticky“ prokázat, nezávislejšímu uchopení fenoménů, přesto však bych pokládal za potřebné i v esejisticky pojatých textech alespoň zmínit základní skutečnost, že v případě filozofického zhodnocení „odvozených“, řekl bych spíše „zprostředkovaných“, fenoménů jde o problém *interpretace* určitých pramenů, „sekundární literatury“ a podobně, tedy něčeho, na co je každá interpretace nutně *odkázaná*, co nemůže libovolně filozoficky produkovat „ze sebe“. Zde má podstatný význam i otázka zvolení určitého úhlu pohledu, spolu s vědomím plurality interpretačních možností, tedy otázka výběru, preferencí a podobně. V případě „laika“ v oboru historie je relevantní také nutnost „spolehnout se“ na určité interpretace fakt. Tento aspekt se mi zdá být u Patočky zjevně podceněn; jeho způsob výkladu, operující s fenomenologickou terminologií, navozuje často dojem, jako by zde šlo o „vykazování“ či „ukazování“ věcí samých, pravdy dějin samé. (V textech, jimiž jsem se zabýval, odkazuje Patočka pouze na Josefa Pekaře a Arne Nováka.) Zdá se mi též nepopiratelné, že se v Patočkově pojetí spolu s fenomenologickými východisky projevují i starší konstruktivně idealistické přístupy ve stylu „filozofie dějin“, jež byly typické zvláště pro 19. století. Tento přístup nalézám například v základní myšlence, že národy mají určité úkoly (jak se zdá specifické), jejichž realizaci dějinným pohybem naplňují (mimoходом Patočka sám tento postup kritizuje u Masaryka v již zmíněných třech studiích⁹⁷). To je ovšem silně spekulativní, „fenomenologicky“ neprokazatelná myšlenka. Možná, že podcenění role interpretace v uchopení „zprostředkovaných fenoménů“ je obecnější problém nejen fenomenologického přístupu, ale i filozofického hodnocení vůbec.

96 PATOČKA, J.: *Kacířské eseje*, s. 12.

97 Týž: *Tři studie o Masarykovi*, s. 30, 40.

Zajímavou myšlenkou je Patočkovo ocenění osvícenství, a dokonce nadhození potřeby jeho prohloubeného pochopení (sympatie k osvícenství se projevuje i v jeho bolzanovských studiích).⁹⁸ Na rozdíl od mnoha katolicky konzervativně orientovaných autorů, spatřujících právě v osvícenství kořen moderní krizovosti a želících ztráty intergrálně náboženské koncepce světa, si Patočka uvědomoval neodvolatelnost přínosu tohoto dějinného fenoménu, nemožnost například navrácení k „nikomu neuvěřitelné legitimitě“.⁹⁹ (Patočka by se divil, komu všemu je dnes „uvěřitelná“!) Patočka zde jako by anticipoval myšlenku kritické rehabilitace „moderny“ v kritické teorii a diskurzivní etice Jürgena Habermase, byl v platónsky inspirovaném duchu (třebaže později ve smyslu „negativního“ platonismu).

Charakteristika 20. století jako ustavičné „války“ a „mobilizace“, jak o tom byla řeč, je případná, zachycuje – nadto strhujícím literárním způsobem – nejobecnější dimenzi této, ostatně dosud trvající, epochy. Jsem ale přesvědčen, že (a to se mi zdá signifikantní i v jiných autorových textech) pro zahledění k nejobecnějšímu opomíjí historicky konkrétnější podstatné rozdíly: v tomto případě *principiální rozdíl povahy společensko-politických systémů* a jeho dějinný význam. Zdá se, jako by klíčový význam zpředměťujícího a manipulativního vztahu moderního lidstva ke světu i k sobě samému, jak se manifestuje ve vládě „vědotechy“, Patočkovi tuto principiální diferenci překryl, respektive odsunul do filozoficky nezajímavého pozadí.

Vzhledem k tomu, že i jiné Patočkovy filozofické analýzy dějinně-politických fenoménů jsou zaměřeny k obecným vrstvám problematiky – jako například texty k Chartě 77 k tematizaci duchovní a mravní roviny problémů života v totalitním režimu – je snad možno říci i obecněji, že to, co Patočka konstatuje jako nedostatek u Březiny, totiž že zde chybí návrat z výšin kontempace „na zem“¹⁰⁰ – mohli bychom též říci, že zde není dostatečně provedeno zprostředkování obecného a specifického – je nedostatkem i jeho textů, zvláště ovšem *pokud* jsou chápány i jako vodítko politické praxe, byť „nepoliticky politické“. Myslím, že tento Patočkův přístup leží snad poněkud i v základech selhání „nepolitické politiky“ na počátku devadesátých let u nás; její obecně filozofující a moralizující reflexe nedokázaly říci nic určitějšího ke konkrétním problémům, jež vyvstaly k řešení (například rozdělení státu). Jako by se obecně filozofické meditace nedokázalo promítnout do konkrétního posouzení reálných „problémů dne“.

Zajímavé je také „systematické místo“ Patočkovy koncepce češství ve sporu o smysl českých dějin.¹⁰¹ Stručně je lze charakterizovat jako „anacionální“, morálně a duchovně pojatou koncepci, jež není identická ani s jednou z hlavních linií českého dějinně-filozofického myšlení: nábožensko-metafyzickou interpretací Masarykovou, opírající se do značné míry o dějinnou koncepci Františka Palackého, a jazykově nacionální koncepci Pekařovou. Bezprostředním předchůdcem Patočkovy koncepce je Emanuel Rádl, jehož východiska tvoří jakýsi model kritiky, vcelku převzatý celou plejádou českých intelektuálů

98 HÁLA, Vlastimil: K Patočkově interpretaci B. Bolzana. In: *Filosofický časopis*, roč. 45, č. 5 (1997), s. 879–898.

99 PATOČKA, J.: *Kacífské eseje*, s. 98.

100 Týž: *Česká vzdělanost v Evropě*, s. 30.

101 K tomu viz HAVELKA, Miloš: *Spor o smysl českých dějin*, s. 12 n.

posledních dvaceti let. Nejsignifikantnější jsou v tomto kontextu podle mého názoru úvahy filozofujícího esejisty a politika Petra Pitharta.

Jak už jsem konstatoval, Patočkova stať Dilema v českém národním programu: Jungmann a Bolzano získala pozoruhodný ohlas v české intelektuální veřejnosti, snažící se ve „ztuhlém“ období „normalizace“ o formování svého vztahu k národním dějinám a jejich možnostem. Do povědomí širší intelektuální veřejnosti vstoupil impulz Patočkovy myšlenky o „dilematu“ českého myšlení právě také díky jeho rozvinutí v úvahách Petra Pitharta (publikovaných jak pod jeho jménem, tak v rámci kolektivního pseudonymu „Podiven“, který skrývá ještě Petra Příhodu a Milana Otáhala, přičemž konzervativně katolické stanovisko prvních dvou autorů v ideovém profilování díla jasně dominuje). Proto pokládám za nutné alespoň stručně se zmínit o některých shodách i rozdílech mezi oběma autory. „Podiven“ (předpokládám, že v tomto ohledu je klíčovou osobností „podivenovského“ pseudonymu Pithart, neboť obdobné pojetí zastává i ve svých vlastních textech) základní Patočkovu tezi dilematu, stejně jako rozlišení „malých“ a „velkých“ českých dějin¹⁰² přijímá, dává jí však podstatně jiné vyznění. Společný sociální kořen Jungmannových a Bolzanových úvah vystupuje u něj v zásadě v negativním smyslu jako „plebejství“. Zatímco ale Patočka vidí plebejství jako bolestně existenciální dědictví národních dějin,¹⁰³ u „Podivena“ vystupuje ve zploštělé účelovém významu: projevuje se malostí, přizemností deklarovaných či sledovaných hodnot a podobně,¹⁰⁴ tedy vlastnostmi, jež naši konzervativci tak láskyplně připisují národnímu charakteru.

Ztotožňování specifiky české národní povahy s „plebejstvím“ souvisí komplementárně s absencí prý svébytně elitní „životní zkušenosti“, „vidění souvislostí“ a s neporozuměním „ctností“ privilegované vrstvy: šlechty.¹⁰⁵ Ostatně spolu s akcentem na religiózní hodnoty je aristokratický tón a ideový resentment vůbec příznačný pro „nostalgičský konzervativismus“, který podle mého názoru u „Podivena“ i Pitharta zaznívá a který byl převzat velkou částí polistopadové publicistiky. Musím zde ovšem poznamenat, že zatímco vztah Patočka – Podiven (Pithart) je prokazatelný, v otázce „druhého“ (či „třetího“?) života koncepce „plebejství“ u prominentních publicistů devadesátých let lze na souvislost s „Podivenem“ a případně i Patočkou samým usuzovat pouze nepřímou z ideových souvislostí. Dochází zde ovšem k dalšímu interpretačnímu vyhocení v negativním směru. Doložil bych to následující drobnou odbočkou

V člancích Martina C. Putny a Jiřího Peheho,¹⁰⁶ jež pokládám v tomto ohledu za mimořádně typické, stojí „elita“ a „plebejství“ proti sobě jako jakási zvěčnělá polární určení, přičemž hodnotově pozitivní charakter „elitnosti“ elit je chápán jako něco *a priori* daného, co není třeba racionálně zdůvodňovat a prověřovat, a „plebejství“ pak jako zbytnělá „generální charakteristika“ národa, navždy poznamenaného neblahým kolektiv-

102 PODIVEN: *Češi v dějinách nové doby*, s. 7.

103 Viz i PATOČKA, J.: Filosofické předpoklady praktické činnosti. In: *Edvard Beneš – Filosof a státník*, s. 38.

104 *Tamtéž*, s. 66, 76 aj.

105 *Tamtéž*, s. 22.

106 PUTNA, Martin C.: Národ, který nenávidí své elity, si jen těžko může sám vládnout. In: *MF Dnes*, (27.10.1998), s. 15; PEHE, Jiří: České plebejství jako politický problém. In: *MF Dnes*, (14. 12. 1998), s. 9.

ním sociálním původem. U Peheho ústí takové pojetí až například v obhajobu monstrózně obskurní myšlenky „emeritního senátorství“, přičemž neúcta české veřejnosti vůči této domněle ctihodné instituci je vyložena právě jako projev neúcty „českého plebejství“ vůči „vyšším hodnotám“, aniž je ovšem autorem uveden jediný racionální důvod pro hodnotově pozitivní statut, respektive „elitní“ charakter oné instituce, jakým by bylo zvláště prokázání souvislosti mezi osobní výjimečností a „bytím“ senátorem (zvláště emeritním).

Petr Pithart také – abychom se vrátili ke klíčové otázce „dilematu“ českého národního programu – překvapivě a na rozdíl od Patočky, který právě v Jungmannově případě dokládá opak, tvrdí, že naši „jazykoví“ obrozenci postrádali smysl pro politické a sociální otázky.¹⁰⁷ Co je však hlavní, Pithart Patočkovu myšlenku dilematu vyostřuje a dává tak podle mého přesvědčení vyniknout její povaze intelektuálního konstruktů z konkrétně historického hlediska ireálného.

Patočka ještě vztahuje „dilematickou“ otázku českého národního programu především k 19. století, zdůrazňuje zejména nutnost syntézy v řešení sporu mezi jungmannovským a bolzanovským konceptem, a řešení Bolzanovo, které je mu sympatičtější, přesto Jungmannovu jednoznačně nenadřazuje. Vidí oba aspekty ve vzájemné souvislosti, zdá se mu například, že faktické „vyřešení“ česko-německého sporu, tak důležitého v národně jazykovém pojetí, znovu aktualizuje mravně-sociální apel myšlenky Bolzanovy; Patočka prodlužuje tuto linii až k „lednu“ 1968!¹⁰⁸ Pithart (a „Podiven“) naopak vidí v jednoznačně preferovaném zemském vlastenectví *skutečnou alternativu* nacionalismu jazykového, která nebyla využita, neboť to, že se něco nerealizovalo, není důkazem jeho „nepravdivosti“.¹⁰⁹ Zároveň však říká, že zemské vlastenectví „nebylo životaschopné“ a hodilo by se spíše do přemyslovské doby.¹¹⁰ Vystává přirozeně otázka, o jakou alternativu vlastně může jít, není-li alternativou realizovatelnou v reálném čase.

Z historického hlediska je zde třeba říci, že zemské vlastenectví nebylo reálnou historickou alternativou vlastenectví přirozeně jazykového v době, kdy vůbec ještě neexistoval český národ v moderním slova smyslu a nebyly vybudovány rozvojem jazyka podmíněné atributy českého národního života – školství, kultura atd. *Teprve poté*, nikoli již v době předbřeznové, mohla vůbec smysluplně vystoupit otázka plnoprávné národní existence a také vztahu Čechů k druhému „zemskému“ národu, který oněmi atributy disponoval už dávno: Němcům. Jednání politických reprezentací v druhé polovině 19. století přes vstřícný postoj některých rakouských vlád vůči české věci ovšem ztroskotala na neochotě německé reprezentace (jejímuž postoji dává mimochodem „Podiven“ v podstatě za pravdu)¹¹¹ přijmout plné jazykové zrovnoprávnění obou národních společenství („fundamentálky“, „punktace“ a podobně). Teprve tehdy mohlo být dosavadní pojetí, spočívající do značné míře na přirozeně jazykovém pojetí, vystaveno adekvátní kritice vedené ze stanoviska obecnějších mravních hledisek, jak se to také stalo v Masarykově *České otázce*.

107 PITHART, P.: *Dějiny a politika: Eseje z let 1977–1989*. Praha, Prostor 1990, s. 53.

108 PATOČKA, J.: *O smysl dneška*, s. 104.

109 PITHART, P.: *Dějiny a politika*, s. 54.

110 PODIVEN: *Češi v dějinách nové doby*, s. 66.

111 *Tamtéž*, s. 254 n.

Na závěr tohoto tématu bych chtěl ještě obecněji zdůraznit velké nebezpečí spočívající v teoretickém podcenění významu „danosti“ (jako je například jazyk, tradice, a podobně) vůbec. Tento přístup má pak velice konkrétní praktické důsledky; například myšlenka konstituování čistě morálně a občansky založené státnosti se doposud schůdnou rozhodně neukázala (viz například pokusy o česko-slovenské, natož jihoslovenské „vyrovnání“). „Snění“ intelektuálů často chybí jediné – opora v realitě. Ve vztahu k danosti je ostatně „Podiven“ (a Pithart) dvojznačný: některé danosti, právě proto, že nepředstavují mravní kvalitu, jako zvláště jazyk, podceňuje; jiné, jako především „šlechtictví“ či náboženskou tradici, hodnotí *a priori* vysoko, jako by byly kvalitou již samy o sobě.

V otázce dilematu českého obrození je ovšem nutno ještě připomenout, že Patočka neinspiroval pouze samizdatovou literaturu. V době, kdy bylo Patočkovu jméno oficiálně „na indexu“, nebylo možno (paradoxně) se s jeho koncepcí otevřeně věcně vyrovnávat – a to ani kriticky. Josef Hanzal například v rozboru konkrétně historických souvislostí problému vztahu Jungmann – Bolzano Patočku výslovně neuvádí, bezděčně ale – v souladu s Patočkou – upozorňuje na specifické postavení Bolzana, který na jedné straně byl zakotven v tradičním zemském patriotismu minulosti, na druhé straně však transcendoval dobové koncepce směrem k budoucnosti, domněle harmonizující též nacionální problémy. Naopak (*implicite*) proti Patočkovu, a v bezděčné shodě s touto studií, Hanzal kriticky zdůraznil, že Bolzano neviděl etapu nacionalismu, která se aktuálně vypínala jako „hora“ a hrozila jako „lavina“, jako nevyhnutelnou skutečnost, kterou je třeba projít a zdolat.¹¹²

Pokud jde o filozoficky speciálnější témata, jako je zvláště vztah Patočky k Masarykovi, lze na tomto místě jen poukázat na kritickou pozornost, kterou vzbudila Patočkova stanoviska u významných představitelů českého intelektuálního života jak v období disentu, tak i v demokratických poměrech. Musím zde zmínit alespoň pojednání Ladislava Hejdánka,¹¹³ sledující peripetie Patočkova vztahu k Masarykovi v souvislosti s jeho filozofickým i lidsky občanským postojem, a studie Patočkova souputníka i myšlenkového konkurenta Václava Černého,¹¹⁴ jejichž kritičnost odhaluje zásadní rozdílnost myšlenkových profilů obou osobností. Samostatnou pozornost by si zasloužilo Patočkovu vyrovnávání se s osobností i dílem Edvarda Beneše.

Celkově bych v souvislosti s povahou Patočkových úvah rád zdůraznil to, o čem jsem se zmínil již v konkrétních souvislostech v textu, že totiž pro jejich hodnocení je třeba brát v potaz i impulzivně vášnivou povahu Patočkova myšlenkového ohledávání různých témat, která dává interpretačním proměnám v jeho díle podobu nikoli kontinuálního vývoje, nýbrž spíše vícerozměrnosti i přeryvnosti (v našem případě jsme to nejnapadněji viděli v hodnocení Benešovy osobnosti).

V této studii jsem se pokusil uvést některá významná témata Patočkových dějinně-filozofických úvah, jež v jeho díle vystupují bez explicitní souvislosti, do výslovného

112 HANZAL, Josef: Idea národa v obrozené literatuře. In: *Česká mysl*, roč. 29, č. 3 (1981), s. 247–256. Srv. též: PAVLÍKOVÁ, M.: Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům. In: *Literární archiv*, roč. 8–9 (1973–74), s. 79–102.

113 HEJDÁNEK, Ladislav: Patočkovu kritické vidění Masaryka. In: *Reflexe*, č. 5–6 (1992), 4–1–4–16.

114 ČERNÝ, Václav: Dvě studie o Masarykovi. In: ČERNÝ, V.: *Tvorba a osobnost*. Sv. 1. Usp. Jan Šulc. Praha, Odeon 1992, s. 485–545.

souvztahu. Především to byly Patočkovy dějinněfilozofické reflexe z *Kacířských esejí* a autorovy výslovné úvahy o češství. Snažil jsem se poukázat zejména na to, že Patočkovy úvahy o povaze češství se odvíjely na pozadí autorova obecnějšího, převážně negativního hodnocení posledních dvou století, jejichž rezignace na univerzální závaznost mravních a duchovních principů, na nichž dle našeho autora stojí Evropa, vedla až ke katastrofám, jež jsme v tomto století prožívali (a prožíváme). Vedle toho jsem se pokusil alespoň naznačit, jak se impulz Patočkových úvah o češství transformoval v ideově konzervativnějším duchu zvláště u Petra Pitharta (a v kolektivní práci „Podiven“).

To, že jsem se pokusil vyslovit se kriticky k některým stránkám Patočkových úvah o povaze češství i jejich širším souvislostem, se může zdát opovážlivé. Hloubka i tematická šíře, s níž se zde setkáváme, je imponující, a sotvakdo je schopen Patočkovi konkurovat vlastním pokusem o pozitivní zodpovězení otázek, jež jsou v jeho díle exponovány. To platí samozřejmě i o pisateli tohoto pojednání. Přesto však se domnívám, že právě jen pokus o kritické zhodnocení některých aspektů Patočkových úvah může přispět k diskusi o pojetí češství a českých dějin, zatímco nekritická adorace, které se jim u nás nezdá dostává, se nutně míjí s kritickou intencí, jíž je Patočkův myšlenkový odkaz naplněn.

Materiály

Polská cesta k demokracii 1986–1989

Chronologie událostí¹

Antoni Dudek

25. února – 7. března 1986

28. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu (dále KSSS).

Jaro 1986

Byl vytvořen tajný sbor poradců prvního tajemníka Ústředního výboru Polské sjednocené dělnické strany (dále PSDS) generála Wojciecha Jaruzelského: tajemník ÚV PSDS Stanisław Ciosek, šéf rozvědky a náměstek ministra vnitra generál Władysław Pożoga a tiskový mluvčí vlády Jerzy Urban. Sbor zpracoval několik návrhů na zahájení radikálních politických a ekonomických změn.

29. června – 3. července 1986

10. sjezd PSDS potvrdil dosavadní linii „normalizace a stabilizace“ a vyhlásil „druhou etapu hospodářské reformy“. Jednání se zúčastnil Michail Gorbačov.

17. července 1986

Sejm Polské lidové republiky (dále PLR) schválil zákon o amnestii, předpokládající propuštění osob odsouzených za trestné činy „proti státu nebo veřejnému pořádku“. Do poloviny září bylo propuštěno 225 politických vězňů.

29. září 1986

Lech Wałęsa zřídil otevřeně působící Prozatímní radu Solidarity. Bronisław Geremek ji označil za „sbor, který se může pustit do vyjednávání“. Vládní strana na nabídku nijak nereagovala.

1 Chronologie *Polska droga do demokracji. Kalendarium 1986–1989* byla připravena pro mezinárodní konferenci *Poland 1986–1989: The End of the System*, jež se konala ve Varšavě-Miedzeszynu 21.–23. října 1999. Jeden z organizátorů konference, Institut politických studií Polské akademie věd ve Varšavě, poskytl *Soudobým dějinám* rukopis chronologie ještě před jejím zveřejněním ve sborníku konferenčních referátů a materiálů, za což srdečně děkujeme.

Z polského originálu přeložila a poznámkami a vysvětlivkami opatřila Petruška Šustrová.

10. října 1986

Wałęsa vystoupil s apelem adresovaným vládě USA, aby odvolala ekonomické sankce uložené Polsku.

6. prosince 1986

Vznikla Konzultační rada předsedy Státní rady. Mezi jejích 56 členů patřili mimo jiné Krzysztof Skubiszewski, Władysław Siła-Nowicki a Andrzej Świącicki. Členství v radě bylo nabídnuto také Jerzemu Turowiczovi a Andrzejovi Wielowieyskému, kteří na členství rezignovali, když byly odmítnuty jejich návrhy na obnovení společenství svobody a odborářského pluralismu. Opozice pokládala radu za propagandistickou akci a pokus vytvořit zdání společenského pluralismu.

16. prosince 1986

Generální tajemník KSSS Michail Gorbačov telefonicky hovořil se sovětským disidentem Andrejem Sacharovem, který byl ve vyhnanství v Gorkém. O týden později se Sacharov vrátil do Moskvy.

23. prosince 1986

Tiskový mluvčí vlády Jerzy Urban na tiskové konferenci odmítl možnost legalizace Solidarity.

12.–14. ledna 1987

Wojciech Jaruzelski navštívil Itálii, kde se setkal také s papežem Janem Pavlem II.

Únor 1987

Sovětský týdeník *Litěraturnaja gazeta* uveřejnil rozhovor s polským primasem Józefem Glępem.

17. dubna 1987

Byly vyhlášeny Teze II. etapy hospodářské reformy.

22. dubna 1987

Jerzy Urban na tiskové konferenci obvinil Bronisława Geremka, Janusze Onyszkiewicze a další činitele opozice z kontaktů s americkou rozvědkou, poškozujících Polsko.

6. května 1987

Sejm schválil zákon O společenských konzultacích a o referendu.

31. května 1987

Ve Varšavě se na pozvání Lecha Wałęsy sešlo 62 aktivistů a sympatizantů Solidarity, kteří v souvislosti s blížící se návštěvou papeže vydali prohlášení, v němž zdůraznili právo Poláků žít v suverénní a demokratické zemi.

Červen 1987

Vyšlo první legální číslo měsíčníku *Res Publica*, který v letech 1979–1981 vycházel mimo dosah cenzury.

8.–14. června 1987

Při třetí pouti papeže Jana Pavla II. do Polska ho v největších městech vítaly zástupy s vlajkami Solidarity. Při mši v Gdaňsku papež prohlásil, že si „velké dědictví polské Solidarity“ zachovalo aktuálnost.

11. července 1987

Tajemník ÚV PSDS Józef Czyrek se sešel se členy varšavského Klubu katolické inteligence. „Pětihodinová diskuse,“ napsal později předseda klubu Andrzej Stelmachowski, „nepřinesla konkrétní závěry, ale byla otevřená a upřímná.“

15. července 1987

Sejm schválil zákon o mluvčím občanských práv.

3. září 1987

V Krakově bylo zaregistrováno Krakovské průmyslové sdružení, zahrnující okruh hospodářských liberálů kolem Mirosława Dzielského.

20. září 1987

Členové Pracovní skupiny Celostátního výboru Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“, jež vznikla v březnu 1987 a sdružovala více než dvacet členů tohoto výboru, napsali Wałęsovi dopis, v němž požadovali svolání celostátního výboru ve složení, v jakém byl zvolen na prvním sjezdu Solidarity. Wałęsa tento požadavek ignoroval a odůvodnil to emigrací části členů výboru.

10. října 1987

Vicemaršálek Sejmu Mieczysław F. Rakowski ukončil práci na poslední verzi rozsáhlé analýzy nazvané Poznámky o některých aspektech politické a hospodářské situace PLR ve druhé polovině osmdesátých let, v níž mimo jiné navrhl zásadní změnu role PSDS v politickém systému. Toto memorandum mělo široký ohlas v řídicích kruzích PSDS a diskutovalo se o něm i v opozičním prostředí.

12. října 1987

Sejm rozhodl o konání celostátního referenda o reformách politického a ekonomického systému 29. listopadu. Pravomoci mělo nabýt, odpoví-li na předložené otázky pozitivně více než polovina všech osob oprávněných k hlasování.

25. října 1987

Namísto Prozatímního koordinačního výboru a Prozatímní rady „Solidarity“, které působily v podzemí, bylo vytvořeno jednotné veřejné vedení odborového svazu pod názvem Celostátní výkonný výbor Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“. Členy tohoto vedení se nestali členové pracovní skupiny celostátního výboru. Celostátní výkonný výbor vyzval k bojkotu referenda a předložil žádost o svou registraci.

7. listopadu 1987

Na pozvání Lecha Wałęsy a za předsednictví Bronisława Geremka jednali ve Varšavě signatáři prohlášení z 31. května. Tento sbor (tzv. šedesátka) byl zárodkem pozdějšího Občanského výboru. V přijatém prohlášení se uvádělo, že přestavba státu a hospodářství bude možná jen jako výsledek skutečné společenské dohody.

9. listopadu 1987

Vojvodský úřad v Gdaňsku odmítl zaregistrovat Celostátní výkonný výbor Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“, protože „jeho činnost směřuje k vyvolání společenského neklidu“.

14. listopadu 1987

Bylo založeno nelegalizované Hnutí reálné politiky. Hlásalo konzervativní politický program a liberální ekonomické principy.

15. listopadu 1987

Na sjezdu ve Varšavě byla reaktivována nelegalizovaná Polská socialistická strana.

29. listopadu 1987

Podle oficiálních údajů se referenda zúčastnilo 67,3 % oprávněných voličů. Na první otázku („Jsi pro plnou realizaci radikálního programu ozdravení hospodářství, který byl předložen Sejmu a směřuje k významnému zlepšení životních podmínek, s vědomím, že to vyžaduje projít dvou- až tříletým obdobím rychlých změn?“) odpovědělo 66,04 % z nich kladně. Na druhou otázku („Jsi pro polský model hloubkové demokratizace politického života, jejímž cílem je posílení samosprávy, rozšíření práv občanů a zvýšení jejich účasti na řízení země?“) souhlasně odpovědělo 69,03 % účastníků referenda. Plány na hospodářskou a politickou reformu tak získaly pouze nedostatečnou podporu 46,29 % oprávněných voličů.

5. prosince 1987

Celostátní výkonný výbor Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ vydal prohlášení, v němž vládě navrhl uzavřít „protikrizový pakt“ opírající se o legalizaci odborového svazu. Návrh zopakoval Bronisław Geremek v rozhovoru pro měsíčník PRON. Rozhovor byl uveřejněn v únoru 1988.

13. prosince 1987

Milice rozehnaly demonstraci v Gdaňsku a v Nové Huti u Krakova.

Profesor Jerzy Holzer poslal Wałęsowi a Jaruzelskému otevřený dopis, v němž je vyzval ke „schůzce bez předběžných podmínek, ale s dobrou vůlí“. Dopis otiskl v lednu 1988 týdeník *Polityka*.

1. ledna 1988

Skončilo rušení vysílání Rádia Svobodná Evropa v polštině.

28. ledna 1988

Sbor tří poradců prvního tajemníka ÚV PSDS (S. Ciosek, W. Pożoga, J. Urban) vypracoval další zprávu, v níž se mimo jiné uvádělo: „Jedinou šancí je, že se soudruh generál postaví do čela hrozivě narůstající společenské nespokojenosti a že dojde k dramatickému obratu, v němž by mělo být málo slov a hodně činů. V současné situaci navrhujeme vyhlášení výjimečného stavu v hospodářství, jehož cílem bude prosazení reformy.“ V další části se navrhovalo také odvolání Zbigniewa Messnera z postu premiéra.

1. února 1988

Ceny potravinářského zboží a služeb byly úředně zvýšeny v průměru o 40–50 procent.

17. února 1988

Při příležitosti sedmého výročí registrace Nezávislého studentské sdružení se konalo několik akademických shromáždění a letákových akcí.

8. března 1988

V Krakově, Varšavě, Vratislavi a Lublinu milice rozehnaly studentské demonstrace k dvacátému výročí událostí v březnu 1968.

14. dubna 1988

V Ženevě byla podepsána dohoda o odchodu jednotek sovětské armády z Afghánistánu.

25. dubna 1988

V Bydhošti stávkovali zaměstnanci městské dopravy za své ekonomické požadavky.

26. dubna 1988

Začala stávka v Leninově kombinátu v Nové Huti u Krakova. Vedle požadavku na zvýšení mezd byl předložen i požadavek, aby byli do práce znovu přijati aktivisté Solidarity propuštění za výjimečného stavu. Z iniciativy episkopátu se do Krakova jako prostředkovatelé vydali Halina Bortnowská, Jan Olszewski a Andrzej Stelmachowski.

29. dubna 1988

Dva dny stávkovalo osazenstvo hutě Stalowa Wola; stávkující požadovali mimo jiné legalizaci Solidarity v závodě.

1. května 1988

Milice rozehnaly nezávislé prvomájové oslavy ve Vratislavi, Varšavě, Nové Huti a v Gdaňsku.

2. května 1988

Začala stávka v Leninových loděnicích v Gdaňsku.

2.–3. května 1988

V Čenstochové jednala 227. plenární konference polského episkopátu. V komuniké biskupové například prohlašovali, že „žádná vláda ani žádný politický tábor nedokážou vyřešit palčivé problémy naší země bez široké účasti společnosti“.

3. května 1988

Milice rozehnaly opoziční demonstrace v několika největších městech.

4.–5. května 1988

Oddíly ZOMO (tj. zásahové jednotky) donutily dělníky v Nové Huti přerušit stávku. Téže noci byl proveden předstíraný útok na stávkující gdaňské loděnice.

10. května 1988

V Gdaňsku vyšel z bran loděnic na závěr stávkové akce pochod asi tisíce lidí vedených Lechem Wałęsą a Alojzem Szablewským.

11. května 1988

Sejm schválil zákon O výjimečných oprávněních a zplnomocněních rady ministrů, týkající se bezprostředního zásahu do fungování státních podniků.

3. června 1988

Tajemník ÚV PSDS Stanisław Ciosek informoval ředitele tiskového byra episkopátu, kněze Alojzyho Orszulika o plánech na vytvoření Senátu, druhé komory parlamentu, v němž by měly významné zastoupení opoziční kruhy. Navíc prohlásil, že „situace vyžaduje zvažovat možnost jmenování koaliční vlády s účastí opozice. Dnešní složení vlády neslibuje vyvedení země z krize.“

13. června 1988

V referátu na sedmém plénu ÚV PSDS Jaruzelski poprvé použil termín „kulatý stůl“, když mluvil o nezbytnosti otevřené diskuse různých kruhů o novém zákonu o sdružování.

19. června 1988

Konaly se volby do národních výborů. Podle oficiálních údajů se jich zúčastnilo 56 procent oprávněných voličů. Ve Vratislavi, kde byla oficiálně oznámena sedmdesátiprocentní účast, volilo podle výpočtů opozice pouze 23 procent voličů. V den voleb se konala demonstrace a v Gdaňsku a v Nové Huti se demonstranti střetli s milicí.

11.–16. července 1988

Polsko navštívil Michail Gorbačov. Sešel se také s vědci a představiteli kultury.

21. července 1988

Lech Wałęsa zaslal prostřednictvím Władysława Siły-Nowickiego důvěrný dopis Czesławu Kiszczakovi. Mimo jiné v něm vyjádřil předběžný souhlas s navrhovanými kontakty a rozhovory. Byl to racionální krok na cestě k dialogu. Přípravy dialogu s opozicí však násilně přerušila druhá, srpnová vlna stávek.

15. srpna 1988

Začala stávka v dole Červencový manifest (*Jastrzębie Zdrój*). Na seznamu požadavků byla legalizace Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ jako první.

17. srpna 1988

Ke stávce se připojil důl Morcinek v Żebrzydowicích. Začala stávka ve štětínském přístavu.

18. srpna 1988

Počet stávkujících dolů vzrostl na pět. Ve Štětíně nenastoupili do práce řidiči městských autobusů.

20. srpna 1988

Na území katovického vojvodství vstoupilo do stávkvy deset dolů. Stávkovalo se v Severním přístavu v Gdaňsku.

Zasedání Výboru obrany země rozhodlo o zahájení příprav k nastolení výjimečného stavu. Skutečnost, že plné pohotovosti složek armády a milice mělo být dosaženo až k 31. říjnu, naznačuje, že vedení státu dříve zamýšlelo zahájit kroky politického charakteru.

Setkání Józefa Czyrka s Andrzejem Stelmachowským. „Přesvědčil jsem ho,“ vzpomíná Stelmachowski, „že je zapotřebí něco spektakulárního, něco à la Gorbačovův telefonát Sacharovovi. Naléhal jsem, aby zařídil setkání s Wałęsou. Czyrek se mračil, ale zdůraznil, že politik nikdy neříká ‘nikdy’ – s tím, že rozmlouvat by bylo možné jedině s nestávkujícím Wałęsou.“

22. srpna 1988

Začala stávka v gdaňských Leninových loděnicích, poznaňských ZM Ciegelského a v hutě Stalowa Wola. Stávkové a protestní akce probíhaly v sedmi vojvodstvích: varšavském, gdaňském, katovickém, poznaňském, vratislavském, tarnobřežském a valbřišském.

V televizi vystoupil ministr vnitra generál Czesław Kiszczak a pohrozil zavedením policejní hodiny a dalšími výjimečnými opatřeními.

24. srpna 1988

Stelmachowski předal Czyrkovi poznámky s úvodním návrhem témat rozhovorů u kulatého stolu: 1. odborářský pluralismus (tj. legalizace Solidarity na základě platného zákona o odborových svazech); 2. společensko-politický pluralismus (rozsah svobod budoucích legálních politických klubů a sdružení); 3. protikrizový pakt (vymezení směru nezbytných hospodářských reforem).

Setkání kněze Alojzyho Orszulika s Kazimierzem Barcikowským a Stanisławem Cioskem, který vystoupil s vizí reformy politického systému PLR: „Na špičce by byl prezident, pod ním Senát (s poměrem sil: 1/3 vládní koalice, 1/3 lidé církve, 1/3 nezávislí), níže pak parlament, v němž by vládní koalice měla 60 % a opozice a ‘naši bezpartijní přátelé’ 40 %. Ciosek dodal, že je potřeba vytvořit nový PRON.“

25. srpna 1988

Stávky v jedenácti podnicích ve čtyřech vojvodstvích. Wałęsa vydal Prohlášení o dialogu, stvrzující hlavní návrhy z dřívějších poznámek pro Czyrka.

26. srpna 1988

Ministr vnitra generál Kiszczak navrhl „uspořádat v co možná nejkratší době setkání s představiteli různých společenských a pracovních okruhů, jež by mohlo mít podobu kulatého stolu“, vylučoval však „možnost účasti osob, které odmítají právní a ústavní pořádek PLR“.

Konference episkopátu zasedající v Jasné Hoře vyzvala k „hledání cest vedoucích k odborářskému pluralismu a k vytváření sdružení“.

28. srpna 1988

Politické byro ÚV PSDS vyjádřilo souhlas se schůzkou generála Kiszczaka s Wałęsou pod podmínkou, že Wałęsa „přijme kroky k uhašení stávek“.

31. srpna 1988

Ve vile ministerstva vnitra ve Varšavě se setkal Lech Wałęsa s Cesaławem Kiszczakem, který sdělil, že podmínkou zahájení rozhovorů u kulatého stolu je ukončení stávek. Wałęsa v odpovědi zdůraznil klíčový význam legalizace Solidarity pro úspěch dalších rozhovorů a slíbil, že podnikne kroky směřující k ukončení stávek. Setkání se zúčastnili také Stanisław Ciosek a arcibiskup Jerzy Dąbrowski.

1. září 1988

Mezipodnikový stávkový výbor působící v gdaňských loděnicích vyzval k přerušení protestních akcí.

2. září 1988

V souvislosti s pohybem, jaký v řadách aparátu PSDS vyvolalo setkání Kiszczaka s Wałęsou, napsalo politicko-organizační oddělení ústředního výboru vojvodským výborům PSDS mimo jiné toto: „Zdůrazňujeme, že v rozhovoru s L. Wałęsou nebyly formulovány žádné záruky registrace ‘Solidarity’. (...) Přistoupení na rozhovory nemění naše stanovisko, pokud jde o model odborového hnutí a vztahu k ‘Solidaritě’. (...) Rozhovory mohou uspišit procesy vnitřní diferenciacie opozice, jejího sebevymezení, zformování její konstruktivní části připravené k dialogu s vládou a ke společnému nesení odpovědnosti.“

5. září 1988

Andrzej Stelmachowski předložil Józefu Czyrkovi Wałęsův návrh (datovaný 4. září) zahájit jednání o odvolání postávkových represí a zavedení odborového pluralismu. Czyrek v odpovědi uvedl, že nejdůležitější jsou politické reformy, jimiž by se Rada národní dohody měla zabývat. Soudil, že by záležitost legalizace Solidarity neměla být předmětem jednání „velkého stolu“, ale jednoho z „menších stolků“.

6. září 1988

Rada OPZZ (tj. federace oficiálních odborových svazů) přijala usnesení o „vótu nedůvěry“ Messnerově vládě (byla jmenována po volbách v roce 1985).

11. září 1988

V kostele sv. Brigity v Gdaňsku se konala další schůzka „šedesátky“.

15. září 1988

Druhé setkání Kiszczak–Wałęsa. Ministr slíbil odvolat postávkové represe. Bylo také určeno složení delegace Solidarity pro první oficiální rozhovory.

16. září 1988

Ve středisku ministerstva vnitra ve vile Magdalenka u Varšavy se konalo setkání představitelů PSDS, Sjednocené lidové strany, Demokratické strany, oficiálních odborů, církve a Solidarity, při němž se vyjevila zásadní rozdílnost stanovisek k legalizaci Solidarity. Setkání skončilo ústupkem Wałęsy, který souhlasil se zněním komuniké oznamujícího pouze, že předmětem jednání u kulatého stolu bude mimo jiné „podoba polského odborového hnutí“.

19. září 1988

Sejm odvolal Messnerovu vládu. Pro návrh hlasovalo 359 poslanců, 17 se zdrželo hlasování a jen jeden byl proti.

27. září 1988

Novým předsedou vlády se stal Mieczysław F. Rakowski. Předložil návrh na obsazení vládních funkcí osobnostem z nezávislých kruhů: Witoldowi Trzeciakowskiemu, Aleksandru Paszyńskému, Julianu Auleytnerovi a Andrzejemu Micewskému. Všichni odmítli.

6. října 1988

V komuniké ze zasedání 230. plenární konference polského episkopátu byla vyjádřena podpora pro iniciativu svolání kulatého stolu.

14. října 1988

Na návrh premiéra jmenoval Sejm vládu. Z dvaadvaceti jejích členů bylo šestnáct organizováno v PSDS (například Ireneusz Sekuła, Mieczysław Wilczek, Aleksander Kwaśniewski, Michał Janiszewski a Czesław Kiszczak), dvě místa připadla Sjednocené lidové straně, dvě Demokratické straně a dva členové byli bezpartijní.

28. října 1988

Rakowski na tiskové konferenci uvedl, že „Kulatý stůl“ zajímá Poláky méně než stůl bohatě prostřený“.

31. října 1988

Bylo oznámeno rozhodnutí vlády zahájit likvidaci gdaňských Leninových loděnic. Tento krok vedl ke zmrazení rozhovorů o průběhu jednání u kulatého stolu, které se už předtím dostaly do slepé uličky kvůli nedostatečnému pokroku v odvolávání postávkových represí, vládnímu zpochybňování již přijatého programu jednání a zásahům do složení opoziční reprezentace (zejména odporu proti Jacku Kuroňovi a Adamu Michnikovi).

11. listopadu 1988

Na mnoha místech proběhly nezávislé oslavy svátku nezávislosti, ale pouze v Katovicích, v Gdaňsku a v Poznani se milice rozhodly na demonstranty zaútočit.

15. listopadu 1988

Předseda oficiálních odborů OPZZ Alfred Miodowicz navrhl Wałęsovi televizní debatu.

18.–19. listopadu 1988

Z iniciativy církve došlo ve farnosti ve Wilanově k dalšímu setkání Kiszczaka s Wałęsou. Rozhovor jen potvrdil mrtvý bod, na němž uvázly přípravy kulatého stolu.

29. listopadu 1988

Televize přinesla informaci, že „kulatý stůl“ umístěný v paláci Polské akademie věd v Jablonné byl demontován a odvezen zpět do továrny.

30. listopadu 1988

První televizní program přímým přenosem vysílal v době největší sledovanosti debatu Wałęsy s Miodowiczem. Podle průzkumů veřejného mínění uskutečněných po debatě byl za vítěze pokládán Wałęsa (63,8 procent respondentů), k opačnému názoru se hlásilo jen 1,3 procenta; podle ostatních debata neměla vítěze.

5. prosince 1988

Jaruzelski v komentáři na zasedání sekretariátu ÚV PSDS prohlásil: „Změnil se pohled na Lecha Wałęsu a změnil se přístup k ‘Solidaritě’.“

10.–11. prosince 1988

Wałęsa navštívil Francii. Byla to jeho první zahraniční cesta od roku 1981.

18. prosince 1988

V podzemí varšavského kostela Božího milosrdenství se shromáždilo 135 představitelů a sympatizantů Solidarity, kteří založili Občanský výbor předsedy Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“. V rámci Občanského výboru bylo zřízeno 15 výborů a byli jmenováni jejich předsedové, kteří měli řídit konkrétní přípravy na jednání u kulatého stolu a poté na samotných jednáních reprezentovat Občanský výbor. K nejdůležitějším výborům patřily: výbor pro odborový pluralismus (T. Mazowiecki), pro politické reformy (B. Geremek), pro právo a výkon spravedlnosti (A. Strzembosz), pro hospodářskou politiku a reformu (W. Trzeciakowski) a pro územní samosprávu (J. Regulski). Tajemníkem Občanského výboru byl zvolen Henryk Wujec a pomocnými tajemníky se stali Jacek Moskwa a Kazimierz Wóycicki.

20.–21. prosince 1988

Konalo se první kolo desátého pléna ÚV PSDS. Z politického byra odešlo šest členů reprezentujících konzervativní křídlo strany (například Józef Baryla, Zbigniew Messner, Tadeusz Porębski). Na jejich místo byli jmenováni mimo jiné Stanisław Ciosek a Janusz Reykowski. Novými tajemníky ÚV se stali Leszek Miller a Zygmunt Czarzasty. Na plénu přednesl premiér Rakowski projev, v němž vyzval ke zvážení otázky legalizace Solidarity.

23. prosince 1988

Sejm schválil zákony O provádění hospodářské činnosti a O hospodářské činnosti s podílem zahraničních subjektů, které značně liberalizovaly stávající hospodářské vztahy.

4. ledna 1989

V Klaryszewě se sešli představitelé vlády (M. Rakowski, J. Czyrek, S. Ciosek a W. Loranc) a církve (kardinál F. Macharski, arcibiskup J. Stroba, kněz A. Orszulik). „Mám vizi předčasných voleb do Sejmu, a to v dubnu, aby se přerušila nestabilní situace v Polsku,“ uvedl Rakowski. „Kdyby taková myšlenka byla přijata, musela by jí předcházet skutečná národní dohoda o společném programu a o rozdělení mandátů v Sejmu. (...) Zdá se, že po volbách by nadešel čas a příhodné podmínky pro vznik ‘Solidarity’ v dohodnuté podobě.“

5. ledna 1989

Na tiskové konferenci Wałęsa polemizoval s požadavkem Andrzeje Gwiazdy, který se dožadoval svolání Celostátního výboru Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“, zvoleného v roce 1981.

11. ledna 1989

Začalo setkání Stanisława Cioska, Tadeusze Mazowieckého a kněze Alojze Orszulika.

V Maďarsku přijal parlament zákony o shromažďování a sdruženích, které umožňovaly vytváření nových politických uskupení.

13. ledna 1989

Ve Valbřichu demonstrovalo čtyři sta lidí za legalizaci Solidarity. V Krakově demonstrovalo na výzvu organizací Svoboda a mír a Konfederace nezávislého Polska několik stovek studentů pod heslem „Garnitura výjimečného stavu na smetiště dějin“.

14. ledna 1989

Na schůzce Cioska, Mazowieckého a kněze Orszulika se diskutovalo o návrhu usnesení desátého pléna ÚV PSDS, jehož druhá část začínala 16. ledna.

15. ledna 1989

V Praze Veřejná bezpečnost rozehnala zástup několika tisíc lidí, kteří se chtěli zúčastnit manifestace připomínající dvacáté výročí upálení Jana Palacha. Na Václavském náměstí se dalších sedm dní konaly demonstrace. Veřejná bezpečnost zadržela mnoho opozičních představitelů, mimo jiné Václava Havla, který byl pak odsouzen na devět měsíců do vězení.

16.–17. ledna 1989

Druhá část desátého pléna ÚV PSDS. V reakci na odpor části členů ústředního výboru, kteří nesouhlasili s legalizací Solidarity, pohrozili demisí čtyři členové politbyra (W. Jaruzelski, C. Kiszczak, M. F. Rakowski a F. Siwicki). Nakonec ústřední výbor odhlasoval důvěru politbyru v dosavadním složení, přičemž se čtyři jeho členové zdrželi hlasování. Pro přijetí Stanoviska ústředního výboru PSDS k politickému a odborářskému pluralismu, které se stavělo pozitivně k legalizaci Solidarity, hlasovalo 143 členů ústředního výboru, 32 bylo proti a 14 se zdrželo hlasování.

17. ledna 1989

Skupina členů organizace Svoboda a mír rozhodilo před budovou ÚV PSDS ve Varšavě letáky požadující odchod Jaruzelského. V Krakově se konalo studentské shomáždění, na němž byla požadována legalizace Nezávislého studentského sdružení.

20. ledna 1989

Na setkání Mazowieckého, Cioska a Orszulika se diskutovalo o pořadu jednání u kulatého stolu.

Alfred Miodowicz nepřímo kritizoval rozhodnutí desátého pléna ÚV PSDS, když opakoval, že je proti existenci několika odborových svazů.

V Budapešti se sešli představitelé vlády a opozičního Demokratického fóra.

22. ledna 1989

Celostátní výkonný výbor Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ vydal prohlášení, v němž se rozhodnutí desátého pléna ÚV PSDS uznávalo za výchozí bod rozhovorů u kulatého stolu. Wałęsa určil Zbigniewa Bujaka, Władysława Frasy- niuka a Mieczysława Gila, aby se věnovali přípravě rozhovorů s vládou PLR.

24. ledna 1989

Ciosek, Mazowiecki a kněz Orszulik stanovili podrobnosti další schůzky Wałęsy s Kiszczakem.

27. ledna 1989

Při schůzce, které se ve vile Magdalenka zúčastnil Wałęsa a Kiszczak, byly definitivně rozhodnuty otázky spjaté se zahájením jednání u kulatého stolu. Bylo stanoveno, že při něm zasedne padesát šest lidí, z toho dvacet z opozice, šest z oficiální odborové organizace, čtrnáct z koalice (PSDS, Sjednocená lidová strana, Demokratická strana, katolická organizace Pax, Křesťansko-sociální unie, Polský katolicko-sociální svaz), čtrnáct „nezávislých autorit“ (pět z nich delegoval Občanský výbor) a dva představitelé církve. V komuniké ze setkání se uvádí: „Po schválení podoby dohody se společně obrátíme na Státní radu s požadavkem změny zákona o odborových svazech a u kulatého stolu stanovíme termín zahájení budování ‘Solidarity’.“ Byl tak splněn pro opozici klíčový požadavek, aby se vláda jasně vyjádřila k legalizaci Solidarity.

28. ledna 1989

V rozhovoru pro francouzský deník *Le Monde* oznámil tajemník ÚV PSDS Józef Czyrek, že v nadcházejících volbách do Sejmu vytvoří vláda společně s „konstruktivní opozicí“ společnou volební platformu. Předpokládal, že opozice může získat 30–40 % poslaneckých mandátů.

30. ledna 1989

V Białystoku byla nalezena mrtvola jedenatřicetiletého kněze Stanisława Suchowolce, který byl ve spojení s opozicí. Kněz byl už dříve několikrát napaden „neznámými útočníky“ a poškozeno bylo i jeho auto.

31. ledna 1989

Jerzy Urban předpověděl, že volby do Sejmu PLR budou uspíšeny, „aby byl konzumován konkubinát, který vzejde od kulatého stolu“.

1. února 1989

Wojciech Jaruzelski byl na jednodenní návštěvě v Praze. V rozhovoru s generálním tajemníkem ústředního výboru Komunistické strany Československa mimo jiné řekl: „S plným vědomím hrozeb i v politickém ohledu rozrůzněné opozice jde o to pohltit ji naším systémem, aby se podílela na utváření jeho podoby. Je to velký dějinný experiment, který může – podaří-li se – mít význam přesahující hranice Polska.“

4. února 1989

Ve Varšavě začalo zasedání třetího sjezdu Konfederace nezávislého Polska, které po několika hodinách přerušila milice:

5. února 1989

Vederí Polské strany nezávislosti vydalo kritické prohlášení k rozhovorům s vládou: „Prohlašujeme, že ta část polských nezávislých sil, která usedla ke společnému stolu s viníky zločinů výjimečného stavu, tím mimovolně udělila podporu vládám komunistické PDS.“

6. února 1989

V Místodržitelském paláci ve Varšavě začala jednání u kulatého stolu. Jednalo se ve třech hlavních pracovních skupinách: hospodářství a sociální politiky (předsedal ze strany vládní koalice Władysław Baka a ze strany Solidarity Witold Trzeciakowski), politických reforem (Janusz Reykowski a Bronisław Geremek) a odborářského pluralismu (Aleksandr Kwaśniewski, Tadeusz Mazowiecki a za oficiální odbory Romuald Sosnowski). Vedle hlavních skupin byly zřízeny i podskupiny: zemědělství, hornictví, reformy práva a soudů, sdružení, územní samosprávy, mládeže, hromadných sdělovacích prostředků, vědy, osvěty a technického pokroku, zdraví a ekologie. Vyjednávacího maratonu se zúčastnilo celkem 452 osob.

9. února 1989

V Poznani demonstrovalo asi tisíc lidí s transparenty Nezávislého studentského sdružení, Konfederace nezávislého Polska a Bojující Solidarity. Milice nezasáhly. „Prohlašuji, že kdyby Konfederace nezávislého Polska převzala moc, uprchl bych ze země,“ řekl Wałęsa, který byl právě v Krakově.

12. února 1989

Sovětský týdeník *Novoje vremja* uveřejnil rozhovor s Wałęsou.

15. února 1989

Poslední sovětské vojenské jednotky opustily Afghánistán.

17. února 1989

V Krakově se konaly studentské demonstrace k osmému výročí registrace Nezávislého studentského sdružení. Demonstrovalo se také v Białystoku, v Gdaňsku, v Poznani a ve Varšavě.

18. února 1989

Ve vile Úřadu vlády v Parkové ulici se konala schůzka představitelů vlády (M. Rakowski, J. Czyrek, S. Ciosek a K. Barcikowski) a církve (kardinál F. Macharski, arcibiskup J. Stroba, kněz A. Orszulik).

24. února 1989

Ve vile Úřadu vlády se ve Varšavě sešli Mazowiecki, Andrzej Gdula, K. Kłoda, Ciosek a kněz Orszulik. Byly domluveny podrobnosti setkání, které se plánovalo na 2. března a jemuž měli předsedat Kiszczak a Wałęsa.

Sejm schválil zákon O některých podmínkách konsolidace národního hospodářství, který umožňoval přebírání státního majetku do užívání soukromých osob prostřednictvím pronájmu, propůjčení nebo jeho vkladu do soukromo-státní společnosti.

V Krakově došlo k nejvážnějším pouličním potyčkám za posledních několik let, když milice zabránily manifestujícím studentům v přístupu k městským úřadům. Bylo zraněno 74 příslušníků milice a obtížně stanovitelný počet manifestantů.

2. března 1989

Ve vile ministerstva vnitra Magdalenka se konalo důvěrné setkání za účasti Kiszczaka a Wałęsy, jehož cílem bylo překonat mrtvý bod rozhovorů u kulatého stolu. Hlavním předmětem sporu bylo rozdělení mandátů v budoucím Sejmu, prezidentské pravomoci, reforma právního systému a registrace Nezávislého studentského sdružení. Na schůzce vystoupil Aleksander Kwaśniewski s návrhem, aby volby do Senátu, který měl vzniknout, byly úplně svobodné. Řady rozhovorů, které se odbyvaly neveřejně (v Magdalence nebo v paláci Úřadu vlády) a mimo oficiální strukturu kulatého stolu, se účastnilo celkem 42 lidí. Na straně vládní koalice hráli hlavní úlohu Stanisław Ciosek, Andrzej Gdula, Czesław Kiszczak, Aleksander Kwaśniewski a Janusz Reykowski, za Solidaritu se těchto jednání kromě Wałęsy nejčastěji účastnili Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Lech Kaczyński, Tadeusz Mazowiecki a Adam Michnik. Účastnili se jich i představitelé církve: biskup Tadeusz Gościowski a kněz Alojzy Orszulik.

4. března 1989

V paláci Úřadu vlády se sešli spolupředsedové pracovních skupin kulatého stolu. Znovu se pokoušeli dosáhnout kompromisu, pokud šlo o podrobnosti změn v ústavě a ve volebních pravidlech.

V Jastrzebí se konal Sjezd antisystémové opozice, jehož se zúčastnili představitelé Konfederace nezávislého Polska, Polské socialistické strany – Demokratická revoluce, Bojující Solidarity, hnutí Svoboda a mír a Wałęsovi protivníci ze Solidarity. Přestože Státní bezpečnost zadržela přes 120 účastníků, bylo vydáno prohlášení, v němž se uvádělo, že cílem Sjezdu antisystémové opozice „je zrušení monopolní moci PSDS a dosažení plné politické a hospodářské demokracie, jakož i svobodných voleb“. Byly zde také ostře kritizovány rozhovory u kulatého stolu.

7. března 1989

Na setkání ve vile Magdalenka, jehož se zúčastnili Wałęsa a Kiszczak, pokračovala diskuse o podobě volebního systému a budoucích vztahů mezi oběma komorami parlamentu a prezidentem.

15. března 1989

Začal platit nový devizový zákon, legalizující obchod s cizími valutami.

18.–19. března 1989

Ve Varšavě zasedal třetí sjezd Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ soukromých zemědělců. V přijatém usnesení delegáti vyjádřili podporu dohodám u kulatého stolu.

21. března 1989

Při protestní akci v Poznani proti stavbě atomové elektrárny v blízkém Klempiczi zadržely milice necelé dvě desítky osob.

22. března 1989

Mluvčí Celostátního výkonného výboru Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ Janusz Onyszkiewicz na tiskové konferenci informoval, že opoziční strana dosáhla souhlasu vlády s půlhodinovými pořady v rozhlase a v televizi jednou týdně.

V Maďarsku začala jednání u kulatého stolu opozice, ke kterému zasedli představitelé osmi největších disidentských seskupení.

29. března 1989

Na setkání ve vile Magdalenka za účasti Kiszczaka a Wałęsy pokračovala diskuse o podobě systémových změn a o zásadách fungování takzvaného Dohadovacího výboru, který měl dohlížet na výkon rozhodnutí přijatých u kulatého stolu.

2. dubna 1989

Při demonstraci v Poznani proti stavbě atomové elektrárny zbili příslušníci ZOMO několik stovek lidí, z nichž se větší počet ocitl v nemocnici.

3. dubna 1989

Ve vile Magdalenka se konala další tajná vyjednávání pracovních skupin za předsednictví Wałęsy a Kiszczaka. Vážnou krizi rozhovorů způsobilo stanovisko vedení oficiálních odborů OPZZ, odmítající zásady mzdové indexace přijaté vládou i Solidaritou. Bylo dosaženo konečného kompromisu, pokud šlo o rozsah kompetencí prezidenta PLR, vztahy mezi Sejmem a Senátem i o rozdělení mandátů v budoucím období Sejmu: 299 mandátů (tj. 65 procent) mělo být předem zaručeno pro členy PSDS, Sjednocené socialistické strany, Demokratické strany a tří provládních katolických organizací (Sdružení Pax, Polského katolicko-sociálního svazu a Křesťansko-sociální unie), zatímco o zbylých 35 procent (161 mandátů) měli bojovat bezpartijní kandidáti.

5. dubna 1989

Skončila jednání u kulatého stolu. Poslední slavnostní zasedání narušil Alfred Miodowicz, který požadoval slovo jako třetí řečník (po Kiszczakovi a Wałęsovi).

6. dubna 1989

Mluvčí sovětského ministerstva zahraničí uvedl, že orgány SSSR s pozorností a pochopením sledují politická vyjednávání v Polsku.

7. dubna 1989

Sejm provedl změny v ústavě PLR podle usnesení přijatých u kulatého stolu. Schválil nový, liberální Zákon o společnostech.

Celostátní výkonný výbor Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ rozhodl svěřit vedení volební kampaně Občanskému výboru a vytvořit regionální výbory. Rozhodnutí Celostátního výkonného výboru se setkalo s kritickým hodnocením části představitelů Solidarity, kteří nepovažovali Občanský výbor za orgán dostatečně reprezentativní k tomu, aby mohl vystupovat jménem opozice.

V Klarysewě se sešli představitelé vlády (M. Rakowski, J. Czyrek, S. Ciosek a K. Barcikowski) s představiteli církve (kardinál F. Macharski, arcibiskup J. Stroba, kněz A. Orszulik).

8. dubna 1989

Občanský výbor diskutoval o míře své reprezentativnosti. S návrhem rozšířit jeho složení vystoupili mimo jiné Aleksander Hall, Adam Strzembosz, Tadeusz Mazowiecki a Jan Olszewski. Většina členů výboru sdílela stanovisko Bronisława Geremka, Jacka Kuroně a samotného Wałęsy, že důležité je udržet jednotu hnutí, zatímco pokusy rozšířit tábor Solidarity by mohly vést k jeho rozpadu a tím i k porážce ve volbách. Nakonec pro přijetí formulace navržené Celostátním výkonným výborem hlasovalo 66 členů výboru, 19 podporovalo návrh budování široké koalice a 13 se zdrželo hlasování.

13. dubna 1989

Státní rada stanovila volební kalendář: určila datum prvního kola voleb do Sejmu i do Senátu na 4. června, druhého na 18. června. Jmenovala také jedenadvacetičlennou Státní volební komisi, z níž šest členů zastupovalo Občanský výbor.

16. dubna 1989

Při další nedělní demonstraci v Gdaňsku, která se konala po skončení mše v kostele sv. Brigity, narazilo několik set lidí na kordon milice chránící budovu krajského výboru PSDS.

17. dubna 1989

Vojvodský soud ve Varšavě zaregistroval Nezávislý samosprávný odborový svaz „Solidarita“.

18. dubna 1989

Na schůzce Wałęsa s Kiszczakem byla jmenována Dohadovací komise, jejímž úkolem byl dohled na realizaci usnesení kulatého stolu. Téhož dne se Wałęsa v budově Sejmu sešel s Jaruzelským.

19.–22. dubna 1989

Lech Wałęsa navštívil Itálii. 20. dubna byl přijat papežem Janem Pavlem II.

20. dubna 1989

Vojvodský soud ve Varšavě zaregistroval Nezávislý samosprávný odborový svaz „Solidarita“ soukromých zemědělců.

22. dubna 1989

V Maďarsku se poprvé oficiálně setkali představitelé vlády a kulatého stolu opozice.

23. dubna 1989

Občanský výbor doplněný o představitele regionálních výborů přijal volební program a potvrdil seznam kandidátů na poslance a senátory. Podpořilo ho 92 účastníků schůzky, jeden byl proti a devět se zdrželo hlasování.

28. dubna 1989

Polský rozhlas vysílal první pořad připravený Občanským výborem předsedy Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“.

29. dubna 1989

V gdaňských loděnicích se sešli kandidáti na poslance a senátory navržení Občanským výborem s Lechem Wałęsou. Každý kandidát byl pro volební kampaň vyfotografován s předsedou Solidarity. Plakáty se pak ukázaly jako jeden z neúčinnějších propagandistických kroků opozice.

1. května 1989

Při nezávislých prvomájových oslavách se demonstranti v Gdaňsku a ve Vratislavi střetli s milicí.

1.–2. května 1989

V Čenstochové jednala 234. plenární konference polského episkopátu. Komuniké vyzývalo katolíky k volební účasti a vyjadřovalo přesvědčení, že volby budou „představovat důležitý krok na cestě k subjektivizaci společnosti a k ústupu od monopolu jediného vůdce“. Kromě lokálních konfliktů (např. v Radomi) většina duchovních poskytla rozhodnou podporu Solidaritě a jejím kandidátům.

4. května 1989

Ve Varšavě jednala Celostátní konference delegátů zvolených na 10. sjezdu PSDS. Delegáti podpořili politiku vedení strany po desátém plénu ÚV PSDS a schválili rezoluci vybízející k odstranění „pozůstatků stalinismu“.

7. května 1989

V Lipsku v NDR se konala demonstrace proti zfalšování výsledků komunálních voleb.

8. května 1989

Vyšlo první číslo časopisu *Gazeta Wyborcza* v nákladu 150 000 výtisků.

9. května 1989

V místnosti Občanského výboru ve Słupsku byl odhalen odposlech. Druhý televizní program vysílal první předvolební pořad Solidarity.

10. května 1989

Vypršel termín k přihláškám kandidátů do voleb do parlamentu. Bylo zaregistrováno 555 kandidátů na senátory a 1717 na poslance.

11. května 1989

Wałęsa vyzval k upuštění od stávkových akcí a k účasti v nadcházejících parlamentních volbách.

12. května 1989

Byla zveřejněna kandidatura Wojciecha Jaruzelského na úřad prezidenta PLR.

15. května 1989

Prezident USA George Bush přijal v Bílém domě člena politického byra ÚV PSDS Józefa Czyrka.

16.–18. května 1989

V Krakově došlo po manifestaci, kterou organizovaly Nezávislé studentské sdružení, Konfederace nezávislého Polska, Federace bojující mládeže a anarchizující studentská organizace Svobody a Míru, k násilným pouličním střetům, mimo jiné u konzulátu SSSR.

17. května 1989

Sejm schválil zákony upravující náboženské vztahy: O zárukách svobody svědomí a vyznání a O vztahu státu ke katolické církvi. Druhý zákon poskytoval mimo jiné právní subjektivitu církvi a jejím institucím a zaručoval právo na vytváření církevních a katolických organizací. Církev získala právo vlastnit tiskárny, rozhlasové a televizní stanice a také kina, divadla a filmové ateliéry. Získala rovněž jisté daňové a celní úlevy. Majetková komise, která měla vzniknout, se měla zabývat restitucí nemovitostí, které církvi v minulosti odebraly státní orgány.

22. května 1989

Jaruzelski byl na jednodenní návštěvě v Berlíně. V rozhovoru s generálním tajemníkem ÚV SED Erichem Honeckerem mimo jiné řekl: „Nyní probíhá ostrý předvolební boj. Je to velká politická škola. Konkrétní výsledek voleb se dá těžko předvídat. (...) Situace v armádě a v bezpečnosti je dobrá. A opozice o tom ví.“

23. května 1989

Vojvodský soud ve Varšavě odmítl registraci Nezávislého studentského sdružení. Na mnoha školách to vyvolalo vlnu protestů a krátkodobých stávek.

31. května 1989

Na stáncích se objevilo první číslo obnoveného *Tygodniku Solidarność*.

4. června 1989

Prvního kola parlamentních voleb se zúčastnilo 62 procent oprávněných voličů. Skončilo rozhodným vítězstvím Občanského výboru, jehož kandidáti získali 160 ze 161 možných křesel v Sejmu. Ve volbách do Senátu získali reprezentanti Občanského výboru „Solidarita“ 92 mandátů. Vládní koalice nedosáhla ani jednoho místa v Senátu a požadovanou většinu hlasů ve volbách do Sejmu získali pouze tři její kandidáti. Ostatních 296 koaličních mandátů mělo být obsazeno až ve druhém kole. Nejcitelnější byl pro vládu krach celostátního seznamu, na němž byla většina vůdců stran vládní koalice. Z pětaticeti kandidátů celostátního seznamu obdrželi pouze dva (Mikołaj Kozakiewicz a Adam Zieliński) přes padesát procent hlasů, což podle platného volebního řádu znamenalo, že třiatřicet poslaneckých mandátů zůstalo neobsazeno.

5. června 1989

Janusz Onyszkiewicz prohlásil, že Solidarita odmítla vstup do nové vlády. Zároveň Bronisław Geremek vyjádřil ochotu přijmout takové změny ve volebních pravidlech, které by umožnily doplnit reprezentaci vládní koaliční strany na úroveň pětadesátí procent.

8. června 1989

Na zasedání Dohadovací komise a Solidarity bylo dosaženo dohody o volebních pravidlech tak, aby koaliční kandidáti mohli obsadit třiatřicet mandátů z celostátního seznamu.

9. června 1989

Na schůzce s generálem Kiszczakem navrhl Adam Michnik jménem Wałęsy, že by se premiérem nové vlády měl stát představitel opozice. V této souvislosti se zmínil o Bronisławu Geremkovi.

10. června 1989

Arcibiskup Bronisław Dąbrowski se sešel s generálem Kiszczakem, který uvedl, že kdyby Jaruzelski „nebyl zvolen prezidentem, hrozí nám další destabilizace a celý proces politických změn by musel být ukončen. Žádný jiný prezident se v bezpečnostních a vojenských silách neseťká s poslušností.“

V Maďarsku skončila jednání kulatého stolu opozice.

11. června 1989

Jerzy Urban uvedl, že se na základě dohody u kulatého stolu prezidentem PLR stane Wojciech Jaruzelski. Toto vyjádření narazilo na protest Solidarity, která odmítla tvrzení, že bylo takové usnesení přijato.

12. června 1989

Státní rada vydala dekret měnící volební řád, podle kterého bylo třiatřicet neobsazených mandátů z celostátního seznamu předáno do obvodů. Ustanovení, že o mandáty mohou usilovat pouze noví kandidáti, definitivně ze Sejmu vyřadilo přední představitele PSDS, Sjednocené lidové strany a Demokratické strany.

13. června 1989

Při schůzce arcibiskupa Dąbrowského s Kiszczakem ministr na otázku, je-li možný převrat ze strany dogmatických sil, odpověděl, že „stačí odstranit jeho a generála Siwického z funkce. Proto je důležitá rychlá stabilizace vlády po druhém volebním kole, a zejména volba prezidenta. Nestane-li se jím generál Jaruzelski, začne drama.“

V Budapešti začala jednání u takzvaného trojúhelníkového stolu, u kterého zasedli představitelé Maďarské sjednocené dělnické strany, jejich satelitů a opozice.

18. června 1989

Druhého kola voleb se zúčastnilo 25,5 procent oprávněných voličů. Solidarita získala jediný chybějící poslanecký mandát a sedm z osmi zbývajících senátorských mandátů.

21. června 1989

Manifestace v Krakově požadovala odstoupení Jaruzelského a odsun sovětských vojsk z Polska.

23. června 1989

Poslanci a senátoři za Solidaritu vytvořili Občanský parlamentní klub, jehož předsedou se stal Bronisław Geremek, a rozhodli se rezignovat na vlastního kandidáta do úřadu prezidenta PLR.

25. června 1989

Na sjezdu nezávislých lidoveckých představitelů byla ve Varšavě reaktivována Polská lidová strana. V čele dosavadní Prozatímní celostátní rady stanul Józef Teliga.

29. června 1989

V Československu podepsalo dva tisíce lidí petici Několik vět, kterou připravila Charta 77.

30. června 1989

Skupina radikálních antikomunistických organizací (mimo jiné Liberálně-demokratická strana „Nezávislost“, Bojující Solidarita, FMW a RSA) zorganizovala ve Varšavě demonstraci pod heslem: „Jaruzelski – musíš odejít“. Demonstrovalo se i v Katovicích.

V první části třináctého pléna ÚV PSDS generál Jaruzelski prohlásil, že nebude kandidovat na úřad prezidenta, a navrhl doporučit do této funkce generála Kiszczaka. Členové ústředního výboru odpověděli usnesením, v němž se na Jaruzelského obrátili s prosbou, aby „znovu zvážil stanovisko, které v této věci zaujal“.

1. července 1989

Při setkání s členy parlamentu za Občanský parlamentní klub Wałęsa uvedl, že Kiszczakova kandidatura na prezidenta je přijatelná.

2. července 1989

V rozhovoru pro *Trybunu ludu* prezident USA George Bush vyzval SSSR, aby stáhl svá vojska z polského území.

3. července 1989

Gazeta Wyborcza uveřejnila článek Adama Michnika Váš prezident, náš premiér. Navrhoval v něm „svazek demokratické opozice s reformním křídlem vládního tábora“, jehož vyjádřením by byla „dohoda, podle které se prezidentem stane zvolený kandidát z PSDS, zatímco premiérské křeslo a úloha vytvořit vládu bude svěřena kandidátovi 'Solidarity'“.

Poradce Michaila Gorbačova Vadim Zagladin, který byl na návštěvě v Polsku, prohlásil, že vznik solidaritní vlády v Polsku „je vnitřní záležitostí našich přátel. Budeme udržovat vztahy s každou vládou zvolenou v Polsku.“

4. července 1989

První zasedání obou komor parlamentu. Maršálkem Sejmu se stal Mikołaj Kozakiewicz ze Sjedenocené lidové strany, maršálkem Senátu Andrzej Stelmachowski z Občanského parlamentního klubu.

Na schůzce s Wałęsou a knězem Orszulikiem ministr vnitra Kiszczak požadoval podporu členů Občanského parlamentního klubu pro svou kandidaturu na prezidentský úřad. „Chci, abyste byl zvolen. Věřím, že budete zvolen, a už dnes vám gratuluji,“ vyjádřil se Wałęsa. Na otázku, koho vidí na místě premiéra, předseda Solidarity odpověděl: „...bude-li stavět vládu koalice, vysloví se Solidarita pro profesora Baku. Kdyby měla vládu tvořit opozice, byl by premiérem profesor Geremek.“

5. července 1989

Milice rozehnaly členy Konfederace nezávislého Polska, kteří už dva dny hlídkovali u budovy Sejmu na protest proti kandidatuře Jaruzelského a Kiszczaka na prezidenta.

6. července 1989

Představitel PSDS Ciosek poskytl na schůzce s knězem Orszulikiem informaci, že „SSSR vysílá různé signály, že polské věci přenechává samotným Polákům a že akceptuje vládu opozice“. Zároveň „vyjádřil obavu, že může dojít ke krvavému státnímu převratu organizovanému důstojnickým sborem“.

7. července 1989

Předseda poslaneckého klubu PSDS Marian Orzechowski řekl v rozhovoru s maršálkem Sejmu Kozakiewiczem, že „je naprosto reálná vzpoura mladých důstojníků“.

7.–8. července 1989

Na poradě vedoucích představitelů států Varšavské smlouvy v Bukurešti hovořil generální tajemník KSSS Gorbačov o nezbytnosti „respektovat nezávislost bratrských stran“ a vyloučil „uchylování se k násilí nebo k pohrůžkám násilím“.

10.–11. července 1989

Polsko navštívil prezident USA George Bush. V jednom z projevů podpořil kandidaturu Jaruzelského na prezidenta.

11. července 1989

V Mořské Krynici byla nalezena mrtvola Sylwestra Zycha, kněze spjatého s opozicí.

13. července 1989

Jednotka ZOMO ve Varšavě rozehnala další demonstraci odpůrců Jaruzelského, organizovanou Konfederací nezávislého Polska.

14. července 1989

Lech Wałęsa vydal prohlášení, v němž vyzval k co nejrychlejší volbě hlavy státu a uvedl, že vzhledem k „vnitřní a mezinárodní situaci Polska“ může být prezidentem pouze osoba reprezentující PSDS.

17. července 1989

Byla vydána informace o obnovení diplomatických vztahů mezi Polskem a Svatým stolicem.

18. července 1989

Byla zveřejněna zpráva, že Jaruzelski změnil postoj a souhlasí s kandidaturou na prezidenta.

19. července 1989

Národní shromáždění volilo prezidenta PLR. Jediný navržený kandidát, generál Wojciech Jaruzelski, byl zvolen většinou jednoho hlasu. Hlasování se zúčastnilo 544 poslanců a senátorů. 270 generálovu kandidaturu podpořilo, 233 bylo proti, 34 se zdrželo hlasování a sedm hlasů bylo neplatných. Proti generálovi hlasovalo šest poslanců ze Sjedinčené lidové strany, čtyři z Demokratické strany a jeden z PSDS, zatímco čtyři další (tři ze Sjedinčené lidové strany a jeden z PSDS) se volby vůbec nezúčastnili. Zvolení Jaruzelského umožnila skupina zastupitelů z Občanského parlamentního klubu, kteří záměrně odevzdali neplatné hlasy nebo hlasování bojkotovali.

25. července 1989

Při schůzce s Jaruzelským odmítl Wałęsa prezidentův návrh na účast Solidarity ve vládě „velké koalice“, v níž by se chopila rezortů průmyslu, zdravotnictví, ochrany životního prostředí a stavebnictví. Řekl také, že „jediným rozumným východiskem bude předání vlády těm silám, které se těší podpoře většiny společnosti“.

26. července 1989

Na zasedání Občanského parlamentního klubu bylo potvrzeno rozhodnutí neúčastnit se nové vlády, kterou vytvoří PSDS.

29. července 1989

V druhé části třináctého pléna ÚV PSDS byl novým prvním tajemníkem ústředního výboru zvolen Mieczysław F. Rakowski. Hlasovalo pro něj 171 členů ústředního výboru, 41 jich bylo proti. Bylo přijato rozhodnutí designovat na post premiéra Czesława Kiszczaka.

1. srpna 1989

Na schůzce poslanců Sjednocené lidové strany a Občanského parlamentního klubu Bronisław Geremek oznámil, že Občanský parlamentní klub nepodpoří Kiszczakovu kandidaturu na předsedu vlády. K hlasování proti Kiszczakovi vyzval také Wałęsa.

Odstupující vláda Rakowského přijala rozhodnutí o zavedení tržních cen potravin. Vedlo to k jejich prudkému růstu a k propuknutí hyperinflace.

2. srpna 1989

Sejm potvrdil kandidaturu Czesława Kiszczaka na předsedu rady ministrů: 237 poslanců hlasovalo pro, proti jich bylo 173 (včetně pěti z PSDS, jednadvaceti ze Sjednocené lidové strany a pěti z Demokratické strany).

4. srpna 1989

Kiszczak se sešel s místopředsedou Občanského parlamentního klubu Andrzejem Wielowieyským.

7. srpna 1989

Wałęsa vydal prohlášení, které označilo monopolní vládu PSDS za hlavní zdroj státní krize a Kiszczakovo premiérství za škodlivé, za věc, která „pro společnost znamená potvrzení obav, že se nic nezměnilo a že nejsou naděje do budoucnosti“. Uvedl, že „jediným politickým řešením je jmenování rady ministrů založené na koalici Solidarity, Sjednocené lidové strany a Demokratické strany, o něž se budu snažit“. Wałęsovo prohlášení ochromilo práce na sestavování nové vlády, které Kiszczak zahájil. Rakowski oznámil svolání 11. sjezdu PSDS do konce roku 1989.

9. srpna 1989

Politické byro ÚV PSDS kritizovalo Wałęsovo prohlášení ze 7. srpna, protože komplikuje tvoření nové vlády. Poslanecký klub Sjednocené lidové strany se vyjádřil proti setrvání ve svazku s PSDS.

10. srpna 1989

Konala se schůzka představitelů poslaneckého klubu Sjedenocené lidové strany s Kiszczakem a poté s místopředsedy Občanského parlamentního klubu Wielowieyským a Kuroněm. S představiteli Občanského parlamentního klubu rozmlouvali také poslanci Demokratické strany.

11. srpna 1989

Rakowski označil Wałęsovou iniciativu ze 7. srpna za „ránu do základů dohod od kulatého stolu“ a „diverzi proti straně“. Kiszczak se sešel s velvyslancem USA Richardem Davisem. Mluvili mimo jiné o možnosti, že by byl sestavením nové vlády pověřen představitel Solidarity.

12. srpna 1989

Náměstek ministra vnitra generál Zbigniew Pudysz informoval o rozpuštění čtvrté správy ministerstva vnitra, která se zabývala dohledem nad církví a náboženskými společnostmi.

14. srpna 1989

Czesław Kiszczak uveřejnil prohlášení, v němž rezignoval na premiérské křeslo a za svého nástupce označil vůdce Sjedenocené lidové strany Romana Malinowského. Tento krok měl ochromit již probíhající rozhovory představitelů Sjedenocené lidové strany a Demokratické strany s Jarosławem Kaczyńským, který zastupoval Wałęsu.

16. srpna 1989

Poslanecký klub Sjedenocené lidové strany vydal prohlášení, v němž oficiálně podpořil Wałęsovou iniciativu a vyslovil se pro spojenectví se Solidaritou. Podobné stanovisko zaujali představitelé Demokratické strany. Wałęsa ujistil, že vláda řízená představitelem Solidarity bude akceptovat účast Polska ve Varšavské smlouvě a z toho vyplývající důsledky. Potvrdil také, že sám se nehodlá stát premiérem.

Prezident Jaruzelski se sešel s primasem Józefem Glępem. Mieczysław F. Rakowski na čtrnáctém plénu ÚV PSDS o situaci v zemi řekl, že Polsko vstoupilo „do období zjevného mocenského boje“.

17. srpna 1989

Wałęsa se sešel s vůdcem Sjedenocené lidové strany Malinowským a informoval ho o svých návrzích na obsazení funkce premiéra. Poté se oba vydali do mysliveckého zámečku ve varšavském parku Łazienki, kde společně s představitelem Demokratické strany Jerzym Józwiakem uzavřeli novou koalici. Všichni tři se pak sešli s prezidentem Jaruzelským, aby ho o tom oficiálně zpravili a aby oznámili kandidaturu Tadeusze Mazowieckého na post předsedy vlády.

18. srpna 1989

Mazowiecki hovořil s prezidentem Jaruzelským, primasem Glępem a s vůdci PSDS, Sjedenocené lidové strany a Demokratické strany.

19. srpna 1989

Prezident Jaruzelski pověřil sestavením vlády Tadeusze Mazowieckého.

Vedení rumunské komunistické strany poslalo Ústřednímu výboru PSDS dopis, ve kterém oznámilo svou připravenost přijít na internacionální pomoc. Vůdcové ostatních zemí sovětského tábora iniciativu Nicolae Ceaușeska ignorovali.

Vláda USA vydala prohlášení, že Polsko nemůže počítat s okamžitým zvýšením ekonomické pomoci, přestože sestavením nové vlády byl pověřen zástupce Solidarity.

20. srpna 1989

Tiskový mluvčí Celostátního výkonného výboru Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“ v rozhovoru pro americkou televizi řekl, že sovětská intervence Polsku nehrozí, nebude-li aktuální situace destabilizována.

21. srpna 1989

Mazowiecki oznámil, že byl odmítnut požadavek PSDS, aby byl ještě před tím, než ho Sejm potvrdí ve funkci premiéra, vymezen počet rezortů, které bude tato strana spravovat ve vládě. Zároveň však dodal, že představitelé PSDS dostanou kromě ministerstva národní obrany a vnitra ještě další ministerstva.

Na několika místech v Československu se konaly demonstrace k 21. výročí intervence vojsk Varšavské smlouvy. Na Václavském náměstí se mimo jiné skandovalo „Ať žije Polsko“.

23. srpna 1989

Sovětský deník *Moskovskije novosti* uveřejnil rozhovor s Wałęsou.

24. srpna 1989

Sejm potvrdil Mazowieckého ve funkci předsedy vlády. Pro hlasovalo 378 poslanců ze všech klubů. Proti byli čtyři a 41 se zdrželo hlasování. Mluvčí sovětského ministerstva zahraničních věcí prohlásil, že SSSR uznává Mazowieckého za svého partnera.

V rozhovoru pro sovětský deník *Izvestije* Mazowiecki ujistil, že „Polsko věrně splní spojenecké závazky vyplývající z jeho příslušnosti k Varšavské smlouvě“.

25. srpna 1989

Při setkání se skupinou amerických senátorů Mazowiecki apeloval na rychlou hospodářskou pomoc Polsku.

26. srpna 1989

Mazowiecki se sešel s náčelníkem KGB Vladimírem Krjučkovem.

27. srpna 1989

Vedení PSDS vyzvalo své členy pracující ve státní administrativě a ve veřejných službách k loajalitě vůči premiérovi Mazowieckému.

4. září 1989

Tajemník ÚV PSDS řekl, že jeho strana očekává v Mazowieckého vládě šest křesel.

5.–8. září 1989

Wałęsa navštívil Spolkovou republiku Německo. Byl přijat kancléřem Helmutem Kohlem a dalšími členy německé vlády.

11. září 1989

Maďarské úřady otevřely pro utečence z NDR hranice s Rakouskem. V NDR vzniklo opoziční seskupení Nové fórum. Po něm pak začaly vznikat další nezávislé organizace a politické strany.

12. září 1989

Sejm potvrdil složení vlády, které předložil Tadeusz Mazowiecki. Z čtyřiačtyřicetileté rady ministrů obsadila dvanáct míst Solidarita, čtyři Sjednocená lidová strana, čtyři PSDS, tři Demokratická strana, jeden člen vlády byl nezávislý. Pro vládu hlasovalo 402 poslanců, třináct se hlasování zdrželo. Proti nehlasoval nikdo.

Vysvětlivky

Bojující Solidarita – *Solidarność Walcząca*, tajná organizace vzniklá za výjimečného stavu. Vydávala několik časopisů, organizovala demonstrace a ve Vratislavi a v Poznani vysílala rozhlasové pořady.

Demokratická strana – *Stronnictwo Demokratyczne*, politická strana založená v dubnu 1939. Za okupace spjatá s exilovou vládou v Londýně, v srpnu 1944 se v ní k moci dostali lidé, kteří uzavřeli spojenectví s prosovětským Polským výborem národního osvobození. Po dobu komunistické vlády satelitní strana PSDS.

Klub katolické inteligence – *Klub Inteligencji Katolickiej*. Tyto kluby vznikaly v polovině padesátých let, například varšavský v říjnu 1956. Povoleno jich bylo jen pět ve velkých městech – ve Varšavě, v Krakově, Vratislavi, Poznani a Toruni. V době legálního působení Solidarity vzniklo dalších několik desítek klubů, z nichž některé přetrvaly až do pádu komunismu.

Konfederace nezávislého Polska – *Konfederacja Polski Niepodległej* (KPN), opoziční sdružení, které vzniklo 1. září 1979. Třiačtyřicátého září 1980 bylo zahájeno trestní stíhání a 15. června 1981 byl ve Varšavě zahájen několik měsíců trvající proces proti čtyřem představitelům KPN: Leszek Moczulski byl odsouzen na sedm let, Romuald Szeremetiew a Tadeusz Stański na pět let, Tadeusz Jędrzejak dostal podmínku. Konfederace však existovala dál.

Křesťansko-sociální unie – *Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne* (ChSS), seskupení založené v říjnu 1957. Unie v době komunismu náležela do Národní fronty a měla poslance v Sejmu. V roce 1970 měla 700 členů, v roce 1983 se jejich počet přiblížil deseti tisícům.

Mezipodnikový stávkový výbor – *Międzizakładowy Komitet Strajkowy* (MKS), vznikl v noci ze 16. na 17. srpna v Gdaňských loděnicích. Reprezentativní orgán stávkujících dělníků, který 31. srpna 1980 vyjednal a podepsal dohodu s vládní komisí.

Nezávislý samosprávný odborový svaz Solidarita – *Niezależny Samorządny Związek zawodowy Solidarność*. Vznik Solidarity připravily stávky a dělnické vzpoury v letech 1970 a 1976 i nezávislé aktivity, které na ně navazovaly. Rozhodnutí o vzniku padlo 17. září v Gdaňsku, předsedou se stal Lech Wałęsa. Existenci Solidarity měl ukončit výjimečný stav, který nastolil generál Wojciech Jaruzelski a který trval od 13. prosince 1981 do 22. července 1983. Snaha však nebyla úspěšná – Solidarita změnila formy působení a stala se decentralizovaným a mocensky nekontrolovatelným rozšířeným společenským hnutím, jehož činnost měla mnoho podob.

Nezávislé studentské sdružení – *Niezależne Zrzeszenie Studentów* (NZS), vznikalo v září a v říjnu 1980. Za výjimečného stavu byla jeho činnost pozastavena a 3. ledna 1982 bylo úředně rozpuštěno, tajně však existovalo dál.

Celopolská dohoda odborových svazů – *Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych* (OPZZ), federace oficiálních odborových svazů.

Pax – katolické sdružení tolerované komunistickými úřady, které s nimi do různé míry spolupracovalo. V roce 1970 mělo 10 000 členů, později o něco víc.

Polská lidová strana – *Polske Stronnictwo Ludowe* (PSL), vzniklo 22. srpna 1945 v návaznosti na *Stronnictwo Ludowe „Roch“*, působící v podzemí. Jeho předsedou byl Stanisław Mikołajczyk, který v říjnu 1947 odešel z Polska do exilu. Strana byla v listopadu 1949 sloučena s Lidovou stranou (*Stronnictwo Ludowe*), takže vznikla Sjednocená lidová strana, ale PSL dál existovalo v exilu.

Polská sjednocená dělnická strana – *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* (PZPR, česká zkratka je PSDS), polská komunistická strana s marxisticko-leninskou ideologií. Vznikla 15. prosince 1948 sloučením Polské dělnické strany (*Polska Partia Robotnicza*, PPR) a Polské socialistické strany (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS).

Polská strana nezávislosti – *Polskie Porozumienie Niepodległościowe*. Seskupení, které od roku 1976 bez uvedení jmen autorů vydávalo dokumenty o společenských a politických tématech. Po vzniku Solidarity veřejně nevystupovalo.

Polský katolicko-sociální svaz – *Polski Związek Katolicko-Społeczny* (PZKS), organizace oficiálně založená 12. prosince 1981. Za výjimečného stavu byla jeho činnost pozastavena, poté znovu povolena. Pokus o dílem provládní a dílem autentickou katolickou instituci.

Vlastenecké hnutí národní spásy – *Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego* (PRON), provládní organizace vytvořená za výjimečného stavu, koncem roku 1982.

Res Publica – neoficiální (tj. necenzurovaný a nepovolený) čtvrtletník z let 1979–1981. Vyšlo osm čísel, která na Západě přetisklo nakladatelství Aneks.

Sjednocená lidová strana – *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe* (ZSL). Vznikla v listopadu 1949 spojením Lidové strany (*Stronnictwo Ludowe*, SL) a Polské lidové strany (*Polske Stronnictwo Ludowe*, PSL). Satelitní strana PSDS.

Svoboda a mír – *Wolność i Pokój* (WiP). Poměrně radikální organizace, která vznikla koncem osmdesátých let především v Krakově. Jejími členy byli převážně mladí lidé (jedním z důležitých aspektů činnosti WiP byla podpora odpíračů vojenské služby).

Trybuna ludu – deník, oficiální tiskový orgán PSDS.

Tygodnik Solidarność – ústřední tiskový orgán Nezávislého samosprávného odborového svazu „Solidarita“, vycházel od 31. března do 11. prosince 1981 v půlmilionovém nákladu.

ZOMO – *Zmotorizowane Oddziały Milicji Obywatelskiej*. Motorizované oddíly občanské milice, zásahové jednotky, které byly určeny k potlačování protivládních demonstrací.

Materiály

Politický tranzit v Maďarsku 1987–1990

Chronologie událostí¹

Tibor Beck

leden 1987

Po demokratických volbách, v nichž byly do vedení Svazu maďarských spisovatelů zvoleny některé opoziční literární osobnosti, vyjádřilo šestadvacet autorů věrnost komunistické straně a pro názorovou neshodu s novým vedením ze Svazu spisovatelů vystoupilo.

17. února 1987

Představitelé Maďarské národní banky podepsali s bankovním konsorciem amerických, japonských a západoněmeckých peněžních ústavů dohodu o přijetí úvěru 200 milionů dolarů.

5. března 1987

Poprvé bylo zahájeno řízení na základě zákona o konkurzu vůči význačnější firmě – Veszprémskému státnímu stavebnímu podniku.

6. března 1987

Papež Jan Pavel II. jmenoval László Paskaie ostříhomským arcibiskupem.

11. března 1987

V průběhu pololetí Maďarská národní banka již podruhé devalvovala forint vůči konvertibilním měnám, tentokrát o osm procent.

¹ Chronologie Politický tranzit v Maďarsku 1987-1990 byla připravena v budapeštském Ústavu revoluce 1956 pro mezinárodní konferenci *Political Transition in Hungary 1989–1990*, jež se konala v Budapešti v červnu 1999. V anglickém znění byla otištěna ve stejnojmenném konferenčním sborníku materiálů a dokumentů. Pro zveřejnění poskytl Ústav revoluce 1956 *Soudobým dějinám* rukopis chronologie v maďarštině, za což srdečně děkujeme. Z maďarštiny přeložil Karol Ujházy.

15. března 1987

V projevu na celostátních oslavách revoluce roku 1848 Imre Pozsgay, generální tajemník Vlastenecké lidové fronty (obdobá čs. Národní fronty), nadhodil možnost politicko-institucionálních reforem. Nezávislá vzpomínková setkání v Budapešti proběhla bez úředních zásahů.

12. dubna 1987

Maďarská vláda vyhlásila centrálně řízené zvyšování cen.

28.–30. dubna 1987

Ústřední výbor Maďarské socialistické dělnické strany (MSDS) jednal o základních prvcích nové organizace podnikové sféry a daňového systému a o reformě důchodového systému. Třicátého dubna bylo vydáno komuniké o potřebnosti transformace daňového systému a úpravě systému důchodového.

15. května 1987

V Budíně byl odhalen pomník švédskému diplomatovi Raoulu Wallenbergovi, který se za války zasloužil o záchranu části maďarských Židů.

26. května 1987

U příležitosti 75. narozenin Jánose Kádára se konalo slavnostní zasedání Národního shromáždění.

1. června 1987

János Kádár přijal prezidenta amerického podniku Occidental Petroleum Armanda Hammera.

5. června 1987

Tajemníci Rumunské komunistické strany Emil Bobu a Ion Stoian jednali v Budapešti o vzájemných vztazích v souvislosti s postavením rumunských Maďarů. Maďarská strana uplatnila stanovisko, že řešení jejich situace je sice vnitřní záležitostí Rumunska, ale že existují i mezinárodní a maďarské souvislosti tohoto problému.

10. června 1987

Ve zvláštním čísle samizdatového týdeníku *Beszélő* 7² byla zveřejněna studie Společenská smlouva, vypracovaná již v roce 1982, která vyjadřovala představy maďarské demokratické opozice o reformě společnosti. Vycházejíc z konstatování, že smlouva mezi režimem a společností vypršela, považovala za klíčovou otázku dialog režimu se společností na základě nové společenské smlouvy, jejíž zásady formulovala.

14. června 1987

Poprvé po třiceti letech se konalo maďarsko-čínské setkání na nejvyšší úrovni v Budapešti.

2 Časopis vycházel od roku 1981. Jeho redaktorem byla významná osobnost opozice János Kis.

25.–26. června 1987

Národní shromáždění na uzavřeném zasedání přijalo návrhy ÚV MSDS a celostátní rady Vlastenecké lidové fronty na personální změny. Ministr financí oznámil, že schodek státního rozpočtu za rok 1986 byl oproti očekávání dvojnásobný.

1. července 1987

Byly zavedeny „veřejně prospěšné práce“, na nichž místní národní výbory mohly zaměstnat lidi bez práce. Činnost zahájil Daňový a finanční dozorcí úřad (APEH).

2. července 1987

Na zasedání ÚV MSDS bylo otevřeně přiznáno fiasko dosavadní hospodářské politiky a byl přijat nový rozvojový program.

19. července 1987

Spisovatel István Csurka v dopise adresovaném Miklósovi Vásárhelyimu, bývalému spolupracovníku Imre Nagye v roce 1956, odvolal „jménem lidu“ připravované druhé monorské setkání.³ Pisatel uvedl jako důvod tohoto kroku, že studie Společenská smlouva, která byla zveřejněna v časopise *Beszélő*, nehájila národní zájmy.

22. července 1987

Maďarská národní banka uzavřela dohodu s vedoucími devětatřiceti západních peněžních ústavů o poskytnutí úvěru ve výši 400 milionů dolarů.

13. srpna 1987

Vláda schválila zavedení osobní daně z příjmu a všeobecné daně z obratu (daň z přidané hodnoty).

31. srpna 1987

Zástupci Maďarské národní banky podepsali se Světovou bankou smlouvu o úvěru ve výši 150 milionů dolarů na restrukturalizaci průmyslu.

8. září 1987

Maďarsko podepsalo dohody o vzájemné ochraně investic s Belgií, Nizozemskem, Francií, Velkou Británií, SRN, Itálií a Švédskem.

9. září 1987

Předseda vlády Károly Grósz jednal s hospodářskými představiteli Japonska, které přijal také generální tajemník ÚV MSDS.

27. září 1987

Na „přátelském“ setkání asi sto padesáti opozičních intelektuálů v Lakiteleku, kterého se v otevřené diskusi o vážných problémech státu zúčastnil Imre Pozsgay, byl oznámen vznik hnutí Maďarské demokratické fórum (*Magyar Demokrata Fórum* – MDF).

3 První monorské setkání (u městečka Monor) se konalo v červnu 1985. Tajně se zde setkali představitelé různých opozičních skupin a reformisté z oficiálních struktur. Tématem byly rostoucí společenské problémy a situace národnostních menšin (zejména perzekuce maďarské menšiny v Rumunsku).

říjen 1987

V samizdatu vyšlo fotoalbum padlých v revoluci šestapadesátého roku *Naši mrtví a Prehistorie revoluce, její vývoj a doznívání: Studie a chronologie*.

7. října 1987

Při návštěvě předsedy vlády Károly Grósze v SRN bylo dohodnuto, že Deutsche Bank s převzetím záruky německou vládou poskytne Maďarské národní bance úvěr ve výši jedné miliardy marek.

13. října 1987

János Kádár odcestoval do Číny a setkal se s Teng Siao-pchingem, předsedou poradního výboru Ústředního výboru Komunistické strany Číny.

23. října 1987

Na menší demonstraci v Budapešti při výročí revoluce roku 1956 prohlásili její účastníci věčné světlo za Batthányiho (1848) také za věčné světlo na památku Imre Nagye.

30. října 1987

Stranická a vládní delegace odcestovala do Sovětského svazu. János Kádár obdržel Řád říjnové revoluce a promluvil na slavnostním zasedání k 70. výročí revoluce. Setkal se také s Michaiilem Gorbačovem.

9. listopadu 1987

Forint devalvoval vůči konvertibilním měnám o pět procent.

15. listopadu 1987

János Kádár jednal v Belgii s politickými a hospodářskými představiteli a setkal se také se zástupci Evropského společenství.

27. listopadu 1987

Prezidiální rada⁴ schválila návrh, podle kterého od 1. ledna 1988 mohli maďarští státní příslušníci s cestovním pasem cestovat do všech států světa bez omezení.

8. prosince 1987

Zasedání ÚV MSDS se zabývalo situací v národním hospodářství a vydalo optimistickou zprávu o plnění plánu.

15. prosince 1987

Byl vytvořen Maďarský burzovní fond.

16.–17. prosince 1987

Národní shromáždění rozhodlo o reorganizaci ministerstev a o změnách v čele ministerstev obchodu, ochrany životního prostředí a vodního hospodářství, sociálních věcí a zdravotnictví.

4 Obdoba tzv. kolektivního prezidenta podle sovětského modelu.

23. prosince 1987

Byl publikován zákon č. 25/1987 o cestování do zahraničí a o cestovním pasu s platností do všech zemí světa.

25. prosince 1987

Maďarská televize poprvé přenášela půlnoční vánoční mši z budapeštského chrámu sv. Matyáše.

30. prosince 1987

Prezidiální rada novelizovala nařízení o soukromém obchodu a o obchodních společnostech. Od 1. ledna 1988 mohly vytvářet společnosti s ručením omezeným společně s právními subjekty také soukromé osoby.

1. ledna 1988

Účinnosti nabyly zákony o všeobecné dani z přidané hodnoty, o osobní dani z příjmu, a o cestovních pasech. Zvýšily se spotřebitelské ceny; podle úředních propočtů se ceny zboží a služeb zvýšily o 53 procent.

V Budapešti podepsalo několik set intelektuálů prohlášení odsuzující Ceaușeskův režim.

19. ledna 1988

V mezinárodním obchodním centru v ulici Váci v Budapešti se poprvé konal burzovní den.

28. ledna 1988

Na území Maďarska bylo zahájeno vojenské cvičení „Přátelství 88“ za účasti západních pozorovatelů.

29. ledna 1988

Byla vytvořena Komise pro uprchlíky, určená k praktické pomoci Maďarům v zahraničí i občanům jiných národností, kteří se uchýlili z důvodů politických, náboženských nebo svědomí do Maďarska.

30. ledna 1988

Konala se veřejná schůze opozičního seskupení Maďarské demokratické fórum v divadle Jurta, jemuž se říkalo „malý parlament“.

1. února 1988

Před rumunským velvyslanectvím v Budapešti se konala demonstrace proti Ceaușeskově politice.

2. února 1988

V Budapešti se utvořila komise pro organizování zaměstnanosti, jež měla pomáhat při hledání zaměstnání lidem, kteří přišli o práci.

8. února 1988

Dunajský kruh (*Duna Kör*) uspořádal procházku po budapeštském Bemově náměstí na protest proti vodnímu dílu Gabčíkovo-Nagymaros.

20. února 1988
Byl založen Celostátní svaz podnikatelů.
23. února 1988
V Budapešti jednal sovětský ministr zahraničních věcí Andrej Gromyko.
25. února 1988
Vláda zřídila mezirezortní komisi pro pomoc rumunským občanům, kteří přicházeli do Maďarska.
4. března 1988
V Budapešti se konala Mezinárodní burzovní konference.
10. března 1988
Mluvčí vlády oznámil, že vláda nebere na vědomí Maďarské demokratické fórum.
15. března 1988
Při příležitosti 140. výročí revoluce v roce 1848 demonstrovalo v budapeštských ulicích asi patnáct tisíc lidí. Několik účastníků bylo vzato do vazby.
17. března 1988
János Kádár se setkal s řediteli průmyslových podniků. V prohlášení vydaném po setkání prohlásil, že v Maďarsku není žádná krize.
23. března 1988
Na zasedání ÚV MSDS byl projednán návrh rezoluce o uplatňování vedoucí úlohy strany a dalším vývoji politického systému. Na 20. května byla svolána celostátní konference MSDS.
30. března 1988
Třicet sedm posluchačů a absolventů vysokých škol založilo Svaz mladých demokratů (*Fital Demokraták Szövetsége – Fidesz*).
1. dubna 1988
János Kádár poskytl týdeníku *Magyarország* interview, v němž hodnotil události z roku 1956 a svou osobní účast v něm a uvedl, že „Imre Nagy nebyl od počátku kontrarevolucionář“. Interview přetiskl také sovětský časopis *Ogoňok*.
Svaz mladých demokratů (Fidesz) uspořádal mezinárodní tiskovou konferenci, na kterou byli pozváni také zástupci maďarského tisku, dostavili se však pouze redaktoři *HVG* (týdeník Světové hospodářství), *Magyar Ifjúság* (Maďarská mládež), *Célok* (Cíle), *Uj Ember* (Nový člověk) a několika univerzitních časopisů.
8. dubna 1988
MSDS vyloučila ze strany populární autory reformních programů (Obrot a reforma, Reforma a demokracie) Mihály Bihariho, profesora fakulty státu a práva Univerzity Eotvöse Lóránta (ELTE), Zoltána Bíró, vedoucího pracovníka Széchenyiho knihovny, Zoltána Király, redakčního reportéra oblastního studia Maďarské televize v Segedíně, a László Lengyela, vedoucího vědeckého pracovníka Ústavu pro výzkum financí (*Pénzügykutató Rt.*). Proti tomuto rozhodnutí protestovalo mnoho organizací MSDS. Vzápětí ze strany vystoupilo na čtyřicet tisíc členů.

22. dubna 1988

Rakouský parlament schválil zákon o celních výhodách pro maďarské zboží.

23.–24. dubna 1988

Na Chemické univerzitě ve Veszprému zasedal vysokoškolský parlament. Usnesl se, že i na univerzitách se mohou vytvářet mládežnické organizace vykonávající politickou činnost.

Mc Donald's otevřel samoobslužnou jídelnu v centru Budapešti.

1. května 1988

Vznikla Síť svobodných iniciativ (*Szabad Közdeményezések Hálózata* – SZKH) jako otevřená platforma spolupráce při vytváření nového Maďarska. Měla napomáhat komunikaci mezi všemi opozičními skupinami, věnovat pozornost osudu Maďarů doma i v zahraničí a podobně.

14. května 1988

Po více než čtyřměsíční přípravné práci se vytvořil v Metro-Klubu Demokratický odborový svaz vědeckých pracovníků (*TDDSZ*).

Svaz mladých demokratů (*Fidesz*) uspořádal veřejné shromáždění v divadle Jurta a schválil předběžné stanoviny organizace.

20.–22. května 1988

Celostátní konference MSDS odvolala z politického byra zastávce konzervativního křídla (z třinácti členů nebylo osm znovu zvoleno). Novým generálním tajemníkem byl zvolen Károly Grósz. János Kádár byl odsunut do formální funkce předsedy strany. Jednu třetinu ÚV nahradili noví členové.

27. května 1988

Před rakouským velvyslanectvím v Budapešti se konala demonstrace proti stavebním pracím na maďarském stupni soustavy vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros.

1. června 1988

Maďarská národní banka se dohodla na získání úvěru ve výši 200 milionů dolarů od mezinárodní skupiny jednatřiceti bank.

2. června 1988

Maďarsko obdrželo od Světové banky úvěr 70 milionů dolarů na rozvoj potravinářského průmyslu.

5. června 1988

Miklós Vásárhelyi, bývalý poradce Imre Nagye a jeho tiskový mluvčí, založil spolu s dalšími „šestapadesátníky“ Výbor pro historickou spravedlnost a uveřejnil výzvu Skupiny umělců Inconnu a Síť svobodných iniciativ k důstojnému pohřbení osob popravených pro účast v revoluci v roce 1956, k postavení společného národního památníku a zrušení trestních postihů za události roku 1956.

8. června 1988

Svaz maďarských architektů jako první instituce vydal protestní výzvu proti plánu na zrušení maďarských vesnic v Rumunsku (v průběhu měsíce vyjádřily svůj protest nejrůznější organizace, například Rada odborových svazů (SZOT), Svaz komunistické mládeže, Maďarská akademie věd, Celostátní mírová rada a představitelé maďarských církví).

12. června 1988

Sít svobodných iniciativ uspořádala svou první celostátní konferenci v divadle Jurta.

15. června 1988

Kongres USA uspořádal vzpomínkové zasedání u příležitosti 30. výročí smrti Imre Nagye.

16. června 1988

K 30. výročí popravky Imre Nagye a jeho druhů uspořádaly nezávislé skupiny vzpomínkové akce na více místech v Budapešti. Zatímco vzpomínku na hřbitově za účasti několika set občanů policie nerušila, zasáhla v budapeštských ulicích, když se účastníci vzpomínkové demonstrace ubírali od uzavřeného náměstí Hrdinů k večernému světlu Batthányi – Imre Nagy, k němuž se pokusili položit květiny. Policie za použití gumových obušků a plynových sprejů začala dav rozdělovat a posléze i zatýkat. Poté se demonstranti, skandující jméno Imre Nagye, vydali na Verösmartyho náměstí, kde policie dav rozehnala násilím.

Ve františkánském kostele se zúčastnilo přibližně tři sta lidí večerní smuteční mše.

Na 44. parcele hřbitova Père Lachaise v Paříži byl odhalen symbolický náhrobek pro Imre Nagye, Gézu Losonczyho, Pála Malétera, Józsefa Szilágyiho, Miklóse Gimese a všechny popravené za revoluce.

18. června 1988

Spisovatel Árpád Göncz (MDF) zaslal v souvislosti s událostmi 16. června dopis předsedovi vlády Károly Grószovi. Připomněl v něm Grószovi jeho lidskou a historickou odpovědnost a žádal ho, aby se nejenom slovy, ale i činy distancoval od dřívějších metod.

21. června 1988

Zasedání Sítě nezávislých iniciativ zvolilo Sándora Nagye hlavním tajemníkem organizace.

23. června 1988

Maďarská národní banka se dohodla se západoněmeckou bankovní skupinou na vydání obligací v hodnotě 200 milionů marek.

24. června 1988

Mše celebrowané papežem Janem Pavlem II. na letišti v rakouském Trausdorfu se zúčastnilo šedesát tisíc maďarských poutníků.

27. června 1988

Na náměstí Hrdinů v Budapešti demonstrovalo sedmdesát až osmdesát tisíc lidí proti demolicím rumunských vesnic s maďarským obyvatelstvem.

28. června 1988

Jako odpověď na maďarské protesty proti „organizaci osídlení“ uzavřelo Rumunsko hlavní maďarský konzulát v Kluži.

30. června 1988

V Bruselu byla schválena dohoda o obchodní a hospodářské spolupráci mezi Evropským společenstvím a Maďarskem.

1. července 1988

Na konci letního zasedání Národního shromáždění byla ustavena komise pro přípravu nové ústavy. Národní shromáždění rovněž vydalo stanovisko odsuzující demolicе rumunských vesnic.

Maďarsko a Světová banka podepsaly úvěrovou smlouvu na 200 milionů dolarů určených na změnu odvětvové struktury průmyslu a 50 milionů dolarů na plán technologického rozvoje. Pro zúžení specifického „úvěrování členských států RVHP“ vláda zrušila zvláštní státní dotace pro export takzvaných kontingentovaných produktů strategického významu do socialistických států.

Novelizací příslušného zákona Rakousko umožnilo Maďarsku podílet se na rakouských celních preferencích.

Byl založen Maďarský ústav pro výzkum veřejného mínění.

4. července 1988

Imre Pozsgay byl jmenován státním ministrem. Novým generálním tajemníkem Vlastenecké lidové fronty se namísto něj stal István Huszár (MSDS).

11. července 1988

Před svou návštěvou USA poskytl předseda vlády Károly Grósz americkému týdeníku *Newsweek* interview, v němž prohlásil, že „demonstrace ze 16. června podněcovala k fašistické propagandě, k šovinismu, k irredentě“ a že v roce 1956 „se objevovaly znaky občanské války, na prahu stála vojenská intervence Západu. Vojenská akce Sovětského svazu všemu tomu zabránila.“ Prohlásil, že bylo správné postavit Imre Nagy před soud, protože „ani předseda vlády nemůže porušit zákon a ústavu“.

13.–14. července 1988

ÚV MSDS přijalo radikálnější program ekonomické reformy, orientující se na postupnou aplikaci tržních nástrojů (liberalizaci dovozu, devalvací forintu, přestavbu cenového a mzdového systému s eventuální nezaměstnaností). Ústřední výbor označil za neopodstatněné, aby právo na shromažďování a sdružování bylo upraveno zákonem. Rozhlas a televize poprvé vysílaly přenos ze zasedání.

18. července 1988

Forint devalvoval o šest procent.

19.–30. července 1988

Předseda vlády Károly Grósz navštívil USA, kde jednal s ministrem zahraničních věcí Georgem Schulzem, s představiteli Světové banky a Mezinárodního měnového fondu a s chicagskými podnikatelskými kruhy. Považoval přitom za možné, aby zahraniční firmy zakládaly v Maďarsku podniky i se stoprocentním vlastnickým právem. Při své okružní cestě po Spojených státech se setkal s více než stovkou maďarských emigrantů, kteří uprchli z vlasti většinou v roce 1956. Svým prohlášením, že Imre Nagye a jeho druhy vláda nebude rehabilitovat, ale „pokud rodina chce, může je v rámci přiměřených podmínek uložit ke konečnému odpočinku“, vzbudil velké pobouření. 27. července přijal Grósz Ronald Reagan, který označil za povzbuzující, že v Maďarsku rozpoznali, že bez politických změn nemohou ekonomické reformy vést k výsledku.

30. července 1988

V poselství adresovaném maďarskému lidu americký prezident Ronald Reagan zdůraznil, že se zcela jistě otevírá možnost k rozvoji oboustranných vztahů.

4. srpna 1988

Státní tajemník ministerstva spravedlnosti Gyula Borics prohlásil, že budou prošetřeny právní normy, které vedly k diskriminaci osob odsouzených za činnost v roce 1956. Károly Grósz sdělil, že z „humanitárních ohledů“ mohou být maďarští občané popravení v roce 1956 normálně pohřbeni.

6. srpna 1988

V první polovině roku 1988 se v Maďarsku zvýšily spotřebitelské ceny průměrně o 16,5 %, přičemž ceny potravin, energie a oděvů stouply za jeden rok o 20 %. Podle zprávy Ústředního statistického úřadu inflace dosáhla 80 % oproti roku 1980.

10. srpna 1988

Byl zveřejněn důvěrně obhospodařovaný rozpočet Svazu pionýrů a Svazu komunistické mládeže. Z téměř 1,5 miliardy forintů, které měly tyto dvě organizace v roce 1987 k dispozici, pocházelo 61 % ze státních zdrojů.

11. srpna 1988

Pro výstavbu nagymaroského stupně vodního díla byl převeden Dunaj do provizorního koryta.

13. srpna 1988

Bývalý ministerský předseda András Hegedüs, vyloučený z MSDS, v interview pro týdeník *Képes 7* prohlásil: „Podle mne byl rok 1956 národním povstáním, které nedělali revolucionáři, ale bezejmenné masy ve jménu národního odporu. Z tohoto odporu se vyvinulo národní povstání.“

V rámci oslav u příležitosti 950. výročí úmrtí zakladatele státu sv. Štěpána byly na jeden den přeneseny světcovy ostatky (Svatá pravice) do katedrály Nanebevzetí Panny Marie v Székesfehérváru (Stoličný Bělehrad). Mši pro více než deset tisíc poutníků celebroidal kardinál László Puskai.

20. srpna 1988

Na shromáždění více než desetitisícového davu před budapeštskou bazilikou u příležitosti 950. výročí smrti zakladatele státu kardinál Puskai oznámil, že Prezidiální rada a vláda pozvaly do Maďarska papeže.

23.–24. srpna 1988

Před rumunským velvyslanectvím v Budapešti se konala stávková akce na protest proti demolicím rumunských vesnic.

Horníci dolu István v Mecseku stávkovali kvůli nejistotě s vyplácením věrnostního příplatku. Byla to první stávka v Maďarsku od roku 1956.

25.–31. srpna 1988

Rada společensko-politických a vlastivědných klubů a Odborné kolegium Istvána Bibó, László Rajka a Istvána Széchényiho uspořádaly v Balatonszárszó setkání s názvem Szárszó '88, kterého se zúčastnilo na třicet nezávislých iniciativ.

28. srpna 1988

Károly Grósz se setkal s Nicolaem Ceaușeskem v Oradei. Jejich jednání o postavení maďarské menšiny v Rumunsku skončilo bez podstatných výsledků.

1. září 1988

Mluvčí sovětského ministerstva zahraničí prohlásil, že SSSR je spokojen se setkáním v Oradei, protože maďarské a rumunské vedení udělalo první krok k věcnému řešení sporu.

2. září 1988

Začala mezinárodní konference ochránců přírody o dunajských přehradách, kterou zorganizovaly Dunajský kruh (*Duna Kör*), World Life Fund for Nature a International Rivers Network. Účastníci dokumentovali škodlivé účinky velkých vodních elektráren a naléhali na bezodkladné zastavení prací na díle Gabčíkovo-Nagymaros.

3. září 1988

Maďarské demokratické fórum se přeměnilo v intelektuálně-politické hnutí, nezávislou společenskou organizaci, a v Lakiteleku vydalo svou zakládací listinu.

4. září 1988

Tajemník ÚV MSDS János Berecz oznámil, že strana navázala kontakt s MDF.

6. září 1988

Na budapeštském Népstadionu uspořádala Amnesty International koncert u příležitosti čtyřicátého výročí přijetí Všeobecné deklarace lidských práv.

8. září 1988

Na konferenci v Miláně k výročí Všeobecné deklarace lidských práv ministr zahraničních věcí László Kovács oznámil, že se Maďarsko chce připojit k protokolu OSN o Úmluvě o občanském a politickém smíru.

Maďarská národní banka vydala v SRN nové obligace za 200 milionů marek.

12. září 1988

V Budapešti se přibližně dvacet tisíc lidí zúčastnilo demonstrace proti výstavbě vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros.

Tajemník ÚV MSDS Miklós Németh prohlásil, že klíčovým bodem maďarského ekonomického programu je reforma vlastnických vztahů, jejíž podstatou je vytvoření účinných forem společenského vlastnictví a zrovnoprávnění soukromého a osobního majetku.

13. září 1988

V dopise adresovaném OSN předseda vlády Károly Grósz navrhl, aby byla mezinárodní smlouvou zajištěna také práva na ochranu národnostních menšin a zachování národních kultur, protože Všeobecná deklarace lidských práv tato práva zvláště nezajišťuje.

15. září 1988

Nová březnová fronta (*Új márciusi front – ÚMF*) vydala výzvu ke společenské obnově. (Na jaře 1988 založená ÚMF (Mihály Bihári, Rezső Nyers, Zoltán Király, Szilard Újhelyi, Miklós Vásárhelyi), hlásící se k levicovým vlasteneckým idejím lidové Březnové fronty z roku 1938, v prohlášení vyzvala k nutným reformám politického systému a k přehodnocení role MSDS v něm.)

16. září 1988

Bývalí vězni pracovního tábora Recsk v Hortóbanyi založili Recskovský svaz (*Recski Szövetség*) jako organizaci na ochranu svých zájmů.

V celostátní Széchenyiho knihovně byl zrušen zákaz půjčování více než pěti tisíc děl prohlášených za podvratnou literaturu a veřejnosti nepřístupných.

17. září 1988

V Dunakangar demonstrovalo několik set žen proti výstavbě vodního díla v Nagymarosi.

22. září 1988

Vláda zřídila Národní radu pro koordinaci zájmů (*Országos Érdekegyeztető Tanács*).

V Bukurešti jednal tajemník ÚV MSDS Mátyás Szűrös. Z dvou denní výměny názorů vyplynulo, že názor rumunské strany na uprchlíky a znovuotevření konzulátů se nezměnil.

26. září 1988

V Bruselu byla uzavřena dohoda o obchodní a ekonomické spolupráci mezi zeměmi Evropského společenství a Maďarskem (jako první ze socialistických zemí), která vymezila desetiletý harmonogram postupného rušení restriktivních kvót uplatňovaných vůči Maďarsku.

27. září 1988

Na zasedání poradního orgánu MSDS bylo oznámeno, že se v posledním roce – poprvé od roku 1957 – snížil stav počtu členů strany (o 73 tisíc osob).

28. září 1988

Studenti univerzity v Szegedu uspořádali výstražnou stávku za reformu vysokého školství.

30. září 1988

Prezidiální rada vydala nařízení s mocí zákona „o udělení milosti odsouzeným za trestné činy spáchané v době mezi 23. říjnem 1956 a 1. květnem 1957“. Amnestie se nevztahovala na ty, kteří byli odsouzeni za vlastizradu, špionáž a za obecně trestné činy.

Pracovní skupina Svazu mladých demokratů (Fidesz) vyzvala k vzpomínkovému shromáždění „Den mučedníků“ 6. října u věčného světla Batthányi – Imre Nagy na počest všech maďarských mučedníků za svobodu myšlení.

Výbor pro historickou spravedlnost navrhl otevřeným dopisem ministru spravedlnosti a poslancům Národního shromáždění vydat nařízení o zproštění viny odsouzených za rok 1956.

V Budapešti u Petöfiho sochy demonstrovaly přibližně tři tisíce posluchačů univerzit a vysokých škol proti vodnímu dílu Gabčíkovo-Nagymaros.

1.–2. října 1988

Konal se první kongres Svazu mladých demokratů (Fidesz).

5. října 1988

Národní shromáždění jednohlasně přijalo Zákon o společnostech, který umožňoval soukromým osobám vytvářet akciové společnosti nebo společnosti s ručením omezeným, a to nejvýš s pěti sty zaměstnanci.

6. října 1988

U věčného světla Batthányi – Imre Nagy se konalo vzpomínkové setkání.

7. října 1988

Přes rozsáhlé protesty schválilo Národní shromáždění pokračování výstavby vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros.

12. října 1988

Byl obnoven Maďarský svaz skautů.

14. října 1988

Národní rada pro koordinaci zájmů uspořádala své ustavující zasedání. Komunistický svaz mládeže, Celostátní svaz maloživnostníků (KIOSZ), Celostátní svaz maloobchodníků (KISOSZ) a Celostátní svaz podnikatelů (VOSZ) se cítily dotčeny, že byly ze spoluúčasti vynechány.

17. října 1988

Na základě stockholmské dohody o posílení důvěry byli na společném maďarsko-sovětském vojenském cvičení v Dunántúl poprvé přítomni vojenští pozorovatelé dvacíti kapitalistických států.

20. října 1988

Ministerstvo školství zrušilo výuku vědeckého socialismu na vysokých školách.

23. října 1988

Při příležitosti 32. výročí revoluce se přes obrovské policejní přípravy shromáždily na různých místech hlavního města menší skupiny demonstrantů. Opoziční organizace se protestním dopisem obrátily na předsedu vlády Károly Grósz. Výbor pro historickou spravedlnost uvedl v divadle Jurta dokumentární pořad o roce 1956.

24. října 1988

Maďarsko jako první ze zemí východního bloku umožnilo, aby Komise OSN pro lidská práva v případě potřeby prováděla šetření na území státu.

25. října 1988

Vyšlo oznámení, že v Maďarsku bude od 1. ledna 1989 zavedena podpora v nezaměstnanosti, protože vláda počítá v roce 1989 se 100–150 tisíci nezaměstnaných.

28. října 1988

Károly Grósz v interview pro deník *Magyar Hírlap* prohlásil o roce 1956, že šlo především o kontrarevoluci, a proto nelze dovolit připomínat si jeho památku, jako by to byl význačný den. Zároveň potvrdil, že se koncem listopadu vzdá postu předsedy vlády.

Více než šedesát tisíc pedagogů podepsalo petici, aby Národní shromáždění projednalo situaci ve školství.

29. října 1988

Na obranu svobody veřejného projevu a názorů byl založen Klub veřejnosti.

30. října 1988

V osmadvaceti městech sedmnácti států světa se konaly demonstrace za vypsání referenda v Maďarsku ve věci výstavby vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros. V Budapešti se konal protestní průvod se zapálenými pochodněmi.

31. října 1988

Ve Světový den ochrany životního prostředí proběhla v Budapešti několikatisícová bouřlivá demonstrace proti vodnímu dílu Gabčíkovo-Nagymaros. V Pécsi se konal pochodňový průvod.

2. listopadu 1988

Byla zveřejněna zakládací listina Maďarského demokratického fóra. Mezi jeho cíle patřilo „iniciovat a podporovat skutečnosti, jež věrně odpovídají hodnocení historie Maďarska po roce 1945, zejména období koaliční vlády a revoluce (národního povstání) v roce 1956“.

3. listopadu 1988

Károly Grósz navštívil Rakousko.

V Szombathely byla uvedena do provozu první moderní digitální telefonní centrála, kterou Maďarsko koupilo od Rakouska.

4. listopadu 1988

Na náměstí Republiky v Budapešti uspořádaly MSDS, Svaz komunistické mládeže a Dělnická stráž⁵ setkání na paměť obránců sídla strany a vytvoření dělnicko-rolnické vlády v roce 1956.

Vláda rozhodla, že během čtyř let sníží objem dotací podnikům ze 130 na 40 miliard forintů.

11. listopadu 1988

Byla založena Společnost Ference Münicha, která z konzervativně-marxistických pozic kritizovala politiku MSDS.

13. listopadu 1988

Síť nezávislých iniciativ se přeměnila ve Svaz svobodných demokratů (*Szabad Demokraták Szövetsége* – SZDSZ). Za své duchovní předky prohlásil Annu Kéthlyovou, Istvána Bibó, Imre Nagye a Ference Donátha.

15. listopadu 1988

Státní tajemník ministerstva zahraničních věcí Gyula Horn se zúčastnil valného shromáždění NATO, na něž byl poprvé pozván oficiální zástupce členské země Varšavské smlouvy.

18. listopadu 1988

V Budapešti oznámila své obnovení Nezávislá malorolnická strana (*Független Kisgazdapárt* – FKGP). Předsedou se stal Tivadar Pártay a tajemníkem Dezső Futó.

18.–19. listopadu 1988

Celostátní konference Svazu komunistické mládeže v Székesfehérváru se usnesla, že svaz chce pracovat jako mládežnická organizace MSDS ve strategickém svazku se stranou, ale bez přímého stranického řízení.

23. listopadu 1988

Po celé zemi se šířila vlna veřejných demonstrací na univerzitách a vysokých školách. Studenti na nich požadovali zlepšení finančních a materiálních podmínek vysokého školství, samosprávu a akademickou svobodu.

24.–26. listopadu 1988

Národní shromáždění zvolilo předsedou vlády Miklóse Németha. Károly Grósz zůstal generálním tajemníkem MSDS.

25. listopadu 1988

Stať Jánose Kádára Sedmdesátiletá strana maďarských komunistů vyšla souběžně v sovětském časopise *Komunist* a maďarském *Magyarország*. Kádár v ní napsal, že po 23. říjnu 1956 „složení účastníků nepokojů a jejich akce postupně nabývaly kontrarevolučního charakteru. Imre Nagy, který opomíjel všechny zákonné postupy, vládu, Prezidiální radu, rozhodl v úzkém kabinetu vzdát se lidovědemokratické revoluce.“

5 Obdoba Lidových milic v Československu.

27. listopadu 1988

Ustavila se Celostátní rada mládežnických organizací v Maďarsku (*Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa – MISZOT*), jež vystoupila s požadavkem dialogu mezi zástupci mládeže z různých hnutí. Chtěla reprezentovat stanoviska devětdvaceti členských organizací vůči státním, politickým a vládním orgánům.

29. listopadu 1988

Na stranickém aktivu v budapeštské Sportovní hale prohlásil Károly Grósz, že v Maďarsku probíhá třídní boj, a pokud se strana nedokáže „postavit proti opozičním, kontrarevolučním silám“, ve státě „zavládne anarchie, chaos a – aby nebyly iluze – bílý teror“. Zdůraznil, že je třeba udržet systém jedné strany, protože ten „se historicky vytvořil“.

Svůj vznik oznámily Nezávislá malorolnická strana, Národní rolnická strana (*Nemzeti Parasztpárt – NP*), Strana maďarských komunistů (*Magyar Kommunista Pártja – MKP*) a Sociálnědemokratická strana Maďarska (*Magyarországi Szocialdemokrata Párt – MSZDP*).

3.–4. prosince 1988

Odborné kolegium Istvana Széchényiho a Klub sociálních věd uspořádaly na Univerzitě ekonomických věd první legální a veřejnou vědeckou konferenci o revoluci v roce 1956.

8. prosince 1988

Ministr obrany Ferenc Kárpáti oznámil, že v roce 1989 bude maďarský vojenský rozpočet v reálné hodnotě o 17 % nižší oproti roku 1988.

14. prosince 1988

Maďarsko a Rakousko podaly přihlášku na společné pořádání Světové výstavy v roce 1995.

19. prosince 1988

Vytvořila se Demokratická liga nezávislých odborů (*Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája*).

20. prosince 1988

Na paměť revoluce v roce 1848 prohlásilo Národní shromáždění 15. března za den pracovního klidu.

21. prosince 1988

Národní shromáždění schválilo po dlouhé diskusi státní rozpočet na rok 1989. Oproti záměrům vlády (6 %) však nařídilo čtyřprocentní dodatkový výběr daně ze zisku. Náhradou za chybějících pět miliard forintů snížilo výdaje na obranu a dotace poskytované společenským organizacím.

30. prosince 1988

Prezidiální rada zprostila viny sto dvacet osob odsouzených po revoluci roku 1956.

2. ledna 1989

Vláda rozhodla od 9. ledna zdražit potraviny v průměru o 16–17 %, prací prostředky o 8 %, auta o 25 %.

3. ledna 1989

Výbor pro historickou spravedlnost zaslal ministru spravedlnosti Kálmánu Kulcsárovi dopis, v němž rekapituloval stanovisko příbuzných Imre Nagye a jeho druhů (Miklóse Gimese, Gézy Losonczyho, Pála Malétera a Jószeza Szilágyiho) v souvislosti s jejich pohřbením.

Návrh Maďarského demokratického fóra na vytvoření utečeneckých táborů pro přesídlence ze Sedmihradska podpořilo ministerstvo vnitra.

9. ledna 1989

Na protest proti zvyšování cen zastavilo na deset minut práci několik desítek tisíc pracujících v župě Szabolcs-Szatmár. Protestovalo také vedení odborů v župách Szolnok, Csonprád a Zala.

10.–11. ledna 1989

Národní shromáždění schválilo zákon o právu na sdružování a shromažďování, který umožnil legálně zakládat politické strany.

12. ledna 1989

Dvacet pět alternativních organizací vydalo společné prohlášení požadující návrat ke kossuthovskému erbu Maďarska.

21. ledna 1989

Náměstek ministra vnitra Zoltán Gál oznámil, že v Budapešti a ve třech východomaďarských lokalitách budou zřízeny utečenecké tábory pro maďarské obyvatele přicházející z Rumunska.

24. ledna 1989

V Národním shromáždění se vytvořila skupina nezávislých poslanců za předsednictví Istvána Fodora.

Politické byro ÚV MSDS (PV) jednalo o návrhu politické směrnice k zákonu o tisku a informacích. Vzalo na vědomí, že na tiskové konferenci po zasedání vlády 26. ledna bude sdělena krátká informace o exhumaci tělesných pozůstatků Imre Nagye a jeho druhů a o jejich novém pohřbení. Zabývalo se také potřebou vypracovat stanovisko k výzvě Nové březnové fronty z 15. září 1988.

25. ledna 1989

Ministr obrany Ferenc Kárpáti oznámil, že v prvním pololetí roku bude stažena z Maďarska jedna sovětská divize a výcvikový pluk bojových vozidel a v druhém pololetí výsadkový prapor a letecký stíhací pluk.

26. ledna 1989

Vláda schválila exhumaci a pietní pohřbení ostatků Imre Nagye a jeho popravených druhů.

28. ledna 1989

Imre Pozsgay v rozhlasovém programu 168 hodin prohlásil, že jím vedená historická subkomise na základě současných výzkumů hodnotí události roku 1956 jako lidové povstání, přičemž úlohu Imre Nagye posuzuje jako diskutabilní.

30. ledna 1989

Károly Grósz po návratu ze Světového ekonomického fóra v Davosu prohlásil, že nevěděl o okolnostech předcházejících Pozsgayovu prohlášení, a oznámil, že charakter událostí v roce 1956 může posoudit pouze Ústřední výbor MSDS.

Předseda vlády Miklós Németh prohlásil: „Události října 1956 mohou být vyjádřeny těmi nejprotikladnějšími pojmy. Může být oprávněně hodnotit je jako národní povstání stejně jako protisocialistickou teroristickou vzpouru, jež způsobila tragédii, protože zcela jiný byl jejich začátek a konec.“

31. ledna 1989

Politické byro MSDS diskutovalo o situaci, která nastala po Pozsgayově interview, v němž zhodnotil rok 1956 jako lidové povstání. Politický výbor přijal stanovisko požadující, aby činitelé strany svá interview a prohlášení před zveřejněním konzultovali s jedním nebo dvěma členy tohoto výboru.

7. února 1989

Politické byro MSDS jednalo o koncepci modernizace maďarské ústavy. V diskusi jeho členové vystupovali s požadavkem zachovat vedoucí úlohu strany, nakonec však akceptovali vytvoření systému více politických stran.

Generální tajemník Rady odborových svazů (SZOT) Sándor Nagy oznámil, že odbory vypoví s vládou uzavřené ujednání o minimální mzdě, o sociálních opatřeních a o zvyšování důchodů, protože inflace bude vyšší než přislíbených 12 %.

Místopředseda vlády Péter Medgyessy podepsal s československým kolegou protokol o zprovoznění Gabčíkova čtrnáct měsíců před plánovaným termínem.

11. února 1989

Zasedání ÚV MSDS se vyslovalo pro zavedení systému více politických stran a události z 23. října 1956 v Budapešti označilo za lidové povstání. Nalezením konsenzu mezi různými názorovými proudy se podařilo zabránit roztržce uvnitř MSDS.

17. února 1989

Nezávislé politické organizace a strany ve společném prohlášení uvítaly stanovisko ÚV MSDS k zavedení systému politického pluralismu, současně však namítaly, že rok 1956 nebyl kvalifikován jako revoluce a boj za svobodu. Společnost Endre Bajcsy-Zsilinského (BZSBT), Sedmihradský svaz, Svaz mladých demokratů (Fidesz), Nezávislé fórum právníků, Nezávislá maloroľnická strana, Maďarské demokratické fórum, Maďarská sociálnědemokratická strana, Výbor pro historickou spravedlnost, Společnost Pétera Verese a Svaz svobodných demokratů navrhly zahájit jednání za národním kulatým stolem.

18. února 1989

V deníku MSDS *Népszabadság* vyšlo prohlášení státního tajemníka ministerstva zahraničí Gyuly Horna, že po lidovém povstání 23. října 1956 počátkem listopadu sílily akce nebezpečně směřující ke kontrarevoluci.

20. února 1989

ÚV MSDS na dvoudenním zasedání přijal informaci o nové ústavě, podle níž si strana nečinila nárok, aby její vedoucí úloha byla ústavně zakotvena. Ústřední výbor pověřil pracovní skupinu, aby za účelem přípravy jednání za národním kulatým stolem vedla rozhovory s různými politickými a společenskými organizacemi.

22. února 1989

V Budapešti se ustavil Celostátní svaz maďarských politických vězňů (*Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége* – POFOSZ). Předsedou svazu se stal Jeny Fonai, který prohlásil: „My se bez touhy po pomstě snažíme o deklarování naší pravdy ... o to, aby vyšla najevo celá pravda o roce 1956.“

Vláda ustoupila od plánovaného zvyšování cen.

7. listopad (výročí říjnové revoluce) byl prohlášen za pracovní den.

24. února 1989

Prezidiální rada rozhodla o připojení Maďarska k ženevskému ujednání o uprchlících a o přerušení vězeňských trestů u sedmdesáti osob odsouzených za odpírání vojenské služby.

Světová banka poskytla Maďarsku úvěr 140 milionů dolarů na program restrukturalizace průmyslu.

25. února 1989

Byl ustaven dělnický odborový svaz Solidarita.

27. února 1989

Generální tajemník ÚV MSDS Károly Grósz před svým jednáním v Jugoslávii poskytl interview zpravodajské agentuře Tanjug, v němž prohlásil, že „pohřbení pozůstatků Imre Nagye a jeho nejbližších spolupracovníků je opodstatněno humanitárními úvahami. To není politická rehabilitace.“

Odpůrci vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros předali předsedovi Národního shromáždění Istvánu Standingerovi listiny se 124 tisíci podpisy proti výstavbě.

28. února 1989

Politické byro MSDS jednalo o zprávě o situaci pohraniční stráže a její činnosti; označilo za potřebné zrušit hraniční pásmo, omezení související s hraničními vodami, elektronický signalizační systém na hranicích, který měl být demontován do 1. ledna 1991. Vzalo na vědomí, že vláda ve svém rozhodnutí č. 3316/1988 dala pokyn, aby vlastnické právo k nemovitostem, které jsou ve správě strany, bylo bezplatně převedeno na ÚV MSDS. Souhlasilo s tím, že všechny nemovitosti, které již před 1. lednem 1978 strana užívala jako vlastníky nebo měla v majetku, vrátí ministr financí vlastnicko-právní smlouvou ÚV MSDS.

1. března 1989

Z vězení v Baracsu byli propuštěni odsouzení odpírači vojenské služby.

2. března 1989

Spaz mladých demokratů (Fidesz) uspořádal na Vörösmartyho náměstí protestní demonstraci proti věznění Václava Havla.

4. března 1989

Konalo se velké programové shromáždění Nezávislé maloroľnické strany.

8. března 1989

Mátyás Szűrös byl zvolen předsedou Národního shromáždění namísto abdikujícího Istvána Standingera. Poslanci schválili koncepci nové ústavy, jež zaváděla funkci prezidenta republiky místo Prezidiální rady.

10. března 1989

János Kádár poskytl Andrásí Kanyó první ze seriálu rozhovorů, v nichž podal svědectví o své životní cestě a o roce 1956. Poprvé zveřejnil části interview časopis *Magyarorszag* v červnu, knižně pak vyšla celá série na podzim 1989 pod názvem *Végakarát* (Testament).

Byl zveřejněn akční program ÚV MSDS. V dokumentu se strana distancovala od chyb dřívějšího vedení, od subjektivismu a politikaření vylučujícího spoluúčast členstva a přihlásila se k vytvoření právního státu, k ústavnímu systému více stran, ke svobodným volbám a k principu koaličního vládnutí.

11.–12. března 1989

Na prvním celostátním shromáždění Maďarského demokratického fóra byly přijaty jeho stanovy a program. Politické prohlášení požadovalo národní sebeurčení, parlamentní demokracii, hospodářskou obrodu a hájení všeobecných zájmů maďarství.

14. března 1989

Politické byro MSDS projednalo návrhy na zřízení Ústavního soudu a na přísné uplatňování správního soudnictví. Doporučilo, aby se osnova zákona o Ústavním soudu dostala do Národního shromáždění dříve než osnova zákona o politických stranách. Politbyro konstatovalo, že nezbytným základem hospodářské politiky je otevření se světovému hospodářství a v jeho zájmu hospodářská liberalizace a změny v zahraničních ekonomických vztazích. Za základní podmínku otevření se světu označilo vybudování tvrdého, náročného vnitřního konkurenčního trhu s tím, že vysoký stupeň maďarské orientace na RVHP vyžaduje nové pojetí zahraničně ekonomických kontaktů, zejména se SSSR. Politické byro také vzalo na vědomí zprávu Györgye Fejtího o první etapě jednání MSDS s různými politickými a společenskými organizacemi.

15. března 1989

Při výročí revoluce roku 1848 demonstrovaly v Budapešti desetitisíce lidí. Ústřední sdělovací prostředky, zejména televize, i nadále o demonstracích informovaly zkresleně.

17. března 1989

Ustavila se Křesťanskodemokratická lidová strana (*Kereszténydemokrata Néppart* – KDNP).

Maďarsko se připojilo ke konvenci OSN o uprchlících.

Několik nezávislých organizací protestovalo proti pokračujícím odstřelům zeminy při výstavbě vodního díla v Nagymarosi, ačkoliv předseda vlády Miklós Németh slíbil, že nebudou realizovány práce s nenapravitelnými následky.

19. března 1989

Konalo se první celostátní shromáždění Svazu svobodných demokratů v kině Corvin.

20. března 1989

Kongresu Italské komunistické strany v Římě se jako host zúčastnil Imre Pozsgay. Setkal se s papežem Janem Pavlem II. Po návratu oznámil, že papež navštíví Maďarsko v září 1991.

21. března 1989

Politické byro MSDS vzalo na vědomí zprávu o pražské poradě ekonomických tajemníků komunistických a dělnických stran zemí RVHP (6.–7. března) a doporučilo, aby na dalších jednáních byly prezentovány následující principy: 1. Namísto autarkie RVHP je nutné otevřít se světovému hospodářství a v rámci RVHP tomuto otevírání napomáhat. 2. V rámci RVHP je potřebné jednat mezi jednotlivými členskými zeměmi docílit zásadní změny, aniž by se čekalo na dosažení úplného souhlasu RVHP. 3. Rozvoj socialistické hospodářské integrace je úlohou členských států, nadnárodní řešení a koncepce je nutné odmítnout. V současné situaci nemůže být reálným cílem vytvoření jednotného trhu členských států bez předchozí existence národních trhů. Tržní poměry je nutné budovat zdola, jako první etapu je třeba postupně vybudovat národní trhy. 4. Nejpodstatnějším předpokladem transformace socialistické spolupráce je modernizace vnitřního ekonomického mechanismu, jenž musí být budován na cenových a finančních vztazích.

22. března 1989

Národní shromáždění schválilo zákon o právu na stávkou.

Z iniciativy Nezávislého fóra právníků se ustavil na univerzitě Eotvöse Loránta Kulatý opoziční stůl.

23. března 1989

Státní tajemník ministerstva spravedlnosti Gyula Borics oznámil, že během několika dnů začne exhumace pozůstatků Imre Nagye, Pála Malétera, Miklóse Gimese, Józsefa Szilágyiho a Gézy Losoncziho, protože se našel náčrt místa uložení, a že se pohřeb bude konat 16. června, ve výroční den popravy Imre Nagye a jeho druhů.

28. března 1989

Předseda Maďarské národní banky Ferenc Bartha oznámil, že schodek obchodní bilance za první tři měsíce roku dosáhl 600 milionů dolarů, což bylo více než za celý předcházející rok.

29. března 1989

Na parcele č. 301 Rákoskeresztúrského hřbitova začala exhumace bezejmenně pohřbených ostatků Imre Nagye, Miklóse Gimese, Gézi Losoncziho, Pála Malétera a Józsefa Szilágyiho. Z pietních důvodů se exhumace účastnili jen členové rodiny, zástupci Výboru pro historickou spravedlnost, experti a státní tajemník Gyula Borics.

30. března 1989

Tajemník ÚV MSDS János Lukács oznámil, že za uplynulého jeden a půl roku vystoupilo ze strany sto dvacet tisíc členů a jen dvacet tisíc nových členů přibylo.

31. března 1989

Prezidiální rada novelizovala nařízení s mocí zákona o soukromém obchodu, podle nějž soukromí obchodníci mohli zaměstnávat až pět set zaměstnanců.

1. dubna 1989

Na 301. parcele Rákoskeresztúrského hřbitova identifikovali rodinní příslušníci pozůstatky Imre Nagye, Miklóse Gimese a Pála Malétera.

Výbor pro historickou spravedlnost rozhodl o postavení společného památníku popraveným na parcele č. 301.

2. dubna 1989

Obnovila se Maďarská strana nezávislosti (*Magyar Függetlenségi Párt*).

3. dubna 1989

Károly Grósz cestou do Rumunska prohlásil Záhony městem. Ve svém projevu řekl, že je potřebná nová národní společenská dohoda, v jejímž rámci se MSDS musí distancovat od svých chyb za uplynulá léta. Na pozvání ÚV KSSS generální tajemník MSDS také navštívil oblasti Podkarpatské Rusi obydlené maďarským obyvatelstvem.

5. dubna 1989

Na závěr diskuse o principech svobody svědomí a náboženského vyznání přijalo politické byro MSDS stanovisko o nezasahování státu do vnitřních záležitostí církví.

8. dubna 1989

V Budapešti se z iniciativy MSDS konaly rozhovory se zástupci sedmi politických a společenských organizací o vytvoření takzvaného kulatého stolu pro koordinaci politických zájmů. Z nově vytvořených organizací se porady zúčastnili pouze zástupci Nezávislé malorolnické strany a Společnosti Ference Münicha. Dalších osm pozvaných organizací – účastníků Kulatého opozičního stolu – se na poradu nedostavilo.

12. dubna 1989

Na zasedání ÚV MSDS naposledy veřejně vystoupil János Kádár. V projevu poznamenaném jeho rozpadávající se myslí zápasil se stínem Imre Nagye a vlastním svědomím a zdlouhavě vysvětloval důvody svého někdejšího jednání. Tisk o jeho projevu neinformoval a jeho text publikoval až po několika letech.

13. dubna 1989

Na mimořádném zasedání vláda rozhodla, že od 14. dubna devaluje forint oproti konvertibilním měnám o šest procent.

14. dubna 1989

Ústřední kontrolní komise MSDS zrušila platnost svého usnesení z počátku roku 1988 o vyloučení Mihaly Bihariho, Zoltána Bibó, Zoltána Király a László Lengyela ze strany. Nikdo z nich však zpět do strany nevstoupil.

19. dubna 1989

Politické byro MSDS projednalo diskusní materiál o organizační struktuře MSDS a o reformě její činnosti. Jednalo dále o návrhu na jedno-, respektive dvoukomorové Národní shromáždění, o zásadách zákona o zřízení funkce prezidenta republiky a o návrhu volebního řádu poslanců a členů Prezidiální rady. Vzalo na vědomí informaci o problémech souvisejících s pohřbem Imre Nagye a jeho druhů a souhlasilo s tím, aby soudní materiály z procesu s Imre Nagyem a jeho druhů, uchovávané na ministerstvu vnitra, byly postoupeny Nejvyššímu soudu.

Kulatý opoziční stůl rozhodl, že zahájí jednání s MSDS o právních zásadách přechodu k demokracii a o termínu voleb do Národního shromáždění s podmínkou, že před jednáním jak MSDS, tak Kulatý opoziční stůl učiní oficiální prohlášení o dodržování ústavnosti.

21.–22. dubna 1989

Dvanáctý kongres Svazu komunistické mládeže ukončil existenci této organizace. Jako nástupce vznikl Maďarský demokratický mládežnický svaz (*Demokratikus Ifjúsági Szövetség* – DEMISZ), jehož předsedou byl zvolen Imre Nagye.

22. dubna 1989

Celostátní svaz maďarských politických vězňů (POFOSZ) uspořádal v divadle Jurta diskusní fórum o roce 1956.

25. dubna 1989

Odchodem gardového oddílu bojových vozidel z Kiskunhalasu začalo částečné stahování sovětských vojsk umístěných v Maďarsku.

26. dubna 1989

Vláda vytvořila komisi expertů trestního práva a historiků k revizi politických monstrprocesů. Jejímí předsedy se stali Tibor Zinner a József Földvári.

Předseda vlády Miklós Neméth předložil své návrhy na změny ve vládě a Prezidiální radě.

28. dubna 1989

Byla ustavena nová vláda s šesti novými ministry. Ministrem zahraničí se stal zastánce reformní linie Gyula Horn.

1. května 1989

Rada odborových svazů (SZOT) zorganizovala veřejné shromáždění na budapeštském Přehlídkovém náměstí.

2. května 1989

Na maďarsko-rakouských hranicích u Köszege začala demontáž technické uzávěry hranic.

Nový vedoucí Státního církevního úřadu prohlásil, že stát se zříká regulace ve všech oblastech církevního života.

3. května 1989

Poradní orgán vlády jednal o soustavě vodních děl Gabčíkovo-Nagymaros za účasti předsedy vlády Miklóse Nemétha. Vyslechl také oponentní názory expertů Dunajského kruhu.

Utvořila se budapeštská sekce Maďarské ligy lidských práv se sídlem v Paříži. Za předsedu zvolila Sándora Csoóriho.

8.–9. května 1989

Na zasedání ÚV MSDS byl pro nemoc uvolněn ze všech funkcí János Kádár. Ústřední výbor rozhodl o konání celostátní stranické konference na podzim a nepřijal návrh na vytvoření politického koordinačního fóra.

9. května 1989

Byl zveřejněn dopis Jánosi Kádárovi, v němž mu ÚV MSDS oznámil, že zvažil jeho zdravotní stav a rozhodl, že jej uvolní z funkce předsedy strany a z členství v ústředním výboru.

11. května 1989

Ministerstvo spravedlnosti na základě soudních spisů zveřejnilo seznam osob odsouzených a popravených mezi 20. prosincem 1956 a 13. prosincem 1961 s údaji o výši trestů a jejich výkonu.

10.–12. května 1989

Národní shromáždění zrušilo zákon z roku 1953 o zvěčnění Stalinovy památky.

13. května 1989

Vláda na mimořádném zasedání rozhodla o přerušení výstavby vodního díla v Nagymarosi s okamžitou platností.

14. května 1989

Ministr financí László Békési prohlásil, že vládou připravovaný „balík“ ekonomických opatření sníží výdaje státního rozpočtu o 20 miliard forintů.

16. května 1989

Politické byro MSDS navrhlo, aby při bukureštské schůzi Politického poradního výboru Varšavské smlouvy proběhly dvoustranné maďarsko-sovětské rozhovory na nejvyšší úrovni o problémech souvisejících s odchodem sovětských vojenských oddílů z Maďarska. Politické byro vzalo na vědomí informace o rozhodnutí vlády přerušit práce na vodním díle Gabčíkovo-Nagymáros. Po zkušnostech z jednání o vytvoření politického koordinačního fóra schválilo, aby se v zájmu překonání mrtvého bodu konaly dvoustranné rozhovory s těmi organizacemi, s nimiž MSDS nemá příliš napjaté vztahy.

18. května 1989

Účastníci Kulatého opozičního stolu v otevřeném dopise uvedli, že MSDS zmařila jednání zahájená mezi vládou a opozicí. Poté co Károly Grósz prohlásil, že svobodné volby mohou být nejdříve za šest let, označili návrh MSDS na jednání za pouhý propagandistický trik.

23. května 1989

Pozůstali po popravených, Výbor pro historickou spravedlnost a zástupci úřadů se dohodli o způsobu a organizaci pohřbu Imre Nagye a jeho druhů: 16. červen bude vyhlášen dnem státního smutku, kdy země vzdá minutou ticha poctu obětem a rozezní se zvony po celém Maďarsku; na katafalku budou vystaveny rakve Imre Nagye, Miklóse Gimese, Gézy Losoncziho, Pála Malétera, Józsefa Szilágy a šestá rakev neznámého revolucionáře.

24. května 1989

Předseda vlády Miklós Németh se v Praze dohodl s Ladislavem Adamcem, že na úrovni místopředsedů vlády vytvoří maďarsko-československou skupinu expertů k urovnání problémů v souvislosti s nagymaroským vodním stupněm.

Zasedal Kulatý opoziční stůl, který přijal Imre Pozsgaye za partnera jednání.

26. května 1989

Politické byro MSDS projednalo přehled návrhů zákonů, které měly tvořit základ jednání u kulatého stolu. Vyslovilo se pro předčasné volby (v listopadu nebo prosinci 1989), a to současně do parlamentu i do místních samospráv, dále pro návrh na dvoukomorový parlament; vzalo na vědomí informaci o přípravě a organizaci pohřbu Imre Nagye. Ústřednímu výboru MSDS doporučilo, aby v souvislosti s pohřbem vydal prohlášení a zohlednil dopis Jánose Kádára naléhající na ukončení revize soudního procesu s Nagyem a na vyjasnění Kádárovy úlohy při procesu.

Na tiskové konferenci Hlavního velitelství policie v Budapešti prohlásil podplukovník Sándor Pongor, že není třeba vydávat povolení ke shromažďování 16. června, protože se jedná o rodinný pohřeb, a že na náměstí Hrdinů zvládnou pořadatelskou službu sami organizátoři z Výboru pro historickou spravedlnost a aktivisté MDF.

Na podporu usnesení vlády o ukončení výstavby v Nagymarosi se před parlamentem shromáždilo asi šest tisíc lidí a zástupci Dunajského kruhu předali archy se čtyřiceti tisíci podpisy pod požadavkem na vypsání referenda o této investici. Mezitím zástupci nagymaroské základní organizace MSDS v parlamentu odevzdali petici požadující dokončení investice, kterou podepsalo 78 500 osob.

27. května 1989

V divadle Jurta se konal zakládající kongres Svazu dělnických odborů Solidarita (*Solidaritás Szakszervezeti Munkásszövetség*).

Byla uveřejněna zpráva, že Maďarsko a Mezinárodní měnový fond budou nadále finančně spolupracovat, i když MMF zatím nepoukáže poslední část dohodnutého ročního úvěru, protože Maďarsko neplnilo přijaté podmínky.

28. května 1989

Stav sovětských vojenských pozemních sil v Maďarsku se snížil na úroveň plánovanou pro rok 1989.

29. května 1989

Na zasedání ÚV MSDS bylo přijato stanovisko, že se členové ústředního výboru oficiálně nezúčastní pohřbu Imre Naggye a jeho druhů.

Televizní zprávy oznámily, že se objevily čtyři kotouče filmů a čtyřiasedmdesát kotoučů zvukového materiálu ze soudního procesu s Imre Nagyem.

30. května 1989

Předseda vlády Miklós Németh v Národním shromáždění oznámil, že po prostudování materiálu ze soudního procesu s Nagyem oznámí nejvyšší státní zástupce ještě před pohřbem své stanovisko, po němž může následovat právní a politická rehabilitace. „Na základě toho všeho můžeme předstoupit před jejich katafalky... Skláníme hlavu před bývalým předsedou vlády, ministrem vlády a ministrem obrany,“ prohlásil Németh.

31. května 1989

Ústřední výbor MSDS ve svém prohlášení označil za nutné uzavřít revizi soudního procesu a ospravedlnit obviněné a odsouzené politiky, při obnově strany pak stavět na principech utvářejících se koncem října 1956 a otevřeně přijímat dědictví reformních základů z let 1953–1954.

Ve Washingtonu podepsali zástupci Maďarska a Světové banky dohodu o úvěru ve výši 110 milionů dolarů.

2. června 1989

První kolo jednání MSDS a Kulatého opozičního stolu skončilo bez výsledku. Budapešťský reformní klub MSDS adresoval otevřený dopis předsednictvu Výboru pro spravedlnost, v němž odsoudil činnost Károly Grószze.

Národní shromáždění podpořilo návrh Matyáse Szüröse, aby parlamentní delegace položila věnec ke katafalku Imre Nagye a jeho druhů, a schválilo návrh předsedy vlády, aby byl vypracován zákon o anulování politických soudních procesů. Vzalo také na vědomí rozhodnutí vlády přerušit výstavbu vodního stupně Nagymaros.

3. června 1989

Celostátní výbor Nezávislé maloroľnické strany, do níž vstoupilo již šest tisíc členů, zvolil svým předsedou Vince Vöröse a čestným předsedou Tivadara Partaye.

5. června 1989

Vláda vydala rozhodnutí, že do konce června upraví pracovní poměr a důchody osob internovaných v letech 1949–1953, že v září budou vydána spravedlivá opatření vůči osobám trpícím bezprávím a vysídlováním v letech 1945–1949 a po roce 1956 a že se připravuje návrh zákona o způsobech nápravy. Vláda také rozhodla, že nadále není nutné povolení k vydávání knih a natáčení filmů.

5.–6. června 1989

Skupina umělců Inconnu vzdala čest všem obětem roku 1956 postavením náhrobního sloupu před památníkem neznámých obětí odpočívajících na parcele č. 301 Rákoskeresztúrského hřbitova.

8. června 1989

Vláda a Výbor pro historickou spravedlnost se dohodly, že pohřbu 16. června se oficiálně zúčastní předseda vlády Miklós Németh a předseda Národního shromáždění Mátyás Szűrös, ale MSDS oficiálně zastoupena nebude.

Ustavila se lidovědemokratická platforma MSDS.

Bylo oznámeno, že od příštího školního roku se ruší povinná výuka ruského jazyka.

10. června 1989

Experti MSDS a Kulatého opozičního stolu se dohodli na zahájení meritorních politických jednání.

11. června 1989

Televize v programu *A Hét* (Týden) vysílala stručný historický přehled o politické životní cestě Imre Nagye.

12. června 1989

Výbor pro historickou spravedlnost vydal oznámení, ve kterém vyzval občany Maďarska a Budapešti, aby 16. června na náměstí Hrdinů jedním květem uctili pietu národních mučedníků. Představitelé římskokatolické církve v Maďarsku, Ekumenické rady maďarských církví, reformované církve, evangelické církve, ortodoxní církve, Rady svobodných církví, metodistické církve, církve unitaristů a izraelské konfese vydali sváteční prohlášení v souvislosti s pohřbením mučedníků revoluce z roku 1956. Vyhlásili, že 16. červen bude dnem národního smutku, aby se stal úsvitem soudržnosti a naděje zmrtvýchvstání.

13. června 1989

Začala jednání Národního kulatého stolu za účasti MSDS, Kulatého opozičního stolu a takzvané třetí strany (společenské organizace).

14. června 1989

Vláda ve svém prohlášení s pietou vzpomněla Imre Nagye a jeho druhy sdílející s ním osud, na „všechny oběti lidového povstání a národní tragédie z roku 1956“ a prohlásila, že sdílí smutek pozůstalých.

Kongres Spojených států se jednomyslně usnesl na prohlášení, v němž se uvádělo, že „maďarská revoluce v roce 1956 byla mezníkem v nejnovější historii a prvním důležitým znamením nevyhnutelného zhroucení stalinismu“.

Károly Grósz se zúčastnil stranického aktivu MSDS v Salgotarjanu, kde v souvislosti s hodnocením roku 1956 poznamenal, že z úplnějšího poznání všech dokumentů se jeví tehdejší rozsudky jako akty bezpráví.

15. června 1989

Dělnická stráž byla převedena pod kontrolu vlády.

Z iniciativy Svazu demokratické mládeže (Fidesz) demonstrovalo asi dvě stě osob před budapeštským velvyslanectvím SSSR za okamžitý odchod sovětských vojsk z Maďarska.

16. června 1989

Ve výroční den poprav y Imre Nagye a jeho druhů uctily statisíce občanů na náměstí Hrdinů jejich památku. Smuteční obřad začal v devět hodin. O desáté herec Sinkovits přečetl prohlášení pozůstalých, Výboru pro historickou spravedlnost a opozičních a alternativních organizací. Po celé dvě hodiny pak vzdávaly hold mučedníkům dlouhé řady občanů. László Mensáros a jeho druzi přečetli jména všech obětí. Několik minut po jedenácté začalo kladení věnců. V poledne Árpád Göncz zahájil obřad a vyzval občany k pětiminutovému tichu. Předseda Výboru pro historickou spravedlnost Miklós Vásárhelyi pronesl projev na rozloučenou, bývalý předseda Ústřední dělnické rady Velké Budapešti Sándor Rác vzpomněl na své zemřelé druhy, Imre Mécz promluvil jménem svých spolubojovníků spolu s ním odsouzených k smrti, Tibor Zimányi za internované, za vězně v táboře Recsk a za vysídlené, velitel Národní stráže Béla Királyi jménem povstalců bojujících se zbraní v ruce. Viktor Orbán, který promluvil za mládež, požadoval mimo jiné odsun sovětských vojsk.

Smuteční obřad na náměstí Hrdinů i na hřbitově přenášely v přímém přenosu televize a rozhlas, zpravodajství pořizovaly četné světové televizní společnosti. Maďarská televize vysílala večer dokumentární film o Imre Nagyovi *Bouřlivá generace*.

19. června 1989

Politické byro ÚV MSDS pověřilo Károlye Grósz, aby se v referátu na zasedání ústředního výboru zmínil o tom, že politbyro prodiskutovalo problém rozdělení MSDS na dvě strany a dospělo k názoru, že tento krok je v současné době neaktuální a že úkolem je zlepšení akceschopnosti strany. Politbyro dále rozhodlo, že na zasedání ústředního výboru podpoří obsazení funkce předsedy strany a navrhne do ní Rezső Nyerse, přičemž generálním tajemníkem strany by nadále zůstal Károly Grósz.

21. června 1989

V druhém kole politických jednání s opozičními a nezávislými silami zástupce MSDS oznámil, že vládní strana navrhuje, aby na program zasedání Národního shromáždění 27. června byly zařazeny osnovy zákonů o úpravě ústavy, o politických stranách, o zřízení funkce prezidenta republiky a o vytvoření Ústavního soudu. Prohlášení MSDS přivítal mluvčí Kulatého opozičního stolu. Obdobné stanovisko zaujal zástupce nezávislých organizací, ale doporučil zvážit volbu prezidenta, aby po parlamentních volbách mohl plnit stabilizační funkci.

23.–24. června 1989

Na zasedání ÚV MSDS bylo zvoleno čtyřčlenné předsednictvo (Károly Grósz, Miklós Németh, Rezső Nyers, Imre Pozsgay) jako kolektivní vedení a jednadvacetičlenný politický výkonný výbor. Pozsgay byl navržen jako kandidát na prezidenta.

Podle Ústředního výboru lidové kontroly bylo v roce 1988 téměř sto třicet tisíc nezaměstnaných, ve srovnání s předcházejícím rokem tedy o dvacet procent více.

26. června 1989

Vláda zveřejnila rozhodnutí, že dohoda o vztahu státu a církve z roku 1950 pozbývá platnosti a že bez právního nástupce zaniká Státní církevní úřad.

27. června 1989

Pod vedením Györgye Krassó, Pála Szolnokiho a Józsefa Bánlakaiho vznikla Maďarská strana října (*Magyar Október Párt*).

Velvyslanec USA Mark Palmer se setkal se zástupci Kulatého opozičního stolu.

30. června 1989

Národní shromáždění přijalo novelu branného zákona, která zaváděla jednotnou dobu trvání pro službu ve zbraní, beze zbraně a pro civilní službu v délce dvou let. Podle novely trestního zákoníku mohl být za odmítnutí civilní služby vyměřen nejvýše tříletý trest.

6. července 1989

Rozhodnutím Předsednické rady Nejvyššího soudu byl zrušen rozsudek nad Imre Nagyem, Ferencem Donáthem, Miklósem Gimesem, Zoltánem Tildym, Pálem Maléterem, Sándorem Kopácsim, Ferencem Jánosim, Miklósem Vásárhelyim a Józsefem Szilágyim.

V hodině soudní rehabilitace Imre Nagye zemřel po dlouhé nemoci János Kádár. Vláda vyhlásila státní smutek.

10. července 1989

Světová banka poskytla Maďarsku úvěr na rozvoj dopravy ve výši 95 milionů dolarů.

11. července 1989

Vysoký úředník ministerstva spravedlnosti Ferenc Pintér v interview pro deník *Népszava* (Slovo lidu) uvedl, že je známo 277 obětí popravených za události roku 1956.

Do Budapešti přijel prezident USA George Bush. Byly podepsány čtyři smlouvy o smíšených maďarsko-amerických podnicích.

12. července 1989

George Bush v Budapešti přislíbil, že na mezinárodních fórech a v první řadě na blížícím se pařížském summitu sedmi nejvyspělejších zemí bude naléhat na účinnou hospodářskou pomoc Maďarsku, že doporučí Kongresu USA vytvoření fondu ve výši pětadvacet milionů dolarů určeného na oživení maďarského soukromého hospodářství a že Maďarsko bude osvobozeno od obchodních omezení, přijme-li maďarské Národní shromáždění zákon o vystěhovalectví.

Ustavila se Nezávislá odborová organizace policistů.

14. července 1989

Z katafalku v sídle ÚV MSDS vyprovázelo rakev s pozůstatky Jánose Kádára několik desítek tisíc lidí do Pantheonu dělnického hnutí na Kerepešském hřbitově.

15. července 1989

Na pařížském summitu se sedm nejrozvinutějších kapitalistických zemí rozhodlo sladit hospodářskou pomoc Maďarsku a Polsku a slíbilo svolat mezinárodní konferenci na podporu polských a maďarských reforem.

18. července 1989

Kulatý opoziční stůl požádal v otevřeném dopise předsedu vlády Miklóse Németha, aby zrevidoval své stanovisko k investicím do vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros.

20. července 1989

Na československo-maďarských jednáních se předsedové obou vlád dohodli, že jsou potřebné další prověrky k vyjasnění možných dopadů vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros na životní prostředí a že se do konce října ještě jednou setkají, aby projednali výsledky výzkumů. V Nagymarosi do té doby nebudou prováděny práce s nezvratnými následky.

25. července 1989

Do Maďarska přicestovala delegace Evropského společenství, aby se informovala o politické a hospodářské situaci země.

26. července 1989

Valné shromáždění Maďarské akademie věd rozhodlo, že náprava minulých křivd je morální povinností a zrušilo svá dřívější rozhodnutí o vyloučení některých svých pracovníků.

2. srpna 1989

Vláda prohlásila, že nežádá úlevy při splácení úvěrů poskytnutých západními věřiteli, přála by si však, aby Maďarsku byl umožněn snadnější přístup k úvěrům v zájmu rozvoje technologií, zlepšení infrastruktury a snížení salda platební bilance.

Kulatý opoziční stůl kritizoval MSDS, protože na třístranných jednáních odmítala, aby o nich byla informována široká veřejnost a mohla tak začít veřejná diskuse, a nechtěla písemně potvrdit závazky plynoucí z disponování majetkem strany.

7. srpna 1989

Podle některých pramenů se na západoněmeckém velvyslanectví v Budapešti zdržovalo dvě stě východoněmeckých občanů. Vysoce postavený bonnský vládní úředník uvedl, že se úřady NDR snaží administrativními kroky omezovat cestování turistů do Maďarska.

14. srpna 1989

Přechodně bylo uzavřeno budapeštské velvyslanectví SRN, protože již nebylo schopno přijímat další uprchlíky z NDR. Jednání ve věci těchto uprchlíků zahájil v Budapešti státní tajemník SRN Jürgen Südhoff.

15. srpna 1989

Politický výkonný výbor MSDS zmocnil stranickou delegaci účastňující se jednání na střední úrovni, aby uzavřela dohodu o volebním zákonu a zákonu o politických stranách, aby urgovala vytvoření Ústavního soudu s eventuálním odkladem jeho uzákonění do období po zvolení nového Národního shromáždění. Delegace měla dále navrhnout ustanovení ombudsmana s tím, že tuto funkci obsadí opozice, trvat na požadavku, aby v nové ústavě byla v odpovídající formulaci zmínka o socialismu, a prosazovat, aby institut prezidenta republiky byl schválen referendem. Politický výkonný výbor považoval za nutné, aby strana ve své každodenní propagandě omezila a pak již opustila rozpitvávání svých minulých chyb. V přípravě na sjezd se MSDS měla intenzivněji identifikovat jako reformní strana otevírající nové období v historii maďarského dělnického hnutí a slušným způsobem ze svého aparátu a státních funkcí odstranit ty, kteří ztratili politickou a morální důvěru.

Politický výkonný výbor se vyslovil proti rušení stranických organizací na pracovištích s tím, že možnost je zakládat měly dostat všechny politické strany, aniž by mohly řídit či kontrolovat vedení pracovišť. Do voleb se mělo obdobným způsobem řešit také působení stranických organizací v ozbrojených složkách.

Vedení MSDS se neztotožnilo s vojenskou intervencí do Československa v roce 1968. Jako historický fakt zdůraznilo, že tehdejší vedení v úctě k základním normám mezinárodních vztahů a v zájmu socialismu bylo původně zastáncem politického řešení.

18. srpna 1989

Podle odhadů odborů se milion pracujících zúčastnil výstražné stávky proti zvýšení cen masa. Rada odborových svazů (SZOT) se dohodla, že odbory společně požádají podniky masného průmyslu, aby ceny nezvyšoval.

19. srpna 1989

Zveřejněn byl návrh nového programového prohlášení MSDS, které hodnotilo události roku 1956 jako lidové povstání.

Při Panevropském pikniku uprchlo u Šoproně tři sta občanů NDR přes přechodně otevřené hranice do Rakouska.

20. srpna 1989

V Budapešti se po jednačtyřiceti letech konalo procesí s ostatky (svatou pravící) sv. Štěpána.

21. srpna 1989

Na demonstraci k výročí vojenské intervence do Československa v roce 1968 bylo v Praze zatčeno několik aktivistů Svazu mladých demokratů (Fidesz). Za jejich osvobození drželi od 22. do 29. srpna jejich přátelé hladovku a stávku vsedě před československým velvyslanectvím v Budapešti.

Téměř tisíc občanů NDR překročilo maďarsko-rakouské státní hranice.

22. srpna 1989

V Budapešti byl otevřen nový tábor pro uprchlíky z NDR.

23. srpna 1989

Několik set východoněmeckých občanů se pokusilo společně ilegálně překročit hranice do Rakouska.

24. srpna 1989

Na budapeštském velvyslanectví SRN obdržela povolení k azylu první skupina východoněmeckých občanů.

25. srpna 1989

Předseda vlády Miklós Németh a ministr zahraničí Gyula Horn jednali v Bonnu o východoněmeckých uprchlících zdržujících se v Maďarsku.

Maďarská národní banka oznámila, že v roce 1989 přijme zahraniční úvěry v rozsahu dvou až tří miliard dolarů.

28. srpna 1989

Ministr zahraničí Horn předal československému *chargé d'affaires* protest proti zacházení se dvěma maďarskými občany zatčenými při pražské demonstraci.

Soud v Praze shledal vinnými Tamáse Deutsche a Györgye Kerenyiho, odsoudil je k peněžité pokutě ve výši pět tisíc korun a vyhostil je z Československa.

30. srpna 1989

V Pécsi demonstrovalo téměř deset tisíc lidí proti plánovanému útlumu hornictví. Na veřejném shromáždění dav umlčel ministra průmyslu Ference Horvátha, když začal hovořit o tom, že počátkem devadesátých let bude nutné začít zavírat doly.

31. srpna 1989

Ministr zahraničí Horn nečekaně odcestoval do Berlína. Zpravodajská agentura Reuters oznámila, že přes Maďarsko uprchlo do Rakouska již více než šest tisíc východoněmeckých občanů.

1. září 1989

Budapeštský tábor v Csilleberci byl zcela zaplněn dvěma a půl tisícem východoněmeckých uprchlíků. Nově přicházející byli autobusy dopraveni do města Zánka.

2. září 1989

Podle údajů ÚV MSDS stranu opouštělo měsíčně asi deset tisíc členů; strana měla k tomuto datu už jen sedm set třicet tisíc členů.

4. září 1989

Zástupci Společnosti Bajcsi-Zsilinského, Nezávislé malorolnické strany, Křesťansko-demokratické strany, Maďarského demokratického fóra, Maďarské lidové strany, Celostátního svazu politických vězňů a Svazu Recsk ustavili Výbor 23. října, který zaslal Národnímu shromáždění návrh vyhlásit 23. říjen státním svátkem a dnem pracovního klidu.

5. září 1989

Politický výkonný výbor vzal na vědomí informaci Imre Pozsgaye o třístranných koordinačních poradách a doporučil, aby ÚV MSDS zvážil termín voleb v prosinci 1990, ale také dřívější, červnový termín. Vzal na vědomí, že nová ústava zakotví instituci Ústavního soudu a institut prezidenta republiky a doporučil referendum o novém státním znaku, které by bylo v zájmu demokratického přechodu vhodné spojit s volbou prezidenta republiky. Vyjádřil souhlas s tím, aby vláda předložila Národnímu shromáždění základní zákony na jeho zasedání 25. září. Dal přitom najevo, že považuje za potřebné, aby vláda v prvořadých politických otázkách zastávala stanovisko MSDS, aniž by to ovšem znamenalo, že by ignorovala stanoviska opozice, třetí strany, respektive že by neměla prezentovat stanoviska vlastní. V souvislosti s tlakem na odvolávání některých poslanců měla delegace MSDS zastávat rozhodný postoj a bojovat o to, aby se tato antidemokratická procedura nepoužívala a byla vyškrtána ze zákona. Zákon o samosprávách neměla delegace MSDS na jednáních ugovat, leda v tom případě, pokud by k volbám mělo dojít již v červnu.

7. září 1989

Dvacet poslanců Národního shromáždění vytvořilo podnikatelskou frakci.

10. září 1989

Vláda oznámila, že od 11. září povolila vycestování občanů NDR do západních států. V následujících třech dnech této možnosti využilo více než dvanáct tisíc východoněmeckých uprchlíků.

16. září 1989

Bylo založeno Hnutí za demokratické Maďarsko (*Demokratikus Magyarorszáért Mozgalom*), jehož dočasným předsedou se stal Imre Pozsgay.

18. září 1989

První etapa jednání u Národního kulatého stolu se uzavřela podpisem dohody, kterou však Svaz mladých demokratů (Fidesz) a Svaz svobodných demokratů nepřijaly. Podle dohody měla s nabytím účinnosti novelizace ústavy odstoupit Prezidiální rada a do zvolení prezidenta republiky měl funkci hlavy státu vykonávat předseda Národního shromáždění. Následující den Svaz svobodných demokratů zveřejnil stanovisko, v němž požadoval zablokování majetku MSDS, Rady odborových svazů a Dělnické stráže.

Maďarsko po dvaadvaceti letech obnovilo diplomatické vztahy s Izraelem.

19. září 1989

Politický výkonný výbor MSDS vzal na vědomí informaci Imre Pozsgaye o třístranných politických jednáních a přijal v jejich závěru podepsanou dohodu. Stejně tak vzal na vědomí, že v souladu s dřívějšími rozhodnutími byly podniknuty kroky za účelem zprostředkování zkušeností s volbami v západních státech.

Jednání expertů v Praze o vodním díle Gabčíkovo-Nagymaros skončilo bezvýsledně.

24. září 1989

Svaz svobodných demokratů inicioval podpisovou akci za vypsání referenda o čtyřech otázkách: 1. Mají být zrušeny organizace MSDS na pracovištích? 2. Je potřebné vypořádat se s majetkem MSDS? 3. Má být rozpuštěna Dělnická stráž? 4. Má být prezident republiky volen po svobodných volbách, nebo před nimi?

28. září 1989

Národní shromáždění se distancovalo od vojenské intervence do Československa v roce 1968 a odsoudilo vyslání maďarských jednotek bez schválení Národního shromáždění.

29. září – 2. října 1989

Svaz mladých demokratů (Fidesz) zorganizoval demonstrace proti Dělnické stráži.

1. října 1989

Premier Miklós Németh a ministr vlády Imre Pozsgay podepsali výzvu žadající politickou a ekonomickou samosprávu pro města a vesnice.

9. října 1989

Rada Evropy rozhodla, že v příštím roce poskytne Maďarsku a Polsku pomoc ve výši 220 milionů dolarů.

4. října 1989

Vláda penzionovala celostátního velitele Dělnické stráže, aniž by jmenovala jeho nástupce.

5. října 1989

Reformní kruh MSDS (vznikl jako politická iniciativa uvnitř strany na jaře 1989) a Celostátní koordinační rada základních organizací vydaly výzvu k vyhlášení dne 23. října národním svátkem a dnem pracovního volna.

6.–10. října 1989

Konal se 14., mimořádný sjezd MSDS. Sedmého října byla MSDS zrušena a její nástupkyní se stala Maďarská socialistická strana (MSZP), která zahájila činnost svým prvním sjezdem. Ve svém stanovisku doporučila skupině svých poslanců v Národním shromáždění, aby iniciovali vyhlášení 23. října národním památným dnem. Devátého října zvolila své vedení, předsedou strany se stal Rezső Nyers; dvě třetiny členů nového vedení nikdy nezastávaly vedoucí stranickou funkci. Marxistická jednotná platforma bývalé MSDS (Károly Grósz) ve své výzvě prohlásila, že MSDS nezanikla.

11. října 1989

V Muzeu dělnického hnutí byla otevřena výstava několika set plakátů z období od 23. října do 4. listopadu 1956.

13. října 1989

Svaz svobodných demokratů předložil parlamentu petici požadující vypsání referenda k otázce volby prezidenta republiky, kterou podepsalo 67 tisíc osob.

14. října 1989

Druhý sjezd Svazu mladých demokratů (Fidesz) rozhodl, že se zatím nezmění na politickou stranu a nepředloží svého kandidáta na prezidenta.

17.–20. října 1989

Národní shromáždění schválilo ústavní dodatky dohodnuté u kulatého stolu: o činnosti a hospodaření politických stran, o volbě poslanců, o zrušení Prezidiální rady a o volbě prezidenta republiky a zákon o nápravě „rozsudků souvisejících s lidovým povstáním v roce 1956“. Osmnáctého října vypustilo z názvu státu slovo „lidová“ a vyhlásilo Maďarskou republiku nezávislým právním státem. Rozhodlo o zákazu organizací politických stran na pracovištích a zrušilo Dělnickou stráž. Za prozatímního prezidenta zvolilo Mátyáse Szűröse, 23. říjen nebyl vyhlášen státním svátkem.

20. října 1989

Maďarská socialistická strana se distancovala od sovětské vojenské intervence v roce 1956.

20.–22. října 1989

Druhá celostátní porada Maďarského demokratického fóra zvolila jeho předsedou Józsefa Antalla, kterého zároveň kandidovala do funkce prezidenta republiky. Upravené stanovy zdůrazňovaly, že MDF je společenská organizace působící jako strana.

22. října 1989

Při oslavách výročí událostí 23. října 1956 vyzval předseda vlády Miklós Németh občany ke střizlivosti po uzavření jedné epochy a k soustředění na práci, která nastává. Pietní komise '56 uskutečnila vzpomínkové setkání na 21. parcele Kerepešského hřbitova, při němž položila základní kámen památníku zesnulých hrdinů a na jeho místě vztyčila náhrobní stělu.

23. října 1989

Po celé zemi se konaly vzpomínkové akce k 33. výročí revoluce v roce 1956. V budapeštské bazilice byla celebrována smuteční mše na památku mučedníků revoluce. Z balkonu budovy parlamentu vyhlásil předseda Národního shromáždění a dočasný prezident republiky Mátyás Szűrös Maďarskou republiku. Během dne probíhaly oslavy spojené s kladením věnců na 301. parcele Rákoskeresztúrského hřbitova a 21. parcele Kerepešského hřbitova, na náměstí Hrdinů, u Korvína, Kiliánových kasáren, maďarského rozhlasu, před ústřední budovou Technické univerzity. Večer se konalo na Kossuthově náměstí veřejné shromáždění za účasti 100–150 tisíc osob, na kterém promluvili Jenő Fonay, Gyula Obersovszky, György Krassó, Mária Wintorová a Sándor Rác.

24. října 1989

Vláda vydala zprávu, ve které hodnotila „sváteční akce organizované v souvislosti s lidovým povstáním v roce 1956“. Za politováníhodné označila, že „vzpomínku na boj proti stalinismu se někteří účastníci pokusili využít k vyvolávání protisovětských nálad“.

Svaz svobodných demokratů předal v parlamentu dalších 139 tisíc podpisů (celkem 206 tisíc) pod peticí požadující vypsání referenda.

26. října 1989

Americký prezident George Bush podepsal rozhodnutí, na jehož základě byla Maďarsku na omezené období udělena doložka nejvyšších výhod.

Po novém neúspěšném maďarsko-československém jednání Miklós Németh oznámil, že vláda navrhla Národnímu shromáždění definitivně zastavit výstavbu nagymaroské elektrárny.

28. října 1989

Rehabilitován byl Béla Király, bývalý velitel Národní stráže.

29. října 1989

Imre Pozsgay při svém pobytu v Torontu položil věnec k památníku obětí povstání v roce 1956 postavenému na břehu jezera Ontario.

30. října 1989

Československá vláda ve svém prohlášení potvrdila, že bude požadovat náhradu škody, jestliže Maďarsko nevybuduje nagymaroský stupeň vodního díla.

Budapešťský výbor Maďarské socialistické strany položil věnec k budově strany na náměstí Republiky, aby tak uctil památku jejich padlých obránců v roce 1956.

30.–31. října 1989

Předsedou Národního shromáždění byl zvolen István Fodor. Parlament rozhodl o konečném zastavení výstavby v Nagymarosi a pod tlakem petice Svazu svobodných demokratů a Svazu mladých demokratů (Fidesz) o vypsání referenda na 26. listopad. Vydal také zákon o všeobecné amnestii a o zřízení Státního účetního dvora a Ústavního soudu.

1. listopadu 1989

Opoziční strany se dohodly, aby se 100 milionů forintů vyčleněných na jejich financování rozdělilo podle počtu členů stran.

2. listopadu 1989

Podniková rada porcelánky Zsolnay v Peci rozhodla, aby byl závod prodán americké firmě Riverside Company (spontánní privatizace).

5. listopadu 1989

Sjezd Maďarské sociálnědemokratické strany rezolutně prohlásil, že strana je v zemi jediným zástupcem sociálnědemokratických hodnot a že se chce připojit k Socialistické internacionále. Předsedkyní byla zvolena Anna Petrasovitsová.

Celostátní veřejné shromáždění Nezávislé maloroľnické strany v souvislosti s nábořem členů zdůraznilo, že je nutno najít způsob, jak by zemědělci mohli získat nazpět do vlastnictví zkollektivizovanou půdu.

6. listopadu 1989

Ministři zahraničních věcí členských států Evropského společenství rozhodli, že ES otevře své hranice maďarskému a polskému zboží.

9. listopadu 1989

Předsednictvo Rady odborových svazů hromadně odstoupilo. Pod vedením Sándora Nagye byla vytvořena celostátní koordinační rada, jejímž úkolem bylo připravit ustavení celostátního odborového svazu.

13. listopadu 1989

Maďarské demokratické fórum vyzvalo obyvatelstvo k bojkotu referenda 26. listopadu.

15. listopadu 1989

Svaz svobodných demokratů, Svaz mladých demokratů (Fidesz), Nezávislá malorolnická strana a Maďarská sociálnědemokratická strana ostře odsoudily MDF za jeho výzvu k bojkotu referenda.

17. listopadu 1989

V Dunakanyar byly zahájeny práce na obnovení původního koryta Dunaje.

19. listopadu 1989

Maďarsko obdrželo krátkodobou rychlou pomoc od Evropského společenství ve výši jedné miliardy dolarů.

20. listopadu 1989

Vláda se vzdala dozoru nad rozhlasem a televizí a touto úlohou pověřila patnáctičlenný sbor.

21. listopadu 1989

Předseda vlády Miklós Németh v parlamentě oznámil, že zahraniční hrubá zadluženost Maďarska dosáhne koncem roku dvaceti miliard (čistá 14 mld) dolarů a současně přiznal, že vláda ještě v polovině osmdesátých let zveřejňovala falešné údaje o stavu zadluženosti z obavy, že odradí zahraniční věhitele.

Americký koncern General Electric International koupil padesát procent akcií Tungsramu.

23. listopadu 1989

Národní shromáždění zvolilo pět členů Ústavního soudu a místopředsedu Státního účetního dvora.

Předsednictvo Maďarské socialistické strany rozhodlo, že předá státu stranická rekreační střediska, která má ve správě, Vysokou školu politickou a Ústav společenských věd, respektive zruší činnost Next 2000 s.r.o.

26. listopadu 1989

Konalo se první referendum v Maďarsku, označované za „referendum čtyřikrát ano“. Zúčastnilo se jej osmapadesát procent oprávněných voličů, z nichž o několik tisíc více než polovina hlasovalo pro volbu prezidenta po parlamentních volbách.

27. listopadu 1989

Předseda Maďarské televize Gyula Bereczky se vzdal funkce a své rozhodnutí zdůvodnil tím, že sbor pověřený dozorem nad televizí a rozhlasem změnil redakce na dějiště bezohledných stranických bojů, čímž znemožnil jejich práci.

30. listopadu 1989

Mezinárodní měnový fond obvinil maďarskou vládu z váhavosti při provádění nepopulárních opatření.

1. prosince 1989

Miklós Németh oznámil, že od roku 1991 bude povinná vojenská služba trvat pouze jeden rok.

V Budapešti byly zajištěny ubytovací kapacity pro bezdomovce, jejichž situací se zabývala také vláda.

3. prosince 1989

Předseda vlády Miklós Németh a předseda Maďarské socialistické strany Rezső Nyers odcestovali do Moskvy, aby získali od Michaila Gorbačova informace o sovětsko-americkém summitu na Maltě.

4. prosince 1989

Státní tajemník ministerstva financí poslancům oznámil, že vnitřní rezervy země jsou tak minimální, že pokud parlament neschválí návrh státního rozpočtu, bude nutné během krátké doby vyhlásit platební neschopnost země, a že pokud nebude v roce 1990 radikálně snížen schodek platební bilance, Mezinárodní měnový fond neposkytne Maďarsku další úvěry.

6. prosince 1989

Podle washingtonských zdrojů hrozilo, že jednání mezi Mezinárodním měnovým fondem a Maďarskem bude pro vážné rozpory přerušeno. Evropské společenství přitom podmiňovalo poskytnutí úvěru Maďarsku ve výši jedné miliardy dolarů dohodou Budapešti s MMF.

8.–10. prosince 1989

Začalo třídenní vrcholné setkání Národního shromáždění, vlády, různých stran a zájmových organizací. Většina z šestnácti stran zastávala stanovisko, že Národní shromáždění by mělo schvalovat jen zákony nezbytně sloužící stabilitě země, neboť brzy vzejde z voleb nový parlament.

11. prosince 1989

Maďarský demokratický svaz mládeže (*DEMISZ*) se vzdal svého majetku ve prospěch státu.

14. prosince 1989

Budapešť a Vídeň získaly právo uspořádat Světovou výstavu v roce 1995.

15. prosince 1989

Nezávislá maďarská demokratická strana, Křesťanskodemokratická lidová strana, Maďarská strana nezávislosti, Maďarská sociálnědemokratická strana a Celostátní svaz maďarských politických vězňů (*POFOSZ*) vytvořily volební koalici.

17. prosince 1989

Byl zahájen 14. sjezd Maďarské socialistické strany, jehož organizátoři neuznali usnesení říjnového stranického sjezdu o zániku strany.

18. prosince 1989

Den po protivládní demonstraci v rumunském Temešváru Národní shromáždění vyzvalo rumunskou vládu, aby respektovala závazky, které převzala v mezinárodních smlouvách, a ujistilo svou podporou vedoucí osobnost demokratizačního hnutí v Temešváru kněze László Tökése. Rumunské úřady uzavřely maďarskou hranici. V Budapešti večer demonstrovalo na náměstí Hrdinů několik tisíc lidí na podporu László Tökése.

Levice bývalé MSDS obnovila stranu, předsedou byl zvolen Gyula Thürmer.

19. prosince 1989

Národní shromáždění schválilo hospodářský program na rok 1990. Svaz neustraníků Maďarska odsoudil strany, které jednaly a dále jednají za kulatým stolem, aniž by k tomu dostaly od občanů mandát.

Předsedou Svazu spisovatelů byl zvolen Árpád Göncz.

20. prosince 1989

Maďarská vláda oficiálně protestovala u rumunského velvyslance v Maďarsku proti zatčení László Tökése a krvavému potlačení demonstrace v Temešváru.

21. prosince 1989

Národní shromáždění vyhlásilo své rozpuštění s platností od 16. března 1990. Poslanci schválili státní rozpočet na rok 1990.

22. prosince 1989

Prozatímní prezident republiky Mátyás Szűrös stanovil první kolo voleb do Národního shromáždění na 25. březen 1990.

Několik maďarských organizací a institucí vypravilo do Rumunska zásilky potravin a léků.

24. prosince 1989

V Budapešti se konala ekumenická půlnoční bohoslužba, při níž několik tisíc účastníků vzpomnělo také na temešvárské oběti.

29. prosince 1989

Předseda Maďarské národní banky referoval o tom, že bezprostředně před prosincovým zasedáním parlamentu se v zemi projevil znaky platební neschopnosti.

Ve sportovní hale Budapešť se konal dobročinný koncert ve prospěch rumunského lidu.

Nezávislá malorolnická strana se rozdělila na dvě strany, když v Szegedu vznikla Národní malorolnická občanská strana.

4. ledna 1990

Vláda jmenovala spisovatele Istvána Nemeskürtyho do čela předsednictva Maďarské televize.

Maďarská socialistická strana se distancovala od činnosti bývalého vedení MSDS a od chybné hospodářské politiky Lázárovoy vlády. Předsednictvo strany naléhalo na vytvoření parlamentní komise k prověření osobní odpovědnosti bývalých vedoucích činitelů.

5. ledna 1990

Vypukl skandál „Dunagate“, když Svaz svobodných demokratů oznámil, že vedení 3. hlavní skupiny ministerstva vnitra (státní bezpečnost) dávalo sledovat opoziční politiky a sbíralo údaje o opozičních stranách, a to i po přijetí nové ústavy.

7. ledna 1990

Ministr vnitra jmenoval komisi pro objasnění případu „Dunagate“ a zablokoval materiály vedení 3. hlavní skupiny ministerstva vnitra.

8. ledna 1990

Vstoupilo v platnost drastické zvýšení cen.

Vojenská generální prokuratura nařídila vyšetřování aféry „Dunagate“.

Zástupce náčelníka sovětského generálního štábu oznámil, že v roce 1990 budou z Maďarska staženy další skupiny sovětských vojsk.

9. ledna 1990

Předseda vlády Miklós Németh na vrcholné poradě RVHP v Sofii prohlásil, že RVHP se buď od základu změní, nebo přestane existovat.

13. ledna 1990

Miklós Németh oznámil, že Maďarsko a SSSR došly k závěru, že přítomnost sovětských vojsk v Maďarsku není potřebná, a proto se dohodly na brzkém stažení sovětských vojenských jednotek z Maďarska.

Po více než pětileté sérii jednání byla v Budapešti podepsána japonsko-maďarská dohoda o tom, že koncern Suzuki vybuduje v Maďarsku montážní závod na výrobu automobilů.

16. ledna 1990

Byla vytvořena mezistranická komise pro koordinaci mediálního působení Maďarské socialistické strany, Kulatého opozičního stolu a nezávislých organizací transformovaných v politické strany.

Imre Poszgay se vzdal dohledu nad rozhlasem a televizí.

17. ledna 1990

Ministr obchodu zastavil veškerý export, který byl účtován v rublech.

20. ledna 1990

Dva tisíce demonstrantů protestovalo před ministerstvem vnitra proti pomalému vyšetřování skandálu „Dunagate“.

Pokladny na budapeštském nádraží Déli (Jižním nádraží) zůstaly uzavřeny, protože davy bezdomovců zaplnily nádražní halu.

21. ledna 1990

Vláda s okamžitou platností zrušila 3. hlavní skupinu ministerstva vnitra, zakázala používání nástrojů tajných služeb a zastavila skartaci spisů.

23. ledna 1990

Ministr vnitra István Horváth rezignoval.

Předseda vlády Miklós Németh oznámil, že v krátkém čase začnou jednání o úplném stažení sovětských vojsk.

26. ledna 1990

Národní shromáždění schválilo novelizaci zákona o půdě, zákon o agentuře pro správu státního majetku a zákon o soukromém podnikání.

29. ledna 1990

Z iniciativy odborových svazů demonstrovalo třicet tisíc lidí před parlamentem proti zhoršujícím se životním podmínkám a hrožící nezaměstnanosti.

6. února 1990

Vláda a katolický biskupský sbor zrušily dohodu uzavřenou v roce 1950 vzhledem k tomu, že Národní shromáždění přijalo zákon o svobodě svědomí a náboženského vyznání.

9. února 1990

Byly obnoveny diplomatické vztahy mezi Maďarskem a Vatikánem, přerušené v roce 1945.

Začala likvidace Nógrádských uhelných dolů.

16. února 1990

Maďarská vláda poprosila maďarský lid o odpuštění za porušování zákonů v letech 1945–1963 a oznámila, že návrh příslušného zákona bude předložen Národnímu shromáždění.

19. února 1990

Státní účetní dvůr konstatoval, že bilance majetku MSDS podle stavu ze září 1989, předložená v listopadu téhož roku, neodpovídá majetkové situaci strany a není vhodná k veřejné prezentaci.

27. února 1990

Celostátní volební komise vylosovala pořadí dvanácti stran zaregistrovaných k volbám 25. března 1990: Maďarské demokratické fórum, Maďarská lidová strana, Maďarská socialistická dělnická strana (MSDS), Nezávislá malorolnická strana (FKGP), Svaz mladých demokratů (Fidesz), Svaz svobodných demokratů (SZDSZ), Strana podnikatelů, Maďarská socialistická strana (MSZP), Agrární svaz, Vlastenecká volební koalice, Křesťansko-demokratická lidová strana (KDNP), Maďarská sociálnědemokratická strana (MSZDP).

28. února 1990

Národní shromáždění přijalo vyúčtování majetku MSDS, i když jej považovalo za nedostatečné.

1. března 1990

Národní shromáždění rozhodlo, že prezidenta republiky zvolí všelidové hlasování, a nikoli nový parlament.

4. března 1990

Celostátní svaz maďarských odborů zvolil bývalého tajemníka Rady odborových svazů Sándora Nagye svým předsedou.

5. března 1990

Ze zástupců dvanácti stran celostátního seznamu se ustavila komise pro dozor nad volební kampaní.

10. března 1990

Ministři zahraničních věcí Eduard Ševardnadze a Gyula Horn podepsali dohodu o úplném odchodu sovětských vojsk z Maďarska.

14. března 1990

Na svém posledním, slavnostním zasedání prohlásilo Národní shromáždění zvolené v roce 1985 soudní procesy porušující zákony v letech 1945–1963 za nulitní.

Mezinárodní měnový fond schválil Maďarsku překlenovací úvěr, díky němuž byla odvrácena hrozba platební neschopnosti.

15. března 1990

Vedle oficiálních vzpomínkových oslav revoluce roku 1848 zorganizovaly Maďarské demokratické fórum, Svaz svobodných demokratů a Svaz mladých demokratů (Fidesz) pochodňový průvod několika desetitisíců lidí na budapeštský hrad.

19. března 1990

Vláda vyhlásila 4. duben (osvobození 1945) pracovním dnem, 23. říjen (den vyhlášení republiky) dnem pracovního klidu.

20. března 1990

Předseda vlády Miklós Németh zaslal rumunskému premiérovi protestní notu proti zdemolování sídla maďarských organizací v Tîrgu Mureş (dř. Marosvásárhelyi) demonstranty a vážnému napadení několika Maďarů, mezi nimi Andrása Sütö.

21. března 1990

Svaz mladých demokratů (Fidesz) uspořádal na budapeštském Népstadionu „Závěrečný mejdan režimu“.

25. března 1990

V prvním kole svobodných voleb získalo Maďarské demokratické fórum 24,7 % hlasů, Svaz svobodných demokratů 21,3 %, Nezávislá malorolnická strana 11,7 %, Maďarská socialistická strana 10,8 %. Z oprávněných voličů se prvního kola zúčastnilo 65 %. Na 152 celostátních stranických seznamech získalo mandát 58 poslanců.

6. dubna 1990

Odstoupilo předsednictvo Maďarské televize.

8. dubna 1990

Po druhém kole parlamentních voleb získalo Maďarské demokratické fórum 42,5 % mandátů, Svaz svobodných demokratů 24,3 %, Nezávislá malorolnická strana 11,4 %, Maďarská socialistická strana 8,5 %, Svaz mladých demokratů (Fidesz) 5,7 %, Křesťanskodemokratická lidová strana 5,4 %, Agrární svaz 0,5 %, Nezávislí 1,5 %.

13. dubna 1990

Podle dohody stran, které se dostaly do parlamentu, svolal prozatímní prezident Mátyás Szűrös ustavující zasedání Národního shromáždění na 2. května.

29. dubna 1990

Maďarské demokratické fórum a Svaz svobodných demokratů uzavřely mezistranickou dohodu.

1. května 1990

Byly zveřejněny první části dohody MDF-SSD, podle nichž tyto strany společně kandidovaly do funkce prezidenta republiky Árpáda Göncze a do funkce předsedy Národního shromáždění Györge Szabada. Do zvolení prezidenta měl dočasnou funkci hlavy státu zastávat Árpád Göncz.

2. května 1990

Na ustavujícím zasedání Národního shromáždění byl zvolen jeho předsedou a tím i dočasným prezidentem Árpád Göncz, prvním místopředsedou Národního shromáždění György Szabad. Národní shromáždění předtím uzákonilo památku revoluce a boje za svobodu v roce 1956 a 23. říjen vyhlásilo státním svátkem.

3. května 1990

Dočasný prezident Árpád Göncz pověřil Józsefa Antala vytvořením vlády.

Materiály

Čas přelomu

Garáž OF ČST: 21. listopadu 1989 – 11. ledna 1990

Jarmila Cysařová

Kdo sledoval sedmnáctého listopadu 1989 Televizní noviny, nedozvěděl se o vnitropolitickém dění nic mimořádného. Po reportáži ze slavnostní akce v Karolinu k Mezinárodnímu dni studentstva následovala další ze shromáždění studentů na Albertově k padesátému výročí úmrtí Jana Opletala. Kamera však ukázala pouze hlouček zahraničních novinářů, několik transparentů a moderátor Josef Morávek informoval diváky, že „akce se účastnili i lidé, kteří ji zneužili k protisocialistickému vystoupení“. Konstatování v posledních letech zdaleka ne ojedinělé. Další informace, že „část shromážděných se vydala do centra, kde se pokusila narušit veřejný pořádek“, doplnil neutrální, kratičkový záběr z Národní třídy. Poté se diváci v reportáži z Moskvy dozvěděli o návštěvě tajemníka ÚV KSČ Jana Fojtíka v sovětském Ústavu marxismu-leninismu a o jeho přesvědčení, že i po pádu generálního tajemníka Ústředního výboru Jednotné socialistické strany Německa Ericha Honeckera zůstane Německá demokratická republika socialistickým státem. Po desáté hodině večer byla zařazena do programu reportáž z kanonizace Anežky Přemyslovny.¹ Sobotní Televizní noviny 18. listopadu 1989 vysílaly reportáž moskevského zpravodaje o studentském fóru a sofijský zpravodaj informoval o manifestaci uspořádané v bulharském hlavním městě „neoficiálními a nevládními organizacemi“. Místo aktualit pražských zpravodajů přečetl moderátor Morávek zprávu ČTK: „K obnovení pořádku a klidu zakročily pořádkové jednotky Veřejné bezpečnosti. Při vytlačování demonstrantů z prostoru bylo zraněno sedmáct osob. Při zákroku došlo ke zranění sedmi příslušníků VB. Na místní oddělení bezpečnosti bylo předvedeno sto čtyřicet tři osob, z nichž devět bylo zadrženo pro důvodné podezření ze spáchání trestného činu a sedmdesát osob bylo zajištěno pro přečin.“ O den později se zpravodajství zabývalo údajným úmrtím studenta Martina Šmída a obraz

1 Bulletin ČT INFO, č. 11 (1997): Osm listopadových dnů v roce 1989 pohledem Televizních novin. Další použité materiály: informační zpravodaj *Garáž OF-ČST*, vydávaný Novou odborovou organizací (NOO); *Zpravodaj ČST*, vydávaný tiskovým oddělením Československé televize od 29.12.1989; materiály NOO; videokazety z prvního mítinku v garážích přenosové techniky 21.11.1989.

zprostředkoval pouze několik záběrů svíček a květin u sochy svatého Václava. Večer vystoupil v televizi předseda vlády České republiky František Pitra s výzvou k odpovědnosti občanů.²

Teprve 20. listopadu byly Televizní noviny prodlouženy o deset minut. Zpravodajství uvedlo alespoň okleštěné, stříhem upravené zprávy, které moderoval Nižňanský spolu s redaktory Dumbrovským a Danihelkou a s krajskými zpravodaji. Informovali o stávkujících studentech v rozhovoru s nimi, přinesli zprávy o divadlech, která přerušila provoz. Text ani sporé obrazové záběry z Václavského náměstí, z Národní třídy a od Mánesova mostu, zataraseného pořádkovými jednotkami SNB, však neobsáhly vzmach občanského hnutí proti režimu, neinformovaly o vzniku Občanského fóra v Praze a Verejnosti proti násilíu v Bratislavě. Naopak. Redaktor Danihelka přečetl prohlášení vlád ČSSR, ČSR a SSR: „Nechceme jít cestou provokací, kterou se nám pokoušejí vnutit určité protispolečenské živly... Vlády souhlasí s opatřeními, která měla za cíl obnovit pořádek, chránit majetek a životy občanů.“

Odlišná situace, než jakou prezentovala obrazovka, však vládla na pracovištích televize. Vzmáhal se odpor proti násilnému zákroku vůči studentům a proti dezinformacím v televizním zpravodajství. Funkcionáři závodního výboru ROH svolali na odpoledne mimořádné zasedání, z něj jménem odborářů ČST odeslali protestní dopis Federálnímu shromáždění, České národní radě, Předsednictvu vlády ČSSR a Předsednictvu vlády ČSR proti násilí na Národní třídě 17. listopadu.

Televize stále neinformovala objektivně o dění v Praze a v republice. Na změně televizního zpravodajství měli hlavní zásluhu přenosoví technici. Jejich dílenský výbor ROH svolal 21. listopadu 1989, tedy v době, kdy nikdo nemohl předvídat další vývoj a důsledky iniciativy, mítink do garáží na nádvoří Kavčích hor. Mítinku dominoval transparent s nápisem „Kdy uslyšíme pravdu ve vysílání ČST?“. Přítomní bouřlivým potleskem přijali stanovisko dílenského výboru ROH přenosové techniky, které přečetl jeho předseda a moderátor mítinku Antonín Dekoj: „My, pracovníci přenosové techniky, provozu společné techniky, pracovníci pracující na přenosech, důrazně protestujeme proti brutálnímu zásahu bezpečnostních složek dne 17. listopadu 1989. Žádáme, aby celá tato ostudná událost byla řádně vyšetřena a viníci potrestáni. Dále jako pracovníci sdělovacích prostředků trváme na tom, aby televizní zpravodajství, informující naši veřejnost, bylo pravdivé, objektivní a úplné. V této souvislosti jsme připraveni dát i ve svém volném čase všechny síly pro splnění tohoto účelu. Pokud nebudou tyto požadavky splněny, připojíme se ke dvouhodinové stávce 27. listopadu 1989 od dvanácti do čtrnácti hodin. Zároveň toto shromáždění vyjadřuje plnou podporu provolání Občanského fóra a vysokých škol. Žádáme o zveřejnění tohoto prohlášení ve zpravodajské relaci Československé televize.“

Po dvacetileté manipulaci televizního zpravodajství se požadavek na objektivní a pravdivé informování veřejnosti rovnal vzpouře. Přenosoví technici si byli vědomi toho, že by nebyl problém je umlčet a jejich požadavky utajit. Proto umístili do garáží kameru a v dohodě s přenosovými pracovníky se průběh mítinku přenášel do rozvodné sítě a jejím prostřednictvím do sítě Eurovize.

2 Viz *Svobodné slovo*, (20.11.1989).

Situace se však vyvinula zcela nečekaně. Do garáží přicházeli další lidé z různých televizních pracovišť, kteří chtěli prohlášení podepsat. Proto bylo doplněno o dodatek: „K tomuto prohlášení se připojují další pracovníci ČST dle přiložených jmenných seznamů.“ V tento den, 21. listopadu, byla prolomena pasivní rezistence a dlouholetá nespojnost televizních pracovníků s manipulováním mocí vyvřela.³

Mezitím jednalo vedení ČST a nakonec vyslalo na shromáždění ředitele televizního studia Praha inženýra Pružinu. Ten akceptoval požadavek na zařazení prohlášení televizních pracovníků do zpravodajství. Přímý přenos z Václavského náměstí, který přenosová technika nabídla zdarma, však odmítl. Opakovaně žádal o klid, rozvahu, o podporu vedení v nesnadné situaci, o respektování možností ČST, o ukončení mítinku, ale marně. Ten se naopak rozrůstal.

Garáže a nádvoří Kavčích hor se postupně zaplnily lidmi v počtu asi dvou tisíc. Shromáždění přijalo bouřlivým potleskem prohlášení herců Divadla na Vinohradech, které přečetla Eliška Balzerová, poté prohlášení Občanského fóra, studentů, stanovisko redakce zábavných pořadů požadující odstoupení ÚV KSČ i vlády a vysílání dialogu nezávislých skupin místo zábavy. Ředitele Pružinu podpořily pouze ojedinělé hlasy z pléna. Například starší muž připomněl důsledek občanského vzepětí v roce 1968, redaktor Martin Švehla z Televizních novin prohlásil, že zpravodajové mapují politický vývoj v Československu, a pokud bude ustaven stávkový výbor studentů, dají slovo předsedovi SSM Vasilu Mohoritovi. Rozpačitě nebo s odporem reagovali účastníci mítinku na stanovisko celozávodního výboru KSČ adresované ústřednímu výboru strany, které tlumočil jeho předseda Karel Blaha: „Celozávodní výbor strany projednal situaci v Československé televizi, která se vyostřila po zásahu proti studentské demonstraci 17.11.1989. Shodně s názory většiny stranických organizací dospěl k závěru, že komunisté v ČST stejně jako nestraníci nesouhlasí s tím, aby se nazrálá politická situace řešila způsobem nedůstojným humanistických principů socialismu. Připojujeme se k požadavku okamžitého a důsledného vyšetření průběhu událostí a potrestání iniciátorů násilného zásahu proti studentům a veřejnosti. Stavíme se za požadavek zabezpečení úplné, pravdivé a včasné informovanosti ve sdělovacích prostředcích v zájmu převzetí politické iniciativy Komunistickou stranou Československa. Pozastavujeme se nad tím, že ve chvíli, kdy jde o budoucí tvář socialismu v naší zemi, nedokázalo předsednictvo Ústředního výboru KSČ zaujmout k represím a politickému vývoji posledních dnů stanovisko, které by vedlo ke sjednocení společnosti. V zájmu zahájení celospolečenského dialogu doporučujeme proto urychleně svolat mimořádné plénum Ústředního výboru KSČ, které by analyzovalo příčiny této situace a přijalo pozitivní a účinné opatření ke sjednocení všech společenských sil pro důslednou přestavbu naší socialistické společnosti.“

V porovnání s prohlášením přenosových techniků a s názory převažující většiny televizních pracovníků odráželo stranické prohlášení polarizaci názorů na další vývoj. Funkcionáři KSČ stále nechtěli připustit, že vláda jejich strany končí. Na mítinku 21. listopadu se přes jeho bouřlivý průběh nepodařilo prosadit vysílání přímých přenosů z občanských manifestací ve městech Čech, Moravy i Slovenska. Lidé se rozešli s tím, že mítink bude pokračovat další den od osmi hodin ráno.

3 Viz vzpomínky z listopadu 1989 předsedy dílenského výboru ROH přenosové techniky, dnes předsedy Nezávislé odborové organizace, Antonína Dekoje.

Večer na obrazovce pokračovala informační manipulace. V hlavní zpravodajské relaci stále převažoval v citaci z došlých petic a dopisů negativní názor na vzrůstající se občanské vzepětí proti režimu. Z Václavského náměstí uvedla televize pouze krátký šot, který situaci nevystihoval, a z prohlášení televizních pracovníků byla přečtena jen část. Pro Aktuality natočené poselství herce Rudolfa Hrušínského a šéfa činohry Národního divadla Milana Lukeše se na obrazovky vůbec nedostalo, po deváté hodině večer však vystoupil v televizi Miloš Jakeš. Sdílel občanům, že další vývoj socialismu naší vlastní cestou není možný bez reform, stávkami a demonstracemi se však ekonomická situace nezlepší, a že v sázce je osud socialismu.⁴

Na druhý den, 22. listopadu, zaplnili televizní pracovníci v osm hodin ráno opět garáže a nádvoří Kavčích hor. Žádali, aby vedení televize uvolnilo místo lidem, kteří respektují jejich názory, aby televize vysílala objektivní zpravodajství a zveřejnila petice studentů, divadelníků, výtvarníků a Občanského fóra. Požadovali zařadit do vysílání záběry studentů Filmové akademie muzických umění, Krátkého filmu a ostatních dostupných materiálů ze zásahu policejních složek proti studentům 17. listopadu a uvést pravdivé informace o ohlasech v zahraničním tisku. Zároveň pohrozili, že jinak vstoupí televizní pracovníci 27. listopadu do stávk.

Kolem Kavčích hor se shromáždily stovky studentů. Zásluhou techniků slyšeli každé slovo, které zaznělo na nádvoří, a pronášené požadavky bouřlivě podporovali. Vedení televize tak bylo vystaveno nejen tlaku vlastních pracovníků, ale i studentů. Na pracovišti výtvarníků Kavčích hor se sešli k tajné schůzce zástupci Občanského fóra, herců a pracovníků televize – Jiří Kantůrek, Jiří Bartoška, Pavel Kačírek a další. Ve vypjaté atmosféře mítinku přistoupilo vedení ČST na jednání se zástupci dělnských výborů ROH⁵ a na vyslání přenosové techniky pro přímý přenos z Václavského náměstí. Do odpoledního pořadu Kontakt zařadila televize prohlášení kardinála Františka Tomáška a poselství Rudolfa Hrušínského. Přímý přenos z Václavského náměstí však nebyl v Kontaktu ucelený, diváci mohli sledovat pouze přerušované vstupy.⁶ Nikdo kromě techniků netušil, že i tyto

4 Viz RŮŽIČKA, D.: Akce VLNA: Televize měla být obsazena. In: Bulletin ČT INFO, č. 11 (1997). Autor stať zpracoval na základě materiálů Agentury vojenských informací při ministerstvu obrany a Zprávy vyšetřovací komise Poslanecké sněmovny parlamentu ČR pro vyšetření okolností souvisejících s akcemi NORBERT, ZÁSAH, VLNA ze dne 18.2.1994. Personál televize měl být vyměněn, pokud by vystoupení Miloše Jakeše televize neumožnila. VLNA byla společně s akcemi NORBERT a ZÁSAH zaměřena na předcházení a potlačování hromadných protispolečenských vystoupení v rámci Centrálního plánu mimofádných bezpečnostních opatření Federálního ministerstva vnitra. Pro tyto účely měly být nasazeny složky Veřejné a Státní bezpečnosti, příslušníci Civilní obrany, Lidové milice, armáda, požárníci a zvláštní jednotky Sboru nápravné výchovy. Akce měla tři stupně. Objektů Čs. televize se týkala VLNA II a spojil VLNA III. 22.11.1989 bylo do armádní ubytovny v Dejvicích letcky dopraveno 96 vojenských odborníků pro obsluhu televize a rozhlasu. Všichni museli podepsat prohlášení o mlčenlivosti. Na mimofádním zasedání ÚV KSČ 24.11. navrhoval ministr obrany Milan Václavík uvést do pohotovosti armádu, bezpečnost a milice. Zasedání však skončilo odstoupením Miloše Jakeše a předsednictva ÚV KSČ.

5 K jednání s vedením ČST byli určeni Zdeněk Dušek, František Filip, Petr Gerold, Jana Hrušková, Jana Chocholatá, Jan Rubeš, Eduard Sedlář, Marta Skarlandtová.

6 *Mladí fronta* 23.11.1989 pod titulkem Televize včera odpoledne (zn. vlk) popisuje odpolední pořad Kontakt, který byl ohlášen jako přímý přenos, avšak zprostředkoval pouze vstupy na Václavské náměstí, přerušované písničkami. – Svědectví účastníka protestních akcí v garážích Víta Charouse: „Ačkoliv byl přenos schválený, nebyl kontinuální, jak jsme požadovali. (...) V garážích byla zpočátku

záběry byly cenzurovány a o několik minut opožděny (viz vzpomínky A. Dekoje). A Televizní noviny opět neinformovaly objektivně. Moderátor Nižňanský ohlásil souhlas pisatelů petic a dopisů s požadavky studentů, ovšem s tím, že odmítají „destabilizaci na protisocialistické bázi“, názory odborářů vyjádřil v tom smyslu, že demonstrace by mohly skončit, protože představitelé státu již vědí, co lid chce.

I okleštěné, strohé informace však pobouřily funkcionáře strany na nižší úrovni. Dvacet let byli zvyklí na jednostrannou manipulaci skutečnosti, na překrucování a zatajování faktů o občanských iniciativách. Na poradě vedoucích tajemníků okresních výborů KSČ v Ostravě se pozastavovali nad tím, kdo odpovídá za sdělovací prostředky. Podle jejich názoru televize a rozhlas uváděly pouze konfrontační názory studentů místo nesouhlasu dělníků, členů Lidových milicí a starších členů strany se stávkou.⁷ Údajně jednostranné působení některých médií, zvláště televizní vysílání studia Kontakt, mělo negativní ohlas (tj. u některých funkcionářů a členů KSČ – pozn. J.C.).⁸

Účastníci dalšího mítinku dne 23. listopadu 1989 požadovali za opětovného varování stávkou především přímý, nepřerušovaný přenos ze shromáždění občanů na Václavském náměstí od čtyř hodin odpoledne a vysílání záběrů z Národní třídy ze 17. listopadu. Večerní zpravodajství však uvedlo z Václavského náměstí pouze sporé záběry, zato informovalo o setkání Miloše Jakeše s havíři, kteří přijeli podpořit přestavbu. Redaktor Vaníček ukázal na kameru rezoluce, které odmítaly generální stávku, z ČKD byl však vypískán Miroslav Štěpán. Před budovou televizního zpravodajství protestovali studenti proti neobjektivním informacím. Večer ve tři čtvrtě na devět vystoupil v televizi ministr národní obrany generál Milán Václavík. V pohotovosti byly Lidové milice, v Riegrových sadech stály autobusy s milicionáři z Olomouce a z Prostějova. Nedalo se vyloučit vůbec nic, včetně obsazení televize. Aby byla přenosová technika akceschopná a zabránila případnému zablokování vysílání, vyvezli ji technici z televizního areálu.

K dramatické situaci došlo, jak se píše v bulletinu *Garáž OF ČST*, v noci z 22. na 23. listopad, kdy televizní objekty zajistili příslušníci pohotovostního pluku v bílých helmách, údajně bez vědomí vedení ČST. Vedení muselo reagovat na ultimativní požadavky pracovníků a vykázat je z televize. V odpoledním vystoupení na obrazovce hovořil ústřední ředitel Libor Batrla o zajištění bezpečnosti areálu pouhými pětadvaceti pracovníky bezpečnosti. Od večera do noci kontrolovali pověření pracovníci ČST přípravu televizního zpravodajství. Zástupci „garáží“ nebyli však do velínu Televizních novin šéfredaktorem vpuštěni s odůvodněním, že odmítl i účast pracovníků Federálního úřadu pro tisk a informace.

Tuto dramatickou situaci a marnou snahu vedení ČST ovládnout televizi vylíčil následujícího dne na mimořádném zasedání ÚV KSČ místopředseda vlády Matej Lúčan. Podle jeho zprávy „technici odmítli poslouchat ředitele, vyjeli s přenosovými vozy do ulic a točili. Dvanáct set lidí v ČST stávkuje. Vedení vytipovalo spolehlivé kádry, aby se vůbec vysílalo. Nebylo možné zabránit zveřejnění zásahu proti demonstrantům, kazety se záběry připra-

hlavně technika, pak administrativa, z tvůrčích pracovníků aktivně vystupoval především režisér František Filip. Z dnešního hlediska je úsměvné, jak jsme tam dostávali přes vrátnici lidi mimo televizi, například politologa Bohumila Doležala. Po televizi byli estébáci, samozřejmě i ve vrátnici, přijela dokonce zásahová jednotka. Vypadalo to, že obsadí televizi. Byl to poslední mocenský pokus.“

7 *SÚA*, ÚV KSČ, vnitrostraničná informace č. 87. Operativní situace k 22.11.1989, 12,00 hodin.

8 *Tamtéž*, ÚV KSČ, vnitrostraničná informace č. 88. Operativní informace k 23.11.1989, 12,00 hodin.

vují technici do vysílání a nikdo neví, kdy je televize zveřejní a jak zapůsobí. Do televize chodí herci, studenti, stovky lidí s rezolucemi. Situace je složitá i v rozhlasu, ale zdaleka ne tolik jako v televizi.“⁹

Od 24. listopadu se datuje podstatný zlom v televizním vysílání, který prosadili účastníci mítinků v garážích. Čtyřapůlminutový záznam FAMU z Národní třídy byl pod titulkem 17. listopad 1989 mimořádně zařazen do vysílání v půl deváté večer na prvním programu. V pozdních nočních hodinách vysílal druhý program první ucelený dokument k současné situaci Soudy, včetně opakování zásahu bezpečnosti proti studentům. Mezitím přenosová technika po celý den křížovala Prahu a zaznamenávala dění v ulicích.

Na mimořádném zasedání ÚV KSČ 24. listopadu většina přítomných odhlasovala vyloučení sdělovacích prostředků z jejich jednání, proto moderátor Nižňanský přečetl v *Televizních novinách* jen oficiální text, že „v devatenáct hodin Miloš Jakeš a ostatní členové předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ dali své funkce k dispozici“. Prvním tajemníkem byl zvolen dosavadní vedoucí výboru pro stranickou práci Karel Urbánek.¹⁰ Diváci ani televizní pracovníci se nedozvěděli o kritice médií, hlavně televize, která zazněla na tomto zasedání, ani o požadavcích tvrdých mocenských zákroků proti nim. Pracovníci televize si mezitím zvolili sto zástupců na jednání s vedením ČST, které se mělo konat v sobotu a v neděli.

Zvolení zástupci televizních pracovníků určili jako hlavní úkol na sobotu 25. listopadu 1989 zajistit vysílání přímého přenosu z Letenské pláně od dvou hodin odpoledne. Technici se na toto vysílání připravovali již předešlý den. Volání funkcionářů krajských výborů KSČ severočeského a jihomoravského kraje po kategorickém převzetí sdělovacích prostředků a jejich pevném ovládnutí vyznělo do prázdna.¹¹ V přímém přenosu vysílala televize z chrámu svatého Víta kanonizaci Anežky Přemyslovny, odpoledne zprostředkovala divákům nepřímou účast na shromáždění na Letné. Ovládnutí dominantního média se již komunistické straně vymklo z rukou.

Zástupci televizních pracovníků zvolili sedmadvacetičlenný Stávkový výbor, jehož mluvčími se stali Radko Mach, Dušan Walter a Jakub Bažant, a schválili Rozhodnutí shromáždění zástupců pracovních kolektivů ČST Praha. Vzhledem k tomu, že vedení televize nebylo schopno zajistit vysílání odpovídající současné situaci, navrhli jako prozatímní řídicí orgán Ústřední programovou radu ze zástupců redakcí.¹²

Dokument byl okamžitě předán vedení ČST a večer jej přečetly Marta Skarlandtová a Jana Hrušková v Národním divadle. Odpověď na rozhodnutí přišel sdělit shromážděným zástupcům za vedení ČST předseda celozávodního výboru KSČ Karel Blaha. Dialog se zástupcem strany však přítomní ve vzrušené diskusi odmítli a žádali o vyjádření vedení televize. Teprve potom se k jednání dostavil ústřední ředitel Libor Batrla s vedoucím redakce publicistiky a dokumentaristiky Ivanem Mannem a rozhodnutí odsouhlasili.

9 *Tamtéž*, ÚV KSČ, mimořádné zasedání Ústředního výboru KSČ dne 24. listopadu 1989. Stenografický záznam. Diskusní příspěvek místopředsedy vlády Mateje Lúčana.

10 *Rudé právo* 27.11.1989 otisklo televizní vystoupení Karla Urbánka ze soboty 25. listopadu, ve kterém přiznal, že se strana odtrhla od lidí, že si však valná většina komunistů zaslouží úctu a že nejlepší umělci stáli „na naší straně“.

11 *SÚA*, ÚV KSČ, vnitrostranická informace č. 90. První ohlasy na mimořádné zasedání ÚV KSČ z 25.11.1989, 13,00 hod.

12 Rozhodnutí shromáždění zástupců pracovních kolektivů Čs. televize v Praze z 25.11.1989. Z osobního archivu přenosového technika Karla Duba.

Rovněž 26. listopadu 1989 při nedělním jednání zvolených zástupců pracovníků ČST s vedením bylo hlavním požadavkem zajištění přímých přenosů z mítinku na Letné, z řetězce lidských rukou z Letné na Hradčany, vystupování zástupců Občanského fóra v hlavní zpravodajské relaci každý den. V tajných volbách zvolili ze třiceti čtyř kandidátů patnáct členů na doplnění Ústřední programové rady.¹³ Původně plánovaný televizní program tak konečně doznal aktuální změny. Kromě požadovaných přímých přenosů vstupovalo do programu několikrát denně mimořádné zpravodajství, místo inscenace vysílala televize večer Volnou tribunu.

Krajské a okresní výbory KSČ však požadovaly obrat v působení sdělovacích prostředků.¹⁴ Dne 26. listopadu 1989 na zasedání ÚV KSČ výstižně vylíčil přizvaný ústřední ředitel televize Libor Batrla interní situaci v ČST.¹⁵

Televizní pracovníci se na dalším mítinku 27. listopadu 1989 přihlásili k zásadám Občanského fóra, žádali odstoupení ústředního ředitele Libora Batrly a zorganizovali sbírku na podporu stávkujících studentů. Diváci v tento den sledovali v přímých vstupech do vysílání průběh generální stávky v různých závodech i z různých měst, včetně manifestačního průvodu televizních pracovníků ukončeného mítinkem s pracujícími podniků v obvodu u Kavčích hor. Mluvčí televizního OF Jiří Kantůrek seznámil tisíce účastníků se zásadami Občanského fóra a s provoláním ke generální stávce. Závěrem zazpívali shromáždění občané státní hymnu.

Vláda odvolala Libora Batrlu z funkce ústředního ředitele v pondělí 27. listopadu a do čela televize jmenovala ing. Miroslava Pavla, v letech 1984–1986 redaktora deníku *Práce* a od roku 1987 vedoucího tiskového odboru úřadu předsednictva vlády. „Televize přestala být ideovým nástrojem jedné politické strany,“ řekl ve svém prvním vystoupení v garážích předposledního listopadového dne. „...neměli bychom se nyní soustřeďovat na to, kdo na které židli bude sedět, neměli bychom dělat personální puče“. Požadavek předložený Janem Horským, aby se Ústřední programová rada kontinuálně podílela na tvorbě programu v dalších dnech, Miroslav Pavel nepřímě odmítl. Konečné rozhodování bylo totiž v kompetenci ústředního ředitele. Teprve na přímý dotaz Petra Gerolda, zda bude programovou radu respektovat jako partnera, odpověděl „ano“.

13 Členové Ústřední programové rady: Jan Horský (předseda), Petr Gerold (tajemník), Ludmila Bukovská, Pavel Borovan, Jiří Danda, Vladimír Drbohlav, Karel Dub, Zdeněk Dušek, Jan Fíla, František Filip, Pavel Fischl, Jana Hrušková, Čestmír Kopecný, Dušan Kovář, Jiří Ředina, Přemek Podlaha, Jan Rubeš, Štefan Rybář, Eduard Sedlář, Marta Skarlandtová, Jan Šmíd, Miloslav Šmídajmajer, Vítek Sýkora, Jiří Věřčák, Zdeněk Všelicha. Viz bulletin *Garáž OF ČST*, s. 9 a 11.

14 Dle vnitrostraničné informace č. 91 z 26.11.1989 ve 12,00 hod. sdělovací prostředky „napomáhají stupňovat napětí nejen v Praze, ale především v krajích. Podle informace středoslovenského KV KSČ jsou pod vlivem vysílání Čs. televize organizovány mítinky a shromáždění i v místech, kde byl dříve naprostý klid. Na shromážděních jsou stále častěji kladeny nejružnější politické požadavky, včetně změny politického systému.“ A podle vnitrostraničné informace č. 92 z 27.11.1989 ve 12,00 hod. „politická situace se vlivem stupňovaných požadavků Občanského fóra dále vyhroutil. Výrazným způsobem k tomu přispěly sdělovací prostředky, zejména vysílání Čs. televize a Čs. rozhlasu.“

15 SÚA, ÚV KSČ, mimořádné zasedání ÚV KSČ dne 26.11.1989. Stenografický záznam. Diskusní příspěvek Libora Batrly s. 24 n.

Změna v osobě ústředního ředitele ovšem neřešila situaci v kolosu s téměř deseti tisíci zaměstnanci, kde byly i další vedoucí funkce (a nejen ty) obsazeny lidmi poslušnými režimu. Kromě přímých přenosů se na obrazovce sice objevovaly nové diskusní pořady s osobnostmi, pro které byla obrazovka do listopadových událostí tabu, do komplexního, objektivního informování veřejnosti však bylo ještě daleko. Stále docházelo ke zkreslování skutečnosti, k zamlčování informací, k manipulaci s nimi. Například prvního prosince vystoupili na sjezdu zemědělských družstev dva vojáci základní služby. Místo ohlášené pozdravné petice zemědělcům přednesli dle rozkazu v přímém přenosu prohlášení na obhajobu KSČ. O tři týdny později předalo Občanské fórum ČST redaktoru Nižňanskému protestní prohlášení k situaci v Rumunsku pro Televizní noviny, ve zpravodajství však o něm nebyla ani zmínka.

Programová rada zasedala denně a jednala s vedením o skladbě programu a o aktualizaci zpravodajství. Mítinky v garážích nadále pokračovaly a v redakci Televizních novin byl vyhlášen plebiscit důvěry k vedoucím pracovníkům, množily se však také písemné i telefonické výhrůžky členům stávkového výboru i programové rady. Zástupci televize informovali v diskusních večerech na scénách divadel o současném stavu v ČST.

Stávkový výbor a Ústřední programová rada se sloučily čtvrtého prosince ve Stávkový výbor Občanského fóra ČST Praha a následujícího dne předal tento výbor ústřednímu řediteli Pavlovi ultimativní požadavky: okamžité odvolání vedoucích pracovníků Ústřední redakce Televizních novin, především šéfredaktora Dušana Macháčka (v TN od roku 1976); jmenování neustraníka do čela zpravodajství; ukončení činnosti orgánů KSČ a Lidových milic v ČST; řešení připomínek týkajících se vyslovení nedůvěry dalším vedoucím pracovníkům; poskytování pravidelného vysílacího času Občanskému fóru a Celostátnímu koordinačnímu stávkovému výboru studentů. Pokud by nebyly požadavky do osmého prosince splněny, místo začátku Televizních novin se měl na obrazovkách na pět minut objevit titulek „Demonstrační stávka pracovníků ČST“ a moderátor měl přečíst dopis ústřednímu řediteli a seznámit diváky s podniky a institucemi, které televizi podpoří stávkou.¹⁶

Den poté Miroslav Pavel jmenoval skupinu pro strukturální změny v ČST a pro přípravu nového zákona o televizi, jíž se – pouze však jako pozorovatelé – mohli účastnit dva zástupci Stávkového výboru OF ČST. Šéfredaktor Televizních novin byl odvolán sedmého prosince, v týž den jmenoval Stávkový výbor OF ČST výrobní štáb pro každodenní patnáctiminutový pořad Občanské fórum. Osmého prosince, v den hrozící stávky, jednalo vedení televize se stávkovým výborem o splnění dalších požadavků.

Jedenáctého prosince přijal Stávkový výbor OF ČST kritické prohlášení k situaci v televizním zpravodajství, kde stále pracovali titíž lidé, kteří sloužili bývalému režimu, a rovněž kritizoval kabinetní politiku ústředního ředitele Miroslava Pavla.¹⁷ Členové stávkového výboru formulovali prozatímní Chartu Československé televize s platností do doby, než bude ČST v nové situaci právně zakotvena. Televizi v tomto dokumentu poprvé pojmenovali jako veřejněprávní instituci, a v tomto smyslu určili její úkoly.

16 *Svobodné slovo* 6.12.1989 (zn. spa) informovalo o těchto požadavcích s tím, že ústřední ředitel neakceptoval autoritu Ústřední programové rady.

17 Prohlášení Stávkového výboru OF ČST z 11.12.1989. Osobní archiv přenosového technika Karla Duba.

Mítinky v garážích organizované Stávkovým výborem OF ČST probíhaly po celý prosinec. Pod jejich tlakem byla v televizi ukončena činnost komunistických organizací, Lidových milicí (stávkový výbor po prohlídce jejich místností předal zbraně armádě) i Svazu československo-sovětského přátelství, jehož finanční zůstatek byl převeden na konto stávkujících studentů. Stávkový výbor průběžně projednával s vedoucími pracovníky další zaměření zpravodajství, personální změny, především jmenování nového bezpartijního šéfredaktora Televizních novin a ukončení moderátorské práce nejvýraznějších propagátorů předlistopadové doby (Vejevoda, Fořt, Morávek, Janků, Vaníček, Žáková aj.), zrušení kádrového útvaru ČST a výdej kádrových materiálů pracovníkům, ustavení rehabilitační komise, práci na legislativním zakotvení televize.

Devatenáctého prosince se konalo ustavující shromáždění Nové odborové organizace, která se v lednu přejmenovala na Nezávislou odborovou organizaci. Odboráři zvolili akční výbor s předsedou Petrem Geroldem a tajemníkem Milanem Vondrou. Odbory spolu se Stávkovým výborem OF ČST prosazovaly novou tvářnost televize a podpořily kandidaturu Václava Havla na funkci prezidenta republiky. Na konferenci v půli ledna zrušily komise socialistického soutěžení a rady brigád socialistické práce. Příspěvky bývalého ROH byly převedeny na konto Občanského fóra, onkologie a Sdružení stávkových výborů.

V programu televize některé staré typy pořadů nahradily pořady nové, například *Názory – stanoviska*, *Studio dialog*, *Půlhodinka osobností*, *Na aktuální téma*, *Vysílá OF*. Po dvaceti letech viděli diváci reprízu oblíbeného seriálu *F. L. Věk*, jedno z děl uložených v trezoru, po něm postupně obohatila program i další proskribovaná dramatická díla. Vrcholem televizního programu roku 1989 byl přímý přenos z Vladislavského sálu, z volby bývalého politického vězně Václava Havla prezidentem republiky a jeho projev na Nový rok 1990.

Televize však na přelomu let 1989–1990 nebyla ani konsolidovaná, ani jednotná. Dílčím úspěchem bylo jmenování nového redaktora Televizních novin Petra Krula (12. prosince), který prosazoval nové principy práce ve zpravodajství: nadstranickost Televizních novin, profesionalitu, přijímání moderátorů na základě konkurzu.

Osmnáctého prosince seznámil ústřední ředitel Pavel vedoucí pracovníky se svým Rozhodnutím č. 26/1989. Týkalo se reorganizace ČST a jejího postavení jako státního sdělovacího prostředku. Toto zásadní rozhodnutí nebylo konzultováno s Novou odborovou organizací, která je označila za legislativně nekvalifikované, a proto docházelo v dalších týdnech ke konfliktům. Shoda panovala jen v nutnosti reorganizace. Odbory i stávkový výbor však zastávaly stanovisko vyjádřené v Chartě Československé televize o nezávislosti televize jako samostatné právnické osoby. Nesouhlasily ani s tím, aby za reorganizací televize odpovídali dosavadní náměstci. Pro zásadní organizační změny nevytvořilo dosud vedení televize personální podmínky: vyměnění byli pouze tři šéfredaktoři, pracovní poměr byl rozvázán se dvěma redaktory Televizních novin, dalších osm bylo staženo z obrazovky. Další spor mezi ústředním ředitelem ČST a zástupci zaměstnanců vyvolalo jmenování programového náměstka z Československé strany socialistické a perspektiva, že o programu i o personalistice televize bude rozhodovat s ústředním ředitelem jím jmenovaná Politická programová rada.¹⁸

18 Pod titulem *Místo na obrazovce* informoval deník *Rudé právo* 12.12.1989 o tiskové konferenci ústředního ředitele ČST Miroslava Pavla za účasti Jiřího Hrabovského z Televizních novin. Novináři se dozvěděli, že poradním orgánem ústředního ředitele ČST bude Politická programová rada, složená

„Vytvoření mnohočetného orgánu, Politické programové rady, byl výmysl ředitele Pavla,“ vzpomíná po letech přenosový technik Karel Dub. „Měly tam být zastoupeny všechny politické strany, církve, studenti, ženy. Každý by tam prosazoval své zájmy, žádal vysílací čas. Taková rada by snížila akceschopnost televize, tak důležité vždy, a zvláště v té době.“

Pojetí televize jako státního sdělovacího prostředku, které prosazoval Miroslav Pavel, bylo v zásadním rozporu s prozatímní Chartou Československé televize, definující ČST jako veřejněprávní instituci. Spor o postavení televize se vedl v nekonečných jednáních ředitele Pavla s akčním výborem Nové odborové organizace a se Stávkovým výborem OF ČST. Nakonec po několikerém přepracování Rozhodnutí č. 26/1989 dospěla odborová organizace druhého ledna k závěru, že je nutné je zrušit. Názor její představitelů nezměnili, ani když ústřední ředitel napsal předsedovi Petru Geroldovi příštího dne dopis, v němž akceptoval některé požadavky odborů z 29. prosince 1989 – jmenování rehabilitační komise, zřízení pracovní skupiny k přípravě strukturálních změn v ČST, účast zástupce odborů v Politické programové radě a při jednáních vedení, ovšem nikoli v paritním zastoupení. Ohledně nového programového náměstka za Československou stranu socialistickou a Politické programové rady odmítl ústřední ředitel respektovat názor odborů i stávkového výboru.

Na čtvrtého ledna svolal akční výbor opět zaměstnance na nádvoří přenosové techniky. Hlavním bodem programu bouřlivého mítinku bylo sporné Rozhodnutí č. 26/1989 ústředního ředitele i návrh na jeho odvolání. Spor se přenesl na stránky tisku a *Mladá fronta* informovala následujícího dne o problematice postoji ředitele Pavla k dialogu se zaměstnanci.¹⁹ Šestého ledna otiskla rozhovor s ústředním ředitelem Pavlem, který se v něm jednoznačně vyjádřil: „Československou televizi řídí prostřednictvím ústředního ředitele vláda ČSSR, která mne touto funkcí pověřila 27. listopadu loňského roku. Zájmy politických organizací a občanských iniciativ v ČST zastupuje Politická programová rada.“ Dále Pavel řekl, že se zástupci zaměstnanců jednal nejméně třikrát, a pokud jde o reorganizaci ČST, že předpokládá dříve nebo později shodu.²⁰ Osmého ledna reagoval na tento rozhovor v *Mladé frontě* předseda akčního výboru Nové odborové organizace Štefan Rybár. „Československou televizi řídí stejné vedení, které ji řídilo v uplynulém období, tj. před 17. listopadem 1989. Změnou v tomto vedení je osoba ústředního ředitele.“ Na otázku, co vytykají „garáže“ ústřednímu řediteli, odpověděl: „Ing. Pavel se sešel se zástupci občanských iniciativ a odborů ČST skutečně ‘nejméně třikrát’. Ani jednou však nebyly předmětem jednání otázky konkrétního podílu pracovníků Československé televize na jejím řízení. Pokud jde o nutnost zásadní reorganizace ČST, je to snad jediný bod, na němž se s ing. Pavlem NOO shoduje. Spor se týká způsobu této reorganizace a jejího vyhlášení. Pro tak závažné rozhodnutí dosud nejsou zpracovány právní podklady, včetně nového zákona o ČST.“²¹

z představitelů politických stran, včetně KSČ zastoupené Vasilem Mohoritou. Pro spektrum stanovisek a názorů se tato rada bude účastnit tvorby a kontroly programu, na vedoucí místa měly být vypsány konkurzy. Jiří Hrabovský ujistil přítomné, že celý kolektiv Televizních novin (kde dosud nedošlo k podstatné výměně moderátorů a redaktorů!) chce dělat nezávislé zpravodajství a otevřít se světu.

19 Kdo řídí televizi? In: *Mladá fronta*, (5.1.1990), s. 2.

20 Kdo tedy řídí ČST? In: *Tamtéž*, (6.1.1990), s. 1.

21 Když se dva hádají. In: *Tamtéž*, (8.1.1990), s. 1.

Pátého ledna ohlásil Miroslav Pavel na poradě šéfredaktorů první změny v těchto vedoucích funkcích s tím, že budou nadále obsazovány konkurzem: Jiřího Kantůrka pověřil vedením Hlavní redakce publicistiky a dokumentaristiky, ing. Bulecu vedením výchovných pořadů, dr. Jiřího Pilku vedením hudební redakce, dr. Dobiáše vedením brněnského a Otakara Koska vedením ostravského studia. Nejužší vedení, náměstci ústředního ředitele, však odvoláni nebyli. A po více než třech týdnech úmorného jednání a protestů zrušil 10. ledna 1990 ředitel Pavel sporné Rozhodnutí č. 26/1989.

Další fungování televize za stálého tlaku a v rozporech mezi zástupci zaměstnanců a ústředním ředitelem bylo evidentně neúnosné. ČST musela projít zásadními organizačními, strukturálními a personálními změnami, přestavbou programu obou stávajících vysílacích okruhů. Televize nebyla zakotvena legislativně, zákon z roku 1964, který určoval vedoucí úlohu v jejím řízení komunistické straně, pozbyl platnosti.

Jedenáctého ledna federální vláda odvolala ústředního ředitele Miroslava Pavla z funkce a jmenovala na jeho místo Jindřicha Fairaizla, známého a respektovaného předního televizního dokumentaristu šedesátých let, který se tak po dvaceti letech vrátil do televize jako její ústřední ředitel.

Některé negativní mezinárodní faktory ovlivňující demokratickou revoluci 1989–1990¹

Karel Durman

Desetileté výročí sotva vyvolá zde i ve světě mnoho nadšených komentářů. Viděno očima „poddaného švédského krále“ bylo Československo od listopadu 1989 na prvním místě sympatií skandinávské veřejnosti a vůle pomoci nám byla veliká. Dnes je situace odlišná. Domnívám se však, že tato konference nemá být místem pro apologetiku, a tím méně pro pouhou lamentaci nad selháním postkomunistické elity a pro paniku kolem komunistického *come-back*. Analýza českého vývoje před listopadem 1989 a po něm přísluší jistě především domácím odborníkům. Přesto považuji za oprávněné hned v úvodu konstatovat, že nová svědectví a literatura potvrzují to nejdůležitější, co jsem napsal v knize *Útěk od praporů*² a co například z jiného úhlu ukazuje Timothy Garton Ash,³ že přes všechnu nepřipravenost disentu i národů středoevropského „vnějšího impéria“ na překotný vývoj to byli koneckonců tito disidenti a neaktivnější část veřejnosti, tedy nikoliv blahovůle „gorbačovců“ či podpora Západu, kdož sehráli v procesu osvobození rozhodující úlohu; a v tom spočívá i nejvlastnější význam československé demokratické revoluce.

Cíl tohoto referátu je však spíše aktualizací: ve stručnosti konfrontovat světovou literaturu historického charakteru, paměti i svědectví s nejnovějšími rozbory, a tak naznačit některé vnější skutečnosti, které přispěly k pozdějším selháním a zklamáním.

1 Tato stať je upravenou verzí referátu, který autor přednesl na konferenci *Demokratická revoluce v Československu – předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky*, konané 14.–16. října 1999 v Praze. S replikou vystoupil Grigorij Šachnazarov, poradce bývalého sovětského prezidenta Michaila Gorbačova, který vyjádřil nesouhlas se zpochybněním Gorbačovovy „doktríny nevměšování“. Odmítl zejména Durmanův názor, že sovětské vedení zabránilo nejvyšším představitelům Bulharska v realizaci jejich varianty perestrojky, a polemizoval s tvrzením, že Gorbačov utajoval před Wałęsou fakta o popravě polských důstojníků v Katyni.

2 DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha 1998.

3 Zejména jeho *We the People: The Revolution of '89 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. London 1991; *In Europe's Name: Germany and the Divided Continent*. New York 1993.

1. „Sovětský faktor“

Není nikoho, kdo by popíral klíčovou roli gorbačovovské „perestrojky“, a zejména „glasnosti“ pro pád sovětského impéria. Domnívám se navíc, že historie posledních deseti let plně potvrdila správnost Gorbačovovy výchozí zásady – „tak nelze dále žít“. Jinak je těžké vysvětlit, proč například ruští komunističtí vůdcové, přes gigantický rozvrat v zemi a s tím související nostalgii, neuvažují o restauraci předgorbačovských poměrů a proč si také oni i většina Rusů uvědomují, že „jedinou životaschopnou alternativou je normálně fungující tržní ekonomika“;⁴ či proč reformní komunisté jako Kwaśniewski vsadili tak výrazně na „tržního, demokratického a atlantického koně“ a podobně. Ale i když obecně uznávají všechny zásluhy Gorbačova a jeho „komandy“, a na druhé straně si uvědomují obrovskou tíhu později doslova každodenních krizí, které jim sotva dovolovaly hlubší zamyšlení, přece musím zaznamenat, jak škodili zejména poplatností „všemocné ideologii“ a sovětské *raison d'état* sobě a také „nám“.

Osou dnešní kritiky „protigorbačovovských“ a „protijelcinovských“ ekonomů⁵ je srovnání katastrofálního ruského vývoje s relativně – alespoň v pojmech hrubého národního produktu – úspěšným vývojem v Číně.⁶ Gorbačovovi se především klade za vinu jeho neochota obětovat brežněvovskou „společenskou smlouvu“ a strach ze zvýšení cen, kteréžto dva momenty se staly motorem následujícího hospodářského rozvratu. Z hlediska budoucnosti národů „komunistického impéria“ byla tato váhavost historickým štěstím, protože bez sovětského rozvratu „by nebylo roku 1989“, paradoxně však vedla i k důsledkům, které perspektivně takovým štěstím rozhodně nebyly: podlomila zpočátku velmi silné vědomí sociálních závazků vůči společnosti a v protikladu k nim přinesla scestně pojaté představy o „americké léčbě“. Typická tu není ani tak Gorbačovova zoufalá víra ve spásu cestou západních půjček – o jejichž prospěšnosti dnes panuje velká skepse – jako spíše Jelcinův „přemet“ za jeho první návštěvy USA, dobře zachycený ve vzpomínkách jeho spolupracovníků a pozdějších kritiků, který nazývám „houstonským syndromem“: pod dojmem návštěvy houstonského obchodního domu se Jelcin doslova ještě v letadle

4 ÅSLUND, Anders: *Russia on the Mend?* In: *Foreign Affairs*, září–říjen 1999.

5 Viz například HOUGH, Jerry: *Democratization and Revolution in the USSR, 1985–1991*. Washington 1997. Autor rozvíjí zejména argumentaci Nikolaje Ryžkova, jak je obsažena v jeho knihách *Ja iz partii ot imeni 'Rossija'* (Moskva 1995) a *Desjať let velikich potrasenij* (Moskva 1995), a akademika Leonida Abalkina.

6 Ruský hrubý národní produkt (tj. suma všeho vyrobeného zboží i všech poskytnutých služeb a konečných produktů dodaných konečnému spotřebiteli) poklesl v roce 1997 na 400 miliard dolarů; naopak čínský HDP vzrostl na 700 miliard dolarů. Dramaticky se zvýraznil onen základní rys ruského ekonomického vývoje, který měl svůj počátek v břežněvovském období – od moderní industriální ekonomiky k polokoloniální „extraktivní ekonomice“, tedy převaze odvětví těžících suroviny na export. I když západní statistiky o HNP a HDP měly občas málo společného s ekonomickými realitami, cituji zde mínění viceprezidenta a hlavního ekonoma Světové banky Josepha E. Stiglitze, podle něhož je „fantastický úspěch Číny, která nastoupila vlastní cestu přechodu, místo aby jen přejímala 'schémata' a 'recepty' západních poradců“, v markantním kontrastu s východoevropskými selháními (STIGLITZ, J. E.: *Whither Reform? Ten Years of the Transition*. In: *World Bank: Annual Bank Conference on Development Economics*. Washington, D.C., April 28–30, 1999). Celá analýza je již dostupná českému čtenáři.

na cestě domů proměnil z populisty ve vyznavače trhu⁷ a potom, stejně jako hlavní proud „postkomunistů“, převzal pojetí ekonomické reformy jako bleskového technokratického, monetaristického triku („osvobození cen“, „šoková terapie“).

Pokud chceme zkoumat „sovětský faktor“ v souvislosti s československou demokratickou revolucí, domnívám se, že je především nutno zastavit se u gorbačovovské takzvané „doktríny nevměšování“. Gorbačovova relevantní prohlášení na mezinárodním fóru byla pro národy „vnějšího impéria“ nesporně velkým povzbuzením, avšak, jak jsem naznačil již ve své knize *Útěk od praporů*, paušální chvála doktríny je mylná, založená na „optickém klamu“. Nechci kategoricky tvrdit, že prvořadým cílem Gorbačova bylo bránit „překotnému vývoji“ ve „vnějším impériu“, a zejména chránit před takovým vývojem nepolepšitelné režimy „bandy čtyř“ (Bulharsko, Rumunsko, Československo a NDR); jeho praktické kroky však k tomu nepochybně směřovaly.

Máme nesporné svědectví Vadima Medveděva⁸ (Ize to však vyčíst i z Gorbačovových pamětí),⁹ že sovětský vůdce chtěl mít „perestrojku“ a „glasnost“ příliš dlouho jen pro „vlastní (tj. sovětskou) potřebu“. Medveděv zařadil do svých vzpomínek poměrně rozsáhlé pasáže o postoji k bulharskému „pereustrojstvu“ (1987), v nichž líčí nátlak na Živkova ve zcela opačném směru, než jak by odpovídalo gorbačovovské mytologii; až nakonec, uvavírá Medveděv, Živkov „ne bez našeho úsilí“ (zvýraznil autor) vlastní ‘perestrojku’ opustil.¹⁰

Podobně postupovala i „Gorbačovova komanda“. Například Alexej Jakovlev je ve svých knižních vzpomínkách¹¹ hodně selektivní. Svůj srpnový pobyt v Praze (1968), kde dohlížel na činnost sovětských novinářů a sdělovacích prostředků, vyličil tak, že byl prý otřesen hněvem československé veřejnosti a rychle se vrátil zpět do Moskvy. Ale ještě nedlouho před listopadem 1989 vyjadřoval, pod palbou otázek zahraničních žurnalistů, názory zcela jiné: „Moje upřímné přesvědčení je, že v srpnu 1968 antisocialistické síly připravovaly občanskou válku. Slyšel jsem v Praze i na venkově od mnoha lidí, že kdyby nepřišla sovětská vojska, došlo by ke krveprolití.“¹² Z jiných zdrojů víme, jak přísně káral v březnu 1989 maďarského stranického radikála Pozsgaye. Ten se s ním rozešel jako s nepřítelem, a obvinil celé sovětské vedení z toho, že je „dědicem stalinistických tradic“ a chce spolupracovat „raději s agenty než se spojenci“.¹³ Dokonce i maďarský konzervativce Károly Grósz byl ze stanovisek „gorbačovovců“, z jejich snahy spoléhat se na „staré, vyzkoušené kádry“, velmi nešťastný. Podobně zoufalý byl Jaruzelski z legalistických triků a přímých podvodů sovětského generálního tajemníka kolem „paktu Ribbentrop–Molotov“ a tragédie v Katynu. Gorbačov tvrdil, že autentické dokumenty nejsou k dispozici a že tedy nezbyvá než jít cestou dlouhodobých odborných diskusí, a přitom měl originály

7 Viz například SUCHANOV, L.: *Tri goda s Jel'cinym*. Riga 1992.

8 MEDVEDEV, Vadim A.: *Raspad: Kak on nazreval v „mirovoj sisteme socializma“*. Moskva 1994.

9 GORBATSCHOW, Michail S.: *Erinnerungen*. Berlin 1995.

10 MEDVEDEV, V. A.: *Raspad*, s. 81, 52 ad.

11 JAKOVLEV, Alexej N.: *Muki, pročtenija, bytija*. Moskva 1991; týž: *Predislovije, obval, posleslovije: Perestrojka: nadeždy i realnosti*. Moskva 1992; týž: *Gor'kaja čaša*. Jaroslavl 1994.

12 STEELE, J.: *Eternal Russia*. London 1994, s. 175; týž: *Yeltsin, Gorbachev and the Mirage of Democracy*. Cambridge, Mass. 1994.

13 TÖKÉS: *Hungary's Negotiated Revolution*. Cambridge U. P. 1996, s. 320.

ukryty před všemi (tedy i před politbyrem KSSS) ve svém trezoru, kde je také potom našel Jelcin.¹⁴ To velmi posiluje i skepsi vůči celé legalistické argumentaci, jíž byla „doktrína nevměšování“ obhajována. Vrátime-li se k československému případu, sám Gorbačov vydal o sobě nejjasnější svědectví: „Ve svých rozhovorech s Husákem i s Jakešem jsem vždy zdůrazňoval, že v žádném případě (zvýraznil autor) nesmějí kopírovat praxi sovětské perestrojky.“¹⁵

Nejsme naivní ani neinformovaní, abychom nebrali v úvahu poměr sil v kremelském politbyru či postoje v sovětské armádě. Nicméně nemůžeme přijmout výklad, že postoje Gorbačova a jeho stoupenců k zemím „vnějšího impéria“ byly motivovány jen taktickými ohledy. V době, kdy byla „doktrína nevměšování“ „důvěrně“ proklamována (tedy na jaře 1985), si nejen celá demokraticky smýšlející veřejnost, ale i část nomenklatury (například protihoneckerovská opozice ve vedení východoněmecké SED, která nakonec zahrnovala celé politbyro kromě Güntra Mittaga) přála „vměšování nového typu“; „nevměšování“ vyhovovalo jen klikám nepolepšitelných, a tento stav byl s rozvojem glasnosti stále zřejmější.

Ani „intimní“, tedy nikdy neprosazovaná přání „gorbačovců“ nešla co do personálních změn daleko – v československém případě k Štrougalovi, Adamcovi, možná ve vzdálené budoucnosti k Mlynářovi. Ale i zdánlivě jen kosmetické změny mohly zemím „vnějšího impéria“ hodně ulehčit, zbavit je alespoň zčásti pozdějších strážní: to dnes sledáváme zjištěním, že maďarské a polské snahy o hospodářskou reformu probíhající od šedesátých let, jakkoliv byly omezené a často znehodnocované konzervativními protitlaky, vytvořily lepší startovní podmínky, než mělo v listopadu 1989 Československo.

Vedle Maďarska je Polsko se stabilním pěti- až šestiprocentním přírůstkem hrubého domácího produktu považováno za postkomunistickou zemi s nejzdravějším hospodářským vývojem; a co je ještě pozoruhodnější, je uváděno jako země s nejnižší mírou korupce hned za Estonskem, které je možno pokládat za výjimečný případ vzhledem k působení tradice protestantské pracovní etiky a politické kultury. Uznávaný švédský ekonom Anders Åslund, působící ve Spojených státech, nám dodává v této souvislosti zajímavý podnět k úvahám. Podle něj si Polsko prodělalo svou horečku bezostyšného obohacování elity za Gierkovy vlády v sedmdesátých letech, kdy bylo daleko nejkorumpovanější komunistickou zemí. V osmdesátých letech však vláda generála Jaruzelského dokázala nejen na čas ochromit opozici, ale také do značné míry potlačit „divokou konkurenci v úplatcích“; nové sociální a ekonomické zákonodárství a víceméně svobodné odborné diskuse napomohly k tomu, že „racionálně myslící lidé, kteří se chtěli obohatit“, se místo korupčních machinací „obrátili k trhu“. Mezitím miliony Poláků získaly nenahraditelnou možnost cestovat, studovat a pracovat na Západě, a i ti, kdo této možnosti z nějakého důvodu nevyužili, se alespoň „naučili, jak společnost funguje“. Tak se hned po parlamentních volbách v červnu 1989 otevřela možnost radikální reformy.¹⁶

14 O tom paměti Viktora Boldina (*Ten Years that Shook the World*, New York 1994), Valentina Falina (*Politische Erinnerungen*, München 1993) i práce Dmitrije Volkogonova *Sem' voždej* (Moskva 1995, sv. 2, s. 424–427).

15 GORBATSCHOW: *Erinnerungen*, s. 885.

16 ÅSLUND, A.: *Russia on the Mend?*

Z poněkud jiného úhlu mluvila o stejném problému na nedávné konferenci v Bukurešti Jiřina Šiklová, když ukázala, že českoslovenští disidenti v osmdesátých letech si dobře uvědomovali potřebu přechodného období „adaptační karantény“. ¹⁷ Právě toto, dodejme, mohlo zajistit všude v zemích „vnějšího impéria“ „vměšování gorbačovců“. Konkrétně, „kádrové změny“ by mimo jiné jistě vedly i k přiblížení cen v těchto zemích cenám světovým a k reorganizaci v celé oblasti obchodních vztahů, na což tehdy zvláště naléhali premiér Nikolaj Ryžkov a jeho technokratická skupina, a alespoň k „miniprivatizaci“ v oblasti maloobchodu a služeb. Hlavně by pak byly impulzem k „pootevření klece“ a k nějaké formě dialogu mezi „vládou a lidem“, poskytny by zcela nové podněty opozici, obrátily by ji od „pohledu na ošklivou přítomnost“ k hledání nuancovaných řešení pro „nejbližší budoucnost“, a tím i k její plodné diferenciaci. Sotva někdo pochybuje, že při prudkém tempu sovětské krize by pak země „adaptační karantény“, řečeno slovy Jaruzelského, „doklopýtaly k svobodným volbám“, a tedy i k zásadním politickým změnám. Jako důsledek „doktríny nevměšování“, bez „přechodného období“ se však nutně stalo to, co se stalo a čehož velkým symbolem sice zůstane útěk manželů Ceaușeskových vrtulníkem ze střechy ústředního sekretariátu, ale součástí čehož jsou i Honeckerova lživá slova „zanechali jsme po sobě kvetoucí zemi“ a s tím souvisící nostalgie.

Odhlédneme-li od polských a maďarských „kulatých stolů“, opozice musela začínat od „prázdného stolu“; a neskládala se ani z jasnovidců, ani ze světců. Adam Michnik napsal: „Svět není prost intrik a závisti, úplatků a lží, fanatismu a nesnášenlivosti. Lidé v podzemí a lidé v exilu byli skvělí a hrdinští, ale byli také malicherní a slepí, stejně jako hrdinové Dostojevského ‘Běsu’.“ ¹⁸

Jsou to spravedlivá slova, ale potřebují upřesnit. „Běsovství“ se v nových elitách vzešlých z demokratických revolucí projevilo jen okrajově, a to snahou různými způsoby „dohnat ztracené šance“, nikoliv skutečným fanatismem a nesnášenlivostí. Pokud se týká Československa, pak se mi zdá oprávněně spíše postesknutí Václava Havla nad přílišnou polistopadovou bezstarostností, která mimo jiné dovolila, aby z privatizace ze všech nejvíce výtěžila sotva převlečená nomenklatura. V Polsku a Maďarsku bylo asi správné – jak zní známá zásada prosazovaná mezi polskými disidenty – „udělat tlustou čáru“. Tam se komunistické elity v té či oné míře snažily smířit lojalitu vůči Moskvě s ochranou státních zájmů. V Československu však byli od roku 1969 u moci *quislingové* a státní zájem byl u přívrženců režimu až na posledním stupínku žebříčku hodnot.

V každém případě byl nářek o postkomunistické „perzekuci“, ozývající se z řad západní levice (zejména akademické) v zemích označovaných jako „anglosaské“, vždy pokratelym. Každému, kdo žil na východ i na západ od čáry kdysi vyznačené Jaltou, je známo nejen to, že „sametoví revolucionáři“ se zachovali nesrovnatelně mírněji než ti, kdož je předtím pronásledovali, ale také že jejich chování se pozitivně odlišovalo i od mnohalejších praktik západní akademické levice. A má-li na „sametových rukavičkách“ svůj podíl také lidská slušnost Gorbačova a jeho stoupenců, připišme jim to k dobru.

17 Jiřina Šiklová přednesla referát *Ten Years After* na konferenci *The Countries of Eastern and Central Europe between Project and Reality*, která se konala 15.–19. září 1999 v Bukurešti.

18 MICHNIK, Adam: *The Clean Conscience Trap*. In: *East European Constitutional Review*, jaro 1998.

2. „Americký faktor“

Narozdíl od „revizionistické“ historiografie nemám pochyby o principiální odlišnosti mezinárodněpolitických cílů americké demokracie a sovětského totalitarismu. Nepřijímám také pojetí charakteristické i pro poslední západní práce, které nahlíží studenou válku jako svého druhu tenisové utkání, kdy první těžké podání měly vždy Spojené státy, a Sověti pak odpovídali tvrdým returnem a eventuálním útokem na síti.¹⁹ Souhlasím však s řadou amerických a jiných monografií, že v politice USA dominovaly v zásadě stejné motivy jako v politice sovětské – motiv „převahy síly“ a motiv strachu – a že motiv „obranu lidských práv“ a „práv komunismem podmaněných národů“ hrál povytce druhořadou, spíše propagandistickou roli a byl podřízen výše zmíněným prvořadým motivům a také okamžitým potřebám vnitřní politiky.²⁰

Pokud se týká „naší“ oblasti, tedy zemí obvykle v literatuře nazývaných „východní Evropou“ či „zeměmi mezi“ (*lands in between*), pak je nutno jednoznačně konstatovat, že ležela mimo sféry bezprostředních amerických zájmů a že na ni bylo takto s nepatrnými výjimkami vždy pohlíženo. I neodborník si snadno povšimne, jak se Spojené státy angažovaly v Latinské Americe, ve východní i jihovýchodní Asii, na Středním východě, a dokonce v Africe, a jak málo v „zemích mezi“. Tato skutečnost logicky vyplývala ze strohých geopolitických realit a neměla by tedy být vnímána s pocity ukřivdění, tím méně s komunistickými reflexy o „zradě“; skutečnost však musí být konstatována mimo jiné proto, aby byly adekvátně posouzeny mnohé rozpory a „nepřítomnost“ jasné koncepce v americké politice během demokratické revoluce.

Od konce druhé světové války probíhal ve Washingtonu boj mezi stoupenci „řížského a jaltského axiomu“, střetnutí „mezi tendencí spolupracovat s Kremlem a tendencí k zadržování sovětského vlivu“;²¹ toto střetnutí vyústilo ve svérázný kompromis, kdy stoupenci zadržování přijali za dané, že „linie obrany“ leží až na Labi.

Velmi výstižné je svědectví George Kennana, nejvýznamnějšího z „řížské školy“ amerických diplomatů. Snažil se nejprve čelit „naivitě a povrchnosti“, která se v elitě zabydlela od Rooseveltovy éry, přesvědčit ji, že je nutno „hovořit s Rusy tak, abychom je přiměli k odchodu z centra Evropy, protože se mi tam sovětská přítomnost jevila jako katastrofální pro celý kontinent jak pro danou chvíli, tak pro budoucnost“. Ale „ke své hrůze jsem zjistil“, vzpomíná, „že v západním světě si jen velmi málo lidí přeje rozdělení Evropy odstranit“. Postupně tedy i on přijímal pragmatickou pozici: v zájmu záchrany demokracie na západ od Labe je nutno usilovat o „okamžitě a jasné uznání rozdělení Evropy na sféry vlivu a sledovat politiku založenou na faktu tohoto rozdělení“, protože „žádný náš krok (již) nemůže vývoj ve východní Evropě ovlivnit a my se pouze klameme, domníváme-li se, že tyto země mohou mít jinou budoucnost než ruskou nadvládu“.²²

19 Viz například WALKER, M.: *The Cold War: A History*. New York 1993.

20 Viz například LEFFLER, M. E.: *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford U.P. 1992.

21 Tamtéž.

22 Citované svědectví pochází ze sborníku *Stalinism*. Ed. G. Urban. New York 1988. Podrobně o tom viz KENNAN, G. F.: *Memoirs: 1925–1950*. Boston 1967.

V tomto duchu můžeme pokračovat až do Gorbačovovy éry.²³ Krátce, počínaje Rooseveltovou vládou přicházely „východoevropské otázky“ na přetřes prakticky jen v době volebních kampaní, kdy zejména Demokratická strana myslela na miliony hlasů svých stoupenců polsko-katolického původu. A příslušné iniciativy vycházely s výjimkou Cartorovy administrace z Kongresu, nikoliv z vlády. Zejména ministerstvo zahraničí bylo po Dullesově odchodu baštou nejpřísnějšího „realismu“.

Abychom byli k Američanům spravedliví: reflexy z éry *détente* a s nimi spojený nezájem o stav věcí v „zemích mezi“ se neomezovaly jen na ně. Míra neznalosti bonnské elity o NDR působí až neuvěřitelně. „Otec *Ostpolitik*“ Egon Bahr ve svých pamětech píše, že v listopadu 1989 koupil od východoněmeckého zpravodajského důstojníka nejtajnější informace o bundeswehru. Materiály se týkaly dislokace jednotek, jejich výzbroje i personálu až do úrovně roty, a jak ukázal rozbor, údaje byly z pětadevadesáti procent přesné. Na druhé straně, jak Bahr s trpkostí dodává, západoněmecká zpravodajská služba (BND) ani nevěděla, kde je umístěno sídlo východoněmecké rozvědky, ačkoliv šlo o frekventovanou ulici a blok domů, kam denně přicházely stovky lidí.²⁴ Neméně špatné to bylo se znalostí stavu východoněmecké ekonomiky. Snad pod dojmem obrovské pomoci, kterou z Bonnu poskytovali Honeckerovu režimu, byly potom jejich představy o ekonomické a sociálně-ekonomické ceně sjednocení zcela falešné. Kancléř Kohl ve svých vzpomínkách přiznává, že již v prvním roce stála integrace o sto miliard marek více, než jeho vláda předpokládala.²⁵

Vrátíme-li se k „americkému faktoru“, pak Bush a jeho okolí suverénně vynášelo negativní soudy: „Gorbačov ekonomice vůbec nerozumí“ a Jelcin je v tomto směru „ještě horší než Gorby“. Ale nikde v pamětech nenajdeme, jak si konkrétně, kromě obecných frází o trhu a privatizaci, změny představovali. Kdyby byl Gorbačov chytřejší – naštěstí pro podmaněné země nebyl –, mohl získat „čas“ obrovské úvěry výměnou třeba za ústupky v oblasti odzbrojení, kde, obrazně řečeno, v letech 1987–1988 „rozdával zadar-

23 Zmiňme se jen o některých charakteristických momentech, plně doložených v primárních pramenech a pamětech a dobře známých z odborné literatury: 1. Dullesova „doktrína osvobození“ zemí pod komunistickou nadvládou SSSR nebyla ničím jiným než prázdnou propagandou, jak bylo potom s tragickými důsledky předvedeno v roce 1956 Maďarům. (Ne náhodou se američtí prezidenti počínají Kennedym – a hlavně v roce 1989 Bush – odvolávali na maďarské události a neodpovědnost Rádia Svobodná Evropa, když obhajovali svou krajní zdrženlivost.) 2. Psychologickým bodem obratu západního Německa (a zejména Willyho Brandta) k Sovětům příznivě nakloněné *détente* bylo chování Kennedyho a členů jeho vlády v době postavení Berlínské zdi. Jen na okraj: Kennedy se potom o Berlín po dvě léta ve svých veřejných projevech nezmínil téměř ani slovem. 3. Postoj prezidenta Johnsona v době československé krize v roce 1968 nelze charakterizovat jinak než jako směsici ignorantství a bezbřehého cynismu. 4. Za „vrcholné *détente*“ Nixon a Kissinger zachovávali vůči Brežněvovi ve věcech evropského „vnějšího impéria“ „maximální diskretnost“. Jejich „realismus“ se nejjasněji promítl v „tajné“, takzvané Sonnenfeldtové doktríně. 5. Prezidentu Reaganovi vděčí „země mezi“ za mnoho, ale jen nepřímo, tedy za jeho rétoriku a prosazení obrovského zbrojního programu. Tento program byl ve shodě s velmi mocnými zájmy vojensko-průmyslového komplexu. Tam, kde byly ve hře jiné domácí zájmy, postupoval však odlišně: s ohledem na farmáře velmi rychle zrušil embargo na vývoz obilí do SSSR, uvalené „naivním křesťanem“ Carterem a „polským nacionalistou“ Brzezinskim.

24 BAHN, Egon: *Zu meiner Zeit*. München 1996.

25 DIEKMANN, K. – REUTH, R. G.: *Helmut Kohl: „Ich wollte Deutschlands Einheit“*. Berlin 1996.

mo“. Potom dostával jen paběrky, podle některých odhadů již mnohem méně, než si v té době ukládala sovětská „kriminální ekonomika“ v USA.²⁶

Obecně, Bush jen tancoval mezi mnoha vejci: on sám by raději zachraňoval Gorbačova, ale velký tlak Kongresu ho nutil ke gestům dobré vůle vůči ukrajinskému či pobaltským národním hnutím; a byl také příliš pečlivým účetním, který již nechtěl přispívat do bezedné bažiny „katastrojky“. Matlochovy paměti, jakož i rozsáhlá práce, kterou spolu s Michaelem Beschlossem napsal dnešní tajemník ministerstva zahraničí pro vztahy s Ruskem Strobe Talbott, představují v tomto směru dobře fundované svědectví.²⁷

Pro země bývalého „vnějšího impéria“ platí Bushova „rozpačitost“ v dvojnásobné míře. Dobře je znám jeho důvěrný výrok za návštěvy Polska v roce 1989: „Dát Polákům peníze by bylo jako pustit výrostka do cukrárny.“ Odhlédneme-li od arogance tohoto typu, prezident se často vymlouval na tehdejší stav financí Spojených států. Je to velmi problematický argument, ale i když jej přijmeme, zůstává nesporné, že nepřišla ani pomoc, která by prakticky nic nestála. Země demokratických revolucí měly dostat alespoň okamžitou „pomoc radou“ tam, kde USA měly dlouhodobé zkušenosti a dosáhly pozoruhodných úspěchů: namísto (nebo vedle) akademických makroekonomických experimentátorů, jejichž praktická zkušenost s „přechodem“ byla víceméně omezena na Chile, mohli přijít experti z Federálního rezervního systému pro oblast bankovníctví a financí, experti z IRS pro daňovou oblast a ilegální obohacování atd. Vždyť dnes se na Západě například ohepně uznává, že je zcela chybné pojímat „postkomunistické“ banky jako banky v západním smyslu toho slova – a důsledky jsou obecně známy.

Politika Clintonovy vlády spadá zcela mimo rámec této konference, považují však za užitečné se o ní zmínit, protože je svérázným pokračováním tradice. Jen na okraj poznamenejme, že v roce 1994 posvětila to, co se dnes pracovně nazývá „washingtonský konsenzus“ a co se v zásadě krylo s pojetím české kuponové privatizace; přitom pohled na kuponovou privatizaci mezi odborníky ve Spojených státech a jinde byl již tehdy rozpačitý a vyvíjel se k dnes převažujícímu názoru, že se stala nástrojem „kriminální ekonomiky“. Mnohem podstatnější je zjištění, že bylo stále uplatňováno dvojí měřítko.

Na jedné straně nebyl obrovský vliv, jemuž se USA ještě na počátku devadesátých let v Rusku těšily, využít k prosazení potřebných změn v oblasti cen a zahraničního obchodu. Místo toho Američané i jiní dávali „mafiozním“ vývozcům úvěry do té míry, až mezi nimi vznikl dojem, že „cizinci si jen koledují o to, aby byli okradeni“.²⁸ Potom, když vznikla

26 Příklad v pamětech velvyslance Jacka Matlocka – sovětský podplukovník, který právě získal 40 milionů dolarů prodejem ukradeného leteckého benzínu, se na něho obrátil o radu, do čeho má ve Spojených státech investovat – je jen jedním ze stovek příkladů tohoto transferu. Dodejme jen, že nebylo třeba ani „krást přímo“, stačilo mít potřebnou licenci a obrovský zisk si pak uložit v zahraničí. Jak známo, v rámci částečné liberalizace bylo v roce 1988 umožněno ředitelům podniků, aby si zakládali vlastní, s těmito podniky obchodující soukromá „družstva“. Majíce v rukou vývozní licence, mohli pak ředitelé-„družstevníci“ těžit z Gorbačovovy hrůzy z celkové přestavby cen. Pro ilustraci, cena surové ropy v SSSR byla v roce 1990 rovna jedné setině cen světových, tedy tuna této velmi žádané suroviny se v Moskvě rovnala ceně krabičky cigaret Marlboro (30 rublů).

27 MATLOCK, Jack F., Jr.: *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York 1995; BESCHLOSS, Michael R. – TALBOTT, Strobe: *At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War*. Boston 1993.

28 ÅSLUND, A.: *Russia on the Mend?*

hrozba komunistického *come-back*, vystoupilo do popředí vědomí, že „Rusko je příliš veliké a příliš nukleární“,²⁹ aby bylo možno nechat Jelcina a jeho systém padnout; tím spíše, když Jelcin, Černomyrdin a spol. mohli nabídnout nebo odepřít různé „globální úsluhy“. Důsledkem byla doslovná záplava půjček a investic (včetně Mezinárodního měnového fondu) v letech 1996–1997: dosáhly 46 miliard dolarů, tedy přes deset procent HDP. Rusko je však nebylo schopno „plodně využít“. Necháme zatím stranou otázku, kam peníze mizely; to je předmětem právě probíhajícího soudního a policejního (FBI) šetření. Zde stačí konstatovat, že přímým důsledkem podivné „bonanzы“ byl dobře známý krach v srpnu 1998, kdy bylo nutno odložit splácení všech zahraničních dluhů a rubl byl devalvován na pouhou čtvrtinu dosavadního kurzu.

Na druhé straně, pokud se týká zemí bývalého „vnějšího impéria“, pak přes výborný stav amerických financí a konjunkturu, která všude ve světě oprávněně vyvolává obdiv, se na formách a rozsahu pomoci v zásadě nic nezměnilo. Pravdivý obraz dostaneme, srovnáme-li nejen pomoc „komunismem ohroženému“ Jelcinovi (a také ukrajinskému prezidentu Kučmovi), ale například i obrovské prostředky, které Washington vynaložil nedávno na stabilizaci mexického pesa a na sérii opatření na záchranu mexické ekonomiky, s tím, co dostali noví středoevropští členové NATO.

3. *Osudná symbióza? Postkomunistické elity a západní rádcové*

V situaci, kdy americká oficiální politika byla ve formulaci postoje k východní Evropě bezradná a kdy ještě trvala hrozba sovětského komunistického revanše, bylo vakuum nevyhnutelně vyplňováno aliancí „nových elit“ – tj. „autentických disidentů“, „disidentů v (komunistických) strukturách“ i „obyčejných arivistů“ s výhodnými kontakty – se sympatizujícími západními rádcy.

Dnes se na Západě běžně mluví o „harvardské mafii“ a jejím vlivu na nové elity málem jako o hlavním viníkovi všech postkomunistických omylů; spekuluje se i o tom, kolik peněz měla tato „mafie“ k dispozici a kolik jich přenechala svým východoevropským chráněncům. Sám dodnes patřím k vědecko-pedagogickému ústavu, odkud je po více než deset let vůči „harvardským“ (Jeffreyemu Sachsovi a jiní) a jejich „spoluviníkům“ (hlavně Åslundovi, jenž byl rádcem v Moskvě i Kyjevě) vznášena nejostřejší kritika. Přesto se nepřipojím k paušálnímu znevažování. Příliš dobře si pamatuji dobu, kdy bránili „naši věc“ uprostřed záplavy přinejmenším potenciálně prokomunistické, respektive prosovětské propagandy ve sdělovacích prostředcích a v akademickém světě. V osmdesátých letech například odmítli statistiky CIA o sovětském hospodářském růstu, které tato organizace vyráběla podle přání „těch nahoře“ a také jako alibi, aby liberální levici dokázala svou „objektivitu“. Jde o složitou problematiku a její rozbor by měl například zahrnovat specifickou situaci v západním akademickém světě, kde příslušnost k zájmovým skupinám a dobré styky z toho vyplývající byly a jsou pro úspěšnou kariéru často důležitější než vědecké zásluhy. Zde však stačí jen konstatovat, že „harvardští“ narozdíl od mnoha dříve vyzdvihoovaných a bohatě dotovaných levičáků alespoň tyto zásluhy měli.

²⁹ Tamtéž.

Jen s tím, jak se vítr oficiální přízně a tok dotací obrátily, se více projevila jejich základní slabost, kterou dnes přední světový ekonom charakterizuje jako „přilísné spoléhání na učebnicové ekonomické modely“: „učebnicová ekonomika může být dobrá k výuce studentů, nikoliv však k tomu, aby radila vládám snažícím se o znovuzavedení tržního hospodářství“.³⁰

Souhlasím s kritiky „harvardských“ v tom, že jako typičtí technokraté se příliš nezamýšleli nad sociálními důsledky přeměn, nesli v sobě kus podobného bezbřehého sebevědomí, jakým se vždy vyznačovala nezralá marxistická akademická inteligence, a osvojili si i obdobnou metodologii. Považují za hodné úvahy i tvrzení, že jim i jejich východoevropským učedníkům chyběla také zkušenost Číňanů s onou hrůznou, gigantickou školou neobolševismu, jakou byly „velký skok vpřed“ a „velká kulturní revoluce“. „Vypadá to skoro tak, jako by si západní rádcové mysleli, že bolševici měli ve svých aktovkách jen špatné učebnice, nikoliv že jejich celý přístup byl špatný. Tito ‘tržní bolševici’ si představovali, že nesouce si ve svých kufříčích ty správné učebnice, přiletí do postsocialistických zemí a užijí nekrvavou verzi Leninových metod, aby uskutečnili přesně opačné (sociálně-ekonomické) přeměny.“³¹

Bylo neštěstím – i když lidsky zcela pochopitelným – že nejen arivisté, dobře vytrénovaní školou života v reálněsocialistických strukturách, rychle „chytili západní vítr“, ale i ti mezi „autentickými disidenty“, které Adam Michnik nazývá „bez hříchu a spravedlivými“, ve svém „morálním zápalu a triumfalismu“ tuto metodologii přijali.

V podmínkách vzestupu arivistů a praktiků komunistické šedé a černé ekonomiky, kteří se převlékli do tržněkapitalistických obleků, v podmínkách toho, co Karel Kosík kdysi nazval vytvářením *lumpenburžoazie*, byl nezbytným předpokladem úspěchu demokratické revoluce zcela jiný přístup – vytvořit potřebné sociálně-ekonomické „prostředí“, náležité institucionální struktury, bez nichž „vytvářené soukromokapitalistické zájmy přispívají k oslabování státu a cestou korupce a uchvácením tržních regulátorů podlamují sociální řád“. Jinými slovy, přechod k fungující tržní ekonomice, soukromovlastnickým vztahům a demokracii měl být od samého počátku doprovázen zákonodárnými a jinými opatřeními „jak občanského, tak trestního charakteru“, která chrání společnost proti sobeckým ekonomickým zájmům; neboť celý systém je podlamován v každém okamžiku, kdy státní aparát a politikové „prodávají své služby a rozhodnutí“.³²

Takovou nutnost zdůrazňovala řada amerických i jiných sociologů, politologů a ekonomů, v jejichž pracích se neustále opakují slova „normy“, „sociální instituce“, „sociální kapitál“ a „důvěra“ a připomíná se, že mají klíčovou roli „sociálního tmelu“. Formulovali požadavek nové „společenské smlouvy“ – dodejme, která by se odlišovala nejen od „společenské smlouvy“ brežněvovského typu, ale i od filozofie „loupeživých baronů“ („žádné peníze nejsou špinavé“). A předpovídali: „Jestliže ‘reformátoři’ pouze zničí staré normy a zábrany, jen aby ‘se začalo s čistým stolem’ ... pak budou reformy zdiskreditovány a (západní) ‘reformátoři’ budou házet vinu na své oběti, že správně nerealizovaly jejich chybné záměry.“³³ Což se také stalo, jak víme z článků „harvardských“ z posledních

30 STIGLITZ, J. E.: Whither Reform? (viz pozn. 6).

31 Tamtéž.

32 Tamtéž.

33 Tamtéž.

let. Obsahují řadu podnětů k přemýšlení, ale vadí nám jejich podtext – měli jsme vždy pravdu, všechno zkazili východoevropští „korupčníci“, na jejichž jednání jsme neměli vliv.

Skutečnost je taková, že neuměli dát nejdůležitější „dobré rady“ ani oni, ani „neekonomové“ mezi západními sympatizanty. „Neekonomové“ poskytli „v dobách nejhorších“ snad ještě významnější podporu než „harvardští“. Dovedli se nejlépe vcítit do postavení východoevropských disidentů, jejichž drtivá většina patřila stejně jako oni k tradiční humanitní inteligenci; ve svých knihách zprostředkovali inteligentnímu západnímu čtenáři – narozdíl od levě liberálních oslav *détente* – skutečnou atmosféru komunistických zemí, disidentskou kalvárii ghetta, policejních výslechů i vězení; a stáli za každou akcí solidarity. Avšak jsou formováni podmínkami bipolarity studené války, zcela se upřeli na tradiční témata z oblasti lidských práv a neřestí totalitarismu. Nemohli disidentům říci nic o „žebříčku lidských práv“; sociální aspekty lidských práv rádi ignorovali, byly pro ně víceméně součástí sovětsko-komunistické propagandy, a také neviděli, že vedle „práv“ musí být rehabilitován komunismem znevážený pojem „povinnosti občana“, tedy pojem, který se například usilovně snažil vstřípit do společenského vědomí Masaryk. Na Západě se až nyní začalo mluvit o „tyranii (takto úzce pojatých) lidských práv“; a byla konstatována nepřipustnost směřovat „prostředky s daleko podstatnějšími cíli“, zdůrazněna nadřazenost „vytvoření základů pro stabilní, (sociálně) rovnoprávný a demokratický vývoj“, včetně zvýšení životní úrovně pro sociálně nejpotřebnější.³⁴

Zůstaneme-li u československého případu a situace těsně po listopadu 1989, nikdo „zvenčí“ nekorigoval lidsky zcela pochopitelnou snahu disidentů o plné otevření všech oken a dveří na Západ po desetiletích „života v kleci“. „Otevření oken a dveří“ bylo i pro každého občana nejmarkantnějším dokladem, čím se nový režim liší od starého.³⁵ Proto vlastně nikdo neměl odvalu říci, že při dobře známých valutových relacích, bez předchozích cenových opatření a s pasivním či revoluci nepřátelským aparátem dochází jednak k obrovskému pouštění žilou ekonomice, k plundrování zásob řady druhů spotřebního zboží cizinci za ceny, které byly jen zlomkem cen světových atd.; jednak že vznikají také perspektivně mnohem horší ztráty psychologické, totiž že mravní pozvednutí občana listopadovým převrácením je devalvováno rychlým oživením primitivně konzumních reflexů „reálného socialismu“ v nejošklivějších „kapitalistických“ formách, a tak se vytváří podhoubí pro arivistický triumf.

„Harvardští“, kteří obhajují metodu šokové terapie, přičemž se soustředují na „svůj“ úspěch v Polsku a ruský krach, spojují začátek východoevropské „cesty do pekel“ s arivistickou ofenzivou v roce 1992,³⁶ zatímco jejich odpůrci spatřují hlavní chybu v „uvolnění cen“ a „kuponové“ (voucherové) privatizaci. Obě pojetí jsou pro nás lákavá v tom, že nabízejí jisté alibi „autentickým disidentům“ a „nešpiní obraz demokratické revoluce“. Měli bychom však být upřímní. Vzpomeňme si na desítky příkladů – například litografie

34 Tamtéž.

35 Viz o tom například úvod zmíněného referátu Jiřiny Šiklové.

36 V tomto roce získaly podniky kontrolované arivistickou „demokraturou“ již zmíněnou cestou vývozních licencí na Západ 24 miliard dolarů, což se rovnalo 30 % ruského HDP. Zároveň na základě dovozních licencí dostala do rukou západní potravinovou pomoc a tu pak prodávala za ceny, které si stanovila (17,5 % HDP). A konečně, obohatila se obrovskými „úvěry“, faktickými dary Ústřední banky – při 2500% inflaci platila za obrovské půjčky rovnající se 32 % HDP jen 10–25% úrok.

vyrvané ze vzácných knih pražské Univerzitní knihovny a pak zpeněžené ve Vídni na nákup podřadného (ale „západního“!) světříku na Taborstraße – které byly okamžitým, jasným signálem trendu, „politického školení nového typu“; a také dobře víme, že se Praha stala – rovněž okamžitě – křižovatkou, kde se dojednávaly velké mafiózní operace.

Závěrem

Jak bylo poznamenáno na nedávné konferenci, místo toho, aby nové postkomunistické elity zákonodárnými akty a jinými formami „revoluce shora“ chránily to, co odborníci nazývají „sociálním a organizačním kapitálem“ cenným pro pozitivní přeměny, nastoupil „institucionální ‘blitzkrieg’, který ničil staré sociální normy, aniž by je něčím nahradil, a (navíc) odstranil poslední překážky pro korupci, svým rozsahem ohrožující (celou) společnost“.³⁷

Ať již začneme u kteréhokoliv data, dnešní výklady politologů i ekonomických expertů jsou dost jednoznačné; i „harvardští“ koneckonců přijímají obrovskou korupci postkomunistických establishmentů jako klíčový fakt. Dobře známý Francis Fukuyama vydal v roce 1995 novou knihu – tentokrát o důvěře;³⁸ bestsellerem je kniha Wedelové o nových vztazích západních a východoevropských elit, příznačně nazvaná *Kolize a komplot*.³⁹

Ztotožňuji se s názorem, že Západ měl v sociálně-ekonomické oblasti radit Východu k metodě postupných změn (*incrementalism*), tedy ke „kontinuálním změnám, k zachování onoho sociálního kapitálu, který nemůže být snadno rekonstruován“, což zahrnuje „díleč změny (kontinuální zlepšení), které berou na zřetel výchozí podmínky“, „ohled na domácí specifiku a historické zkušenosti“ atd.⁴⁰ Jinými slovy, považuji za hluboce chybnou často citovanou tezi českého politika, že „třetí cesta je cestou do třetího světa“, s níž jsem i já byl ochoten pod dojmem švédské finanční krize první poloviny devadesátých let souhlasit. Způsob, jakým sociálnědemokratická vláda Görana Perssona krizi úspěšně překonala, jakož i důslednost – v České republice by se asi řeklo „malichernost“ –, s jakou je ve Švédsku stíhána i nejmenší tendence ke korupci a zneužívání moci politiky,⁴¹ mě naopak přesvědčily, že cesta zvolená většinou východoevropských postkomunistických elit má k třetímu světu, a zejména k latinskoamerickému modelu mnohem blíže.

S „blitzkriegem“ triumfovala i „privatizace loupeživými barony“; zcela nepřipravení „autentičtí disidenti“, bez skutečné pomoci i moudré rady, se stali v nejlepším případě statisty dožívajícími na politické scéně, jejichž místa zaujali arivisté „nové víry“. Abych se vyhnul „českému modelu“, zůstanu u nejsmutnějšího, ruského, přičemž nechávám stranou „gorbačovovce“ jako muže „zašlého věku“. „Autentický disent“ tam prakticky

37 STIEGLITZ, J. E.: *Whither Reform?*

38 FUKUYAMA, Francis: *Trust*. Washington, D.C. 1995.

39 WEDEL, J.: *Collision and Collusion*. New York 1998.

40 STIEGLITZ, J. E.: *Whither Reform?*

41 Pro ilustraci uvedu jediný příklad. Logickou „následnicí trůnu“ po Ingvaru Carlssonovi a očekávanou předsedkyní vlády byla mimořádně schopná Mona Sahlinová. Zjistilo se však, že neplatila řádné poplatky za dítě ve školce. Ač šlo viditelně jen o nedbalost, musela na léta z boje o „místo nahoře“ ustoupit.

zemřel se Sacharovem; „disent ve strukturách“, jehož prototypem byl Jegor Gajdar, dříve ekonomický redaktor *Pravdy*, se kompromitoval poplatností západním rádcům a zmizel v jelcinovských čistkách; na scéně zůstali jen staří praktikové nomenklatury a noví arivisté, někteří s kontakty a vlivem měřenými v miliardách dolarů (Černomyrdin).

Kulatá výročí nejsou příliš vhodná k velkým zobecněním, a také v tomto případě nám přísluší jen dílčí konstatování. Ti, kdož s námi sympatizují, pokládají za nejnaléhavější, aby si východoevropské „země a jejich rádcí vzali poučení z příliš mnoha hořkých zklamání a neúspěchů a také z trochy úspěchů minulého desetiletí“.⁴² Možná že obrat je již za rohem, byť ne zcela ve smyslu nadějí roku 1989. Máme tu na mysli nejen Polsko a Maďarsko, ale i jistý příslib z dosud beznadějného Ruska: protože po finančním krachu v roce 1998 „již není z čeho krást“, dochází tam, jak se zdá, k přesunu od kriminálního rabování k normálnímu podnikání a v politice od neustálých konfrontací ke konsenzu na bázi střízlivých reforem.⁴³ V každém případě se však spíše než na „rádce“ a „vůdce“ asi budeme muset spolehnout na dlouhodobější a více vážící faktory, na onu specifickou moudrost společnosti vyplývající z bohatší historické zkušenosti, než mají lidé na Západě – čerstvou drastickou ukázkou je tu například britská anketa, v níž „vzdělanci“ zvolili mužem tisíciletí Marxe (!) – a také na „novou moudrost“ mladší generace, která se rozejde s pověrami a jiným balastem mé odcházející generace, s jejími komplexy vůči různým „přátelům na věčné časy a nikdy jinak“, vírou ve všeléky ideologií, peněz či silného klacku, a rychle obnoví „sociální kapitál“, který se po pádu komunismu „po bolševicku“ promrhával.

42 Tamtéž.

43 Podrobně o tom viz ÅSLUND: *Russia on the Mend?*

Role Polska při svržení komunismu v Evropě¹

Bronisław Geremek

O roku 1989 bylo řečeno, že to byl *annus mirabilis*. Takovými slovy ohlašovali středověcí kronikáři líčení mimořádných událostí, které v daném roce přerušily jednotvárnost všedních dnů a dodaly osudům jednotlivých lidí i celých národů dramatickou dimenzi. Obvykle kronikáři pečlivě zaznamenávali i všechna nadpřirozená znamení, která oznamovala příchod takového neobyčejného roku. V případě roku 1989 by pravděpodobně žádnou podobnou předzvěst neobjevili. Neboť proměna, která v tomto neobyčejném roce nastala, se ve skutečnosti ohlašovala v různých sférách již od počátku desetiletí. K prvnímu předznamenání převratu patřila rostoucí nemohoucnost sovětského hospodářství, neúčast východního impéria na informační revoluci, eroze ideologických základů komunistického systému a krize ústřední moci v Sovětském svazu po zavedení Gorbačovovy „glasnosti“ a „perestrojky“. Polská Solidarita z let 1980–1981, vzešlá z dělnických protestů, která se stala symbolem procitnutí porobených národů a organizovaného odporu proti totalitnímu režimu, byla druhým předznamenáním. Důležitou roli sehrál i hospodářský úspěch Západu ve spojení s jeho politickou integritou; to bylo třetí předznamenání. Avšak nic nenaznačovalo, že k zásadní změně dojde zrovna v roce 1989. Žádná znamení na nebi nebo na zemi nás neupozorňovala na tento rok, na obloze nestála žádná kometa s obrovským ohonem, nenastalo žádné zemětřesení, nevybuchla žádná sopka. A přesto se Evropa osvobodila od komunismu právě v roce 1989.

Události roku 1989 můžeme nahlížet z různých úhlů a každá zúčastněná země a národ si je zařazují a vnímají svým vlastním způsobem. Můj úhel pohledu je proto nezbytně ovlivněn i polskou zkušeností; to si uvědomuji. Jsem však hluboce přesvědčen, že události roku 1989 se skládají do jednoho celku a že jsou v nich neoddělitelně vzájemně propojeny

1 Přednáška *Rolle Polens beim Sturz des Kommunismus in Europa* byla přednesena v Drážďanech 4. července 1999, v první den mezinárodní konference 1989: *Die demokratische Revolution in Europa* (Hannah-Arendt-Forum 1999). Konferenci organizoval *Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung* Technické univerzity v Drážďanech. Za poskytnutí textu děkujeme jmenovanému ústavu a za zprostředkování souhlasu autora se zveřejněním přednášky v českém překladu polskému velvyslanectví v Praze.

tři procesy: pád komunismu, znovusjednocení Německa a sjednocení Evropy. Smím snad dodat, že tyto události odstartovalo právě Polsko: Nejdříve „kulatý stůl“ z února 1989 poskytl model „sametové“ přeměny systému nebo – abychom použili výrazu Timothyho Gartona Ashe – model „refoluce“. Následovaly červnové volby, které nejenže vrátily lidu právo rozhodovat o vlastním osudu, nýbrž také zbavily moci komunistickou stranu a jejího sovětského ochránce.

Téměř od samého počátku interpretovali jak aktéři, tak i pozorovatelé událostí roku 1989 tyto probíhající procesy rozdílně. Porozumět jim bylo přece nezbytným předpokladem pro další konání. Efekt překvapení způsobil, že toto historické zrychlení bylo těžko pochopitelné. První reakcí byla euforie: Zde zvítězila svoboda nad zvlí, totalitní systém musel ustoupit demokracii. Politicky to znamenalo rozpad sovětské říše a pád mocenského monopolu komunistické strany. Hospodářsky to znamenalo odvrát od státní direktivní ekonomiky ve prospěch svobodného tržního hospodářství. Vypadalo to, že pravdu měli jednoznačně „romantikové“, a ne „realisté“. Vždyť „realisté“ zastávali do poslední chvíle názor, že jedinou možnou cestou je kompromis s komunistickým režimem, aby se zachoval mír a stabilita ve světě a aby se lidem v komunistických zemích účinně pomohlo. Naproti tomu můžeme za „romantiky“ označit lidi, kteří uvnitř komunistických zemí kladli totalitarismu zdánlivě beznadějný odpor, a dále pak ty, kteří tyto aktivity podporovali v naději, že by odpor mohl mít úspěch. Ještě před několika lety nebyla rozhodnutí z roku 1989 vůbec posuzována jednotně. Bývalí romantikové poukazovali na přednosti znovunabyté politické a ekonomické svobody, kdežto realisté upozorňovali na sociální náklady převratu, na hybridní charakter hospodářského systému a nejasnost, kdo je vítěz a kdo poražený. Dnes, z perspektivy deseti let svobody, se už skoro neobjevují pochybnosti o kladech tehdy zvolené cesty, naopak narůstá optimismus, pokud jde o budoucnost zemí našeho regionu.

V dramatických událostech před deseti lety však nesmíme vidět jen historický lesk a nesmíme si připomínat jen tehdejší pomíjivou euforii. Konfrontace svobody a tyranie, která byla tenkrát tak zjevná, by nás měla podnítit k zamyšlení nad dnešními a budoucími událostmi a civilizačními procesy v Evropě. Pád komunismu skoncoval s řadou politických strategií a ideologií a jednoznačně dal za pravdu antikomunismu. Současně však odhalil i jeho hranice. Tradiční antikomunismus vykládal – v rámci sebeobrany – změny roku 1989 jako obrovskou manipulaci prováděnou sovětskými tajnými službami, které ve snaze zachránit slábnoucí moc komunistů přispěly k přijetí dohod u kulatého stolu v Polsku a vyvolaly sametovou revoluci v Praze. Během času, a zejména tváří v tvář lavinovitě se řítícím změnám ve státech bývalého sovětského bloku pozbyly takové interpretace rychle na hodnověrnosti. Pád komunismu byl totální: Hospodářský monopol státu se prokázal jako nevýkonný, politický monopol komunistické strany se zhroutil a realita totalitního systému odhalila proľhanost komunistické ideologie. Mocipáni už ztratili vládu nad občany a hospodářstvím.

Z geopolitického stanoviska, podle něhož byl svět zásadně rozdělen na dva proti sobě zaměřené bloky, byla nová situace analyzována v kategoriích vítězství a porážky. Studená válka údajně skončila vítězstvím Západu nad komunistickým Východem nebo vítězstvím kapitalismu nad socialismem. Význam obrovských hospodářských a vojenských výdajů Spojených států pro události, které změnilly Evropu, je samozřejmě nedocenitelný. Politika Ronalda Reagana – totiž urychlení závodů ve zbrojení – způsobila, že sovětské ekonomice

došel dech, zatímco hospodářský úspěch Západu připravil obhájce komunistického systému o poslední argumenty. Já si však myslím, že změny, které se odehrály ve střední a západní Evropě, nejsou dědictvím studené války a její strategie. Studená válka koncepcí neznamenala jen konfrontaci mezi dvěma systémy, oporou jí byla i izolace zemí, společností a jednotlivých občanů mezi sebou. V logice studené války bylo postavit Berlínskou zeď, a nikoli ji strhnout. Hospodářský úpadek komunistického systému vlastně nevyšel najevo při srovnání vojenského potenciálu obou bloků, nýbrž se projevil v dramatickém rozdílu v životní úrovni. Byl tudíž výsledkem neschopnosti izolovat od sebe navzájem obyvatelstvo a jednotlivé občany obou bloků.

Hospodářská krize osmdesátých let v zemích východního bloku se nedá vysvětlit pouze analýzou ekonomického cyklu. Byla to totální krize všech struktur systému. Programy na oživení tržního hospodářství se přece objevovaly už dříve. V plánech hospodářské reformy v Sovětském svazu šedesátých let nebo v Maďarsku let sedmdesátých se sice konaly pokusy smířit „reálně existující socialismus“ s trhem, takové pokusy však jen ukázaly naprostou nemožnost vybudovat jakýsi „tržní komunismus“. Každým rokem bylo zřejmější, že komunistický systém není reformovatelný. Jestliže hospodářské porážce komunistického systému přikládám zásadní význam, neznamená to, že se domnívám, že náhlý rozpad komunismu v roce 1989 se dá vysvětlit pouze materiální situací. V podmínkách „nedostatkového hospodářství“ si lidé už zvykli na život s frontami před obchody a na pocit ujařmení. Spíše v nich v určitém časovém okamžiku uzrálo přesvědčení, že chudobu a nesvobodu už nelze dál snášet. Síla starého hesla „chléb a svoboda“ byla výsledkem nového poměru mezi vládnoucími a ovládanými. Komunistický svět se mnohokrát otřásal konflikty, které pro něj mohly být smrtelné. V poválečných dějinách Polska lze velmi jasně vysledovat zvlášť časté projevy odporu vůči komunistickým vládám. Mechanismus těchto otřesů byl pokaždé stejný: Hospodářská mizerie nebo zvýšení cen uvedly do chodu mechanismus explozí, kdy při stávkách a na demonstracích byly vedle materiálních nároků formulovány i politické a národní požadavky. Takovéto konfliktní situace se také řešily podobným způsobem: Dosavadní vládnoucí klika byla vyměněna, v personálním složení mocenského aparátu došlo k převrstvení a posléze byl předložen program liberalizace. Obyvatelstvo pokaždé dostalo novou porci dílčích svobod; vládní systém a politická struktura se však nezměnily. V ostatních zemích východního bloku probíhal obdobný vývoj jako v Polsku, i když se krize projevovaly méně prudce a méně často.

Až polská krize z roku 1980 přinesla novou situaci. Jejím skutečným výsledkem už nebyla změna ve vládě a nějaká darovaná svoboda, nýbrž vydobytá svoboda a masové společenské hnutí Solidarita s deseti miliony členů. Na její zardoušení bylo nutno vynaložit všechny prostředky fyzického násilí, což se stalo vyhlášením výjimečného stavu. Avšak dokonce i tyto prostředky se dlouhodobě ukázaly jako neúčinné. Z polské Solidarity vyplynulo poučení, že komunistická moc je bezmocná vůči probuzenému obyvatelstvu. Devět měsíců roku 1989, které otřáslý komunismem, znamenalo realizaci tohoto poučení v celé střední Evropě.

Nejdříve šlo o návrat k elementárním hodnotám, na které moderní politika zapomněla: pravda, lidská důstojnost, svoboda a solidarita. Vliv polského papeže na probuzení lidí v této části Evropy se dá těžce docenit. Výzva, aby lidé zůstali ve vztahu k bližnímu věrní základním zásadám, představovala – navzdory zdánlivé naivitě – „moc bezmocných“, jak to formuloval Václav Havel. Komunismus prohrál bitvu proti občanské společnosti. Dějiny

končícího století dokazují, že implantace totalitních systémů probíhala nejen převzetím moci parlamentní cestou, jako tomu bylo u Hitlera, nebo pučem jako u Stalina, nýbrž následnou důsledně prováděnou likvidací nezávislých institucí a organizací, vyvíjejících aktivity v oblasti politiky, vzdělání, dobročinnosti nebo v odborech. Stejným způsobem se pak odehrála destrukce komunismu, totiž prostřednictvím svobodných odborů, nezávislou vzdělávací činností, rozšiřováním pravdivých informací. Občanská společnost se formovala tím, že kladla odpor státním monopolním strukturám, požadovala dodržování lidských práv, vytvořila prostor pro svobodu a z poddaných učinila občany. Stačilo překročit práh strachu a zahnat pasivitu.

Aby se tento společenský potenciál mohl projevit a přinést politický úspěch, musel být splněn základní předpoklad, totiž bezmocnost mocných. Vnější síly vnutily střední Evropě komunistické vlády, podporované sovětským impériem. Rozpad tohoto impéria znamenal, že zde vládnoucí komunistické strany ztratily půdu pod nohama. Bezmocnost mocných se stala zcela zřejmou.

Při úvahách o polské revoluci před deseti lety bych chtěl zdůraznit zejména dva aspekty, které měly klíčový význam pro úspěch a modelový charakter této revoluce. Jednak to byla síla kompromisu a jednak role občanských práv. Z dějin známe různé modely revolucí. Klasická revoluční teorie posunuje do středu pozornosti problém vlastnictví a sociologie moci, dále pak osvobozující funkci násilí. Revoluce v Polsku a ve střední Evropě se odehrála ve jméno občanských práv; to znamená, že se spíše podobá americké revoluci. Pro utváření poměrů v porevoluční střední Evropě měla až donedávna rozhodující význam problematika ústavního pořádku, jako tomu ostatně bylo i za americké revoluce. *Federalist Papers* nabyly obdivuhodně na aktuálnosti vzhledem k systémově politickým dilematům postkomunistických zemí.

Při zkoumání povahy kompromisu na polské cestě politického převratu se rozpomeneme na rozhovory u kulatého stolu. Tato jednání byla obtížným a často dramatickým dialogem mezi dvěma stranami: komunistickými mocipány a Solidaritou, která mluvila jménem polského obyvatelstva. Jedna strana se odvolávala na mandát reálného výkonu moci, druhá strana – na důvěru lidí. Každý z těchto mandátů se opíral o jinou konvenci a každý z partnerů jednání si uvědomoval svou specifičnost, a dokonce obhajoval vlastní identitu.

Těmto jednáním však byla imanentní i jistá politická filozofie, totiž přesvědčení, že mocenské a hospodářské změny musí probíhat postupně v rámci evolučního procesu přechodného období, že musí být založeny na společenské smlouvě a – *last but not least* – že se obě strany mohou odvolávat na společný národní zájem.

Zásada přechodného období vylučovala násilnou revoluci. Vycházela nejen z přesvědčení, že komunistické země přechod k demokracii a volnému tržnímu hospodářství nezvládnou jediným skokem, nýbrž i z přesvědčení, že takto bude možno připravit institucionální struktury a lidi na nové úkoly.

Společenská smlouva se odvolávala na dějinnou zkušenost dohod z Gdaňska ze srpna 1980. V demokratické Evropě se společenská smlouva realizuje v parlamentním systému; v komunistických zemích byly takovéto zastupitelské instituce iluzorní. Bylo třeba zvolit bezprostřednější a krátkodobější postup, jenž by lépe odpovídal sociálnímu konfliktu. Společenské smlouvy (neboť po gdaňských dohodách následovalo 1000 dílčích smluv) se staly formou obnovy občanských práv. Zavedením výjimečného stavu v prosinci 1981 byla tato společenská smlouva porušena; model kompromisu mezi vládnoucími a ovládanými

však zůstal aktuální i nadále, a to dokonce i ve státě bez demokracie. Roku 1989 pomohl překonat komunismus.

Filozofie kulatého stolu, neboť po Polsku se kulatý stůl stal pojmem v politickém životě v Maďarsku i v Československu, umožnila pokojný přechod od komunismu k demokracii, aniž bylo nutno zaplatit krvavou daň. Současně nesmíme zapomenout, že v týž den, kdy se v Polsku konaly parlamentní volby, 4. června 1989, byli na náměstí Tien-an-men zmasakrováni studenti. To by pro nás mělo být důrazným připomenutím, že úspěchy střední Evropy nás nesmějí oslnit, že pro sametovou cestu překonání komunismu existuje i alternativa a že Maxem Weberem formulovaná antinomie etiky a eficiency z dnešní politiky zcela nezmizela. Zkušenost pokojného průběhu osvobození střeoevropských společností od komunismu v nás nepochybně vzbuzuje optimismus, nicméně ji nemůžeme pokládat – když ji zkonfrontujeme například jen s tragédií národů bývalé Jugoslávie – za nic víc než za zkušenost, která je výjimkou.

Pád komunismu nás postavil i před nutnost zodpovědět zásadní otázku: Co udělat se znovunabytou svobodou? Jak využít při budování nového státu kapitál, jakým je nadšení, ba přímo euforie? Byl to zvláštní čas, protože politikové se nemuseli řídit přirozeným reflexem, jenž je nutí myslet na reakci obyvatelstva při obtížných hospodářských rozhodnutích, která občany tvrdě zasáhnou. Náboj euforie posloužil v Polsku při provedení bolestné šokové terapie, kdy hospodářství opouštělo reglementaci ústředního plánování a státní vlastnictví bylo přeměňováno ve struktury tržní ekonomiky. Trpělivost a naděje z první hodiny radosti sehrály roli nárazníku při poklesu reálných mezd a ztrátě mnoha sociálních vymožeností.

Nákladnost zahájených hospodářských reforem byla samozřejmě do značné míry výsledkem a přirozeným důsledkem rozpadu komunistické ekonomiky. K tomuto přesvědčení dojdeme, podíváme-li se na situaci v ostatních zemích bývalého východního bloku, které dlouho váhaly se zahájením reforem. Upuštění od reforem však neochrání před vysokými sociálními výdaji, naopak to dokonce znamená jejich růst, neboť ekonomika běží naprázdno bez vyhlídek na zlepšení. Polsko bylo zvláštním příkladem. Rozhodnutí učiněná kolem roku 1989 byla mimořádně radikální a dosažené výsledky přivedly Polsko do čela reformního procesu v daném regionu.

Nejdůležitějším poučením z polského převratu tudíž je, že nezáleží tolik na tempu, s nímž se budují demokratické státní instituce, ani na jednorázové efektivnosti hospodářských reforem. Naproti tomu je nutno vyzdvihnout koherenci a rovnoměrnost při realizaci společenské smlouvy, která tvoří základ nového demokratického pořádku, a při provádění hospodářských reforem, které otvírají společnost a ekonomiku světu.

Existuje však ještě třetí znak, který je charakteristický pro rozchod Polska s komunismem, a tím je reakce na novou politickou situaci v Evropě. Prioritu samozřejmě měla ochrana nově nabyté nezávislosti. Po pádu železné opony bylo zvlášť důležité nově uspořádat vztahy ke všem sousedům, zejména k Německu. V posledních deseti letech jsme formování polsko-německých vztahů považovali za důležitou součást modernizace státu a přiblížení k Evropě. Oba národy také pochopily, že průlomem v našich vzájemných vztazích vzniká nová kvalita v evropském sjednocovacím procesu. Bez tohoto průlomu se Evropa nemůže sjednotit.

Neboť události roku 1989 znamenají obrat v polských a německých dějinách. Byl to zároveň i okamžik, kdy se cesty obou národů spojily, což představuje historickou šanci,

aby se oba národy po těchto cestách ubíraly dál již bez konfliktů. Po deseti letech bychom si měli položit otázku, nakolik jsme tuto šanci využili. Co znamená dnes, po letech, idea polské opozice osmdesátých let, totiž že „bez znovusjednoceného Německa nemůže existovat suverénní Polsko“? Toto „kacířské“ tvrzení jsme tenkrát mnohokrát opakovali, aniž bychom věřili v jeho brzké uskutečnění. Až přišel ten zázrak. Zázraky prožívají jednotlivé národy, ale jak ukazuje rok 1989, mohou mít zázraky i bilaterální charakter.

V pozdním létě roku 1989 v Polsku právě vznikala první zásadně nekomunistická vláda ve střední Evropě a všichni si dělali starosti, jestli se takový počín může zdařit. Na velvyslanectví Spolkové republiky Německo ovšem začali proudit první občané z NDR, kteří se touto oklikou chtěli dostat do druhého německého státu. Jak známo, jejich pouť vedla především přes Maďarsko a Československo. Polsko sice nemělo přímé hranice se Západem, zato mělo nezávislou vládu, která vzbuzovala v tisících uprchlíků naději.

Na polské straně se mezitím hledaly způsoby, jak nejlépe zvládnout tento choulostivý problém. Přirozeně nemohlo být řeči o navrácení těchto „ilegálních poutníků“, jak se toho halasně dožadovala „země původu“, obviňujíc Polsko z vměšování do vnitřních záležitostí. Čekalo se na politické řešení a mezitím byli uprchlíci ubytováni kromě jiného v zotavovacích odborové organizace Solidarita. Na druhé straně sledovala veřejnost na Západě se zatajeným dechem a nejvýš pozorně polský experiment rozchodu s komunismem. Anglický tisk například bubnoval na poplach, že Poláci, známí nepolepšitelní rebelové, už zase jednou příliš rychle a příliš nepřipravení začali bourat komunistický systém. Prorokovalo se, že Polsko vyhodí do vzduchu nejdřív sebe a pak půlku Evropy. Současně docházely do Varšavy informace, že nezapomenutelní vůdcové spřátelených států se chystají poskytnout „bratrskou“ vojenskou pomoc.

V této radostné atmosféře jsme byli konfrontováni s problémem německých uprchlíků a naší svobody, která byla od samého počátku mimořádně komplikovaná. Co udělat, abychom nevyprovokovali sousedy s jejich komunistickými vládami? Nesprávný krok Mazowieckého vlády by přece býval mohl zmařit historickou šanci jak pro nás, tak pro celý středoevropský region. Co dělat, aby se nerozčílil Západ? A jak jsme měli současně plnit elementární, humanitní povinnost svobodného a suverénního státu vůči těmto uprchlíkům? Dnes víme, že celá záležitost skončila šťastně a že už o ní nikdo nemluví. Tenkrát však vůbec nebylo tak jisté, jak to dopadne. A tato v podstatě drobná německo-polská epizoda ohlašovala řadu důležitých procesů.

Zprvė nám připomněla tradiční dilemata polské politiky: Jak se má Polsko stát subjektem, a nikoliv objektem mezinárodní politiky? Jak má řešit své problémy, aniž by ohrozilo sousedy? Jak se má stát stabilizujícím faktorem ve střední Evropě? My v Polsku trpíme komplexem, že totiž údajně neustále něco rozvracíme a pro druhé jsme překážkou. Snad proto udělal pojem „stabilizace“ mezi Poláky takovou jedinečnou „kariéru“? Počátky budování nového státu a zavedení hospodářské reformy pomohly tento pojem rehabilitovat. Po několika generacích to bylo poprvé, že „stabilizace“ nebyla prostředkem komunistického vydírání, jímž se – jak jsme vždycky pociťovali – jen utvrzovala beznaděj. Nyní byla vnímána jako pozitivní kategorie, jako základní předpoklad pro zdárné uskutečnění státních reforem.

Zadruhé ukázala tato epizoda – první test zahraniční politiky vlády staré jen několik málo týdnů –, jak významnou roli budou hrát v polské politice a v procesu budování demokracie německo-polské vztahy. Utváření těchto vztahů jsme v uplynulých deseti

letech chápali jako důležitou součást modernizace státu a jako měřítko našeho přiblížení evropským institucím a pravidlům. Řešení týkající se národních menšin v německo-polských vztazích jsme například použili jako model při jednáních s jinými partnery. Otázka uprchlíků se vrátila ve zcela jiných rozměrech a byla uzavřena takzvanou úmluvou o azylu. Pochopili jsme, že evropské sjednocení upevňuje zásadní změnu v německo-polských vztazích. Ale i obráceně: Bez této zásadní změny nemůže dojít k energickému sjednocení kontinentu. Víme to přesně už deset let. Poučení, které by z toho měli vyvodit Poláci i Němci, je obzvláštní zodpovědnost za program sjednocení rozštěpené Evropy. „Berlínská republika“, která se obrací více východním směrem, se do takového úkolu může pustit jen společně se svým přímým sousedem. Naproti tomu Polsko – otevřené, ochotné ke spolupráci, evropsky orientované a důvěřující svému západnímu sousedovi – může přispět k tomu, aby „berlínská republika“ byla v Evropě vnímána spíše jako šance než jako hrozba.

Zatřetí zahájily události z podzimu roku 1989 fázi, v níž si obě společnosti začínají uvědomovat svou novou identitu. Znovusjednocené a větší Německo stejně jako suverénní a demokratické Polsko si kladou otázku, jakou novou roli budou hrát a jaké nové místo budou mít v mezinárodní politice. Jednou z nejcennějších zkušeností z doby transformace pro nás bylo formování politických a sociálních vztahů k novým sousedům, zejména na východě, které jsme nyní lépe poznali a kterých jsme se naučili vážit. Ukázalo se, že rozhovory se sousedy právě v údobí zesílené sebereflexe a při hledání odpovědí na otázky po vlastní roli a identitě jsou obzvlášť důležité. Na to nesmíme zapomínat, zejména dnes, ani v německo-polských vztazích.

Znovusjednocené Německo a suverénní Polsko mohly najít svou identitu ve sjednocující se Evropě a v euroatlantickém společenství. Proces vstupu Polska a ostatních zemí do Evropské unie v nás současně vzbuzuje naději, že Evropa nezůstane rozdělená, což by se tentokrát mohlo stát nikoli z důvodů ideologických, nýbrž civilizačních a hospodářských. Pro nás Poláky je to prioritou ve vztazích k našim sousedům, zejména k Ukrajině a Litvě.

Jestliže se mluví o polském modelu překonání komunismu, jenž obsahuje právě tyto tři prvky – společenskou smlouvu, vedoucí k demokratickému státu, modernizaci hospodářství spolu s dobrými vztahy se sousedy a začlenění do integračních a mezinárodních struktur kooperace – vtírá se člověku myšlenka, že to jsou zároveň prvky, jejichž absence vedla k tragédii národů v bývalé Jugoslávii.

Při analýze příčin vedoucích k pádu komunismu v Evropě se historikové a politologové často soustředí na hospodářské nebo strategické aspekty. Neměli bychom však zapomínat ani na lidskou dimenzi, na tížďadost národů, které žily pod komunistickým panstvím. Ani v současných diskusích o obnově Kosova a Jugoslávie nebo o stabilitě v jižní Evropě nesmíme zapomínat, že ekonomická hlediska a finanční pomoc nejsou všechno. O úspěchu proměny bude znovu rozhodovat její „lidská dimenze“, tedy budování právního státu a občanské společnosti, úcta k právům menšin a svoboda médií, tolerance a pluralismus. Zkušenost Polska při přechodu ke svobodě, která je spojena s tímto neobyčejným rokem 1989, je stále aktuální.

Recenze

Zhroucení sovětského hospodářství v letech 1985–1989

Viděno zevnitř

Zdeněk Sládek

The Destruction of the Soviet Economic System: An Insiders' History. Edited by Michael Ellman and Vladimir Kontorovich. New York, M. E. Sharpe 1998, 326 s.

Cíle a metoda výzkumu

Editoři recenzovaného sborníku se pokusili získat přímá svědectví o dějích, které vedly k rozkladu sovětského hospodářského systému, a proto v letech 1993–1995 uspořádali anketu mezi aktéry Gorbačovových reforem; dále o nich budeme mluvit jako o respondentech. Jejich svědectví má přispět k ověření západních hypotéz o příčinách zhroucení sovětské ekonomiky. Jedině svědectví přímých účastníků umožňuje podle názoru editorů porovnat původní záměry sovětského vedení s výslednými, často nezamýšlenými efekty jeho politiky. Toto svědectví nás seznamuje také se zavrženými alternativami v procesu rozhodování.

Výzkumy tohoto druhu prováděli i jiní badatelé, naráželi však na obavy potenciálních ruských přispěvatelů z případných nepříjemností ze strany úřadů. Autoři tohoto díla navíc považují jejich metodologii za neuspokojivou a upozorňují na vcelku povrchní výsledky osobních rozhovorů s předními aktéry událostí v SSSR. Metoda dotazníků také nevyhovuje, protože respondentům vnucuje strukturu, kterou vypracovávali autoři výzkumu.

Mezitím se společenské klima v Sovětském svazu změnilo. Někteří vytipovaní respondenti se přesto nadále obávali, že by jim účast na takovém výzkumu mohla přivodit potíže. Jiní dnes zastávají významné funkce ve státních službách nebo v soukromém sektoru a nemají chuť podílet se na této práci. Z těchto důvodů se autorský tým často obracel na někdejší poradce namísto samotných vedoucích pracovníků. Přispěvatelé sborníku pocházejí z řad politbyra ÚV KSSS, hospodářského oddělení ÚV KSSS, z rady ministrů, různých

vládních komisí, jednotlivých ministerstev, ze Státního plánovacího úřadu, orgánů svazových republik, regionálních stranických orgánů, finančnictví, bankovnictví a průmyslových podniků, zejména zbrojařských. Největší potíže byly se získáváním činitelů vojenského průmyslového komplexu a provinciálních stranických funkcionářů. Výpovědi respondentů byly vypracovány po důkladné instruktáži zdůrazňující, že obsáhlé teoretizování zde není namístě. Respondenti své příspěvky nezdávka ještě doplňovali o aspekty, které autoři výzkumu pokládali za důležité z hlediska jejich celkové koncepce.

Kniha je rozdělena do deseti kapitol a na dotazy odpovídalo celkem šestadvacet ruských respondentů, vesměs přímých aktérů dění v centru moci, vedoucích činitelů hospodářských, stranických a státních orgánů a odborníků ze špičkových výzkumných pracovišť, jako Vadim Medveděv, poradce Gorbačova, Sergej Belanovskij, vedoucí sociologické laboratoře při Ústavu národní hospodářské prognostiky v Moskvě, Jurij Belik, zástupce vedoucího hospodářského oddělení ÚV KSSS, Vladimir Možin, první zástupce vedoucího téže instituce, Igor Prostjakov, vedoucí oddělení Rady ministrů SSSR, Jevgenij Jasin, vedoucí oddělení pro nové metody řízení Gosplanu, a Oleg Jun', který spolupracoval s tímto oddělením a byl členem hospodářské rady.

Knihu zahajuje úvod editorů O studii, věnovaný jejím poslání a metodice. Další editorská kapitola Co se dovíme od zasvěcenců shrnuje přínos respondentů k poznání jednotlivých fází přestavby. V kapitole SSSR v polovině osmdesátých let: strukturální faktory respondenti analyzují životní úroveň obyvatelstva, míru jeho nespokojenosti s poměry a dále pak břemeno, které přinášelo zbrojení. Kapitola SSSR v polovině osmdesátých let: vnímání vládců je věnována monopolizované statistice v totalitním režimu, analýze reálného ekonomického růstu a středně- i dlouhodobému plánování; nakonec pak změnám v myšlení vedoucích činitelů SSSR od Andropova po Černěnka, kteří konečně vzali na vědomí kritický stav hospodářství. V kapitole Počáteční pokusy o změnu, 1983–1987 jsou vylíčeny jednotlivé stránky ekonomické reformy a její problémy. Kapitola „Radikální“ ekonomická reforma, 1987–1989 pojednává o přípravě této fáze změn v SSSR, o jejich potížích a nedůslednostech a o reakci obyvatelstva. Tématem kapitoly Politická reforma, 1988–1991 je rezignace komunistické strany na řízení ekonomiky, důsledky na činnost ústředního a místního stranického aparátu a zhroutení pouček marxismu-leninismu. Kapitola Pokus o tržní reformu líčí snahy sovětského vedení o nápravu důsledků, které přinesla „radikální“ etapa reformy, úsilí o přípravu tržní transformace, její nezdar a úlohu zahraničních poradců. V kapitole Reforma na úrovni sektorů a podniků se dovídáme o vlivu reformy na výrobu, zahraniční obchod a o krizi a rozpadu RVHP. Poslední kapitola Od reformy k předvečeru revoluce líčí konec ekonomické reformy, osamostatnění sovětských republik, zklamání aparátu ústředního výboru a nakonec hodnotí výsledky reformy.

Zhodnocení výsledku výzkumu

Důležitým příspěvkem knihy je studie editorů Michaela Ellmana a Vladimira Kontoroviče Co se dovídáme od zasvěcenců, jež shrnuje názory respondentů ankety na jednotlivé problémy celého období. Autoři v úvodu ke své studii seznamují čtenáře se svým pojetím. Odmítají tezi, že sovětská vládnoucí třída zničila hospodářský systém, aby si přivlastnila majetek státu. Tato teze nebere v úvahu, že přestavba mohla přinést výsledky, které její

tvůrci nezamýšleli. V západní sociologické literatuře se objevuje názor, že příčina zhroutění sovětské ekonomiky spočívá v kombinaci strukturálních a konjunkturálních faktorů ekonomické i ideologické povahy. Autoři studie namítají, že tento výklad není dostatečně faktograficky podložen. Svědectví ze sovětské strany nepotvrzují ani názor, že Gorbačovova politika chtěla rozvratem ekonomiky ukončit studenou válku. Teze, že k reformám přiměla sovětské vedení nespokojenost obyvatelstva se životní úrovní, rovněž neobstojí. Kromě toho se objevují teorie, jejichž výklad se soustřeďuje na rozhodující vliv jednotlivých ekonomických a politických faktorů. To vše svědčí podle autorů studie o tom, že výzkum příčin zhroutění sovětské ekonomiky je zatím otevřený.

Podle nich tkví příčina zhroutění v nezamýšlených důsledcích činnosti vládnoucích kruhů a v silném vlivu mimoekonomických faktorů. Sovětští vládcí ve snaze ozdravit ekonomiku zničili její politické a ideologické těžiště, což vedlo ke zhroutění celého sociálního systému včetně ekonomiky (s. 4).

V úvodu této studie se konstatuje, že na počátku přestavby nic nenasvědčovalo tomu, že by se společnost nacházela ve stavu politické nestability. Sovětští sociologové tvrdí, že obyvatelstvo bylo se svou hospodářskou situací vcelku spokojeno. Příčinu zhroutění sovětské ekonomiky je proto třeba podle autorů hledat v počínání elity, a nikoli v nespokojenosti mas. Účastníci ankety se shodují v tom, že reformy byly nutné, i když mají námítky proti způsobu jejich provádění. Část mocenské elity (Gosplan a hospodářské oddělení ÚV KSSS) zaujala k reformě rezervovaný postoj. Byla si vědoma neefektivnosti systému, oceňovala však jeho stabilitu. Porada o hospodářské politice na nejvyšší úrovni, kterou svolal v roce 1984 Michail Gorbačov, byla významnou událostí, protože projednávala choulostivý problém cen a subvencí; zároveň však svědčila o tom, že Gorbačov není s to zkoncipovat koherentní a logickou cenovou politiku.

Další část studie pojednává o vojenské a zbrojní politice, o které veřejnost věděla jen velmi málo. V čele zbrojního průmyslu stáli lidé, kteří o ekonomických aspektech tohoto odvětví neměli ponětí. Informace o jeho stavu dostávaly jen stranické a státní špičky, oficiální statistika je neregistrovala. Zahraniční politika byla podřízena ideologickému schématu, podle něžž bylo třeba počítat s konfliktem se světem imperialismu a s podporou protizápadních hnutí. Tato politická koncepce diktovala vojenské doktríně přípravu k boji na celém světě a kladla nesmírné nároky na ekonomiku. Názory respondentů se různí. Někteří ji označují za fatální (jeden z nich říká, že obrovské zdroje „byly promrhány na tuto idiotskou vojenskou mašinerii na základě představy, že žijeme v obleženém hradu“), jiní za únosnou. Přesto se objevují názory, že sovětská výzbroj mohla být snížena bez újmy na obranyschopnosti SSSR (s. 66).

Další podkapitola studie pojednává o prvních krocích reformy. Její koncepce počítala se zavedením tržních prvků, s postupným odstraňováním státního monopolu zahraničního obchodu a s povolením individuální a družstevní obchodní aktivity. Gorbačov už ve funkci generálního tajemníka opakovaně mluvil o dosažení světového prvenství v několika hospodářských odvětvích (s. 16), ale nevěděl, jak na to, a v roce 1985 dokonce nepovažoval reformu ještě za naléhavou (s. 17).

Navigace bez kompasu je název části pojednávající o návrzích na konkrétní provádění reformy. Vzniklý spor vedl k výměně poradců. Respondenti uvádějí, že na poradách s ekonomy se projevila Gorbačovova nevědomost, která vedla k ignorování celé řady důležitých faktorů ekonomiky a k politice rostoucího deficitu. Na přechod k tržní ekono-

mice nebylo vedení připraveno, o hloubce své nevědosti neměl, zdá se, nikdo ani potuchy. Ta podle respondentů hrála rozhodující úlohu při přechodu k tržní politice. Ekonomové se na tuto situaci nepřipravovali, protože ji pokládali za nemožnou, mnozí byli překvapeni, k čemu vedla. Z přívrženců tržní ekonomiky se najednou stali stoupenci administrativních metod.

Respondenti se namnoze shodují v tom, že kombinace plánování a tržní ekonomiky byla proveditelná, aniž by sovětské hospodářství muselo ztrácet na efektivnosti. Nevědost sovětských vládců a ekonomů podle jednoho z respondentů však způsobila, že Gorbačovovi se realizace hluboké ekonomické reformy nepodařila. Rozhodl se totiž použít modelů, které se osvědčily v západních zemích, ale nezavrhl sovětský systém plánování (s. 20). Ukázalo se, že taková symbióza není možná.

Autoři se dále zabývají otázkou, proč sovětská reforma vedla ke ztrátě kontroly nad ekonomikou. Inflace, kterou podnítila, ruinovala dokonce i tradiční sovětský trh a administrativní orgány ztrácely kontrolu nad celkovým řízením výroby a distribuce. Dílčí reformy neměly vyhlídky na úspěch, nebyly koordinovány s ostatními odvětvími a jejich zavádění celkový stav jen zhoršovalo.

Gorbačov často tvrdil, že zavádění reformy naráželo na opozici odvětvových ministerstev, respondenti však namítají, že opozice v pravém smyslu tohoto slova neexistovala. Pokud některé státní instituce nerespektovaly směrnice stranického vedení, byly nemilosrdně rozdraceny, jako například ministerstvo zahraničního obchodu, které bylo zrušeno. Respondenti jsou zajedno v názoru, že rezignace strany na řízení ekonomiky vyvolala institucionální vakuum, což vedlo k celkové dezorganizaci hospodářství.

Bylo možné reformní proces zastavit, jakmile se ukázalo, že je ohrožen celý systém? Touto otázkou se zabývá další část studie. Podle názoru autorů to možné nebylo. Ministerstva pokračovala v rozdělování materiálu a finančních kvót, ale nic z toho nefungovalo. Vedoucí hospodářští činitelé odmítli v lednu a únoru 1990 návrat jako cestu k překonání krize. Dílčí pokusy o usměrnění hospodářského života zůstávaly většinou jen na papíře. Pro čelné Gorbačovovy ekonomické poradce ústup, jehož posláním by bylo překonat krizi, nebyl přijatelný. Teprve v dubnu 1990 bylo oficiálně připuštěno, že reforma způsobuje pokles životní úrovně, nezaměstnanost a růst nerovnosti. Přesto se podle respondentů udržoval mýtus o výhodách radikální varianty reformy, protože se zdálo, že k fungování trhu není třeba silného státu. Gorbačov se však nyní plně soustředil na záchranu Sovětského svazu. Nebezpečí jeho rozpadu aktivizovalo vnitrostranickou opozici, jejíž vedení se v srpnu 1991 pokusilo převzít moc.

Závěrem autoři píší, že SSSR zřejmě ztroskotal proti vůli svých vládců, z důvodů politických, nikoli ekonomických. Pád přivodily události, jež uvedl do pohybu Gorbačov v roce 1985, nebyl však způsoben nespokojeností veřejnosti, ale ambicemi a optimismem vládců. Ti ovšem neměli představu, jak dosáhnout svých cílů. Respondenti přisuzují nezdary reformy nekompetentnosti poradců. Toto vysvětlení však autory neuspokojuje, protože sovětské akademické kruhy vycházely z předpokladů, které platily v západních zemích. Západní ekonomové se dopouštěli stejných chyb, snad jen v menší míře. I když výsledky sovětské reformy přinesly zklamání a škody, neohrozily existenci státu. Rozhodující byly politické inovace, které měly uspišit tempo hospodářských změn, překonat domnělý odpor byrokracie a vymazat krvavé stopy stalinismu. Rezignace strany na řízení hospodářství způsobila, že hospodářství zůstalo bez hospodáře.

Stručný závěr na konci knihy doplňuje úsudek autorů o příčinách zhroucení sovětské ekonomiky (s. 310 n.). Píší, že zbrojení sice nebylo jeho prvořadou příčinou, ale dlouhodobě bylo neúnosné. Potíže sovětské ekonomiky podnítily jeho vedení k hledání východiska. Inercie systému však znemožnila formulaci reformního, o plán opřeného programu jako schůdné alternativy k tržnímu modelu.

Pokud jde o vojenskou a zahraniční politiku, zřejmě musela hrát významnou úlohu při rozhodování, jež vedlo ke zhroucení systému. Autoři však soudí, že úplný rozbor tohoto aspektu zatím není možný, protože sovětské archivy nejsou dostatečně zpřístupněny. Dále poukazují na to, že jejich anketa neprokázala jevy občanské politické angažovanosti v době před rozpadem systému. Některé sektory, jako vojenský průmyslový komplex a zemědělství, měly své lobby v aparátu ústředního výboru. Státní plánovací úřad byl lobbován těmito i regionálními zájmy, ale generální tajemník jej snadno umlčel. Autoři nenašli mezi respondenty podporu pro oblíbenou teorii, že straničtí a státní činitelé zničili sovětský systém, aby využili svého postavení k vlastnímu obohacování. Pokud se po zhroucení systému vzmohli, vděčí za to své podnikavosti.

Studie Michaela Ellmana a Vladimira Kontoroviče je důležitá svým úvodem i zhodnocením příspěvků respondentů. Vyzvedává základní problémy, o nichž pojednávají, a shrnuje jejich stanoviska k těmto problémům. Lze říci, že studie editorů je bilancí výsledků výzkumu.

Nejzajímavější příspěvky respondentů

Některé příspěvky respondentů si zaslouží zvláštní pozornost. Vynikající studie o životní úrovni a postoji společnosti k stávajícímu režimu pochází z pera Vladimira Shlapentokha a nese název *Životní úroveň a nespokojenost veřejnosti*. Autor ji zahajuje polemikou s rozšířeným názorem, že liberalizace sovětského systému byla vyvolána šířící se nespokojeností obyvatelstva se životní úrovní. Empirická data tento názor nepotvrzují, přestože životní úroveň v SSSR byla podstatně nižší než v západních zemích. V letech 1975–1985 vzrostla spotřeba na osobu a rodinu, postupovala však ideologická a morální eroze, která se projevovala u podstatné části obyvatelstva nespokojeností s oficiálními médii. Přesto oficiální ideologie neztrácela svou účinnost. Podle dostupných údajů většina občanů i nadále podporovala sovětský a ruský patriotismus a věřila v sociální a morální převahu SSSR nad Západem. Komunistickou stranu pokládala za skutečnou vedoucí sílu společnosti, důvěřovala svým vůdcům, a zvláště jejich zahraniční politice. Většina sovětských občanů stála za intervencí v Československu v roce 1968 a v Afghánistánu v roce 1979 a za sestřelením korejského letadla v roce 1983. Rusové přijali za svůj oficiální obraz sovětského života: životní styl je zde lepší než v západních státech, převaha západních zemí ve spotřebě je v SSSR kompenzována vysokým stupněm stability (například byli spokojeni se starobními důchody a s absencí nezaměstnanosti), bezplatnou zdravotní péčí a vzděláním, nízkou kriminalitou a mírnou sociální diferenciací. Zkrátka věřili, že sovětský lid má vyšší morální a kulturní úroveň než lidé v západních zemích. Také strach před úřady i nadále odrazoval občany od kritiky, i mírný projev nepřátelství k režimu stačil, aby KGB zasáhla. V zemi vládla dvojí morálka, typická pro totalitní systémy, jež kombinovala pragmatický a realistický přístup ke každodennímu životu s vírou v oficiální dogmata. Většina Rusů byla spokojena se svým povoláním, platem, ošacením, volným

časem a dovolenou. Těšil je pocit zaručené práce a vyhovovala jim uvolněná pracovní kázeň, která jim umožňovala pít alkohol v pracovní době. Koncem sedmdesátých let hodnotili Američané i Rusové kvalitu svého pracovního života a jeho jednotlivé složky téměř stejně. O životě ve světě toho věděl běžný člověk v SSSR pramálo. Teprve od zahájení politiky glasnosti se jeho obzor rozšiřoval. O postupu sociální diferenciaci doma se dověděl více až po roce 1985. Závist se projevovala převážně vůči lidem z vlastní sociální skupiny, vůči ostatním skupinám obyvatelstva byla minimální.

Většina obyvatel hleděla do budoucnosti s optimismem. V poststaliněské době přestala oficiální propaganda hýřit růžovými barvami, z médií téměř zmizel obraz komunistického ráje, jeho místo však zaujal obraz rozvinutého socialismu, který přináší sovětskému lidu mnohem lepší životní styl, než je na Západě. Ukazatelem převládající spokojenosti obyvatelstva s daným stavem byla jeho obava před změnami. Od zahájení přestavby vliv socialistické ideologie rychle klesal, rostla nespokojenost se životní úrovní a množily se emocionální protesty proti prohlubující se sociální diferenciaci.

Kolem roku 1985 byl Sovětský svaz snad politicky nejkliďnější místem pod sluncem, tvrdí autor. Většina intelektuálů zanechala opozičních aktivit a začala podporovat oficiální ideologii, zejména její nacionalistický aspekt. Gorbačov chtěl zlepšit životní podmínky obyvatel, ale nečinil tak pod tlakem. Většina z nich pokládala život před rokem 1985 za normální a vůbec jim nepřišlo na mysl, že by pohrozili Kremlu masovými protestními akcemi.

Sergej Belanovskij ve svém obsáhlém příspěvku *Závody ve zbrojení a břemeno vojenských výdajů* reprodukuje názory vysokých vojenských činitelů. Sovětská vojenská doktrína a rozvoj zbrojní výroby vycházely v padesátých až osmdesátých letech z přesvědčení, že hlavním odpůrcem SSSR jsou Spojené státy, NATO a Čína. V sedmdesátých letech převládaly obavy především z Číny. V šedesátých a sedmdesátých letech bylo třiačtyřicet států zařazeno mezi potenciální nepřátele, u čtyřiceti států nebylo jasné, jak se v případě konfliktu zachovají. SSSR se proto snažil získat některé z nich dodávkami zbraní. Tato globální strategie byla nesmírně nákladná. Problém sovětského velení spočíval v tom, že ve svém plánování vycházelo z uvedené vojenské strategie, která požadovala zajištění vlivu SSSR na všech kontinentech. Velení vycházelo ze zkušenosti druhé světové války, a proto kladlo vedle jaderné výzbroje velký důraz na konvenční zbraně (tanky, dělostřelectvo), a to v době, kdy západní armády těžily z exploze elektronického výzkumu a průmyslu. Sovětská vojenská rozvědka přinášela zveličené informace o síle nepřítelů a podporovala tím tlak armády na zvyšování vojenského rozpočtu. V důsledku této situace se vojenský průmyslový komplex stal státem ve státě a jeho lobby působila ve všech státních institucích. Jeho síla dostoupila takové míry, že smetla z cesty i ty představitelů armády, kteří začali prosazovat reformy.

Někteří respondenti se však domnívají, že zbrojení nebylo příčinou zhroutení sovětské ekonomiky. Za několik let by údajně došlo ke zhroutení tak jako tak, i bez Gorbačova. Příčinou bylo falešné ideologické dogma, které bylo v rozporu s lidskou přirozeností a ekonomickými zákony. Faktem však je, uvádí A. A. Konovalov, jeden z respondentů knihy, že studená válka byla válkou ještě strašnější než druhá světová válka. V této válce SSSR prohrál, přestože na ni věnoval více prostředků než na válku předchozí (s. 66).

Příspěvek Alexandra Cipka *Zhroutení marxismu-leninismu* je působivou výpovědí o osudech sociologa, který přijal za své duchovní otce autory sborníku *Věchi*. Sborník,

kteřý vyšel v roce 1909 pod redakcí Petra B. Struveho, je výzvou k rozchodu s dosavadním duchovním i politickým zaměřením ruské inteligence, kritikou nihilismu, marxismu, sociální demokracie, revoluce, ba i samotné politiky. Není divu, že autorova cesta k oficiálnímu uznání jeho odborných kvalit byla svízelná. Svědčí však o tom, že akademická veřejnost byla už od šedesátých let politicky a ideologicky silně diferencovaná. Teprve nástup Gorbačova nicméně zbavil autora neustálého ohrožení ze strany konzervativních sil, zejména ve stranických orgánech, takže se dokonce stal roku 1986 členem oddělení ÚV KSSS, ze kterého odešel až v roce 1990. Pozoruhodná je jeho charakteristika stranického aparátu. Říká, že jeho pracovníci byli více nakloněni antikomunismu a „bílé“ ideologii než kritice dogmatického pojetí komunismu. Bylo jim lhostejné, jakému státu slouží, zda bílým či rudým. Svou službu komunistické straně ospravedlňovali poukazem na *raison d'être* státu a na privilegia, která služba v aparátu přináší (s. 186).

Jeden z nejbližších Gorbačovových poradců Vadim Medveděv vylíčil ve svém stručném příspěvku nazvaném *Motivy změny a slabost opozice příčiny*, proč se neuskutečnila cenová reforma. Medveděv to označuje za rozhodující úder do srdce přestavby. Státní orgány byly proti okamžitému zahájení reformy, což zdůvodňovaly tím, že reformu je třeba postupně připravit; v tom byly zajedno jak konzervativní, tak radikální síly. Vedení státu tehdy ještě mělo dost důvěry a autority, aby prosadilo tak nepopulární opatření, Gorbačov však ustoupil. V sérii prohlášení uklidňoval veřejnost a nakonec vyřadil cenovou reformu z pořadu. Tato kapitola ekonomické reformy byla uzavřena koncem roku 1988 a počátkem roku 1989. Ekonomický mechanismus tím podle Medveděvova názoru přišel o svůj svorník a první pokus o jeho radikální změnu tak skončil nezdarem. Závěrem Medveděv píše, že příčina spočívala v politice (s. 158).

Připomínky k interpretaci výpovědí respondentů

Uvedl jsem, že studie Michaela Ellmana a Vladimira Kontoroviče je velmi přínosným shrnutím výsledků ankety. Některé jejich teze však vyvolávají pochybnosti. Autoři studie tvrdí, že zahájení přestavby nebylo vynuceno nátlakem nespokojeného obyvatelstva. To odpovídá skutečnosti, pokud jde o otevřené projevy, jako například stávky, demonstrace atd. Latentní nespokojenost, která se projevovala úpadkem pracovní kázně, mrháním času a prostředky a nepřetržitými stížnostmi na stav zásobování, však vyvolávala znepokojení. Dokonce vznikaly obavy, aby nespokojenost nepřerostla v sociální výbuch.¹ Problematická je teze, že Gorbačov se rozhodl pro přestavbu proto, že na rozdíl od většiny sovětské elity byl ambiciózní a že přečenoval možnosti systému (s. 26). Gorbačov byl však veden především poznáním, že Sovětský svaz nemůže dostát své roli socialistické supervelmoci, pokud se podstatně nezvýší efektivita jeho hospodářství. Dne 11. dubna 1985 seznámil politbyro se stavem sovětské ekonomiky. Uvedl, že ztráty zemědělských surovin v důsledku nedostatku sil, chladiřů, mlékáren, konzerváren, traktorů, kombajnů a dalšího vybavení činily asi třicet procent. Bytový fond se nacházel v zoufalém stavu stejně jako železniční doprava, městské vodovodní sítě, silnice atd., atd.² Obrovské prostředky byly

1 BOLDIN, V. I.: *Krušeniye p'jedestala: Štrichi k portretu M. S. Gorbačeva*. Moskva, Respublika 1995, s. 99.

2 ČERNJAJEV, Anatolij: *Šesť let s Gorbačevym: Po dnevnikovym zapisjam*. Moskva, Progress-Kul'tura 1994, s. 40.

vynakládány na vojenské účely. V SSSR byly náklady na zbrojní výrobu dvaapůlkrát vyšší než v USA.³ Odhad jejich podílu na státním rozpočtu se pohyboval kolem čtyřiceti procent. Sovětský svaz vedl válku v Afghánistánu a držel nad vodou kubánské hospodářství, vyzbrojoval kubánskou armádu stejně jako své spojence na všech kontinentech. Financoval revoluční hnutí po celém světě, a dokonce prováděl i výcvik jejich bojových skupin.⁴ Tyto obrovské prostředky, které proudily především do vojenského průmyslového komplexu, brzdily modernizaci ostatních odvětví ekonomiky.

Michael Ellman a Vladimir Kontorovich se ve své studii podle mého soudu příliš spoléhali na výpovědi svých respondentů, kteří zřejmě neměli možnost nahlédnout do kuchyně Kremle. Oficiální rozpočet totiž neodpovídal reálným rozpočtovým výdajům. Reálný rozpočet včetně vojenských nákladů byl skryt pod sedmi pečeti a Jurij Andropov do něj neumožnil nahlédnout ani Gorbačovovi, kterého protežoval.⁵ O tom, že Gorbačova vedla při koncipování přestavby především jeho ambicióznost a přeceňování možností SSSR, nemůže být řeč. To ostatně potvrzují konference o hospodářských otázkách na nejvyšší úrovni, které Gorbačov svolával už od roku 1982 a na nichž celkem otevřeně mluvil o stavu hospodářství země a naznačoval, že změna politiky je nevyhnutelná.

Autoři studie se často odvolávají na názor respondentů, že ani Gorbačov, ani jeho tým poradců nebyli na přestavbu odborně připraveni. Setkáváme se tu i s tvrzením, že tito lidé si ani nebyli vědomi hloubky své nevědomosti (s. 14, 16, 18, 19, 20, 26). To je však v rozporu s tvrzením v závěru studie, že sovětské odborníci vycházeli při koncipování přestavby z předpokladů, které jsou běžné v moderních sociálních vědách a politickém myšlení. Autoři pak výslovně dodávají, že „západní ekonomové se dopouštějí chyb stejného druhu, i když snad v menší míře“ (s. 26).

Dále uvádějí, že Gorbačov často mluvil o politické opozici v řadách státního a politického aparátu; podle výpovědí respondentů však taková opozice v prvních letech přestavby neexistovala (s. 22). Autoři však nevzali v úvahu ještě nebezpečnějšího protivníka než byl státní a stranický aparát, totiž sílu setrvačnosti. Desítky let byli obyvatelé SSSR ve svém myšlení i chování cepováni způsobem, který jim vrostl hluboko pod kůži. Je to ostatně doloženo ve studii Vladimira Shlapentokha. Změny v myšlení a chování, které od nich vyžadovala přestavba, byly v rozporu s jejich celým dosavadním životem. Nesli je těžce a často s odporem. Státní a stranický aparát reagoval obdobně, ale jako opozice začal vystupovat až v letech 1988 a 1989, kdy pochopil, že pokračování přestavby ohrožuje jeho postavení.

Autoři dále tvrdí, že v roce 1985 Gorbačov nepovažoval přestavbu za urgentní (s. 17). Dosavadní literatura z pera jeho poradců však svědčí o tom, že Gorbačov už v tomto roce považoval radikální změny v domácí i zahraniční politice za naléhavý bezprostřední úkol.⁶

Autoři studie popírají, že by straníci a vládní činitelé vědomě zavedli sovětský ekonomický systém do katastrofy, aby se zmocnili státního majetku. V tom s nimi lze jen

3 Tamtéž, s. 255.

4 BOUKOVSKY, Vladimir: *Jugement à Moscou: Un dissident dans les archives du Kremlin*. Paris, Edition Robert Laffont 1995, s. 35–59, 477–490.

5 GORBAČEV, Michail: *Žizň i reformy*. V dvouh knihách. Kniga 1. Moskva, Novosti 1995, s. 234.

6 BOLDIN, V. I.: *Krušeniye p'jedestala*, s. 98 n.; ČERNJAJEV, Anatolij: *Šesť let s Gorbačevym*, s. 40 a výklad o Gorbačovových zahraničněpolitických aktivitách v 11. kapitole této knihy.

souhlasit. Steží však lze akceptovat jejich názor, že funkcionáři, kteří zbohatli, se toho domohli až po zhroucení sovětského systému vlastním přičiněním (s. 27). Tržní vztahy se v sovětské ekonomice rozvíjely dávno předtím a neomezovaly se pouze na šedou zónu sovětského vnitřního trhu. Některé privilegované instituce, především KGB, mohly podnikat v zahraničí mnohem dříve, než to legalizovala Gorbačovova reforma zahraničního obchodu. Z toho těžili činitelé dotyčných institucí a lze předpokládat, že z podnikavosti tohoto druhu se zrodili mnozí dnešní „noví Rusové“.

Základní teze Ellmana a Kontoroviče o prioritě politiky při zahájení i při nezdaru Gorbačovovy přestavby je nepochybně správná. Domnívám se však, že autoři opomenuli upozornit na důležitý aspekt Gorbačovovy politiky, a to na sílu setrvačnosti v jeho myšlení a praxi. Projevilo se to v jeho výchozím pojetí přestavby, která měla posílit SSSR jako socialistickou supervelmoc. Přestože vyvíjel značné úsilí o uvolnění mezinárodního napětí a *modus vivendi* se západními mocnostmi, nevzdal se doktríny, jejímž konečným cílem bylo vítězství socialismu na celém světě. SSSR byl však zemí silně zaostalou a přestavba měla pozvednout sovětskou ekonomiku na úroveň nejvyspělejších států světa. Byla to další iluze v dějinách ruských a sovětských reformátorů a nezdar přestavby zaostávání SSSR ještě prohloubil.

Inercie se u Gorbačova projevovala i tím, že úporně lpěl na Leninovi. Pokračoval tak v sovětské tradici, kdy byly reformní pokusy prezentovány pod heslem návratu k Leninovi. V době, kdy sovětské předáči si patrně už ani nepamatovali, kdy měli naposledy v ruce nějaký Leninův spis, Gorbačov Lenina studoval a pročetl ho při psaní svých projevů a knih, a dokonce i před zasedáním politbyra.⁷ Poznamenalo ho to natolik, že choval krajní nedůvěru vůči tržní ekonomice. Příliš v něm byla zakořeněna představa o trhu jako typické složce kapitalistického systému. Ta byla v jeho pojetí socialistické společnosti nemyslitelná, stejně jako privatizace státního majetku.⁸ Navíc pak vycházel z toho, že přestavba je uskutečnitelná pouze pod vedením komunistické strany. Také na této představě lpěl, ačkoli sám přiznával, že většina vedení strany a téměř všichni delegáti sjezdu strany v roce 1990 jsou proti němu. Přesto se neodhodlal vzdát funkce generálního tajemníka.⁹ V roce 1989 věřil, že po odstranění tehdejších režimů v satelitních státech převezmou moc reformní komunisté, a tím bude zajištěno pokračování socialistického systému.¹⁰ Tato víra hrála nezanedbatelnou roli při jeho pokusech o přestavbu. Škoda, že editoři sborníku k tomu nepřihlédli.

Na závěr bych chtěl zdůraznit přínos recenzované knihy. Ten nespočívá jen v úvodní shrnující a podnětné studii editorů. Mnohé příspěvky respondentů přinášejí cenné informace a stanoviska, která nepochybně ovlivní další výzkum.

7 ČERNJAJEV, A.: *Šest let s Gorbačevym*, s. 277 n.; týž: *1991 god: Dnevnik pomoščnika prezidenta SSSR*. Moskva, Respublika 1997, s. 16.

8 *Tamtéž*, s. 20.

9 *Tamtéž*, s. 33, 241; BOLDIN, V. I.: *Krušeniye p'jedestala*, s. 35 n.

10 DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha, Karolinum 1998, s. 317 n.

Recenze

Nevhodné oběti, nesprávný příběh...

Vlastimil Hála

CHOMSKY, Noam: *Perspektivy moci: Úvahy o povaze člověka a společenského řádu*. Přel. M. Calda. Praha, Karolinum 1998, 323 s.

Americký filozof a lingvista Noam Chomsky proslul především jako čelný reprezentant transformační (generativní) lingvistiky, zaměřující se na vztah jazyka a myšlení. Snad méně je znám (alespoň u nás) jako nonkonformní politický myslitel, hlásící se, v dnešní době asi poněkud kuriózně, k tradičnímu anarchismu, respektive anarchosyndikalismu. V obou těchto podobách vystupuje také v naší publikaci, rozčleněné do osmi kapitol: Jazyk a myšlení – několik úvah na starobylá témata; Jazyk a příroda; Spisovatelé a odpovědnost intelektuála; Cíle a vize; Demokracie a trhy v novém světovém pořádku; Urovnání na Středním východě a jeho zdroje a obrysy; Velmoci a lidská práva – případ Východního Timoru; Východní Timor a světový pořádek.

Vzhledem k tomu, že kapitoly zabývající se filozofickou problematikou jazyka a myšlení nejsou z hlediska tematiky tohoto časopisu bezprostředně relevantní, zaměřím se pouze na kapitoly týkající se problematiky soudobých dějin.

V třetí kapitole formuluje Chomsky klíčovou tezi svého pojetí: „Odpovědností spisovatele jakožto mravního činitele je pokusit se sdělit pravdu o záležitostech, jež mají význam pro člověka, a to publiku, jež je může nějak ovlivnit“ (s. 86).

To tedy znamená, že ona odpovědnost je kvalitativně vyšší v zemi, kde spisovatel žije a jejíž poměry jsou bezprostředním rámcem jeho života. Otázky dodržování či porušování nebo i likvidace lidských a občanských práv proto může, a snad i musí, posuzovat nevyváženě a jednostranně. Chomsky to konkretizuje (mimo jiné) takto: „Pokud sovětský intelektuál říkal pravdu o amerických zločinech, bylo to v pořádku, ale nijak jsme jej za to nechválili. (...) Pokud západní intelektuálové říkali pravdu o zločinech SSSR, Pol Pota a Saddáma Husajna ... bylo to v pořádku, ale nemělo to žádný mravní význam.“ (s. 94 n.) Odpovědnost je tedy kvalitativně odstupňovaná vzhledem k tomu, co je naléhavé říkat v daných poměrech a o čem v těchto poměrech mluvit je nežádoucí (západní společnosti) či přímo zakázané (totalitní systémy; jak ještě uvidíme, Chomsky tento rozdíl necítí dost silně). Roli zde ovšem hraje i Chomského obava z možné „provládní“ role intelektuála, pokud by říkal v daných poměrech konformní pravdy. Chomsky zde vyostřeně rozlišuje

dva polární postoje: „komisařský“ (apologetický) a „disidentský“, jež podle něj sahají až na počátek dějin (s. 93).

V této kapitole je už obsaženo i jádro úvah, které nakonec rozvine v obou kapitolách závěrečných: totiž problém různého hodnocení analogických jevů, a to na příkladu zločinů proti lidskosti páchaných Pol Potovým režimem v Kambodži a srovnatelných zločinů páchaných ve Východním Timoru po jeho okupaci Indonésii v letech 1975–76, ve prospěch jehož obyvatel se Chomsky dlouhodobě i prakticky angažuje (s. 87 n.). Zatímco první události byla věnována široká publicita, druhá proběhla v podstatě bez zájmu masmédií. Proč? Chomsky odpovídá pregnančně: byly to „nehodné oběti“ a „nesprávný příběh“ (s. 283).

Na tomto příkladu Chomsky dokumentuje roli masmédií ve vytváření obrazu světa, konformního vzhledem k velmocenským zájmům (Chomsky má spadeno především na svou mateřskou zemi, USA), a to i ve svobodných společnostech. Vytyká Západu nejen ignorování krutostí, jež přinesla obyvatelstvu Východního Timoru indonéská agrese (a jejíž důsledky, mimochodem, pokračují drastickým způsobem i dnes, kdy byly zveřejněny výsledky konzultativního referenda), zejména však „dobrovolnou cenzuru“ tisku (s. 247). Takový postoj ovšem nutně vede k faktické rezignaci na teoreticky zastávaná hlediska univerzality lidských práv a k politice „dvojího metru“, kterou jsme, dodávám už za sebe, mohli vidět i v přístupu Západu ke krizi v Kosovu a Jugoslávii vůbec.

Kořeny východotimorského problému spatřuje Chomsky již v podpoře (podle jeho názoru i vojenské) západních zemí v čele s USA nedemokratickému Suhartovu režimu v Indonésii v letech 1965–66, po potlačení pokusu o komunistický převrat (s. 249–255 aj.). Chomsky v sobě nezapře vynikajícího lingvistu, když demaskuje účelové používání slov v manipulativním smyslu, hovoří-li například o „západních hodnotách“, o pojmu „komunista“, „který zahrnuje i militantní antikomunisty, pokud mají nesprávné priority“ (s. 273), aj.

Ostře protiamerické stanovisko je i obecněji nápadným rysem Chomského úvah. Autor připomíná například odmítnutí jurisdikce Mezinárodního soudního dvora ze strany USA v jejich sporu se sandinistickou Nicaraguou či americké vetování rezoluce Rady bezpečnosti k témuž tématu (s. 290). Totéž lze říci o Chomského hodnocení politiky USA v irácko-kuvajtském konfliktu (s. 298 n.).

V Chomského úvahách je velmi příznačné ambivalentní stanovisko k totalitnímu socialismu („komunismu“). Zatímco v obecném hodnocení jej tvrdě odmítá, dokonce jako „zrůdnost“ (s. 123), tam, kde jsou reflektovány jeho konkrétní podoby, vychází v Chomského hodnocení spíše příznivě. Například právě v Indonésii v šedesátých letech podle něj komunistická strana „sloužila zájmům většiny“ (s. 273 n.), a podobný vztah vyjadřuje autor i ke komunistickému Vietnamu (s. 96 n., 274) a Kubě (s. 120 n.).

K okruhu konkrétních problémů současné politiky se řadí i kapitola pojednávající o urovnání na Středním východě. Zde bude čtenář šokován vyhraněností Chomského stanoviska asi nejvíc. Náš autor trvá na splnění rezoluce Rady bezpečnosti č. 242, požadující stažení izraelských vojsk ze všech okupovaných území, a v důsledku tohoto absolutně pojatého postoje se mu jeví mírový proces zahájený dohodou z Osla v roce 1993 a Káhirskou dohodou z roku 1994 jako kapitulace ze strany vůdce OOP Jásira Arafata (v českém překladu Arafát) před Izraelem a potažmo velmocenskou politikou USA. Tyto dohody jsou v Chomského očích „mírem vítěze“ (s. 211 n.), tedy Izraele, který označuje

jako „strategický přínos“ velmocenské politice USA (s. 202 n.). Jásir Arafát se takto absolutistickému pojetí jeví dokonce jako „agent“ (!, s. 212) a zmíněná dohoda z Osla jako dohoda „Izrael – Arafát“ (s. 214 aj.).

Chomského kritika je zde zaměřena jednak proti Izraeli, jednak, a to především, proti USA. Celou historii pokusů o izraelsko-palestinské vyrovnání subsumuje Chomsky pod realizaci Bushovy zásady „co řekneme, to se stane“ (s. 191 n.) jako premisy velmocenského imperialismu. Z výroků izraelských politiků o Palestincích si Chomsky všímá těch nejkontroverznějších (například Chaim Herzog z roku 1972), odmítajících rovnoprávnost Židů a Palestinců v Izraeli (s. 233).

Vlastní pozitivní stanovisko Chomského spočívá v akcentování problémů lidských práv a demokracie a odhození nerealistických iluzí (s. 236). Proti takovému abstraktnímu pojetí jsou ovšem dohody z Osla i Káhiry alespoň pokusem o politické řešení politického problému.

Celkově se mi zdá, že se v této partii nejvíce projevuje Chomského tendence k absolutistickému pojednání problémů světové politiky a ignorování specifitějších kontextů, v nichž vystupují. Nápadné je zde i faktické popírání rozdílu mezi izraelskými pravicově nacionalistickými a sociálnědemokraticky orientovanými vládami. Ostrost nelítostné, ovšem i jednostranné a málo diferencující kritiky politiky izraelského státu z pera židovského intelektuála (podobnou, i když decentnější, nalézáme u filozofa E. Tugendhata) šokuje českého čtenáře o to víc, oč je v našem prostředí mezi intelektuály podobný postoj v zásadě tabu, neboť každá, i sebevěčnější kritika izraelské politiky, ba dokonce i nepřistoupení na nacionalistické sebepojetí privilegované role židovského národa, musí čelit podezření z „antisemitismu“.

Obecněji zaměřené jsou kapitoly Cíle a vize a Demokracie a trhy v novém světovém pořádku. Originální je zde Chomského pojetí „liberalismu“. Klasický liberalismus v době před průmyslovým kapitalismem je mu pokračováním osvícenství. Vyústěním této vývojové linie je pak anarchismus a anarchosyndikalismus, vyznávaný autorem (s. 108). To, co je běžně nazýváno liberalismem, vidí pak Chomsky jako produkt průmyslového kapitalismu, který přinesl hierarchicky uspořádanou vládu bankovních institucí a peněžních korporací (s. 108 n.).

Tyto mocenské struktury, jež jsou faktickými rozhodovacími centry, mají tendenci vydávat se za přirozené a věčné; Chomsky se ovšem snaží naopak dokázat, že jsou historickým výsledkem úsilí právníků a soudů „při vytváření vývojové etapy, která slouží zájmům soukromé moci“ (s. 110). Proti této vládě soukromé moci pak Chomsky-anarchista cítí dokonce potřebu angažovat se na straně veřejných institucí státní moci (ohrožených podle něj neoliberalismem), neboť umožňují veřejnosti alespoň částečně se podílet na řízení vlastního života (s. 111).

Jako ostrý a zásadní kritik soudobé podoby kapitalismu jde Chomsky tak daleko, že – ač teoreticky zahrnuje mezi formy totalitarismu nejen bolševismus a fašismus, ale i státně kapitalistickou „autokracii“ (s. 110 n.) – jeví se mu celkově privatizačně-restituční kapitalizace bývalých socialistických zemí jako negativní fenomén (s. 117 n.).

K odsuzované podobě soudobého kapitalismu vedlo podle něj uctívání „slepých tržních sil“ (s. 127 n.). V jeho pojetí se „tvrdá láska“ neoliberalismu projevuje jako odpírání pomoci chudým, a raopak státní intervencionismus ve prospěch bohatých – bank, zbrojařských podniků a podobně (s. 132). Pojetí neoliberalismu se zde projevuje také jako omezení

lidských práv: „lidé nemají jiná práva než ta, jež si mohou vydobýt na pracovním trhu“ (s. 132). Opět se mi zdá, že při veškeré jednostrannosti pohledu se zde Chomsky dotýká skutečně závažných problémů a dobře vystihuje slabá místa neoliberalistické koncepce, jako je ekonomický redukcionismus, vydávání decizionisticky a preferenčně etablovaného za „přirozené“ a podobně. Především však Chomsky záslužně tematizuje problém přerozdělování jako problém nejen rozhazovačného sociálního, respektive „opatrovnického“ státu, ale i jako problém státu regulovaného neoliberalistickými principy, což by bylo podle mého názoru možno dokumentovat i na naší domácí zkušenosti. Tento problém pak rozvíjí v následující kapitole.

V ní je opět podrobena zdrcující kritice americká politika, zvláště její rétorika, projevující se v pojmech „šlechetnost“, „konání dobra“ a podobných velkých, ovšem nepoctivě a účelově používaných slovech, rvoucích Chomského lingvisticky citlivé uši. Zajímavé přitom je, že Chomsky útočí nejostřeji právě na „liberály“, zvláště takto orientované americké prezidenty Kennedyho, Cartera a Clintona (s. 140, 149 n., 164, 169).

Opětovná kritika státního intervencionismu a „veřejných subvencí pro bohaté“ (míněno je zvláště zbrojařský průmysl) ústí u autora v přesvědčení, že právě pro tyto skupiny je zde „jejich sociální stát“ (s. 175), „dojná kráva krmená z vládních prostředků“ (s. 177). To vše se podle Chomského děje na úkor potřeb chudých (s. 177–179 aj.). Náš autor pak ironicky dodává, že „svobodný trh“ je dobrý leda pro „Třetí svět“ (s. 175).

Tuto kapitolu uzavírá Chomsky narážkou na Fukuyamův termín úvahou „Vstříc konci dějin: panská utopie“. Na podporu svého hodnocení uvádí studii OECD z roku 1992, kde se říká, že „v oborech s vyspělou technikou dnes určují konkurenční výhodu a mezinárodní dělbu práce oligopolní konkurence a strategická interakce firem a vlád, nikoli neviditelná ruka tržních sil“ (s. 184). Státní podpora oblíbeným, strategicky významným soukromým sektorům vede pak k jakési etatizaci soukromého, k vládě „soukromých tyranů“, které se zbavily veřejné odpovědnosti (s. 186). Právě v tom – spolu s odbouráním zbytků „sociálního státu“ – by podle Chomského spočívala „panská utopie“. A právě proti jejímu uskutečnění „mobilizuje“ k organizování se za účelem „změny života“ (s. 186). Tento marxisticky znějící postulát je ovšem v Chomského pojetí zapojen do kontextu renesance univerzálních hodnot osvícenství – svobody a lidských práv.

Jistě nelze očekávat, že by Chomského často jednostranné pojetí závažných problémů světové politiky, nepřiznávající zejména politice USA vůbec žádný jiný než světovládně imperialistický záměr, bylo obecněji akceptováno v té ostrosti a tvrdosti, v němž je autor předkládá. Jakkoli jsou však Chomského názory jistou krajností, je podle mě třeba ocenit, že ukazují, často přexponovaným způsobem, právě ty odvrácené stránky klíčových problémů současného světa, které se zejména v našem intelektuálním milieu sluší ignorovat.

I kdyby ničím jiným, jsou Chomského analýzy cenné tím, že výstižně zachycují stav světa, v němž mají rozhodující význam obrazy skutečnosti, v němž slova jsou devalvována až k naprosté ztrátě významů díky jejich zapojení do účelové manipulace ze strany masmédií, sloužících zase určitým politickým zájmům. Právě v takovém světě jsou vyzdvižovány „správné“ a zakrývány „nesprávné“ příběhy – a také „vhodné“ a „nevhodné“ masové hroby.

V českém intelektuálním prostředí, v němž se politické myšlení převážně převaluje v nudně šedém prostoru mezi liberálním konzervativismem a konzervativním liberalismem, mají Chomského texty nadto význam provokativního impulzu, byť provokujícího právě protikladnou jednostranností, než jaká je příznačná pro naše poměry.

Recenze

Nad knížkou o neznámé tváři odboje

Poznámky poněkud osobní

Milena Šimsová

KAUFMANNOVÁ, Heda: *Léta 1938–1945: Válečné vzpomínky*. Ed. Antonín Slaviček. Praha, ÚSD AV ČR 1999, 256 s., 20 s. fotografií.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR vydal v ediční řadě Svědectví o době a lidech válečné vzpomínky Hedy Kaufmannové. Již při prezentaci knížky 30. června tohoto roku zaznělo z úst Václava Kurala a Václava Vrabce – odborníků, kteří se již léta věnují dějinám odboje, a speciálně Petičnímu výboru „Věrní zůstaneme“ (PVVZ), že se jedná o pramen neobyčejné hodnoty – poznávací, mravní i literární.

Kniha je uvedena zasvěcenou studií Antonína Slavička Místo PVVZ v československém odboji (s. 5–14) s řadou nesmírně cenných informací a předmluvou Václava Kurala k samizdatovému vydání. První část vzpomínek vyšla v cyklostylovaném vydání ve *Sborníku historickém* (v lednu 1987) a druhá část v *Historických studiích* z ledna 1988. Na závěr jsou připojeny přehledné životopisné údaje o zmiňovaných osobách (Stručně o lidech, s. 221–247).

Antonín Slaviček rozšířil poznámky pod čarou, kterými text doplnila sama pisatelka, o řadu zpřesňujících údajů. Události, o nichž se tu mluví, doplnil daty a odkazy na literaturu. Do poznámek pod čarou zapracoval i různá znění jednotlivých strojopisů, s nimiž pracoval a kterým věnoval zvláštní pozornost v závěrečné ediční poznámce.

V poznámkách pod čarou se dočteme také o dalších osudech lidí, o nichž se Heda Kaufmannová zmiňuje, ať už jde o komisaře gestapa, konfidenty či odbojáře a přátele. Jejich líčení každodennosti našich židovských spoluobčanů i odchodu do transportů umocňují v poznámkách informace o jejich dalších cestách a o konci těchto cest. To vše je opět doloženo odkazy na příslušnou odbornou literaturu vydanou v posledních letech.

Literární cena rukopisu je tak znásobena reáliemi, které by si běžný čtenář, ale i historik, těžko sám shromáždil. Nadto Antonín Slaviček, zcela v intenci autorky, která sama své vzpomínky doplnila dokumenty mimořádné důležitosti (například textem manželky jednoho ze zakladatelů PVVZ, prof. Vojtěcha Čížka, Marie Čížkové o lidech, kteří v roce

1939 chodili do jejich domu; letákem, u něž bohužel chybí přesné datování; záznamem o jednání úřadů s paní Hanou Málkovou po roce 1945; dosud nepublikovanou krátkou vzpomínkou K. J. Beneše na Viktora Kaufmanna), sepsal „několik poznámek editora místo závěru“ (s. 213–220). V nich provedl pozoruhodné srovnání vzpomínek Hedy Kaufmannové s *Paměťmi* Václava Černého (*Paměti II: 1938–1945*. Brno, Atlantis 1992).

Ze srovnání vyplývá, že tytéž události jsou líčeny z dvojího zorného pole. Heda Kaufmannová je vypisuje jako přímá účastnice úsilí pokračovat v odboji i po zatčení těch, s nimiž léta předtím spolupracovala, a to za podmínek pro nás těžko představitelných. Strach i odvaha, odhodlání i otázky nad tím, co je v dané situaci správné a účelné, se prolínají se snahou poctivě vylíčit, jak to tehdy prožívala a o co šlo. Václav Černý naopak ve svých *Pamětech* vypsal, jak se o tom v okruhu odbojářů, s nimiž on sám spolupracoval, tehdy hovořilo. Proto ve svém podání nepřihlíží k tomu, co po válce napsala jiná přímá účastnice, Ervína Brokešová. Srovnání obojího podání je neobyčejně podnětné a nutí k přemýšlení o odboji, o jeho smyslu. Nemusí to nutně vést k závěru, že Černého *Paměti* jsou nepřesné. Viděl věci a soudil o nich jinak než Heda Kaufmannová. Napsat paměti a vynést soud o věcech, které se udály, je činem odvahy a je na historikovi, aby s touze odvahou a odpovědností přistoupil k posouzení obojího podání.

Knihu nad jiné poutavou, s krásnou fotografickou přílohou, je třeba doporučit nejen historikům a těm, kdo se zabývají odbojem a dějinami druhé světové války, ale všem, kdo chtějí vědět něco o tom, čím jsme v minulosti prošli, a těm, kdo upřímně hledají východiska z naší nelehké současné situace. S nimi se všemi bych se chtěla zamyslet nad některými problémy a otázkami.

K jakému druhu pramenů vzpomínky pamětníků a svědectví všech, kdo „byli u toho“, vlastně patří? Jistě mají nejrůznější kvalitu a jsou omezeny okruhem osob a událostí, s nimiž se pamětník stýkal a o nichž věděl. Mohou být i zavádějící. Přesto si trůfám tvrdit, že jsou pro dějiny našeho odboje prvořadé. Nejcennější z nich jsou pamětní tisky a svědectví či vzpomínky zaznamenané těsně po válce. Je však s podivem, jak naše odborná historiografie na ně málo dbá.

Tak v červnu vyšla brožura *Na paměť prof. dr. Vojtěcha Čížka* se svědectvím ing. dr. Jaroslava Fukátka Mé vzpomínky na profesora Čížka. V nich stručně popsal jejich vzájemné seznámení, obšírně vypsal debatu o programových směrnicích a věcně organizaci PVVZ. „Nerohodovali jsme se volbou, ale pokládali jsme na konci schůzky za dohodnuté, že profesor Čížek jest nejvhodnější osobou, která by naše hnutí vedla. Svou cílevědomostí, čínorodostí, rozhodností a optimismem ve zdar naší akce plnil nás takovou důvěrou, že si nás všechny získal.“ (s. 10)

Karel J. Beneš na začátku své vzpomínky na Viktora Kaufmanna, uveřejněné Hedou Kaufmannovou, shodně uvádí, že se setkali „někdy v létě 1939 v bytě profesora Vojtěcha Čížka, který v té době byl hlavou zmíněné skupiny“ (s. 211). Skupina se vytvářela z lidí, kteří za Čížkem přicházeli a z nichž téměř každý měl za sebou odbojovou skupinu, vzniklou v jeho vlastním okruhu pracovním či zájmovém. „Ilegální činnost, kterou jsme podnikali, nebyla organizována z centra našeho hnutí. My jsme se jí účastnili z řad, ve kterých jsme žili, svými pracovními vztahy jako všichni ti, kterým tato práce byla samozřejmou povinností v dané době. Povinností lidskosti.“ (Komárková, Božena: *Čemu nás naučila válka*. Heršpice, Eman 1997, s. 17.)

Zajímavé je, že Fukátko neuvádí, že by profesor Čížek měl svou odbojovou skupinu. Heda Kaufmannová (na s. 32) výslovně vyvrací opakující se omyl, „že profesor Čížek našel první spolupracovníky pro odboj mezi svými kolegy profesory. Paní Čížková nikdy nepřestávala toto tvrzení opravovat. Říkala, že profesor Čížek hned po 15. březnu v kruzích svých kolegů spolupracovníky pro odboj nenašel, protože valnou většinou odmítli účast. Byl tím trpce zklamán, říkala vždycky paní Čížková. Jeho první spolupracovníci se mu k odboji přihlásili během dalších dní po vpádu Němců, z jiných profesí.“ Pro úplnost dodává: „Avšak byli někteří středoškolská profesori, kteří začali v odboji pracovat ve vlastním okruhu a pak se v této své práci s profesorem Čížkem sešli.“

Doc. dr. Josef Fischer měl jistě rozhodující podíl při sepsání programových zásad PVVZ, ale nikdy nebyl jeho „nejvýznamnějším představitelem“. Josef Fischer patřil mezi blízké přátele Jaroslava Šimsy a už z toho důvodu mne jeho úloha mimořádně zajímala. Několikrát jsme s Hedou Kaufmannovou o něm mluvily a 22. července 1968 mi napsala: „K Pepíčkově (tedy Fischerově) občasně depresivní náladě: jeho nervová soustava byla zřejmě velmi senzitivní a málo odolná. Víím o tom také od bratra – sám jej jednou v noci odklízěl do bezpečí, když gestapo přišlo na jeden Pepíčkův ilegální byt. Na druhé straně v bráchových motácích je svědectví o tom, že Pepíček nikoho neprozradil, naopak, praví bráška, velmi mnoho zachránil.“

Josef Fischer byl člověk mimořádných schopností a krajních poloh. Potřeboval mít vedle sebe někoho, sám nebyl a nemohl být druhým oporou. Tou byl až do svého zatčení profesor Čížek. „Podmaňoval silou intelektu a dokázal vést, nenásilně, nehalasně, prostě příkladem a ryzostí charakteru.“ (Heda Kaufmannová, s. 33.) Celé hnutí PVVZ se kolem něho soustřeďovalo, proto je mimořádně důležitý seznam lidí, kteří za ním v roce 1939 do jeho domu přicházeli.

V seznamu je též poznamenáno, že Viktor Kaufmann přišel za Čížkem první. Myslím, že není spravedlivé, je-li to opomíjeno. V seznamu je řada Židů, kteří se přihlásili k odboji během roku 1939: vedle Josefa Fischera a Viktora Kaufmanna a jeho ženy Army Kaufmannové to byl především Karel Bondy, Anna Pollertová, Jiří Baum a Jiřina Picková. Jejich spolupráce s ostatními byla samozřejmá, právě tak jako vzájemná solidarita a pomoc. Může se něčím takovým pochlubit jakékoliv podzemní protinacistické hnutí ve střední Evropě?

Paměti Hedy Kaufmannové jsou cenné mimo jiné tím, že popsala nejen „každodennost“ odbojáře (jak bylo několikrát při prezentaci výslovně zmíněno), ale že se pokusila zprostředkovat čtenáři mimořádnou obtížnost odbojové práce člověka, který byl označen žlutou hvězdou. A současně předvedla pravdivost biblických slov: „Všechno je možné věřícímu.“ – Všichni tito lidé věřili, že odboj má smysl, a šli do něj bez ohledu na to, že věděli, že je to bude stát život.

Heda Kaufmannová ve svých vzpomínkách nechtěla jen uctít jejich památku (jako poválečné brožury a novinové články). Dvanáctého června 1968 mi o tom napsala: „Vypsat celý ten odbojový proud není ani v mých silách fyzických, ani k tomu nejsem kvalifikovaná... Moje zcela osobní koncepcí je tato: napíšu, co si pamatuji (i s tím dobovým koloritem, jak jsem jej prožívala). Řeknu, co si myslím o materiálu, který se mi dostane do ruky, a nepřestanu propagovat ideový program PVVZ, protože si myslím, že stále ještě je moc dobrým základem pro – ne-li řešení, tedy nazírání některých aktuálních problémů.“ A na jiném místě: „Nejsem kompetentní dávat koncepcí. Jen si myslím, že by v ní měla

mít místo mravní váha a příklad nejlepších lidí z PVVZ, kteří zahynuli, a ve jménu této mravní síly a příkladu udělat to, co je v našich silách udělat: sebrat materiál, který sebrat můžeme, říci k němu, co k němu máme co říci, a pokud jde o mne, dopsat osobní vzpomínky jako podklad pro historika, který by někdy v budoucnu chtěl komplexně zpracovat všechny proudy národního odboje.“

To už byla ve styku s Václavem Kuraelem. Patnáctého března 1968 mi o tom napsala: „Kromě toho má dr. Kural zájem i o moje vlastní vzpomínky, ale na ty musí ještě počkat, jsem asi v polovině a píšu sporadicky: teď sedím u radia, čtu noviny, hlavně Literárky ... pěstuju si bronchitidu – ven nemohu, mám teplotu, počasí pod psa. Mělo by být teplo, taky aby se nám ta demokracie nenastydla... Také jsem vyklopila dr. Kuralovi své názory na název toho, čemu už opravdu začínají říkat nacionální odboj. Je si vědom toho, že je to zas jen kompromis, ale zřejmě nemínil akceptovat, co říkám, že totiž byl odboj jeden, a ten byl národní.“

Paměti Hedy Kaufmannové nejsou jen vzpomínkami. Je to výsledek velmi úporné snahy zpracovat válečnou zkušenost, ozřejmit souvislosti a dobrat se pravdy. „...tak při psaní vzpomínek nutně musím některé věci vynechat. Moc jsem o tom dumala a přišla jsem k tomuto závěru – všechno, absolutně všechno nelze zveřejnit. Některé momenty by mohl v jiné poloze osvětlit jedině velký umělec-spisovatel nebo dramatik.“ (12. června 1968.) „Ten malér s prozrazením našeho motákového spojení jde na vrub spíš podceňování gestapa a konfidentů, a já také v tomto smyslu Pepička obhajují ve svých vzpomínkách proti tehdejší i pozdější výpadům některých spolupracovníků proti Pepičkovi. Souhlasím s Tebou, že historik má dostat do ruky *všechno*, co je dostupné, za předpokladu, že historik je osobnost s mravní úrovní a taktem.“ (22. července 1968.)

Závěrem bych chtěla upozornit na závažnost Dopisu místo úvodu (Heda Kaufmannová, s. 18–20). Je adresován zesnulému bratrovi a je plný úvah, které se vracejí k jedinému tématu: smrt! Viktor Kaufmann zemřel – „přesto jsi pro mne nesmrtelný, to jest jsi jakoby ve mně, všudypřítomný, živý a ode mne neoddělitelný“.

Zemřel právě tak jako jeho bratranec, přesvědčený o prvenství německé, germánské rasy. „Smrt ve své konečné platnosti nečiní rozdílu v příčinách; takže ty, MUDr. Viktor Kaufmann, jsi stejně mrtev jako náš skopčácký bratranec, der gesamten Heilkunde Doctor Hans Kaufmann; ty, Čech, provinivší se z německého hlediska nejen rasou, ale také velezradou třetí říše, zatímco Hannes vykazoval v očích těch, v jejichž kulturní sféře (dokud byla ještě kulturní) byl vychován, jedinou vadu – židovský původ.“ (Heda Kaufmannová, s. 19.)

Tyto své úvahy Heda Kaufmannová uzavírá slovy: „Kdybych byla nucena přestat věřit v mravní rozdíl vašich dvou případů, byl by se mnou amen. Žijeme v atmosféře poválečného kořistnictví velkých i malých, zapokáváme o mravní netečnost, hrubost a bestialitu, trpíme falšováním faktů.“ Začala psát své vzpomínky proto, aby se ubránila myšlenkám o zbytečnosti mravní ideje a oběti za ni. „Pak by tvá smrt, smrt Vojtěcha Čížka, Josefa Fischera, Karla Bondyho, Anduly Pollertové, Františka Andršta, Jiřiny Pickové, smrt vojáků Mašína, Balabána, Morávka, Luži a tisíce tisíců ostatních v odboji byla marná. Pak by i náš život, život zachráněných trosečníků, přestal mít smysl.“ (Heda Kaufmannová, s. 19–20.) Jinými slovy: propadl by smrti.

Doplňuji citátem z *Pamětí* Václava Černého: „Co nutilo naše životy k pravdivosti, co zamezovalo absolutně, aby smysl našeho boje byl falšován, co činilo atmosféru odboje tak

čistou, neboť odnímaloby chuť účastnit se ho zbabělcům, byla hrozba smrti, která se nad životem stále vznášela, a možnost i vůle dát životu smysl a nutnost životní pravdivosti se rodí právě jen z vědomí smrti.“ (*Paměti*, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1977, s. 396.)

Vzpomínky Hedy Kaufmannové jsou prostoupeny vůlí dát životu smysl a nutností životní pravdivosti. Jsou uvedeny úvahami o smrti. Rozumíme jim? Rozlišuje dnes někdo mezi mravním rozdílem smrti těch, kteří šli do plynu jako bezbranné ovce na základě hrůzné rasové teorie, a těmi, kteří se těmto teoriím vědomě postavili v odboji? Bez ohledu na to, že je to bude stát život? Nezasťirá nám snaha popsat odbojové organizace a vše, co se „fakticky“ událo, právě mravní ideje, v jejichž jménu lidé do odboje šli? Není obecně rozšířené mínění o nesmyslnosti odboje a neodpovědnosti těch, kteří obětovali život svůj i svých blízkých, výsledkem toho, že se nám dosud nepodařilo v plné vážnosti a závažnosti představit odboj jako boj proti „duchovním mocnostem vysoko“? Ve jménu jakých idejí k nám přišli nacisté? Šlo v odboji opravdu jen o obnovu státní samostatnosti?

Není snadné Dopisu místo úvodu porozumět. Myšlenky o zbytečnosti mravní ideje a jakékoliv oběti za ni, zdá se, u nás v letech „normalizace“ ještě hlouběji zapustily kořeny. To jsou myšlenky vedoucí ke smrti, a ne k pravému životu, který se smrti nebojí.

K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989:

Dokumenty a svědectví

Úvod

Volba prezidenta 29. prosince byla po ustavení vlád „národního porozumění“ – české 5. prosince, federální 10. prosince a slovenské 12. prosince – v pořadí druhým velkým tématem demokratické revoluce v Československu na sklonku roku 1989. Vyřešení problému přechodných vlád si vyžádalo první tři týdny revolučního dění, prosazení kandidáta Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu Václava Havla do nejvyšší státní funkce pak vyplnilo skoro stejnou dobu. V šesti týdnech se demokratickým politickým silám podařilo převzít většinu z klíčových rezortů výkonné moci včetně funkce prezidentské. Volba československého prezidenta v prosinci 1989 vyvolává jednu kardinální otázku, kterou si klade pravděpodobně každý, kdo se nad touto událostí zamýšlí. Jak bylo možné, že parlament složený převážně z poslanců zastupujících starý režim jednomyslně zvolil dlouholetého disidenta a nejvýznamnějšího představitele protitotalitní rezistence Václava Havla prezidentem republiky? Objasnit ji alespoň zčásti je úkolem souboru tří dobových dokumentů a tří pozdějších svědectví.

Pohledme nejprve krátce na to, co předcházelo vyhlášení kandidatury Václava Havla do úřadu prezidenta republiky 10. prosince odpoledne na statisícových manifestacích ke Dni lidských práv v Praze a Bratislavě.¹ Mezi 5. a 9. prosincem se v rozhodujících grémiích Koordinačního centra Občanského fóra (KC OF) a Koordinačního výboru Verejnosti proti násiliu (KV VPN) živě diskutovalo o tom, koho navrhnout jako společného prezidentského kandidáta a kdy s kandidaturou vystoupit. Užší vedení KC OF se již 5. prosince v noci rozhodlo pro Václava Havla. K úvaze o vlastním kandidátovi ho přiměly aspirace předsedy federální vlády Ladislava Adamce na tuto funkci. Při odpoledním jednání s delegací Občanského fóra vystoupili s touto možností premiérovi poradci Oskar Krejčí a Miroslav

¹ Zatím neúplněji jsou události daného období zmapovány a popsány v práci Jiřího Suka *Občanské fórum: Listopad–prosinec 1989*. 1. díl: Události; 2. díl: Dokumenty. Praha–Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk 1997 a 1998, 240 a 330 s.

Pavel. V pátek 8. prosince dopoledne se v rozhodujícím grémiu KC OF, kterým byl v těchto dnech asi čtyřicetičlenný rozšířený krizový štáb, o Havlově kandidatuře hlasovalo. Z třiceti sedmi přítomných ji jednadvacet podpořilo, šest se zdrželo hlasování.² Několik představitelů KC OF o šancích Václava Havla pochybovalo, někteří se dokonce domnívali, že se komunisté tomuto záměru vzeprou. Naproti tomu hladké, takřka bezkonfliktní jednání o složení federální vlády, které OF a VPN vedly s komunistickou stranou a dalšími politickými stranami u kulatého stolu 8. prosince v odpoledních a večerních hodinách, vzbuzovalo naději, že ani dohodu o prezidentovi nebudou provázet větší komplikace. Vždyť představitel KSČ Vasil Mohorita zde souhlasil s tím, aby se – vzhledem k obsazení funkce předsedy federální vlády občanem slovenské národnosti a členem komunistické strany Mariánem Čalfou – prezidentem republiky stal občan české národnosti, nespojený s žádnou politickou stranou. Zde je třeba připomenout, že Občanské fórum akceptovalo Mariána Čalfu jako dočasného předsedu federální vlády právě proto, aby mohlo Havlovu kandidaturu uplatnit. Zdálo se, že komunistická strana prozatím zcela rezignovala na jakýkoliv pokus o protiofenzivu.

Volbu prezidenta však komplikoval také latentní konflikt česko-slovenský, který se právě v prezidentské otázce znovu po dvaceti letech vynořil jako politický problém. V této chvíli se na politické scéně objevily dvě výrazné osobnosti s historickým charismatem a velkým symbolickým významem. Zatímco osobnost Václava Havla výrazněji pronikala do povědomí širší československé veřejnosti až v posledních dvou letech existence starého režimu (a konkrétně se s Havlem mohla seznámit až v listopadových dnech 1989), charisma Alexandra Dubčeka působilo už po dvě desetiletí. Velká část veřejnosti i politických elit na Slovensku si z různých důvodů přála, aby se prezidentem republiky stal právě Dubček (nezanedbatelné podpore se těšil i v českých zemích). Dubčekovo mytizované politické angažmá v letech 1968–1969, jeho větší známost a popularita a koneckonců i dějinná logika (jeho příchodem na Hrad by se symbolicky uzavřelo období „normalizace“) svědčily spíše v jeho prospěch. Delegace KV VPN vedená tribuny revoluce na Slovensku Jánem Budajem a Milanem Kňažkem se 6. prosince při pražském jednání s představiteli KC OF bez váhání vyslovila pro kandidaturu Václava Havla. Rozpačitý Dubček nebyl pro ni „ideálním reprezentantem slovenských zájmů“, jeho případný pobyt v prezidentském úřadě spojovala s „obrovskými politickými riziky“. Tváří v tvář dění ve slovenských sdělovacích prostředcích a ve zjitřeném veřejném mínění na Slovensku bylo však vedení KV VPN již o tři dny později nuceno svou podporu Havlově kandidatuře podmínit:³ při jejím vyhlášení musí být zřetelně oznámeno, že nový prezident bude v úřadě pouze do svobodných voleb. Nesmí být zvolen na pětileté období, aby se Alexander Dubček mohl ucházet o nejvyšší státní úřad již příští rok po prvních svobodných volbách. Kompromis měl zažehnat nebezpečí odvratu slovenského národa od Verejnosti proti násilíu.

V okamžiku vyhlášení kandidatury, 10. prosince odpoledne, mohly mít OF i VPN pocit, že učinily vše, co se v dané chvíli učinit dalo. Toho dne jmenoval prezident Gustáv Husák novou federální vládu a hned poté, na základě dohody politických stran a hnutí u kulatého

2 Hlasování se zdrželi Zdeněk Jičínský, Pavel Rychetský, Petr Kučera, Rudolf Slánský, Michael Dymáček a Petr Pithart.

3 Na společném jednání představitelů KC OF a KV VPN 22. prosince Ján Budaj připustil, že VPN Dubčekovu popularitu na Slovensku podcenila.

stolu, abdikoval.⁴ Nejvyšší státní úřad zůstal prázdný, prezidentské pravomoci převzal do zvolení nového prezidenta předseda federální vlády. Podle československé ústavy ho mělo Federální shromáždění zvolit do čtrnácti dnů, tedy ještě do vánočních svátků 1989.

Jaké skutečnosti komplikovaly záměry demokratických sil po 10. prosinci? Komunistická strana Československa, která doposud jen ustupovala, se odhodlala k protiofenzivě. Již 11. prosince vyzvala Občanské fórum ke dvoustrannému jednání, na kterém chtěla přednést svůj návrh na přímou volbu prezidenta.⁵ Delegace KC OF vedená Petrem Pithartem, který se v den zahájení prezidentské kampaně stal Havlovým nástupcem v čele Občanského fóra, se k jednání dostavila pouze pod podmínkou, že se ho účastní i další politické strany, které se již 8. prosince sešly u kulatého stolu.⁶ Komunisté, podporovaní představiteli Socialistického svazu mládeže, svým návrhem Občanské fórum zaskočili. Hlavní vyjednávač KSČ Vasil Mohorita jej zdůvodňoval především tím, že o hlavě státu rozhodnou všichni českoslovenští občané, vyjeví se skutečná vůle lidu a výrazně posílí demokratické citění, což mělo být pochopeno jako příspěvek KSČ k rodící se demokracii. Argumentoval i tím, že se objevili celkem čtyři vážní kandidáti do nejvyššího státního úřadu. Vedle Václava Havla Alexander Dubček, kandidovaný předsednictvem Slovenské národní rady, akčním výborem Komunistické strany Slovenska, Demokratickou stranou, Stranou slobody, slovenskou Národní frontou a všemi organizacemi působícími v jejím rámci; bývalý komunistický politik Čestmír Císař, navržený sekretariátem Ústředního výboru Socialistického svazu mládeže, a konečně nedávný předseda federální vlády Ladislav Adamec, doporučovaný delegáty okresních a krajských konferencí KSČ.

Návrh přímé volby se na první pohled jevil jako nepochopitelný, neboť komunistická strana se jím vzdávala ústavního způsobu volby ve Federálním shromáždění, v němž disponovala absolutní většinou. Komunisté v tom však spatřovali vhodný způsob, jak se chopit politické iniciativy a vymanit se z hluboké defenzivy, do níž byli po 17. listopadu zatlačeni. Domnívali se také, že šance Ladislava Adamce v přímých prezidentských volbách jsou veliké. Odmítavé gesto Občanského fóra, k němuž se přidali nedávní političtí konvertité, Československá strana lidová a Československá strana socialistická, navíc nebylo příliš přesvědčivé. Komunisté nazítří přenesli svou iniciativu do Federálního shromáždění, kde měla dostat podobu ústavního zákona. Možnosti Občanského fóra ovlivnit dění uvnitř instituce ovládané komunistickou stranou byly malé. Jeho vůli zde tlumočili pouze někteří poslanci z nepočetného klubu Československé strany lidové. Hlavní politickou zbraní Občanského fóra zůstávala tedy mobilizace veřejnosti.

Den po odstoupení komunistického prezidenta zahájili vysokoškolští studenti před budovou Federálního shromáždění bouřlivé demonstrace na podporu Václava Havla. Občanské fórum je sice 10. prosince večer naléhavě vyzývalo k ukončení stávky, avšak již druhý den – tváří in tvář komunistické ofenzivě – ji znovu podpořilo. Rokování Federálního

4 Husákův odchod z veřejného života požadovalo Občanské fórum již ve svém základním provolání z 19. listopadu 1989. Při jednání s předsedou federální vlády L. Adamcem dne 28. listopadu vznesla společná delegace OF a VPN požadavek, aby se tak stalo do 10. prosince 1989 – Dne lidských práv.

5 O přímé volbě prezidenta se v nejvyšších státních úřadech a sekretariátech KSČ uvažovalo již před 10. prosincem. Viz vystoupení Michaela Kocába na jednání akční skupiny KC OF dne 9. prosince. (Viz SUK: *Občanské fórum*, 2. díl, dokument č. 60, s. 182–191.)

6 Toto jednání lze považovat za druhé kolo rozhovorů politických stran a hnutí u kulatého stolu. (Viz *tamtéž*, dokument č. 68, s. 210–219.)

shromáždění ve dnech 12. a 13. prosince zahájili komunističtí poslanci Anton Blažej, Hana Pleskotová, Vlastimil Baruš, Jaromír Obzina a František Štafa návrhem přímé volby prezidenta.⁷ Jejich hlavním argumentem bylo, že si českoslovenští občané, kteří prokázali v posledních týdnech „vysokou úroveň politické kultury, morálky a gramotnosti“, vyberou v přímé volbě z více kandidátů, kteří před ně předstoupí s vlastním programem. Urychlou přípravu zákona o referendu, jehož součástí měla být přímá volba prezidenta, podpořili někteří další poslanci. Alternativní návrh vznesl jménem klubu Československé strany lidové Josef Bartončík. Doporučil částečnou rekonstrukci parlamentu, z kterého by odešli nejvíce zkompromitovaní poslanci, za něž by byli kooptováni noví z řad OF a VPN. Částečně očištěný sbor by mohl přistoupit k volbě československého prezidenta a pokračovala by tak „nastoupená cesta rekonstrukce“ nejvyšších státních orgánů.

Iniciativní návrh ústavního zákona o volbě prezidenta ve všelidovém hlasování předložil klub komunistických poslanců předsednictvu Federálního shromáždění již 13. prosince. Rovněž poslanecký klub ČSL předložil svůj návrh ústavního zákona na odvolání zkompromitovaných poslanců a doplnění uvolněných míst kooptací. V boji o způsob volby většina poslanců písemně vyjádřila svou podporu přímé volbě. Rovněž z řad československé veřejnosti došlo do parlamentu množství souhlasných stanovisek. Některá z nich byla přečtena. Komunistický poslanec Anton Blažej – tehdejší parlamentní mluvčí KSČ, od 12. prosince předseda Sněmovny národů – se vyslovil pro profesionalizaci Federálního shromáždění a přednesl řadu návrhů na zlepšení jeho práce. Podle jeho názoru prokázal parlament v posledních týdnech, že je schopen respektovat zájmy většiny společnosti, a vydobyl si tak právo zastupovat československé občany až do svobodných voleb. Po jeho plamenném projevu následoval dlouhý potlesk, shromáždění povstalo a zazpívalo československou státní hymnu. Pak si vzali slovo početně méně zastoupení zastánci volby prezidenta ve Federální shromáždění a také oni se odvolávali na bezprostřední vůli svých voličů. Atmosféra byla velice vzrušená.

Představitelé KC OF i s Václavem Havlem sledovali rokování Federálního shromáždění v přímém televizním přenosu v pražském bytě výtvarníka Josky Skalníka. Nepříznivý vývoj situace je natolik znepokojil, že se rozhodl v parlamentu intervenovat. Z nedostatku jiných možností tak učinili telefonicky, avšak bez viditelného výsledku.⁸ Za tohoto stavu věci usoudili, že je nezbytné, aby v hlavní zpravodajské relaci Československé televize vystoupil představitel KC OF Petr Pithart s ostře formulovaným stanoviskem odmítajícím přímou volbu prezidenta. Proti jejich záměru se však postavil ústřední ředitel Československé televize Miroslav Pavel, který Občanskému fóru nabídl vysílací čas až v pozdních večerních hodinách. Stanovisko Občanského fóra k volbě prezidenta se nakonec objevilo

7 Viz Zpráva o 17. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR, 12. a 13. prosince 1989, V. volební období, Praha 1989, s. 8–26.

8 Je pravděpodobné, avšak zatím nepotvrzené, že se Václav Havel telefonicky spojil se zástupci studentů působícími v Komisi Federálního shromáždění ČSSR a České národní rady pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989 a požádal je, aby se pokusili na závěr schůze obou sněmoven FS vystoupit jménem stávkujících studentů se stanoviskem odmítajícím přímou volbu prezidenta. Člen parlamentní komise student Jan Bubeník požádal prostřednictvím poslance ČSL Stanislava Hanáka o slovo. Poslanci mu však s poukazem na jednací řád neumožnili vystoupit. Bubeník přečetl stanovisko před kamerami Československé televize v parlamentních kuloárech bezprostředně po ukončení schůze.

ve vysílání bezprostředně po hlavní zpravodajské relaci především díky velikému nátlaku, který na ředitele a další pracovníky televize vyvinuli Václav Havel a Petr Pithart.⁹

Občanské fórum se v boji o způsob volby prezidenta přiklonilo k návrhu poslaneckého klubu ČSL, který předpokládal prodloužení lhůty ke zvolení nové hlavy státu ze 14 na 40 dnů. Volba by se konala koncem ledna, tedy po personální rekonstrukci nejvyššího zákonodárneho sboru. OF souhlasilo s demonstracemi na podporu Havlovy kandidatury před budovou parlamentu (uvažovalo i o vyhlášení generální stávky) a rozhodlo se prosazovat veřejnou a jmenovitou volbu prezidenta ve Federálním shromáždění.¹⁰ Schůze Federálního shromáždění svolaná na úterý 19. prosince měla jediný pevný bod – programové prohlášení federální vlády. Způsob volby prezidenta zůstal otevřen.

Na Slovensku pokračovala kampaň za zvolení Alexandra Dubčeka. Oficiální instituce a organizace, které bývalého prvního tajemníka ÚV KSČ navrhly, ignorovaly – ať už z těch či oněch důvodů – princip parity v nejvyšších státních funkcích (předseda federální vlády Slovák, prezident Čech, nebo naopak). Předpokládaly, že Dubčekova kandidatura bude v přímých volbách, popřípadě ve Federálním shromáždění samozřejmě uplatněna. Tento tlak přinutil Verejnost proti násiliu vydat již 10. prosince večer stanovisko, ve kterém připustila volbu prezidenta z více kandidátů.¹¹ Studentské informační středisko v Bratislavě zveřejnilo 12. prosince výsledky aktuálního sociologického průzkumu, který zjišťoval preference jednotlivých kandidátů. Z pěti tisíc respondentů se drtivá většina vyslovila pro Dubčeka.¹² Předsednictvo Slovenské národní rady ho též den označilo za předního slovenského demokrata a nejvýznamnější postavu moderních československých dějin. Prezidentskou volební kampaň využila Komunistická strana Slovenska k prvnímu protiútoky proti hnutí VPN. Obvinila ve svém deníku *Pravda* Verejnost proti násiliu z toho, že brání Dubčekově kandidatuře.¹³ Dubček sice vyjádřil 13. prosince předběžný souhlas se svou nominací do funkce předsedy Federálního shromáždění, avšak ještě 16. prosince oznamoval v italských denících *La Repubblica* a *L'Unità*, že i nadále usiluje o prezidentský úřad. Rovněž slovenské instituce potvrzovaly v těchto dnech svou podporu Dubčekovi. Určitým impulzem k uklidnění slovenského veřejného mínění byl večerní televizní projev

9 Viz vystoupení Petra Pitharta na semináři k politickým událostem na přelomu let 1989/1990. In: *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990: Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla*. Praha, Listy 1995, s. 79–81.

10 Tento záměr podpořili zástupci okresních OF, kteří se poprvé hromadně setkali s představiteli KC OF 16. prosince v Praze. Ve stanovisku se objevil požadavek zvolení prezidenta ještě v roce 1989, a to způsobem, kdy „všichni členové FS budou volit veřejně a jmenovitě, aby jejich hlasy byly kontrolovatelné voliči. Tím vznikne nová forma referenda, jež by ve své všelidové podstatě nebylo z časových důvodů zvládnutelné. V tomto smyslu budeme trvat na změně v parlamentním jednacím zákonu.“

11 Ze stanoviska KV VPN přijatého ve 21 hodin vyjímáme: „Ak by sa o funkciu prezidenta rozhodli uchádzať ďalšie politické osobnosti, domnievame sa, že Federálne zhromaždenie by ich malo vyzvať, aby predstúpili pred verejnost so svojím politickým programom. Bez ohľadu na to, pre ktorého z nich sa Federálne zhromaždenie rozhodne, sme toho názoru, že novozvolený prezident by mal zotrvať vo svojom úrade len do demokratických volieb. Až tie ukážu, koho československá verejnost zvolí za svojho prezidenta.“

12 Také pražské průzkumy ve dnech 6.–7. prosince dávaly mnohem větší šance Alexandru Dubčekovi.

13 Představitel KV VPN Ján Budaj to 17. prosince večer v televizním vystoupení popřel. Ohradil se proti tomu, aby kdokoliv stavěl oba demokraty – Havla a Dubčeka – proti sobě.

16. prosince (dokument č. 2), v němž Václav Havel oznámil, že je ochoten stát se prezidentem pouze tehdy, bude-li vedle něho v jiné vysoké státní funkci působit Alexander Dubček.

V rozjitřené situaci¹⁴ vstoupil do dění předseda federální vlády Marián Čalfa, který 15. prosince vyzval Václava Havla k jednání mezi čtyřma očima. Hodinová schůzka se uskutečnila na Úřadu předsednictva vlády ČSSR. O obsahu jednání jsme zpraveni z informace, kterou Havel týž den poskytl svým nejbližším spolupracovníkům a důvěrníkům z KC OF. Její podstatnou část zde zveřejňujeme vůbec poprvé (dokument č. 1).¹⁵ Čalfa nabídl Havlovi spolupráci při prosazení jeho kandidatury. Slíbil, že zajistí, aby ho Federální shromáždění zvolilo československým prezidentem. Nejprve se postará o to, aby komunističtí poslanci Federálního shromáždění ukončili všechny iniciativy související s přímou volbou a podrobili se vůli OF a VPN, jménem federální vlády pak 19. prosince navrhne Václava Havla jako jediného prezidentského kandidáta a doporučí parlamentu, aby ho zvolil ještě v roce 1989 (dokument č. 3). Čalfa se rovněž zavázal, že ve spolupráci s prvním místopředsedou federální vlády Jánem Čarnogurským zajistí kooptaci Alexandra Dubčeka do Federálního shromáždění a jeho následné zvolení předsedou tohoto zákonodárského sboru. Na schůzce vznikl koordinovaný harmonogram postupu, který měl zůstat prozatím utajen. Na tomto místě událost nebudeme podrobněji rozvádět, hovoří se o ní v dokumentu č. 1 a komentují ji ve svých pozdějších výpovědích Marián Čalfa, Petr Pithart a Vladimír Hanzel (svědectví č. 1 a 2).

Čalfova intervence ve Federálním shromáždění ve dnech 15.–19. prosince zcela zvrátila situaci. Veškeré snahy o prosazení přímé volby prezidenta ustaly. Její navrhovatelé – komunističtí poslanci – byli podrobeni značnému nátlaku předsedy federální vlády, kterému pomáhali místopředsedové Federálního shromáždění Josef Bartončík a Bohuslav Kučera. Po jejich důkladné intervenci se však objevilo nebezpečí, že se řada poslanců – ať už ze strachu, nebo ze vzdoru – na další schůzi Federálního shromáždění nedostaví. Někteří poslanci byli poněkud dezorientovaní; stěžovali si, že nevědí, kdo vlastně do prezidentského úřadu kandiduje a kdo ne, a obrátili se na předsedu FS s požadavkem, aby se postaral o klid a pořádek v okolí parlamentu. Atmosféra zde měla být skutečně bouřlivá. Studentské stávkové ústředí svolalo totiž na 19. prosince před budovu parlamentu manifestaci na podporu Václava Havla a vyzvalo k účasti studenty z celé republiky. Předseda Federálního shromáždění Stanislav Kukrál a jeho místopředsedové Josef Bartončík a Bohuslav Kučera jednali 18. prosince se zástupci rady KC OF vedenými Václavem Havlem a Petrem Pithartem o tom, jak čelit nebezpečí rozpadu nejvyššího zákonodárského sboru. KC OF přislíbilo, že přesvědčí studenty, aby svou manifestaci přesunuli na Václavské náměstí a před sídlem parlamentu ponechali pouze sto svých zástupců, kteří uvítají přicházející poslance chlebem a solí. Václav Havel, Petr Pithart a student Martin Mejstřík

14 Ústav pro výzkum veřejného mínění zveřejnil 13. prosince výsledky své sondy, podle níž čtyři pětiny obyvatel podpořily přímou volbu prezidenta. To možná posílilo aktivitu jejich navrhovatelů. Rokování politických stran a hnutí u kulatého stolu dne 13. prosince nepřineslo uspokojivý výsledek a vedení KSČ se již nazírálo pokusilo všemi dostupnými prostředky intervenovat ve prospěch svého návrhu. KC OF vydalo od 11. do 14. prosince řadu prohlášení a stanovisek, v nichž z různých důvodů odmítalo přímou volbu. Vytvářela se poněkud paradoxní situace: revoluční hnutí vyzývalo k dodržování ústavy, zatímco představitelé starého režimu ji chtěli zásadním způsobem měnit.

15 Informace o této události byla zveřejněna v 1. dílu publikace citované v pozn. 1, záznam č. 549, s. 173.

to ještě týž den, v předvečer schůze parlamentu, oznámili v rozhlasovém, respektive televizním vysílání a zároveň vyzvali poslance k účasti na schůzi.

Federální shromáždění bylo nakonec 19. prosince bez problémů usnášeníschopné. Na programu mělo pouze dva body – programové prohlášení vlády a lidovecký návrh ústavního zákona o prodloužení lhůty ke zvolení nového prezidenta. Jednání vysílala v přímém přenosu Československá televize a na blízké Václavské náměstí, kde se shromáždilo kolem sta tisíce studentů z celé republiky, bylo přenášeno reprodukcí technikou. Všichni poslanci, kteří v tento den vystoupili (včetně komunistických), unisono podporovali kandidaturu Václava Havla i to, aby se volba uskutečnila ještě v roce 1989.¹⁶

Zástupci politických stran a hnutí¹⁷ už jenom 22. prosince u kulatého stolu potvrdili všeobecnou shodu o obsazení nejvyšších státních funkcí – Václav Havel bude prezidentem, Alexander Dubček předsedou Federálního shromáždění. Zároveň se dohodli na tom, že ještě před touto dvojí volbou budou do parlamentu kooptováni první zástupci OF a VPN, kteří nahradí rezignovavší poslance. Alexander Dubček na tuto dohodu přistoupil pod nejasně formulovanou podmínkou, že Václav Havel podpoří jeho prezidentskou kandidaturu v roce 1990. Do poslaneckých křesel usedlo 28. prosince celkem jedenadvacet zástupců obou hnutí, mezi nimi i Dubček, kterého Federální shromáždění vzápětí zvolilo za svého předsedu.¹⁸ O den později na slavnostním zasedání ve Vladislavském sále Pražského hradu, vysílaném v přímém televizním přenosu, jednomyslně veřejným hlasováním zvolilo Václava Havla prezidentem republiky.

Jiří Suk

Dokumenty

1

1989, 15. prosinec, Praha. – Záznam ze schůzky skupiny členů KC OF, na níž Václav Havel informoval o svém rozhovoru s předsedou federální vlády Mariánem Čalfou, kde byly dojednané kroky k prosazení jeho volby prezidentem republiky ještě do konce roku 1989.

Schůzky v bytě výtvarníka Josky Skalníka, kde Václav Havel bydlel v době prezidentské volební kampaně, se zúčastnili Jiří Bartoška, Vladimír Hanzel, Eda Kriseová, Jiří Křížan, Miroslav Kvašňák, Stanislav Milota, Petr Pithart a Alexandr Vondra.

Václav Havel: Jsem v absurdní situaci, protože jsem vedl kabinetní jednání mezi čtyřma očima s Čalfou. A podle mého pocitu, možná jsem hloupej, ale podle mého pocitu to

16 Zpráva o 18. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR, V. volební období, 19. prosinec 1989, Praha 1989, 160 s.

17 Občanské fórum, Verejnost proti násilíu, Národní fronta, Komunistická strana Československa, Komunistická strana Slovenska, Československá strana socialistická, Československá strana lidová, Demokratická strana, Strana slobody, Strana křesťanské demokracie, Strana sociálnědemokratická na Slovensku, Celostátní koordinační výbor stávkujících studentů, Slovenský koordinační výbor vysokých škol, Socialistický svaz mládeže.

18 Zpráva o 19. a 20. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR, V. volební období, 28. a 29. prosince 1989, Praha 1989, 28 a 36 s.

bylo dosud vůbec nejdůležitější jednání, jaké bylo vedeno. A vezu strašně dobrý zprávy od toho Čalfy. A paradoxnost mého postavení spočívá v tom, že jsme odpůrci kabinetní politiky, a že to celý se musí totálně utajit, ne před StB a odposlouchávačema – na tom tak nezáleží, ale před našima lidma a před veřejností, nebo tou částí veřejnosti, která nás podezírá z kabinetní politiky. Domluvíme se, jak to uděláme. Pro tuto chvíli bych vás prosil, abyste všechno, co vám řeknu, drželi v sobě jako hrob, všichni, a nikomu to neřekli. Přinejmenším do chvíle, než se domluvíme, co budeme dělat dál.

(Vynechána pasáž, v níž si přítomní ujasňují, kdo ještě o jednání Čalfa–Havel ví.)

Ted' začnu říkat, co jsem si říkal s Čalfou. Především musím říct, že tam je šéf na předsednictvu vlády, vnitřáckej, bezpečnost a tak dále. Čalfa a Stadler¹⁹ dali do této funkce svého člověka a ten včera vyčistil tu místnost od všech mikrofonů. Je to údajně jejich člověk. Jednání bylo v této místnosti, což je jediná místnost na předsednictvu vlády vyčištěná od všech mikrofonů. Mně ty mikrofony tak dalece nevadí, ale Čalfovi vadí, takže to je jeho džob. No, a jednání bylo tohle. Pan Čalfa řekl: musíme se domluvit naprosto konkrétně, co chceme a jak to uděláme. Bylo to naprosto věcný jednání a oba jsme si psali harmonogram. A já vytáhnu... Kde mám disitašku? To jednání trvalo hodinu asi nebo jak dlouho?

Jiří Bartoška: Hodinu přesně. Ve třičtvrtě jsme tam přijeli a ve třičtvrtě jsme odjížděli.

Václav Havel: Ano. Náš projekt, kterej jsme takto s Čalfou kabinetně projednali a kterej v tuto chvíli nesmí nikdo mimo nás vědět, teprve až se domluvíme, jak to budeme dělat.

Jak to, že to nemůžu najít? Já to teda vím z paměti, ale... Jo tady to mám! A brejle ještě.

Jiří Bartoška: Dvojky ti můžu půjčit.

Václav Havel: Náš projekt je tenhle. Náš projekt!? Je absurdní, že já mám s Čalfou projekt, ale absurdní je všechno. Vezmu to časově, jak to jde za sebou:

Sobota 16. prosince – Havel proslov v televizi, po Televizních novinách v nejexponovanějším televizním čase vůbec. Dvacetiminutový proslov, který jsme už více méně konzultovali, s novým prvkem. O tom proslovu nemusíme zatím mluvit, s ním já vystoupím nikoli jako prezidentský kandidát, ale jako občan, který má starost o tuto zemi a který tam mluví proto, že se o něm v poslední době hodně mluví. To není žádná kampaň. Proslov bude takovej, jak ho máme promyšlenej a jak ho promyslíme dál. Jediný nový prvek je ten, že Čalfa si ten proslov musí přečíst dřívě, než ho namluvím v televizi do záznamu. Pochopíte za chvíli proč. To by mělo být někdy odpoledne, aby to pak v osm [hodin] mohli po Televizních novinách vysílat.

Alexandr Vondra: To by bylo live?

Václav Havel: Ne, to by byla četba napsanýho, kde záleží na každém slově.

Vladimír Hanzel: To se může vracet.

Jiří Bartoška: Jistě. To se dá stopnout, vymazat a nastartovat znova.

Václav Havel: A ten záznam musíme shlédnout, a když bude v pohodě, tak se o to nemusíme dál starat. Čalfa u Pavla²⁰ zařídí, aby tam ten vysílací čas byl a tak dále.

19 Jiří Stadler, vedoucí sekretariátu předsedy federální vlády.

20 Miroslav Pavel, ústřední ředitel Československé televize; do 27. listopadu 1989 tiskový mluvčí federální vlády.

Úterý 19. prosince je první nejbližší plenární schůze Federálního shromáždění. První bod jednacího programu je programové prohlášení Čalfovy vlády národního porozumění. Čalfa zamontuje do tohoto prohlášení, že ústavní zákon o prodloužení lhůty na bezprezidentí nebyl dosud schválen plenárním zasedáním Federálního shromáždění, o tom se teprve má hlasovat. Čalfa navrhne, aby ta doba byla prodloužena do 28. prosince. Malá změna v datu. Zároveň Čalfa určitým způsobem, kterej je promyšlenej, navrhne jako prozatímního prezidenta na překlenutí doby do svobodných voleb mne.

Petr Pithart: Za vládu.

Václav Havel: Za vládu. Bez ohledu na to, co si myslí strana. Kašle na stranu. A nebude tam ještě mluvit o Dubčekovi, ale jakýmsi šikovným způsobem osloví Slováky. Mezitím Janko,²¹ který jede zítra na Slovensko, musí zařídit, aby za některého slovenského rezignovavšího poslance byl okamžitě, nejpozději během pondělí, zvolen Dubček do Federálního shromáždění. Nesmí se říct, že je tam zvolen proto, že bude za chvíli zvolen předsedou Federálního shromáždění. Musí se tam říct, že je zvolen do FS proto, že Havel – kandidát na prezidenta republiky – nechce nic dělat bez Dubčka, a že ho chce mít po ruce v Praze, a že prvním stupněm, jak přiblížit formálně Dubčka Havlovi, je, že bude poslancem. Přes víkend, až do úterý, musí být Dubček ve Federálním shromáždění. Musí tam už sedět v úterý, až bude Čalfa číst programové prohlášení vlády. To musí zmáknout Janko na Slovensku, kterej tam zítra jede. Jakmile bude sedět Dubček jako poslanec ve Federálním shromáždění, je třeba v celý zemi rozjet kampaň, že má být jeho předsedou.

Alexandr Vondra: A seděl by tam... On by byl zvolen [předsedou] hned na tomhle Federálu 19. prosince?

Jiří Bartoška: Ne, ne, ne, jako poslanec.

Vladimír Hanzel: Oni ho tam na Slovensku zvolěj.

Václav Havel: 19. prosince bude jako poslanec.

Alexandr Vondra: To už jako poslanec bude zvolenej?

Václav Havel: Do úterý ho musí nějaký okres, kde rezignoval nějaký Slovák, zvolit za poslance. To je regulérní, to nevyžaduje žádněj ústavní zákon, nic. Když nějakěj obvod ztratil poslance tím, že rezignoval, tak si může ihned zvolit jinýho. A ten je automaticky členem Federálního shromáždění, aniž do toho má kdo co kecat. A Čalfa najde slovenskýho poslance, který právoplatně, regulérně rezignoval, který už není členem Federálního shromáždění, pokud možno Slovák, zjistí jeho volební okres a řekne Jankovi [Čarnogurskému], že Veřejnost proti násilí musí zařídit, aby do pondělka ten okres ho zvolil poslancem.

Alexandr Vondra: Hele, že ti do toho skáču. Může tohle být? Vždyť my jsme –

Václav Havel: Může.

Vladimír Hanzel: Když odejde poslanec, tak jsou doplňovací volby, normálně, v nějakým okrese volebním.

Jiří Bartoška: Akorát že to jindy trvá dva měsíce, a teď to bude za pár hodin. To je technika věci.

21 Ján Čarnogurský, první místopředseda federální vlády.

Václav Havel: To je ústavně jediná a nejschůdnější cesta. Čili devatenáctýho na plenárním zasedání [Federálního shromáždění] by prvním bodem bylo vládní programové prohlášení, které Čalfovi píšou Janko s Valtrem,²² zároveň by tam jménem vlády řekl, že je potřeba v týhle dramatický době, aby byl někdo na Hradě. Že si nemůžeme dovolit být bez prezidenta, a že navrhuje Havla. A že je rád, že pan Dubček tady sedí, protože se tím přibližuje Havlovi a Havel nechce nic dělat bez Dubčeka. Prozatímní prezident do voleb. A zároveň navrhne ústavní zákon o prodloužení té čtrnáctidenní doby, aby byl změněn v tom smyslu, že to není o čtyřicet dní, ale do 28. prosince.

Jiří Křížan: Čili na dvacet dní.

Václav Havel: Ano. 28. prosince zvolí Federální shromáždění Dubčeka svým předsedou a mě prezidentem. A novoroční projev – můj prezidentskej – bude – (*smích většiny přítomných*) heslo Chceme prezidenta pod stromeček se musí zrušit a musí se říkat Chceme prezidenta k Novému roku. A jestli tenhle s Čalfou kabinetně vyjednaněj harmonogram vyjde, tak máme 28. [prosince] jako dárek pro národ Dubčeka předsedou Federálního shromáždění... Jen jestli ten Dubček nebude zase trdlovat! Máme 28. [prosinec] Dubčeka předsedou Federálního shromáždění a mě prezidentem. A na Novej rok už budu mít proslov, ale doufám, že tam nebudou ty hodiny, jak má vždycky Husák.

Jiří Bartoška: A konvalinky.

Václav Havel: No. A študáci budou moci... Do té doby ať si dělají, co chtějí. Až dostanou tenhle dáreček, tak budou moci po Novém roce chodit normálně do školy.

Vladimír Hanzel: Oni už nemají školu, vysokoškoláci mají zkušební období.

Václav Havel: To už je jedno. Problém je jedinej: tohle je kabinetní domluva Čalfy se mnou, a ta domluva vyžaduje milion věcí, který máme udělat, ale zároveň to nesmíme nikomu říct. Já nevím, jak to udělat. Ta domluva má šanci –

Jiří Bartoška: Tak to vydávej za svoji myšlenku. Jakože by bylo dobrý pro ty Slováky toho Dubčeka jako aby, jako prostě –

Václav Havel: Teď jde o jediné. Zdá se být všechno zařízeno. Jde o jediné. Jak všechny kampaně, manifestace a proslovy a tak dále přizpůsobovat tomuto harmonogramu, a zároveň ho nikde neprozradit. Anebo jednotlivý jeho fáze neprozradit dřívě, než ten harmonogram vyžaduje, aby byly prozrazeny. Rozumíte mi?

Stanislav Milota: Den ze dne měnit ten program.

Václav Havel: Co my řekneme tomu – jak to nazvat – tomu sněmu [KC OF], který zasedá ve Špalíčku a který tam bouří cosi o kabinetní politice? Co my mu řekneme? My mu nemůžeme říct dokonce ani to, že jsem mluvil s Čalfou.

Petr Pithart: Vy tam nebudete, vám to může být jedno. (*Smích Edy Kriseové.*)

Stanislav Milota: Petr tam bude. Ten to schytá.

Václav Havel: Čalfa mi ještě řekl, abych to dopověděl (*obrací se k Petru Pithartovi*) – to, co víš ty, a to, co vím já. A to slovo jsem přebral já od tebe a Čalfa ode mě: že ta [komunistická] strana je „nečitelná a nesrozumitelná“. A řekl: s touto stranou, nečitelnou a nesrozumitelnou, nepočítám, ta mě nezajímá. Ať si říká Mohorita, co chce, ať si říká Urbánek, co chce, ať dopadne sjezd, jak chce, tu stranu cítím jako odepsanou.

22 Valtr Komárek, první místopředseda federální vlády.

A jestli se chce zachránit, tak na sjezdu se z ní udělá nějaká nyersovská²³ maďarská socialistická strana, která vstoupí do tý plurality, anebo se úplně odepíše a zmizí z jeviště dějin. A říká: to mě nezajímá, teď už mluvím za sebe a za vládu, a strana ať se škvaří, v čem chce. Když se obrodí na tom sjezdu, tak může zmáknout ten klub [komunistických] poslanců, který v tom parlamentě zlobí, odvolat je, něco jim nařídít a tak. Když se neobrodí, Čalfa na ni kašle. Čalfa má za úkol to Federální shromáždění zmáknout, aby na celej tenhle harmonogram přistoupilo. A udělá to tím, že [poslancům] naznačí, že to je jediná cesta k tomu, aby se nezlikvidovali, aby se neodepsali, aby je lidi nezačli práskat po zadnici, aby vydrželi do voleb jako cosi, co tam bude odhlasovávat jeden zákon za druhým. A že tak nějak to přežijí a nebudou muset mít strach a tak.

Stanislav Milota: Já myslím, že bychom měli být překvapeni, jako budou všichni, nad tím, co v úterý [19. prosince] řekne pan Čalfa v tom Federálním shromáždění –

Václav Havel: A teď je také jasné, proč má Čalfa konzultovat můj sobotní projev. Protože z pochopitelných důvodů by nebylo příliš vhodné, aby Čalfa říkal to samé ve Federálním shromáždění, co já jsem řekl dva dny před ním. To by nepůsobilo dobrým dojmem. (*Smích většiny přítomných.*) Čalfa prostě považuje referendum za pitomost. On dokonce považuje za pitomost ten odklad na čtyřicet dní a říká: jak jste na to mohli přistoupit!? Já jsem říkal: my, my, my, my! Federální shromáždění není tak zcela náš podnik. To je jakýsi usmlouvaný kompromis, to bylo to jediný, co se dalo udělat. A on říká: co oni tím sledují? A myslí tím druhou stranu, on už mluví o nich a myslí tím [komunistickou] stranu. (*Smích všech přítomných.*) A já mu říkám: vždyť to není strana, to je mafie ve straně. A on říká: jo, asi máte pravdu. Ale on už to nazývá stranou. Ale co oni tím odkladem sledují? A já jsem říkal: hrajou o čas přeci, jdou do hazardní hry a sledují tím, aby desátého²⁴ prosadili referendum. A on říká: to je šilenství! To je absurdní! On vlastně nám říká, jak málo jsme toho uhráli (*smích Václava Havla a Edy Kriseové*), tedy vám, co jste se sedm hodin hádali s Mohoritou. Jak jste toho málo uhráli. Prostě je to naprosto absurdní jako všechno. A teď mi poradte, co s tím.

Petr Pithart: Teď otázky, jo? Ty jsi to řekl jen velmi náznakově. Jak on zmákně ten parlament, aby zvolil toho, koho má zvolit? Protože ta tendence ty poslance odvolávat je jednak ze strany voličů, viz Slovensko... Zejména ta [komunistická] strana bude své poslance, především po sjezdu,²⁵ prudce odvolávat. A do toho 28. [prosince], nebude-li vydán ten ústavní zákon o té obměně [zákonodárných sborů], tak ten parlament bude prázdněj, poloprázdněj. Nebudou tam ty dvě třetiny! Ta strana to udělá, protože teď už je jasné, že Čalfa hraje jednu hru a oni budou hrát druhou. Oni bezprostředně po sjezdu přitlačí na ty své lidi. Oni je nejspíš budou vydírat, protože na každého druhého něco vědí, a řeknou jim: hele, chcete-li dožít život v klidu, jděte od válu, a my si začátkem ledna tam navolíme ty, co teď vyšli vítězně z nového sjezdu. Ten parlament nebude mít to kvorum!

23 Rezső Nyeys, předseda Maďarské socialistické strany, ve kterou se v říjnu 1989 transformovala vládnoucí Maďarská socialistická dělnická strana.

24 Havel měl patrně na mysli 19. prosince 1989 – nejbližší schůzi Federálního shromáždění.

25 Mimořádný sjezd KSČ byl svolán na 20.–21. prosinec 1989.

Václav Havel: Čalfa je bude taky vydírat! A Čalfa má pro ně nebezpečnější argumenty než rozkládající se komunistická strana. Čalfa bude mluvit už s tím, že za ním stojí společnost a národ. Za KSČ stojí co? Ta je v rozkladu, každý z nich říká něco jiného, Mohorita, Urbánek a tak dále. To je rozpadající se struktura, a ti lidi, jestli nejsou úplně blbí, tak pochopí, že z těchto dvou vyděračů je vlivnější ten, kdo je vydírá jménem národa, než ten, kdo je vydírá jménem rozpadající se struktury. Jak je bude vydírat, to je jeho věc a musí mu v tom Janko [Čarnogurský] pomoci.

Petr Pithart: Dobře. Čili jinými slovy: od teďka by se měl zastavit ten proces vylidňování parlamentu. To se týká i ostatních politických stran, které mají své poslance – není jich mnoho –, které chtějí odvolat. A týká se to bezpartijních. Národní fronta se také chystá některé poslance [odvolat].

Václav Havel: Ten parlament se může vylidňovat do té chvíle, než tam bude ta hlasování-schopná [část], a pak se musí přestat vylidňovat.

(Vynechána krátká pasáž, v níž se přítomní jeden přes druhého dohadují o technických podrobnostech odvolávání poslanců.)

Vladimír Hanzel: Vašku, nemůžou být podobným způsobem jako teď Dubček zvoleni i další poslanci?

Petr Pithart: Výjimečně ano. Ale to vyžaduje tak obrovskou koncentraci sil. Rychle se to dá udělat za deset dní, ale udělat to za dva dny je šílenství.

Vladimír Hanzel: Za dva dny ne, ale do toho 28. [prosince] by se to mělo stihnout.

Petr Pithart: Já mám pocit, že ta krátkost toho termínu – do toho 28. [prosince] – umožňuje skutečně to, co říkáš ty. Různými obstrukcemi, které nebudou nikomu nápadné, protože nikdo nebude tušit, že tu je nějaký deadline, oddalovat ty [rezignace]. To je skutečně jistá procedura, ty rezignace. Opravdu. A to předsednictvo –

Václav Havel: A mezi Vánoce a Novým rokem je třeba pravděpodobně vyjet s hrozbou generální stávky. Oni musí být pravděpodobně ti poslanci – aby takhle nějakou drtivou většinou mohli odhlasovat tuhle věc, která je pro ně absurdní – oni musejí být asi pod hrozbou generální stávky od 1. ledna. Mám ten pocit, nevím, improvizuju.

Petr Pithart: Ale jak můžeš vyhlásit generální stávku, když ještě neřekneš proč!

Jiří Křižan: Ještě moment. Vmysleme se do situace člověka, který je už odvolán poslanci, ale ne ještě odvolán předsednictvem, jak bude jednat.

Vladimír Hanzel: Nepřijde na to zasedání.

Jiří Křižan: Buď nepřijde, anebo když přijde, jak bude jednat? Je mu všechno jedno, poněvadž ví, že už je odvolán, že už všechno ztratil, a teď jeho jednání je těžko odhadnutelné. Buď si bude chtít zachránit nějakým způsobem čest a bude jednat tak, jak bysme my potřebovali, nebo si řekne na odchodnou: ještě řádně drápama!

Vladimír Hanzel: Jirko, ale já bych na to namítal – přemýšlel jsem o tom totiž –, že ten člověk má nějaké sousedy, bydlí v nějaké ulici, někde má nějaký příbuzný –

Jiří Křižan: No, pokud budou volby tajné, tak nikdo nebude vědět, jak volil. Furt tady visí ve vzduchu ta jmenovitá veřejná volba. *(Několik přítomných hovoří najednou.)*

Alexandr Vondra: Ten plán jsi vymyslel ty, nebo on?

Václav Havel: Ten jsme vymysleli dohromady.

Alexandr Vondra: Takže spíš ty. On vymyslel, že tě chce podpořit, a přišel s tím, a ty jsi vymyslel harmonogram. Je to tak?

Václav Havel: Ten harmonogram vznikl v první opravdu věcný debatě, co jsem zažil u všech těchto kulatých stolů. Já jsem teda všechny nezažil, na těch posledních jsem nebyl. Ale tohle byla debata absolutně k věci, kde jsme si říkali u každého bodu, co se musí udělat, co, kdy, jak a proč, a vznikl harmonogram, který lze považovat za společné dílo Čalfy a mě.

Eda Kriseová: Kdo řekl toho 28. [prosince]?

Václav Havel: To jsme řekli oba. Vzniklo to dohodou.

Vladimír Hanzel: Novej rok, aby byl jasnej. To je rozumný.

[*Krátká nesrozumitelná pasáž, v níž hovoří několik přítomných najednou.*]

Václav Havel: Mně není jasná jedna věc. Tenhle harmonogram je naprosto kabinetně domluvenej a nesmí se prozradit, i když se budou postupně jednotliví věci prozrazovat a vyjevovat. Jak našim lidem vysvětlit, že se má dít to a pak ono, aniž se jim ten harmonogram prozradí? Tomu nerozumím.

[*Opět nesrozumitelná pasáž, v níž hovoří více přítomných najednou.*]

Jiří Bartoška: Čalfa to všechno řekne ve Federálním shromáždění, i ten termín.

Vladimír Hanzel: To neřekne asi.

Václav Havel: Samozřejmě, že to řekne. On to řekne všechno najednou.

Jiří Bartoška: A tím je to jasný a nemusíš nic vysvětlovat.

Václav Havel: Ten ústavní zákon o tom odkladu není schválen. A on řekne: navrhuji tento ústavní zákon schválit s touto změnou – místo čtyřiceti dní pouze do 28. prosince.

Petr Pithart: V tu chvíli ti poslanci pochopí, že ten parlament nebude obměňován a že získávají jakousi šanci –

Václav Havel: Ano.

Petr Pithart: – protože ten odklad byl dlouhý jen proto, aby se mohla velká část poslanců obměnit. V tu chvíli oni pochopí, že se s nimi nějak počítá. Teď nebudou vědět dokdy, ale přece jen jakási perspektiva tady je.

Jiří Křížan: A my řekneme na radě [KC OF]: hleďme, hleďme, Čalfa udělal přesně to, co potřebujeme!

Jiří Bartoška: Hele, není možný, aby ten Čalfa... Aby se změnil ten ústavní článek o tajné volbě a udělalo se vlastně takové referendum v parlamentu?

Petr Pithart: O tom byla dneska bouřlivá debata na radě [KC OF]. Jediný závěr byl: pokusit se ještě o tohleto. Než celou tu sérii těch ústavních zákonů, které jsou připraveny ve všech modalitách, zkusit ještě tohle – přimět parlament, aby hlasoval veřejně. Což je možno jedině ústavním zákonem, a o tom musí hlasovat samozřejmě oni. Já jsem řekl: kdyby se o tomto zákonu hlasovalo veřejně, bylo by to dobré. Veřejně o tom, jestli hlasovat veřejně. Oni by hlasovali o svém vlastním –

Václav Havel: Přiznávám se, že můj mozek není počítač a že jsme měli s Čalfou omezený čas, a já jsem mu tohle zapomněl říct: že ta volba musí být veřejná.

Jiří Bartoška: Zítra já budu jednat s tím Stadlerem ještě –

Jiří Křížan: Čalfa pochopí, že to je pro dobro věci.

Petr Pithart: Ústavní iniciativu má vláda, právě tak jako poslanci –

Václav Havel: To musí vědět Janko [Čarnogurský] a Čalfa, protože oni budou sepisovat to vládní prohlášení –

Vladimír Hanzel: Vašku, stejně mu máš doručit text toho svého televizního projevu, a přitom by se mu to mohlo říct.

Václav Havel: Ne, ten projev bude jinej. Nemůžu jako občan předjímat vládní prohlášení svým prosovem.

Vladimír Hanzel: Já vím, ale budeš mu dodávat ten projev –

Václav Havel: Čalfa ještě říkal jednu věc, aby ta moje informace byla kompletní. Čalfa se mě ptal: myslíte, že během té prozatímní doby do voleb nevyvstane otázka Čarnogurský versus já? Můj pád a Čarnogurskýho vzestup? A já jsem říkal: vaše akcie v našich očích rostou, porostou-li dál, je šance, že to vydržíte s Čarnogurským ve spolupráci až do voleb, a po volbách bude pan Vopička předsedou federální vlády.

(Zde je nahrávka na chvíli přerušena. Vypouští se následná pasáž, v níž se přítomní dohadují na časových a technických podrobnostech zajištění nejbližších kroků dohody Čalfa–Havel. Mimo jiné se usnesli, že s tou částí dohody, která se týká Čalfova vystoupení ve Federálním shromáždění 19. prosince, seznámí své spojence – vedení Československé strany lidové a Československé strany socialistické. Ze samotného závěru debaty zařazujeme ještě dvě důležité informace. Václav Havel přislíbil Mariánu Čalfovi, že ho ve svém sobotním televizním projevu „nenápadně, podmíněně“ podpoří na oplátku za to, že se Čalfa angažuje ve prospěch demokratických sil. Čalfa Havlovi rovněž oznámil, že mu z titulu prezidenta republiky, jehož pravomoci v souladu s ústavou dočasně převzal, udělil milost ve věci podmíněčného trestu, ke kterému ho komunistická justice v květnu 1989 z politických důvodů odsoudila.)

Archiv Vladimíra Hanzela, dokumentární nahrávky z 5.–30. prosince 1989, kazeta č. 25. Přepis magnetofonového záznamu.

2

1989, 16. prosinec, 20.00 hod., Praha. – Projev kandidáta Občanského fóra na funkci prezidenta republiky Václava Havla v Československé televizi.

Dobry večer, milí přátelé,

především děkuji Československé televizi, že mi umožnila říct vám několik věcí. Napsal jsem si to dnes dopoledne a budu to číst z papíru, protože nemám rád podvody a odsuzuji, když politici čtou své proslovy ze čtecího zařízení na kameře a předstírají, že mluví spatra. Podvodů bylo v této zemi už dost.

Nejprve bych měl říct něco o sobě. Dvacet let tvrdila oficiální propaganda, že jsem nepřítel socialismu, že chci v naší zemi obnovit kapitalismus, že jsem ve službách světového imperialismu, od něhož přijímám tučné výslužky, že chci být majitelem různých podniků a vykořisťovat v nich lidi a tak dále a tak dokola. Byly to všechno lži, jak se záhy přesvědčíte, protože tu brzy začnou vycházet mé knihy, z nichž bude zřejmé, kdo jsem a co si myslím. První z nich vyjde v těchto dnech.²⁶ Nemluví o tom proto, že bych chtěl

26 Autobiografickou knihu *Dálkový výslech*, která již byla publikována v exilu, vydalo 20. prosince 1989 nakladatelství Melantrich.

kohokoli teď zdržovat svou osobní obhajobou, ale proto, že se o mně hodně mluví a že z hlediska naší země není zcela bezvýznamné, kdo jsem a co si myslím. Také bych měl o sobě říct, že jsem se vždycky snažil říkat a psát pravdu, a to bez ohledu na to, zda se to vládě líbí nebo ne, a že jsem za to byl několik let ve vězení.

Zítřka tomu bude měsíc, co pohotovostní jednotky brutálně zmasakrovaly pokojnou manifestaci. Studenti si chtěli připomenout padesáté výročí podobného masakru, kterého se dopustili nacisté na jejich tehdy studujících dědečcích. Stávkou, do které před měsícem studenti vstoupili, začlo cosi, co bude s odstupem času teprve pojmenováno. Pracovně tomu říkáme pokojná revoluce. Studentům vděčíme všichni za to, že této revoluci dali její krásně mírumilovnou, důstojnou, pokojnou, a řekl bych přímo láskyplnou tvář, kterou dnes obdivuje celý svět. Byla to vzpoura pravdy proti lži, vzpoura čistoty proti špíně, vzpoura lidského srdce proti násilí. Ke studentům se vzápětí přidali divadelníci a posléze celá kulturní obec. I to bylo důležité: pomohlo to obohatit tuto revoluci o její kulturní rozměr. Bylo to v tradici této země: po desetiletí, ba po staletí to byla totiž kultura, která pronášela temnými dobami ideu naší národní svébytnosti. Kulturní obec se zasloužila o to, že jsme mohli navázat na naše nejlepší tradice, spojené s ideálem míru. Představují je jména Jiříka z Poděbrad, Komenského, Havlíčka, Štúra, Masaryka, Štefánika, Patočky.

Posléze se závratnou rychlostí probudil celý národ. Ukázalo se, že jeho občanská kultura, svobodomyšlnost a humanita byly sice dlouho potlačovány, dušeny a ničeny, ale zničeny nebyly. Dřímaly a čekaly na svou chvíli. Všichni se divíme, jak se mohlo tak rychle stát tolik dobrých věcí. Rád bych připomenul, že ve stínu oficiálně předstíraného klidu se dělo leccos, co příchod této chvíle připravovalo. Desítky a stovky lidí po celou dobu pracovaly, byli tu spisovatelé, kteří říkali pravdu a trpěli za to. Byli tu stateční lidé, kteří – ať už v Chartě 77 nebo mimo ni – pronášeli pochodeň svobody temným lesem za cenu velkých obětí, včetně mnoha desítek let, které – sečte-li se to – strávili ve věznicích. Byl tu náš exil, který za cenu mnoha obětí jiného druhu vydával české a slovenské knihy, politicky působil v celém světě a obětoval možnost pohodlného života v prosperujících západních zemích mravenčí práci pro naši věc. Svou práci vykonal každý člověk, který se nebál a nelhal v každodenním životě a nebál se témuž učit svoje děti. Myslím, že všichni, o nichž jsem mluvil, dosáhli toho, že jsme dnes tam, kde jsme. Není čas na to, abychom se teď dohadovali, kdo se zasloužil víc, zda takzvaný disident či exulant, zda herec či dělník, zda student nebo zemědělec.

V úterý tomu bude měsíc od okamžiku, kdy vzniklo Občanské fórum. Byl to krok do neznáma. Občas je třeba udělat takový krok. Řídí-li se člověk svým svědomím, svým citem pro situaci, svým rozmyslem a má-li odvalu i schopnost rychle se rozhodovat, nemusí se toho bát. Buď to k něčemu bude, nebo ne. Ale zkazit se tím vlastně nic nedá. To věděl Masaryk, když se rozhodl pro samostatný československý stát, to věděli i ti, kteří kdysi zakládali Chartu 77. Myslím, že dnes už můžeme s jistotou říct, že založení Občanského fóra byl krok dobrý. Je to pokus intelektuálně i akčně sjednocovat svobodomyšlné lidi, vytvářet prostor k samostatnému občanskému chování, a tím i k tvorbě zájmové, odborové a politické plurality. Není to žádná Národní fronta. Ta se rodila za války a byla ustavena po válce – proto se tak bojovně jmenuje – jako sdružení jedněch k vyloučení druhých – aby se posléze stala manipulačním nástrojem komunistické strany a nakonec jen několika diktátorů, které postavil Stalin do čela strany. Občanské fórum tu není proto, aby občany manipulovalo, ale aby jim dalo příležitost být sami sebou. A je tu také proto, aby se

soudobou mocí měl vůbec kdo – opřen o důvěru veřejnosti – jednat. Je nesmírně důležité a krásné, že současně s Občanským fórem vznikla na Slovensku Veřejnost proti násilí, sesterská iniciativa, vyrostlá zdola, přesně tak jako Občanské fórum. Těsná pracovní spolupráce těchto dvou iniciativ je zárukou, že federalizovanou totalitu nahradí federace autentická. Bude chránit svébytnost našich dvou národů i všech národnostních menšin a etnických skupin.

Občanskému fóru ani Veřejnosti proti násilí nejde o vlastní věc, o slávu, o moc, ani o vlastní zásluhu. Jde jim o dobro této země. Přesto však neuškodí říct, že zásluhou těchto dvou iniciativ byla z naší ústavy – ústavní cestou – vypuštěna klauzule o vedoucí roli komunistické strany, že rezignoval prezident republiky a že byla jmenována vláda národního porozumění. To vše se stalo do 10. prosince, tedy do Dne lidských práv. Jednání, jimiž bylo těchto úspěchů dosaženo, byla nesmírně složitá, ba řekl bych přímo dramatická. Nebyli jste u toho, ale až bude čas a bude-li vás to ještě zajímat, můžete si poslechnout desítky hodin těchto jednání, jak jsme je nahráli na záznam. Nebyli jste sice u toho, ale přece jen vlastně byli: totiž morálně. Bez vaší odvahy, bez vašich ohromných manifestací a shromáždění, bez vaší stávky, bez kultury, s níž jste to všechno dělali, by s námi nikdo o ničem nejednal. Občanské fórum a Veřejnost proti násilí nejsou spiknutím nekomunistů proti komunistům; nejen proto, že to vůbec není žádné spiknutí, ale i proto, že důležitější, než jakou stranickou legitimaci má dnes kdo v kapse, je, zda je přítelem demokracie a pokojné cesty k ní, anebo přítelem starých pořádků. Občanské fórum a Veřejnost proti násilí doporučily do vlády některé komunisty, jako například pana docenta Komárka, a nedoporučují některé zkompromitované nestraníky. Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní. Většina z nich musela dvacet let mlčet tak jako my všichni, a mnozí z nich dělali – byl s obtížemi – mnoho dobrých věcí. Promyšlený koncept důkladné ekonomické reformy, která nepřinese sociální otřesy, nezaměstnanost, inflaci a jiné problémy, jak se možná někteří z vás obávají, připravovaly desítky dobrých lidí, mezi nimiž bylo mnoho komunistů, mnoho bývalých komunistů i nestraníků.

Pravda ovšem je, že totalitní systém se zaštiťoval komunistickou stranou a že tudíž všichni komunisté bez výjimky nesou zvýšenou odpovědnost za marasmus, v němž se naše země ocitla. To je zavazuje k tomu, aby z této odpovědnosti vyvodili příslušné důsledky a ještě víc než všichni ostatní pracovali pro svobodnou budoucnost nás všech. Týká se to i komunistických poslanců dnešního Federálního shromáždění. Nechtějí-li riskovat živelné stávky, chaos a mezinárodní hanbu, prosím je, aby nekomplikovali situaci a nevystavovali se nebezpečí, že je veřejnost odsoudí, ale aby pochopili volání této chvíle. Všechny komunisty pak prosím, aby – chtějí-li co nejrychleji obrodit svou stranu – dali do jejího čela její nejlepší lidi, totiž takové, s nimiž se dá pracovat a vůbec mluvit. Pan Adamec má velkou zásluhu: byl první, kdo se s námi začal bavit. Naše důvěra k panu Čalfovi, novému premiérovi, hodinu od hodiny roste. Budou-li si i jiní komunisté počínat jako on, bude to dobré pro oba naše národy a nemusíme se už nikoho bát. Bát se nemusíme ani policie a je úkolem nás všech, abychom zabránili pokusům pronásledovat ty, kteří řídí dopravu, zajišťují pořádek a chrání nás před zloději, vrahy a násilníky.

Československo nemá v této chvíli, jak víte, prezidenta. Čekají nás přitom náročné měsíce do svobodných voleb. Těžko si umím představit, že bychom si mohli dovolit luxus čekání a odkladů. Je třeba přijmout mnoho nových zákonů, vytvořit klima pro rychlé

formování a profilování různých politických sil. Ty pak půjdou, ať už s podporou Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí či samostatně, do svobodných voleb a budou základem demokratické plurality. Je třeba rychle uskutečňovat ekonomickou reformu, budovat a rozvíjet svobodné odborové a zájmové organizace, budovat záruky svobody projevu. Je třeba mnoho práce. Proto bychom měli mít brzo někoho vhodného na Hradě, nejraději do konce roku.

Nejsme proti přímé volbě prezidenta, nejsme proti referendu jako takovému, naopak ho poprvé v dějinách tohoto státu navrhuje jako ústavní institut. Přímé volby se nebojíme, občanská kultura je dnes už tak velká, že nelze v přímých volbách zvolit špatného prezidenta. Že demokracie zvítězí, je také jasné. Bojíme se něčeho jiného: že naše země ztratí několik měsíců prezidentskou kampaní, zákonnou a organizační přípravou přímých voleb, a v neposlední řadě několik miliard korun, které by dnes přímá volba stála. Nejvíce se ale bojíme toho, že ohromný morální kredit, který naše země získala, by mohla ztratit tím, že si najednou začne hrát na Ameriku, aniž Amerikou je, a že se zesměšní tím, že si zvolí v rychlosti a zmatku prezidenta na pět let a za rok pozná, že byl sice dobrý, ale přeci jen nikoli ten nejlepší. Proto chceme, aby byl rychle – ústavní cestou a v souladu s československou parlamentní tradicí – zvolen prezident jediného základního úkolu, totiž dovést tuto zemi ke svobodným volbám a zaručit slušnost takové cesty. Nové Federální shromáždění, které vzejde ze svobodných voleb, nechť potom, až se trochu zklidní emoce, zvolí na pět let prezidentem muže, který bude svou důstojností, duchovním obzorem a lidskostí práv postavení, které dal prezidentskému úřadu náš první prezident T. G. Masaryk. Bude-li to z nějakých důvodů nutné, i tento prezident může být zvolen přímou volbou. Přímá volba před svobodnými volbami do zastupitelských orgánů by rozrušila celou logiku ústavy a byla by přesně tím riskantním krokem do neznáma, o němž mi mé svědomí, můj rozmysl i má znalost situace říkají, že by naší věci spíš ublížil, než pomohl.

Mluvíím k vám jako jeden z vás, totiž jako občan této země, který pocituje spoluzodpovědnost za její budoucí osud, a navíc není zvyklý na kamery, světla a novináře a nemluví vždycky tak jako ti, kteří to všechno umějí. Občanské fórum a Veřejnost proti násilí mne však, jak asi víte, navrhuje do úřadu prezidenta, a nemohu se tudíž tomuto tématu vyhnout. Žádnou kampaň si nedělám, nikoho nepřemlouvám, aby mne zvolil. Kdo bude prezidentem, je vaše věc, respektive věc současného Federálního shromáždění, kterému dáte svou vůli vhodným způsobem najevo. Já jsem spisovatel, kterému to nikdy nedalo a vždycky se angažoval i jako občan. Nikdy jsem po žádné politické funkci netoužil. Zároveň jsem však člověk, který vždycky nadřazoval obecné zájmy nad zájmy vlastní. Kdybych to byl nedělal, nemusel jsem strávit několik let ve vězení a mohl jsem se místo toho věnovat divadlu ve světě. Je-li v obecném zájmu, abych přijal prezidentský úřad, přijmu ho. Ale se dvěma podmínkami: že bych byl oním prozatímním pracovním prezidentem, kterého teď potřebujeme, a že ten, který usedne na dobu pěti let do Masarykova křesla, vzejde až ze svobodně zvoleného Federálního shromáždění. Druhou podmínkou, kterou si kladu, je, že po mém boku, ať už v jakékoli funkci, bude stát Alexander Dubček. Je to po Milanu Rastislavu Štefánikovi pravděpodobně nejvýznamnější muž, kterého dalo Slovensko naší zemi a světu. Nedopustím, aby se jakýmkoli temným silám podařilo vrazit klín mezi něj a mne, a tím i mezi naše dva národy.

Dlouhých proslovů jsme už zažili dost, budu proto končit. Připomenu to nejdůležitější: teď už nejde jen o lepší budoucnost Československa. Lepší bude, o to už nemám strach.

Běží o cosi víc: aby cesta, kterou ke své lepší budoucnosti půjdeme, vedla k lepší budoucnosti celé Evropy a celého světa. Aby naše země, ležící v samém středu Evropy, přestala být všem pro smích, ale stala se zemí, k níž budou ostatní vzhlížet se zájmem a respektem.

Děkuji vám za pozornost.

ÚSD AV ČR, Archiv KC OF, sl. Dokumenty OF – kopie počítačového tisku A4, 3 s.

3

1989, 19. prosinec, Praha. – Závěrečná část programového prohlášení vlády národního porozumění, v níž její předseda Marián Čalfa doporučil jménem vlády Federálnímu shromáždění ČSSR, aby ještě do konce roku zvolilo prezidentem republiky Václava Havla.

(...)

Vážené poslankyne, vážení poslanci, aby vláda národního porozumenia mohla splniť svoje poslanie, potrebuje viac než politický konsensus základných politických síl v otázke upevňovania československej štátnosti na princípoch demokracie. Rovnako tak je nevyhnutné, aby všetky politické sily, ktoré sa zišli pri okružlom stole, cítili nielen politický, ale i morálny záväzok vyplývajúci z prijatých dohôd. I preto dnes verejne predkladáme zásady programu vlády národního porozumenia, aby celá naša verejnosť mohla posúdiť, kto a ako stojí za svojím slovom.

Ak má vláda Československej socialistickej republiky naplniť zásady svojho programu, musia sa politické a mravné záväzky prijaté pri okružlom stole premietat i do vzťahov medzi vládou a Federálnym zhromaždením. Bez vzájomného pochopenia nedokážeme prekonať súčasnú politickú krízu.

Je nanajvyš potrebné, aby sa v tejto dobe predovšetkým plne stabilizoval politický systém. Na základe konsensu vznikli všetky vlády ako najvyššie výkonné orgány štátnej moci. Z parlamentov odchádzajú poslanci, ktorých nepovažujú za reprezentantov ľudu. Zostáva neobsadená funkcia prezidenta republiky. Tento úrad, ktorý historicky vznikol ako symbol našej štátnosti a bez ktorého nemožno zabezpečiť plné fungovanie štátneho i politického mechanizmu, by sa mal v záujme stability čo najskôr obsadiť.

Vláda vyvíja mimoriadne úsilie na prekonanie politickej i ústavnej krízy so želaním, aby sa prijali všetky záruky zabraňujúce návratu predchádzajúcich metód riadenia a spoločenských procesov. Preto by som chcel požiadať Federálne zhromaždenie, aby sa k tomuto úsiliu pripojilo voľbou prezidenta republiky ešte do konca tohto roku. (Potlesk) Podľa názoru vlády Československej socialistickej republiky v súčasnej dobe nie je na dosiahnutie deklarovaných cieľov iná alternatíva voľby prezidenta Československej socialistickej republiky než voľba Václava Havla (potlesk) s tým, že by sa táto voľba obmedzila na dobu, než sa zide parlament, ktorý vyjde zo slobodných volieb a vykoná novú voľbu. Týmto aktom by sme ocenili úsilie celého hnutia za mravnú obrodu spoločnosti, za nastúpenie cesty k demokratickému, dynamickému a slobodnému usporiadaniu spoločenských vzťahov v našom štáte, hnutia, na čele ktorého je Václav Havel. Vyhoveli by sme tým i prianiu nášho ľudu a potvrdili do zahraničia, že sme schopní samostatne a na potrebnej výške riešiť problémy v našej krajine.

Vážené poslankyne, vážení poslanci, vykonajme spolu všetko pre to, aby do volieb vstúpili všetci Česi a Slováci a príslušníci ostatných národností našej republiky ako dôstojní občania demokratického štátu, občania, ktorých štát nepreferuje a nediskriminuje podľa ich politického presvedčenia či náboženského vyznania, ale naopak ako občania, ktorých rovné práva štát chráni. Vykonajme všetko pre to, aby každý občan v duchu najlepších tradícií našej politickej kultúry mohol bez obav pevne stáť za svojim presvedčením a zároveň bol tolerantný k názoru druhého. Vykonajme všetko pre to, aby v tejto krajine sa rešpektovala skutočná vôľa väčšiny i neodhateľné právo menšiny.

Ďakujem za pozornosť. (Potlesk)

Zpráva o 18. společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů, Federální shromáždění ČSSR, 19. prosince 1989, V. volební období, Praha 1989, s. 21–22.

Svědectví

1

1994, 5. a 20. říjen, Praha. – Část rozhovoru bývalého předsedy československé vlády Mariána Čalfa s historiky týkající se dohody Čalfa–Havel z 15. prosince 1989.²⁷

Marián Čalfa: Občanské fórum nevědělo, jak udělat z Havla prezidenta. Byl zde parlament a byla zde vláda, které vyjádřily jakousi podporu. Abdikoval prezident a jeho výkonné pravomoci dostal premiér. Já jsem dělal předsedu vlády a zároveň podle ústavy v určité oblasti – ty kompetence jsou v ústavě přesně popsány – jsem vykonával funkci prezidenta republiky. V té době některé funkce vykonávalo předsednictvo Federálního shromáždění, pokud jde o jmenování člena federální vlády a tak dále. A Občanské fórum samo mělo jakousi nejasnou představu, že je potřeba nejprve to Federální shromáždění nějak předělat, vytvořit tlak, aby ti zkorumpovaní poslanci odešli, a že to je proces, který může trvat dva tři měsíce. A teprve před to předělané, čisté Federální shromáždění předstoupí někdo s návrhem na volbu prezidenta republiky. Dokonce Václav Havel měl pocit, že by bylo neslušné, kdyby ho volil takto kontaminovaný parlament, že by to byl tak trochu výsměch té revoluci. Faktem je, že je to pravda.

A tak si spočetli... Bylo v tom trochu nedůvěry. Najednou byla jmenovaná vláda, prezident byl pryč a teď ten Čalfa nebyl tak úplně jasný. Jak on se bude chovat? Má velkou moc. V této chvíli jsem měl v rukou takřka veškerou moc ve státě: byl jsem premiérem federální vlády, zastupoval jsem prezidenta, byl jsem vrchním velitelem ozbrojených sil, [společně s prvními místopředsedy federální vlády Čarnogurským a Komárkem] jsem velel federálnímu ministerstvu vnitra, byl jsem šéfem Rady obrany státu a tak dále. A Občanské fórum nemělo vůbec nic než pár svých ministrů ve vládě. Ale to bylo tak

²⁷ Ve dnech 5. a 20. října 1994 hovořili v Praze s Mariánem Čalfou historici Martin Nodl z Nadace Heinricha Bölla, Jiří Suk z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Pavel Zeman z Národního filmového archivu.

narychlo. A jakousi nejasně formulovanou možností tlaku na parlament, aby abdikovala aspoň jeho část. Ale žádný formální nástroj. A oni to zřejmě velmi přesně analyzovali. A tak samozřejmě koukali, co říká a dělá vláda a co říkám a dělám já. Měli představu, že ten tlak bude trvat dva tři měsíce, že je to nejasné a že by se vůbec mohlo nejdřív uvažovat o konci ledna, ale spíše o druhé půlce února, kdy by ten parlament mohl být personálně připraven, aby mohl zvolit hlavu státu. Nehledě na to, že studenti protáhli stávkou a říkali: budeme stávkovat, dokud nebude zvolen prezident, protože my si to pohlídáme. To je tak silně destabilizující prvek v té společnosti, která potřebovala začít makat na těch proměnách, že bylo potřeba tu situaci za každou cenu řešit v kratší době, než o jaké měli představu oni.

A tak jsem vzkázal, že se chci sejít mezi čtyřma očima s panem Václavem Havlem, v čemž oni viděli z mé strany šílený manévr, nad kterým koukali Havel i Petr Pithart několik hodin, co se jako všechno může stát. Že ho nikdy nepustí, že ho střeží, že ho vystavují nebezpečí a tak dále. Navrhovali, že přijdou v delegaci, to jsem odmítl. Říkal jsem, tak si vyberte, protože tohle byla domluva, které on musel porozumět. Já jsem se s ním sešel separátně a tam jsem mu řekl: vy máte tuhle představu, já vám ji neberu, já jí rozumím, je úplně normální. Ale jestli už jsme to dostali do této podoby, že jsme ustavili vládu a že jsme se dokázali na něčem dohodnout, tak se musíme chovat státnicky. A pane Havel, vy už taky, protože vy už nejste jenom disident, ale stal jste se politikem a velmi významnou osobou, jste tady číslem jedna v této době! My se musíme chovat jako státníci, kteří řeší situaci Československé republiky, a ne vaše představy čistého nebo nečistého parlamentu.

A vedli jsme o tom dialog, který spočíval v mé představě řešení té situace a v jeho opatrných otázkách. Ale ta představa mu byla milá, protože byla taková, že on se stane prezidentem ještě do konce roku. Já jsem mu předestřel jako dramatikovi velmi lákavou vizi. Říkal jsem: dovedete si, pane prezidente, představit, že 1. ledna v 10 hodin dopoledne před národ předstoupíte vy a začne nový rok? Tam se začal projevovat opravdu talent pro tyto věci, ta představa se mu šíleně zalíbila, ona měla v sobě obrovskou symboliku. Co je konec ledna nebo začátek února, ale konec roku je prostě konec roku.

Bylo potřeba udělat řadu kroků, to také možná nevíte. On totiž nemohl být formálně prezidentem republiky, protože to byl trestaný člověk a byl podmíněně propuštěn z výkonu trestu. Takže já jsem mu musel udělit milost. Václav Havel má ode mě – na místě prezidenta republiky, protože já jsem z ústavy převzal jeho pravomoci – podepsanou milost. To byly absurdity doby. Tak jsem ho prostě očistil, protože všichni teď vědí, jak jsme pořád drželi ústavu. Což byla výchozí situace, ústavnost těchto změn, což pak šíleně svět akceptoval. Že se tu nestřílelo jako v Rumunsku, nehonilo se přes zdi, že to bylo přísně ústavní, pod tlakem, ale ty kroky byly v souladu s ústavou udělány. Tak bylo potřeba ho očistit. Zadruhé jsem mu říkal, že musíme využít toho Federálního shromáždění právě v té kvalitě, v které je navyklé hlasovat o tom, co se mu předloží, pokud možno v jednom šiku. A on říkal: ale oni mě neodhlasují. A já jsem říkal: odhlasují, oni také nejsou jako malí jardové.

A pak jsem předstoupil 19. prosince před parlament s programovým prohlášením. Součástí toho projevu, který jsem představoval už ve vládě – protože to prohlášení bylo opravdu kolektivní práce (ono bylo rámcové, krátké, nebylo možné ho rychleji připravit)

– byla myšlenka, že tu situaci je potřeba řešit v rámci stability a nastolení režimu, ve kterém můžeme normálně pracovat na tom přechodu. A byli jsme tedy domluveni, že svoláme – to jsem svolával já v té době, i to jsem měl v ruce – Federální shromáždění k jeho schůzi 29. prosince. Tam jsem vystoupil s projevem, navrhl jsem Václava Havla do funkce prezidenta, a oni ho odsouhlasili. Jinými slovy, jak mi později říkal Petr Pithart: oni věděli, že chtějí, a já jsem věděl jak. Musím říct, že tam je ten prazákad toho naprosto nevysvětlitelného vztahu mezi mnou a prezidentem republiky, který je do dneška velmi přátelský a mnoha lidem naprosto nesrozumitelný, a pořád se mě ptají, jak se může komunista sprátelit s disidentem.

Ta parlamentní práce byla trošičku černá. Petr Pithart nám řekl, že bylo nutné na některé poslance vyvinout poněkud větší tlak. Můžete nám k tomu něco říci?

Marián Čalfa: Já nebudu povídat o metodách, které jsem používal. Kučera²⁸ tam udělal hodně práce a také Bartončík²⁹. Já jsem byl opravdu hodně brutální. Skutečně. Prostě byli poslanci, kterým se muselo domluvit. Nedivte se, vždyť cítili, že to bylo jejich poslední hlasování v parlamentu, a taky se jim to vyplnilo. A já jsem byl opravdu velmi zlý, a musím říct, že jsem se ocitl v nezáviděníhodné pozici, protože pro jednu stranu jsem byl komunista a pro druhou zase tvrdý zrádce. To je nevědecká úloha, dovedete ji pochopit.

Musím říct, že to byla na jedné straně velmi obtížná práce, ale na druhé straně byl vytvořen tak silný společenský tlak, který hodně pomáhal této misi. Koneckonců parlament okamžitě, jak začal zasedat, tak byl v určitém obležení. Studenti dělali kolem něj takové hradby a další věci. Takže ten tlak byl obrovský, navíc komunistická strana byla poměrně rozložená a neschopná, takže se zdálo, že ti poslanci, ta komunistická část, která byla největší, jsou určitým způsobem bezprizorní a nemají jednotný příkaz. To znamená, dalo se s nimi pracovat.

ÚSD AV ČR, sbírka Oral History k událostem na přelomu let 1989/1990, rozhovor s Mariánem Čalfou, 5. a 20. října 1994. Přepis magnetofonového záznamu, 86 s.

2

1994, 10. prosinec, Praha. – Diskusní vystoupení Petra Pitharta a Vladimíra Hanzela o dohodě Čalfa–Havel na semináři *Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990*.

Petr Pithart: Teď řeknu něco, na co se chystám už dlouho. Týká se to Čalfy a té volby prezidenta. Marián Čalfa s námi jednal velice dobře. My jsme si připravili takovou repliku, kterou jsem zformuloval, a nechali jsme ji na tom jednání 9. prosince vyřknout Šimonu

28 Bohuslav Kučera, předseda Československé strany socialistické a místopředseda Federálního shromáždění ČSSR.

29 Josef Bartončík, předseda Československé strany lidové a předseda Sněmovny lidu Federálního shromáždění ČSSR.

Pánkovi,³⁰ abychom Čalfovi dali najevo, že si o něm nic moc nemyslíme, což byla pravda. Nic jsme o něm nevěděli, byl mladý, tušili jsme, že je to přechodná figura. A abychom prosadili tu myšlenku užšího vládního kabinetu,³¹ tak Pánek mu řekl hned na začátku taková dost shazující slova, co si my o něm myslíme. Čalfa to kupodivu vzal velice s humorem. Říkal: tak jsem dostal tři mínus, dobrá, a usmíval se. (...)

Čalfův význam pro budoucnost je spojen s jinou událostí, která bude asi pro některé z vás překvapením, ale přísahám, že jsem to řekl už asi třiceti lidem. Řekl jsem to spoustě zahraničních novinářů, ale kupodivu to nikdo neví, protože se na to v podstatě nikdo neptá a svědků je málo. Já jsem u toho byl vlastně jenom náhodou. Událo se to v době, kdy už byl Havel nominován na prezidenta a bydlel u Josky Skalníka. Všechny úvahy, kalkulace z hlediska ústavy, z hlediska techniky projednání dané věci vypovídaly, že prezident bude volen v poslední dekádě měsíce ledna. My jsme s tím byli srozuměni, ale věděli jsme v té chvíli, že to bude možná nejtěžší doba. Protože zaprvé bylo jasno, že do té doby se s ničím jiným nehne a celá země bude zmítána kampaní pro Havla a proti Havlovi coby milionářskému dítěti. Vždyť Havla v té době – co bychom si povídali – nikdo neznal. Spousta normálních lidí mi říkala: vždyť on je přece v zahraničí, on emigroval!? No prostě, nevěděli. A média nebyla v našich rukách, takže to vypadalo dost hrozně, když komunisté přišli s požadavkem volit prezidenta v přímém hlasování. Na tu kampaň nechtěl nikdo ani pomyslet, co to bude za hrůzu. A já jsem byl u Josky Skalníka. Václav Havel byl hodně rozčilen a řekl mi tam: představ si, co si ten Čalfa myslí. To je neuvěřitelné. Vyzval mě k jednání mezi čtyřma očima. Jak to, že neví, že z principiálních důvodů odmítáme takovéto kabinetní jednání a vždycky jednáme ve skupině a s magnetofonem? Jak si to vůbec může dovolit? Tady se mi cosi vybavuje – politická politika, nepolitická politika. Já jsem se tehdy choval jako politický politik. Říkal jsem mu: prosím tě, vždyť kdo říká, že s ním musíš jednat? On ti chce něco říct a ty to můžeš vyslechnout s tím, že na to neodpovíš, dokud se neporadíš s námi, a pak třeba dojde k druhému jednacímu kolu. Já bych si ho vyslechl. Takto jsem do něj mluvil dost dlouho a on uznal, že se vlastně k žádnému jednání nezavazuje tím, že se s Čalfou sejde.

A Čalfa to vzal velice důkladně. My jsme se pak dozvěděli, že na předsednictvu vlády nechal jednu místnost „vyčistit“ od nějaké dánské firmy, aby byla absolutně „sichr“. Předložil Havlovi takový plán, v němž jako právník nebo spíše technik moci mu nastínil scénář, jak to lze udělat, aby k volbě nedošlo až v poslední dekádě ledna, nýbrž ještě v roce 1989. To se zdálo zprvu úplně nemožné, ale on Havlovi vysvětlil, že některé věci může projednat předsednictvo parlamentu po schůzi pléna a jiné zase před schůzí pléna. A že

30 Šimon Pánek na jednání delegace KC OF a KV VPN s designovaným předsedou vlády Mariánem Čalfou o sestavení federální vlády: „...po čtvrtku, zhruba, v nás narostl pocit, který teď je zcela jasný, který jsme získali právě všemy, proslovy, výkřiky, dotazy prostých občanů, nakonec i ostatních studentů, pocit, který myslím dost jasně prezentuje názor veřejnosti, že pan ministerský předseda není z nejsilnějších a že jediná možnost, jak zaručit to, aby se jak studenti, tak následně dělníci ... dále nebouřili, aby se cítili uklidnění a uspokojení, je vytvořit panu ministerskému předsedovi k ruce velice silný kabinet, zaručující, že další proces bude probíhat odborně a demokraticky podle toho, co si všichni žádáme.“ In: HANZEL, Vladimír: *Zrychlený tep dějin. Redné drama o deseti jednáních: Autentické záznamy jednání představitelů státní moci s delegacemi hnutí Občanské fórum a Verejnosť proti násiliu v listopadu a prosinci 1989*. Praha, OK Centrum 1991, s. 389–390.

31 O myšlence užšího vládního kabinetu viz SUK, J.: *Občanské fórum*, 1. díl, záznam č. 328, s. 114–115.

on tedy bude na jednotlivých poslancích „pracovat“, některé bude přesvědčovat, jiné zastrašovat, další bude možná tak trochu vydírat. Prostě mu předložil neuvěřitelný plán, který měl ušetřit tuto zemi tři neděle kampaně, která nevypadala ze začátku pro nás vůbec dobře. Havel přišel vykulený, že takové věci jsou vůbec možné. V Občanském fóru byli lidé, kteří znali dobře ústavu – Zdeněk Jičínský, Pavel Rychetský –, ale vůbec neměli představu, jak by se to za stávajících poměrů v parlamentu dalo zmáknout technicky. Techniku té moci uměl Čalfa. Já si myslím, a nikdy mi to Havel nepotvrdil, že tímto činem, který zdánlivě byl výhodou jen pro Havla, nesmírně usnadnil přechod, protože ta kampaň by byla hrozná, a především by všechno ostatní stálo. Proto nabyt Havel k Čalfovi takovou důvěrou, že nebyl jenom tím přechodným premiérem, ale byl jím na přání Havla i po příštích volbách. V posledním interview s Čalfou v Rudém právu se ho reportér ptal: nebylo tu ještě něco jiného, v čem jste sehrál nějakou významnou roli? A on řekl: bylo, ale ať o tom řeknou jiní. Jiní, to by mohl být Václav Havel, ale možná těch lidí je víc, určitě jsem u toho nebyl jen já sám. Toto vysvětluje tu věc, kterou nemohou Havlovi jeho kritici odpustit, že totiž podruhé jmenoval premiérem Mariána Čalfu, bývalého komunistu. Proč to udělal? Myslím si, že to udělal z toho důvodu, že se Čalfa v tomto smyslu zasloužil nikoliv o stát, ale o usnadnění, urychlení procesu mocenské transformace.

Vladimír Hanzel: Jenom bych doplnil Petra Pitharta. Situace nebyla kritická jenom v tom případném prosazení přímé volby koncem ledna. Tady byl ve hře i Alexander Dubček, který se nikdy veřejně nevzdal své prezidentské kandidatury, přestože to v Praze několikrát slíbil. Pak si to zase rozmyslel. Jak už tady Zdeněk Jičínský vysvětloval, velký problém představovalo technické zvládnutí případné přímé volby prezidenta za té situace, že máme federativní republiku, v níž je Čechů zhruba dvakrát více než Slováků.³² Jak to vlastně udělat? Počítat Slovensko dvakrát? V parlamentu byl zákaz majorizace a tak dále. A komunistická strana, která dosud ustupovala, po 10. prosinci nabrala dech a dělala vše pro to, aby došlo k referendu. Vypadalo to tak trochu na patovou situaci, tak trochu na ústavní krizi, ke které to spělo.

A teď došlo k rozhovoru mezi Havlem a Čalfou. Havel byl zcela překvapen tím, co mu Čalfa řekl. Na začátku rozhovoru Čalfa k dané situaci uvedl, že KSČ je nereformovatelná, ztracená, prošvihla svou šanci a že na ni kašle. Jedinou šancí, jak tento národ dostat v klidu do nějaké rozumnější etapy je, aby se on – Václav Havel – stal prezidentem. Vymyslel přesně tu technologii. Nejprve, jak zajistit zvolení Dubčeka do Federálního shromáždění za nějakého odstoupivšího slovenského poslance, a pak ho zvolit předsedou Federálního shromáždění. Všechny tyto kroky budou na sebe logicky navazovat a vyústí volbou prezidenta 29. prosince 1989. A zde mu řekl, že pro to udělá všechno, co může. Znamenalo to řešení všech těch problémů, které před námi stály a zdály se těžko řešitelné až neřešitelné.

My jsme se potom Havla ptali, když nám o jednání v malé skupince v tom bytě referoval, co za to Čalfa chtěl. A Havel překvapivě řekl, že v podstatě nechtěl nic, pouze ho mrzí to naše hodnocení, že je slabý premiér. Takže kdyby ho Havel a Občanské fórum nenápadně,

32 Srov. s argumentací Zdeňka Jičínského v denním tisku z prosince 1989, viz SUK, J.: *Občanské fórum*, 2. díl, dokument č. 86, s. 249–250.

třeba implicitně, trochu podpořili. Nešlo o hru – něco za něco. Čalfa své sliby splnil. Dočasně zakázal šířit to dál, takže KSČ nevěděla, co se vlastně děje. 19. prosince pak Čalfa vystoupil ve Federálním shromáždění, kde pronesl výraznou řeč, proč Havel má být prezidentem. Všechno se to realizovalo podle jeho scénáře, včetně časového rozvržení tak, že po skončení schůze Federálního shromáždění zasedalo jeho předsednictvo. A skutečně pak asi za pět minut předsednictvo rozhodlo o termínech volby předsedy Federálního shromáždění a prezidenta republiky, ale nepředložilo je zatím napevno, protože by návrh neprošel.

Proměny politického systému v Československu na přelomu let 1989/1990: Referáty a diskusní příspěvky přednesené na semináři, který ve dnech 10. a 11. prosince 1994 uspořádala Nadace Heinricha Bölla v divadle Kolowrat. Praha, Listy 1995, s. 73–76.

Anotace

IRMANOVÁ, Eva: *Kádárismus – vznik a pád jedné iluze*. Praha, Karolinum 1998, 194 s.

V obecném nedostatku odborné literatury o nejnovějších dějinách sousedních národů nejsou maďarské dějiny výjimkou. Jejich specifikem je ovšem těžká dostupnost literatury vůbec, vzhledem k jazykové bariéře, faktoru, který alespoň zčásti v dalších případech odpadá. Nejen z tohoto důvodu je práce Evy Irmanové příjemným překvapením. Podstatně důležitější pro toto hodnocení je pochopitelně úroveň práce i metoda uchopení a zpracování tématu.

Jak v úvodu autorka podotýká, cílem studie není převyprávění dějin maďarské společnosti či maďarského socialismu v celé jejich šíři, nýbrž snaha přispět k řešení otázky, zda socialistický systém (upravený v takzvané třetí cestu) je schopen existence. Historickým příkladem takové varianty je i maďarský „kádáristický“ socialismus, a jeho proměny i osud jsou tedy součástí shora uvedené diskuse. Z takto pojatého zadání pak pochopitelně vyplývá prvořadé zkoumání společenského systému, jeho struktury a modifikací.

Autorka představuje jednotlivá reformní a protireformní období „kádárismu“, zachycuje vnitřní i vnější vlivy omezující možnost reformy, a zároveň neopomíjí „antisystémové“ prvky postupně se integrující v maďarskou opozici – od reformněsocialistických programů let sedmdesátých a osmdesátých

až ke Svazu mladých demokratů s jednoznačným odmítnutím komunistické minulosti i budoucnosti. Na pozadí všech těchto dějů pak sleduje postavu Jánose Kádára, člověka, který se k moci dostal na sovětských tancích, aby o několik let později dosáhl role respektovaného „národního“ vůdce a odtud zase klesl zpět k postavě, k níž většina maďarské společnosti cítila jen pohrdání.

Množství velmi čtivě podaných informací o vývoji maďarské společnosti umožňuje čtenáři korigovat si některé zkrácené představy, tradované v českém prostředí. Například pociť, že maďarská opozice nebyla tak silná a známá jako československá (což je sporné, vzpomeňme jen A. Hegedúse, J. Kise), rozhodně však byla schopna již v polovině osmdesátých let zřetelně formulovat program společenských změn a zasazovat se o jeho uskutečnění.

Drobnou výčitku si však nemohu odpustit – v uváděném přehledu literatury autorka skromně opomenula, že poslední kapitola studie již vyšla ve *Sborníku vojenské akademie* v Brně, řada C, v roce 1994.

Jaroslav Cuhra

LINDAUR, Vojtěch: *Šance sněhových koulí v pekle*. Praha, Maťa 1999, 124 s.

Letos uplynulo třicet let od legendárního hudebního festivalu ve Woodstocku. K tomuto výročí vydal uznávaný kritik Vojtěch Lin-

daur knihu *Šance sněhových koulí v pekle*, která kromě popisu okolností a průběhu festivalu obsahuje také stručnou historii hnutí *hippies*.

Jsem trochu na pochybách, zda autor zvolil název knihy šťastně. Otrocky doslovný překlad jednoho z tehdejších populárních hesel je matoucí (čtenář bere knihu do ruky, aniž by mu název cokoli prozradil o obsahu); podle čtyřdílného *Velkého anglicko-českého slovníku* se idiom *Snowball's Chance in Hell* má správně překládat jako „absolutně žádná naděje“.

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol, z nichž první, resp. třetí a čtvrtá pojednávají o autorových cestách po Spojených státech v 90. letech a byly napsány snad proto, aby se zvýšil počet stránek a původní text mohli vyjít knižně. Jsou sice zajímavým, ale nepodstatným popisem toho, co zbylo z myšlenek *hippies* po pětadvaceti letech. O vzniku, peripetiích vývoje i o postupném odeznívání hlavní vlny hnutí se dočteme ve druhé kapitole, která tvoří nejrozsáhlejší část celé publikace.

Líčení osudů „květinových dětí“ začíná Lindaur v San Francisku v září 1965, kdy byl poprvé pro nevelkou komunitu svobodomyšlných bohémů žijících ve čtvrti Haight-Ashbury použit v tisku název *hippies*. Svým životním stylem, jehož hlavními znaky byla mírumilovnost a „společné sdílení loží, jídla a jointů“, protestovali proti žebříčku hodnot vytvořenému generací jejich rodičů. V průběhu následujícího roku se skupina rozrostla až na 15 tisíc lidí, kteří již měli k dispozici vlastní časopis a zvláštní obchod s potřebami pro narkomany. Pod vlivem LSD, marihuany a hašiše (do 6. října 1966 bylo jejich držení legální) vznikly první psychedelické kapely jako *Charlatans*, *Jefferson Airplane* nebo *Grateful Dead*. Jejich koncerty se většinou odehrávaly přímo na sanfranciských ulicích a docházelo na nich k takzvaným acidovým zkouškám, tj. k hromadnému užívání LSD. Obrovský zájem o tyto akce inspiroval několik podnikavějších *hippies* k zorganizování prvního hudebního festivalu, který se uskutečnil v Monterey v červnu 1967. Pořadatelé dokázali zajistit i vystoupení takových hvězd, jakými byli Janis Joplinová či Jimi Hendrix. Festivalem v Monterey vyvrcholilo „léto lásky“ roku 1967, které se stalo jakýmsi pomyslným zénitem v historii *hippies*. Zároveň se

však již naplno začaly projevat i stinné stránky hnutí: nezvladatelná organizace mnohatisícové masy asociálně se chovajících lidí a hazardní experimenty s drogami, vedoucí k excesům za hranicí zákona. V důsledku následující policejní represe, nekontrolovatelného přlivu dalších a dalších příznivců z celého světa a nevšedního zájmu sdělovacích prostředků pomalu zanikaly prvotní ideje i způsob života zakládající komunity. Její příslušníci na jaře 1968 z Haight-Ashbury prchli a ulice čtvrti ovládli nově příchozí, kteří měli s *hippies* už jen velmi málo společného.

Myšlenky hnutí se mezitím rozšířily po celých Spojených státech. K životnímu stylu a filozofii *hippies* se začaly hlásit statisíce mladých lidí, které spojoval především odpor k vietnamské válce. Nejbouřlivější protiválečné protesty se odehrály v průběhu roku 1968 na chicagských ulicích a před Pentagonem. Americké úřady se tak masových demonstrací zalekly a nechaly některé z nich brutálně rozehnat policejními silami. Se soustavným potlačováním *hippies* souhlasila i „mlčící většina“ Američanů, která si nejvíce přála znovuzavedení pořádku. „Květinové děti“ se tak během krátké doby dostaly na periferii společnosti a zájem o hnutí pomalu ustával.

Poslední velkou akcí *hippies* se stal třídenní hudební festival ve Woodstocku. Proběhl od pátku 15. srpna do pondělí 18. srpna 1969 a zúčastnilo se jej podle policejních odhadů asi 450 tisíc lidí. Vystoupila na něm tehdejší hudební špička, mimo jiné *Jefferson Airplane*, *The Who*, *Crosby, Stills & Nash and Young*, Joan Baezová, Janis Joplinová, Jimi Hendrix a další. Timothy Leary v knize *Chaos a kyberkultura* napsal: „Festival ve Woodstocku byl hvězdným návratem nejstaršího a nejzákladnějšího náboženského rituálu, tj. pohanské oslavy života a čisté přírody, klasickou ukázkou 'obřadu posedlosti', při kterém věřící 'vystupují ze svých myslí', aby bez obav předstoupili před vyšší mocnosti chránění skupinovým zázemím.“ Hudební kritici okamžitě festival označili jako mezník v dosavadním vývoji rockové hudby a o jeho mezinárodním dosahu svědčí i to, že hned v roce 1970 také Supraphon vydal třideskový komplet se záznamem z Woodstocku.

Lindaurovi se i přes shora uvedené výhrady podařilo napsat nesmírně poutavou knihu. Ačkoli se nejedná o publikaci ryze historickou, neměla by uniknout pozornosti především zájemcům o dějiny 60. let.

Jiří Hoppe

MORÁVKOVÁ-UDRŽALOVÁ, Libuše: *Naše Roveň: Vzpomínky Libuše Morávkové-Udržalové*. Praha, Vyšehrad 1998, 314 s.

Z podnetu Pavla Tigrida začala koncom osemdesiatych rokov zaznamenávať svoje spomienky Libuše Morávková-Udržalová, dcéra popredného českého a neskôr československého agrárneho politika. Jej otec František Udržal (1866–1938) bol zvolený za poslanca do Ríšskej rady už v roku 1897. Po vzniku Československa bol od začiatku až do svojej smrti členom Revolučného národného zhromaždenia, v rokoch 1920–1935 bol poslancom a v rokoch 1935–38 senátorom za agrárnu stranu. V rokoch 1921–1925 a 1926–1929 bol ministrom obrany a po Švehlovom odchode z verejného života v rokoch 1929–1932 bol predsedom československej vlády. Aj po odchode z vládnych funkcií zastával významné posty v agrárnej strane.

Najmladšia z jeho štyroch detí Libuše opisuje sviežim spôsobom nielen svoje detstvo, mladosť a dospelé roky, ale pozornosť venuje aj prostrediu, obci Dolní Roveň na Pardubicu, kde rod Udržalov hospodáril viac ako štyristo rokov. Prednosťou knihy je, že sa autorka nesnažila napísať životopis svojho otca, ale napísala históriu svojho života, kde jej otec pochopiteľne v prvých tridsiatich rokoch hral dominantnú úlohu.

Úvodné kapitoly venuje autorka prarodičom, detstvu a študijným rokom otca, ktorý sa stal prvým roľníkom v Ríšskej rade vo Viedni. V knihe sú zaznamenané rôzne historky, ktoré sa v rodine tradovali, napríklad o troch poslancoch mladočeskej strany vo Viedni – dr. Kramářovi, dr. Pacltovi a Františkovi Udržalovi, – ktorí sa všetci v roku 1902 oženili. V knihe je uverejnená aj časť Udržalovej korešpondencie jeho budúcej manželke.

Z rozprávania jednoznačne vyplýva kladný vzťah k Hradu a k Masarykovej rodine.

Jedna z Udržalových dcér Máňa bola tajomníčkou Alice Masarykovej a priateľský vzťah k rodine Olgy Masarykovej-Revilliodovej pokračoval aj v čase emigrácie autorky po februári 1948. Veď aj „hradná politika“, v prospech ktorej sa Udržal angažoval, bola príčinou nespokojnosti a intríg v agrárnej strane, čo nakoniec viedlo k jeho vystriedaniu Janom Malypetrom v čele vlády.

Poučná je kapitola venovaná Udržalovi a jeho zásadám. Odmietol čestný doktorát Karlovej univerzity v roku 1930, lebo „vedie ťažký zápas, ako previesť štát z veľkej svetovej krízy, a ak sa mu to podarí, tak doktorát rád prijme“. Keď sa stal Udržal predsedom vlády, Edvard Beneš mu navrhol, aby si vybral za sídlo niektorý zo zámkov v blízkosti Prahy. Udržal to odmietol, lebo bol presvedčený, že jeho miesto je na statku v Rovni.

Manžel Libuše Udržalovej Břetislav Morávek bol nejaký čas tajomníkom Udržala a potom sa stal diplomatom. V diplomatických funkciách pôsobil v Berlíne, kým tam bol vyslancom Chvalkovský, a neskôr v Paríži. Autorka reprodukuje jeho zaujímavé charakteristiky titulárov z oboch miest. Chvalkovského si vraj Udržal nevážil, lebo „mnoho mluvil, a málo zaujímavého povedel“. Mnohé historky zo súkromia Chvalkovského i Osuského vykresľujú charakter týchto diplomatov a umožňujú pochopiť motívy ich konania.

V spomienkach Libuši Morávkovej-Udržalovej sú opísané zaujímavé osudy rodiny počas vojny, po vojne a po februári 1948. K úmrtiu matky došlo v auguste 1951, keď ju vystahovávali z vily, ktorá ani nepatrila k znárodnenému statku. Jedna z Udržalových dcér Jarmila bola pri pokuse o prechod cez hranice chytená a odsúdená na dlhoročné väzenie. V knihe vystupujú mnohé mená medzivojnového a dofebruárového Československa, dokonca spomína aj historika Františka Kutnara.

Je škoda, že vydavateľstvo Vyšehrad nezabezpečilo ku knihe krátky doslov z pera historika, ktorý by priblížil verejnosti Františka Udržala. Historik by opravil v knihe i drobné chyby, o ktorých autorka nemohla vedieť. Napríklad Zvrškovec bol slovenským vyslancom na Quirinali a nie vo Vatikáne, poľský agrárny politik Witos sa píše s dvojitým W a nie Ui a podobne, ale to sú ozaj

drobnosti. Libuše Morávková-Udržalová napsala pútavú knihu, ktorá bežnej verejnosti viac priblíži atmosféru prvej republiky a osudy po februárovej emigrácie než odborná práca. A to treba oceniť.

Vojtech Čelko

Střední a východní Evropa v krizi XX. století. AUC Philosophica et Historica 3–4 (1995), Studia Historica XLII, Praha, Karolinum 1998, 432 s.

Obsáhlý sborník, který nese podtitul K 70. narozeninám Zdeňka Sládka, se vyznačuje značně širokým odborným záběrem. Právě „jubilantské“ pojetí soustředí množství autorů (tím se ostatně neliší od většiny podobných sborníků), a rozhodně to není na závadu. Upozorňuji na tuto skutečnost spíše proto, že paradoxně zde nejde o širí časovou; většina příspěvků se zabývá tou „lepší“ částí „krátkého“ dvacátého století, hlavně otázkami vzájemných vztahů středo- a východoevropských států po první světové válce, zatímco dějinám druhé poloviny století jsou věnovány (cele či zčásti) pouze tři příspěvky z přibližně tří desítek.

Sborník samotný je rozčleněn do čtyř oddílů. Prvý z nich zahrnuje studie k ruské emigraci a česko-ruským vztahům, druhý se soustřeďuje na dějiny Ruska (SSSR) a Ukrajiny (včetně sice zajímavé, nicméně časově se vymykající studii D. Pickové o politice Ivana III. v 15. století). Třetí oddíl je věnován hospodářským a politickým dějinám ČSR, poslední pak širším tématům střední a východní Evropy. Sborník uzavírá důkladná bibliografie prací Zdeňka Sládka.

Do sborníku přispěli vedle českých historiků i zahraniční přátelé Z. Sládka, proto je několik studií publikováno německy, polsky a slovensky. Nutno ocenit kvalitní přípravu sborníku; za každým příspěvkem je doplněno shrnutí, u českých studií německy, u zahraničních v češtině. Hodnotit obsah sborníku v anotaci je pochopitelně nemožné, ale například studie o českých historických zabývajících se východoevropskými dějinami rozhodně může zajímat i širší okruh čtenářů, než jsou specialisté na dané teritorium.

Jaroslav Cuhra

VAŠKO, Václav: *Ne vším jsem byl rád: Vlastní životopis.* Karmelitánské nakladatelství v Kostelním Vydří 1999, 398 s., 16 s. fotografií.

Životopisy a paměti obvykle musí čtenář přijímat s rezervou a opatrně, zvláště jejich hodnocení a fakta obsažená v díle. Autorská stylizace, nepřesná interpretace, to vše často znevazuje jinak působivé čtení. Anotovaný životopis těmito chybami rozhodně netrpí, přestože i zde lze nalézt několik drobných chyb. Václav Vaško vlastní osobu zdůrazňovat nemusel (a ani to snad neumí).

Moderní československé dějiny nezná jen odtaziť a akademicky (to je třeba zdůraznit), nýbrž jako jejich spoluproživatel, někdy by se snad chtělo říci – i spolutvůrce. Čtyři části jeho paměti to dotvrzují bezezbytku. Narodil se v roce 1921 ve Zvolenu. Jako student zažil rozpad Československa a vznik slovenského státu, ve slovenském povstání působil v povstaleckém oddíle, v triadvaceti letech byl gestapem odsouzen k smrti. Závěr první části paměti pak zachycuje krátkou dobu „úspěchů“, kdy Vaško pracoval na československém velvyslanectví v Moskvě a oženil se s ruskou dívkou. A pak již přichází jen „sestup“. Odloučení od rodiny, návrat do Československa, zatčení a sedmiletý pobyt ve vězení za „velezradu“; doba, kterou paradoxně vidí ve svých vzpomínkách nikoliv jako utrpení, ale jako životní školu a zrání. Život na svobodě (po amnestii v roce 1960) je pak naplněn – přes veškeré překážky života v reálném socialismu – intenzivní prací, jež vrcholil v roce 1968, kdy je Vaško jedním z aktivních účastníků dění v katolické církvi, zvláště při přípravě díla koncilové obnovy. Ani dusná „normalizace“ není pro něj „časem bez dějin“: práce v nakladatelství České katolické charity, spolupráce na církevním samizdatu, příprava podrobné kroniky katolické církve od války do konce padesátých let, spoluúčast na přípravě desetiletí duchovní obnovy. A po příchodu svobody dochází konečně po čtyřiceti letech ke spojení celé rodiny.

Čtělo by se napsat *happy end*, ale Vaško nic takového nepotřebuje. Jestliže jsme dosud nevytěžili jeho bytostné katolictví, souvisí to právě s tím, že ve svých pamětech se nám představuje hlavně jako člověk, který tam, kde zrovna je, dělá, co může nejlepšího. Tvrdohlavě, podle svého, ale srozuměně, že to

se od něj očekává. Právem pak může Oto Mádr v předmluvě použít neočekávané spojení – „nádherně zpackaný život“.

Jaroslav Cuhra

Všechny naše věcejšky. 2 sv. Autorky: Pavla Frýdlová, Šárka Gjuríčová, Soňa Hendrychová, Mirka Holubová, Jana Hradilková, Jiřina Šiklová, Jiřina Šmejkalová, Alena Wagnerová. Ed. Pavla Frýdlová. Praha, Nadace Gender Studies 1998, 1. sv. 207 s., 2. sv. 239 s.

Kniha *Všechny naše věcejšky* je první publikací vzešlou z dlouhodobého projektu nadace *Gender Studies* nazvaného Paměť žen. Projekt trvá od roku 1996 a jeho účelem je zaznamenat a zpracovat zkušenosti žen, které prožily významnou část svého života v socialistické společnosti, a ženským pohledem tak oživit převážně mužské interpretace nedávné doby. Autorky projektu se proto obracejí přímo na svědkyně událostí posledního půl století, aby si od nich nechaly vyprávět o jejich životě. V poznámce editorky se uvádí, že v prvním, zkušebním kole autorky shromáždily třicet rozhovorů. Výsledkem jejich úsilí je sbírka dvakrát dvanácti životopisných rozhovorů s ženami, které lze zhruba zařadit do tří generací dnešních sedmdesátnic, šedesátnic a padesátnic. Jde o ženy takzvané obyčejné, jinými slovy ženy, které nejsou veřejně známé osobnosti a jako takové nemívají příležitost se o svém životě veřejně vyjadřovat.

Při čtení knihy lze sledovat různá východiska, která otevírají řadu problémů a otázek. Kniha sama odpovídi na otázky nenabízí, alespoň ne takovým způsobem, na jaký jsme u sociologické či historické literatury zvyklí. Autorky se v publikaci jakékoli systematické analýze textů (záměrně?) vyhýbají. Několik drobných črt připojených na závěr druhého dílu a samotnými autorkami nazvaných Poznámky na okraj je spíše volně inspirovanou oslavou českých žen a jejich světa. V tomto směru je veškerá interpretace ponechána na čtenáři. Kniha dodává polotovar, předpracovaný materiál, ale způsob čtení a vývody zůstávají na čtenáři.

Knihu lze číst jako osobité příběhy, při nichž se můžeme nechat unést životními peripetemi vyprávěček a spolu s nimi prožívat jejich osudy. Vyprávění však můžeme také

pojmout jako specifický historický či sociologický materiál, který můžeme podrobněji a systematictější zkoumat, hledat možné odpovědi na konkrétní otázky. Síla takového materiálu spočívá v tom, že zachycuje žitou zkušenost ve své autenticitě, umožňuje zachytit širší kontext a souvislosti lidského počinání, postihnout, jak se lidé vyrovnávají se společenskými danostmi.

Takto jistě budou s příběhy pracovat autorky projektu; alespoň Jiřina Šiklová v úvodu explicitně říká, že jim jde o každodenní „malé dějiny“ žen, které se odehrávaly ve stínu obecně známých „velkých dějin“ mužů. Potom ovšem na životopisná vyprávění klade vysoké nároky, očekáváme od nich, že nám ve své autenticitě zjeví pravdu, která až doposud zůstávala skrytá pod učebnicovou verzí historie významných událostí, že nám tuto verzi pomohou doplnit, a především oživit reálnými výtvary.

Jenomže tyto pravdy a významy nevyplývají z životního vyprávění samovolně a samozřejmě, nenajdeme je v podobě úhledných balíčků, které stačí sebrat a rozfídit. Zajímavé a na první pohled nezjevné souvislosti se z textů musejí dobývat. Životopisná vyprávění nám nevyjevují životní příběh obecně, jsou jednou z jeho verzí, která vzniká v určitém kontextu a za určitých okolností. V daném případě jde o rozhovor, který, i když volně, určila tazatelka. Ona vybrala témata, okolo kterých se má životní příběh odvíjet. A vybrala je podle předem vytvořené interpretace dějin a pozice žen v nich. A ta, jak už bylo naznačeno, říká, že „velké dějiny“, společenské podmínky – to znamená politikou a ekonomickou situací, hodnoty, normy atd. – dělají muži, oni vymezují prostor, ve kterém se jednotliví lidé mohou pohybovat. Svět žen je podle této interpretace zvnějšku určen světem mužů, je omezen na zúžený prostor neveřejné sféry. Autorky projektu chtějí zachytit, jakým způsobem ženy tento prostor naplňují, co z něho dokáží vydobýt, jak si v jeho rámci uchovávají svobodu, moc, tvůrčí možnosti, autonomie.

Většina otázek udržuje vyprávění okolo rodinného zázemí, domácnosti, příbuzenských vztahů, mateřství, manželství, osobního naplnění, a je tedy zcela pochopitelné, že společenská a politická situace například „reálného socialismu“ se jeví jakožto kulisa –

sice nepřehlédnutelná, ale v podstatě ne zase až tak podstatná pro život jedince. Před námi tak defilují obdivuhodně aktivní ženy, které navzdory nepříznivým společenským podmínkám dokáží normálně žít, zvládat práci, domácnost, děti, rodiče, chatu, zahradu, kulturní akce a ještě stihnou pečovat o svůj zevnějšek. Tento obraz však neplyne ze samotné podstaty ženy a jejího postavení v dějinách, ale je spoluvytvářen tazatelkami a jejich důrazem na určité otázky. U každého člověka, nejenom u žen, můžeme zjišťovat, jak se vyrovnával s „velkými dějinami“, se společenskými danostmi a omezeními. Pak se ovšem rozplyne otázka, jak a kdo tyto dějiny vlastně vytváří, ať už přímo nebo nevědomě. I ženy mají svůj podíl na tom, jak společnost vypadá, přestože z životopisných vyprávění vychází, že prostě žily, jak v daných podmínkách nejlépe dovedly.

Marie Šedová

Bohemia in History. Vyd. Mikuláš Teich. Cambridge, Cambridge University Press 1998, XVIII+389 s.

Není příliš častým jevem, aby v cizojazyčných mutacích (a ani v té nejdůležitější, tj. anglické) vycházely překlady prací českých historiků. Kolektivní dílo redigované a uvedené sice z Anglie, ale (s jedinou výjimkou, autorem poslední kapitoly je Slovák) napsané českými historiky, poskytuje kompletní přehled dějin českých zemí od pravěku až po rozpad Československa. Vydání knihy se poněkud zdrželo, jednotlivé příspěvky byly napsány před několika lety, někteří z autorů se dokonce publikace nedožili.

V úvodu (s. 1–22) rekapitulovala a oživuje některá témata debaty o smyslu českých dějin Mikuláš Teich. Prvních dvanáct kapitol se týká dějin českých zemí od pravěku po vznik Československa, autoři dalších tří částí vykládají české, případně československé dějiny v letech 1918–1989. Robert Kvaček (s. 244–266) se zabývá různými aspekty dějin první republiky, Alice Teichová (s. 267–305) protektorátem, respektive poněkud nelogicky především ekonomickou situací v období okupace, Milan Otáhal (s. 306–323) obdobím nástupu a existence komunistického režimu. Poslední tři příspěvky pak analyzují

vztahy Čechů s Němci (Jan Křen, s. 324–343), Židy (Helena Krejčová, s. 344–363) a Slováky (Dušan Kováč, s. 364–379). Jádrem výkladu o vztazích české národní společnosti s nejbližšími partnery či – lépe řečeno – s těmi národy, s nimiž Čechy pojila historie dlouhé koexistence, leží také tam, kde se tyto vztahy zauzily a vedly k (někdy tragickému) konci, to jest ve 20. století.

Celek působí již na první pohled trochu nerovnovážně – jednotlivé příspěvky nejsou napsány na stejné úrovni obecnosti a přehlednosti. Některé části jsou (na rozdíl od většiny ostatních) vybaveny poznámkami, některé dokonce připojenými dokumenty v originále (tj. němčině). To je zvláště případ kapitoly o protektorátě, která je vlastně mnohem spíše než všeobecně přehlednou informací o českých dějinách let 1939–1945 specializovanou studií o některých dílčích aspektech dějin tohoto období. Také připojený seznam literatury k jednotlivým kapitolám není vždy úplně reprezentativní.

Většina příspěvků a jistě také knížka jako celek ovšem poskytují zahraničnímu publiku mnohem spolehlivější a přehlednější zdroj poučení o českých dějinách, než jakou jsou běžně vydávaná kompendia cizích autorů.

Oldřich Tůma

Das Palais Lobkowitz: Ein Ort deutscher Geschichte in Prag. Ed. Harald Salfellner a Werner Wnendt. Praha, Vitalis 1999, 167 s.

Publikace byla vydána u příležitosti 10. výročí událostí, jež začaly obsazením pražské ambasády Spolkové republiky uprchlíky z tehdejší NDR, na přelomu září a října 1989 pokračovaly výjezdem azylantů „vlaků svobody“ do SRN, počátkem listopadu otevřením československé hranice pro občany NDR a jež ve svém úhrnu výrazně ovlivnily demontáž komunistických režimů v NDR i v Československu.

Uvedena je krátkými texty Václava Havla (s. 7) a současného německého velvyslance v ČR hraběte Lambsdorffa (s. 9). Obsahuje několik historicky pojatých příspěvků o exodu (W. Wnendt: Der 30. September 1989, s. 19–23, 26–30; O. Tůma: Die Botschaftsgeschichte, s. 35–39), úvahu Petra Pitharta o souvislosti východoněmeckého exodu s vy-

vojem v Československu (s. 53 n.), poměrně rozsáhlý článek zabývající se z historického a uměnovědného hlediska místem, do něž zůstane v historické paměti německé společnosti lokalizována vzpomínka na důležitou epizodu vedoucí ke znovusjednocení Německa (H. Salfellner: Das Palais Lobkowitz, s. 127–161). Především však kniha obsahuje velmi zajímavé, třebaže nikoli odborně historicky editované, vzpomínky aktérů tehdejších událostí: ministra zahraničí SRN Hans-Dietricha Genschera (s. 15–17), tehdejšího velvyslance Hermanna Hubera (s. 41–43, 46–50), leteckého přidělence spolkové ambasády plukovníka Adolfa Brügemanna, který byl pověřen organizováním péče o azylanty (s. 57–60), lékaře Petera Platiela, jenž o uprchlíky pečoval (s. 63–65, 68–70), a několika tehdejších občanů NDR, kteří se v září a říjnu 1989 na spolkovou ambasádu uchýlili (s. 73–74, 77–78, 83–85, 99–102). Připojeny jsou faktsimile dvou dokumentů: prohlášení velvyslanectví ČSSR v Bonnu z 10. října 1989 (s. 108 n.) a zprávy o nasazení skupiny Německého červeného kříže na ambasádě (s. 122 n.). Kniha obsahuje také desítky cenných a výmluvných fotografií. Bezpochyby je zajímavým a inspirativním souborem textů a dokumentů k historii „die Wende“ v NDR i „sametové revoluce“ v Československu.

Oldřich Tůma

Documents on British Policy Overseas: Series III, Volume I, Britain and the Soviet Union, 1968–1972. Ed. Gill Bennett, Keith A. Hamilton. London, The Stationery Office 1997, 541 s.

Ačkoli v Británii platí zákon, který neumožňuje studium archiválií mladších třiceti let, v tomto případě udělala britská vláda výjimku. V roce 1994 bylo rozhodnuto, že v rámci otevřené vládní iniciativy budou v edici *Documents on British Policy Overseas (DBPO)* publikovány závažné dokumenty britské zahraniční politiky, které by pokryly období po roce 1960 bez ohledu na třicetiletou lhůtu. Fondy, z nichž Gill Bennetová a její spolupracovníci vybírali relevantní materiál, jsou ovšem nadále zpřístupňovány v souladu s platnou legislativou, tzn. že vět-

šinu z nich dosud nemají badatelé v *Public Record Office* k dispozici.

Edice je rozdělena do pěti kapitol; každá kapitola představuje jeden rok. České badatele bude asi nejvíce zajímat úvodní partie knihy, v níž se mohou poměrně detailně seznámit s britským pohledem na „pražské jaro“. Editoři toho dosáhli publikováním nejdůležitějších dokumentů, mezi které vložili vysvětlující texty, a celek doplnili věcnými poznámkami (archeografické úplně pominuli).

Ze šesti dokumentů, které jsou věnovány československým událostem, upoutá pozornost zejména záznam z konference velvyslanců Jejho Veličenstva v zemích východní Evropy z 10. května 1968. Na konferenci bylo zdůrazněno, že Československo přes svou zdánlivou snahu vymanit se z ekonomické a politické závislosti na Sovětském svazu svoji zahraniční politiku nemění a zůstává i nadále jednostranně orientováno na východní velmoc. Hlavní slovo měl tehdy Sir William Barker, velvyslanec v Praze: „Českoslovenští vůdci se obírají naivní vizí, že skuteční první příklad společnosti, kde budou vzájemně zkombinovány socialismus a demokracie. Jejich úspěch pak bude mít na zbytek světa takový vliv, že díky nim bude věc komunismu zachráněna.“ Neméně zajímavé jsou i závěry ze zasedání britské vlády 22. srpna 1968. Navzdory riziku „zapletení se“ uvažoval ministr zahraničí Stewart o bližší nespecifikované podpoře „Čechů“ a československé vlády a o ostrém nátlaku na Rusy, aby stáhli svá vojska. Nakonec však mezi členy kabinetu převládla politika *détente*: „S ohledem na dlouhodobé působení nejnovějších událostí na naše vztahy se Sovětským svazem a na vztahy Východ-Západ všeobecně mělo by být naším cílem důrazné odsouzení sovětské akce. Pečlivou volbou slov bychom se však měli vyhnout zvláště otevřenému nepřátelství.“

Intervence nemohla neovlivnit vzájemné britsko-sovětské vztahy, a tak se *Czech Crisis*, jak československé události nazývali anglicky mluvící diplomaté, promítala i do pozdějšího období. V květnu 1969 vzniklo v kanceláři ministra zahraničí memorandum o důsledcích sovětské invaze do Československa pro vztahy Východ-Západ v příštích pěti až deseti letech, v němž se Britové zamýšleli nad otázkou, jak v budoucnu in-

terpretovat nebo modifikovat politiku *détente*. Při koncipování memoranda vycházeli z předpokladu, že na sovětské straně nelze v příští dekádě očekávat významnou změnu. Britští politici z toho usoudili, že před nimi stojí dva hlavní úkoly: sjednotit a posílit Západ a odvrátit sovětské snahy o porušení jeho celistvosti; podporovat změny v postojích komunistických vůdců a nenápadně povzbuzovat sovětskou a východoevropskou veřejnost, aniž by to vyvolalo zpětné reakce v sovětské politice. Pro země Západu však z československé krize vyplynul ještě jeden důležitý závěr, zmíněný v memorandu: „Musíme také dělat všechno pro to, abychom opravdu pokročili při řešení ekonomických a sociálních problémů Západu, a tak demonstrovali nezúčastněným zemím a komunistickému bloku nadřazenost západního systému. Spojené království už na tom začalo pracovat.“

Kontakty obou zemí, po intervenci udržované neveřejně a jen na obchodní úrovni, byly obnoveny až v červnu 1969, kdy do Moskvy přiletěli dva členové britského kabinetu. V dalších dvou letech dominovaly v britsko-sovětském poměru hlavně otázky odzbrojení a zmírnění mezinárodního napětí. K roztržce došlo v září 1971, kdy bylo zjištěno, že přinejmenším 25 procent zaměstnanců sovětské ambasády vyvíjí na území Británie „nepřijatelnou“ činnost a z Londýna pak bylo vyhoštěno 105 sovětských občanů.

Anotovaná edice dokumentů podává alespoň částečnou odpověď na otázku, co si významný člen Severoatlantické aliance myslel o „pražském jaru“ a jak mohl či chtěl pomoci jeho aktérům. Je bohužel smutnou skutečností, že v nepřirozené logice velmocenského rozdělení světa toho mohl pro Československo udělat velmi málo, spíše nic.

Jiří Hoppe

KONIECZNY, Alfred: *Śląsk a wojna powietrzna na lat 1940–1944*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 1998, 211 s.

Boje druhé světové války se až do roku 1944 odehrávaly daleko od hranic pruského Slezska, rozšířeného v říjnu 1939 o slezská území patřící poraženému Polsku (včetně Těšínska). Slezsko bylo v prvních letech války

považováno za bezpečné území a hovořilo se o něm jako o „protileteckém krytu říše“. Proto zde byl intenzivně budován zbrojní průmysl, ve kterém byly ve stále větší míře zaměstnávány ženy, nuceně nasazení zahraniční dělníci, váleční zajatci a vězni koncentračních táborů Osvětim-Březinka a Groß-Rosen. Slezsko se také stalo místem, kam byly evakuovány desetitisíce civilistů z oblastí postižených spojeneckými nálety – z Porúří, Hamburku i Berlína. Situace se diametrálně změnila v polovině roku 1944, kdy východní fronta dosáhla Visly a západní spojenci obsadili jižní část Apeninského poloostrova. To vytvořilo spojeneckému letectvu předpoklady k bombardování ze základen ve Velké Británii dosud nedosažitelného východního Německa, včetně Slezska. V době od července do prosince 1944 byly cílem těchto útoků především podniky na výrobu syntetických paliv v Horním Slezsku, které měly strategický význam pro fungování hitlerovské vojenské mašinerie. Vedle masových náletů amerického letectva měla aktivita sovětských letců menší rozměry.

Anotovaná monografie sleduje souvislosti leteckých náletů, rozsah vzniklých materiálních a lidských ztrát i protiopatření německých civilních a vojenských úřadů, které dosud nebyly předmětem odborného zkoumání, a to na základě rozsáhlého archivního materiálu německé, americké a polské provenience, dobového tisku a dosavadní odborné literatury německé, polské, americké a britské. Práce, která je rozdělena do třinácti kapitol, obsahuje také 28 ilustrativních fotografií a německé resumé. Úspěšně zaplňuje jednu z mezer v nejnovějších dějinách Slezska.

Jaroslav Vaculík

KRUŠKO, Stepan: *Optanty: Zbirnyk statej, spohadiv, dokumentiv ta fotohrafij*. Prjašiv, Koordynacijnyj komitet reoptantov 1997, 267 s.

Pěčí Koordinačního výboru reoptantů v Prešově vyšel sborník statí, vzpomínek, dokumentů a fotografií přibližujících důsledky rozhodnutí více než osmi tisíc československých občanů, především východoslovenských Rusínů, přijmout sovětské státní

občanství a přesídlit do SSSR, a to na základě reciproční československo-sovětské dohody z 10. července 1946, která umožnila návrat více než třiceti tisíc volyňských Čechů. K přesídlení do SSSR se hlásili především příslušníci sociálně slabších vrstev, kteří očekávali přiděl dosavadních českých hospodářství na Volyni, a tudíž zlepšení svého ekonomického postavení. Po svém příchodu na Volyn v první polovině roku 1947 však rychle ztráceli dosavadní iluze. Celá přesídlovací akce nebyla ze strany sovětských orgánů řádně zorganizována, české usedlosti byly z velké části již obsazeny polskými Lemky a vztah místního obyvatelstva i úřadů k nim byl spíše negativní. Tyto takzvané ruské optanty zarazila i neutěšená hospodářská situace vyvolaná válkou a suchem, stejně jako špatné bezpečnostní poměry na západní Ukrajině, která se nacházela na pokraji občanské války mezi ukrajinskými nacionalisty a mocenskými orgány bolševického režimu. Optanti se museli postupně zapojit do každodenního života tamní společnosti, obdělávat přidělenou půdu, platit vysoké daně, účastnit se „voleb“, působit v oddílech místní domobrany či vstupovat do komsomolských organizací. Po zahájení kolektivizace zemědělství zesílila jejich touha po návratu do ČSR. Mnoho z nich se pokusilo o ilegální přechod sovětsko-československé hranice, což většinou skončilo odsouzením k různě vysokým trestům odnětí svobody. Jiní se pokoušeli dosáhnout legálního souhlasu k návratu. Koncem 50. let využívali alespoň možnosti krátkodobých návštěv ČSR na pozvání příbuzných. Teprve v 60. letech se části optantů podařilo trvalý legální návrat do staré vlasti. Krušková práce, která je psána mimo jiné i na základě autopsie, podává plastický obraz jedné z málo známých kapitol našich dějin a je také příspěvkem k pravdivému obrazu poválečných československo-sovětských vztahů.

Jaroslav Vaculík

PODOLÁK, Peter: *Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja*. Martin, Matica slovenská 1998, 91 s.

Analýza národnostního složení obyvatelstva Slovenska, která vychází z výsledků sčítání lidu v roce 1991, si klade za cíl zhod-

notit demografický vývoj a postavení národnostních menšin, a tak poskytnout základní informaci pro další možná srovnávání. Vyhodnocuje počet příslušníků jednotlivých národnostních menšin i retrospektivně, a to až k roku 1880, kdy se poprvé na území Rakousko-Uherska zjišťovala národnostní struktura obyvatelstva, respektive obcovací jazyk. Nejpočetnější národnostní menšiny – maďarská, romská, ruská (ukrajinská), polská a česká – jsou hodnoceny i z aspektu trendů a vývoje jejich prostorového rozmístění na úrovni okresů, a to starých, existujících do roku 1995, i nových, platných od roku 1996. U hlavních národnostních menšin jsou v jednotlivých jim věnovaných kapitolách zhodnoceny nejdůležitější aspekty jejich demografické struktury a vývoje – struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku, porodnost, úmrtnost a přirozený přírůstek – jako hlavní předpoklady dalšího rozvoje.

Z práce vyplývá, že v období po roce 1961 soustavně rostl počet Slováků, Čechů a Maďarů, zatímco počet příslušníků ostatních národností stagnoval nebo mírně klesal. Samostatný problém představuje zjišťování počtu příslušníků romské národnosti, neboť dosavadní způsob statistického zjišťování romské populace neumožňuje dát jednoznačnou odpověď na otázku, kolik Romů ve skutečnosti na území Slovenska žije. Bude tomu tak zřejmě i nadále, protože způsob zjišťování národnostní struktury obyvatelstva v roce 1991 odpovídal přijatým mezinárodním doporučením pro sčítání lidu a úmluvám v oblasti lidských práv. I v jiných zemích odhadu obyčejně počet Romů nadhodnocují, zatímco výsledky státních cenů jsou naopak podhodnocené.

Publikace je vybavena 45 tabulkami, 16 mapkami, německým a anglickým resumé. Svými závěry přispívá k objasnění situace jednotlivých etnických společenství na Slovensku.

Jaroslav Vaculík

Třikrát osudy německých žen a dívek 30. a 40. let:

KLAUS, Martin: *Mädchen im Dritten Reich: Der Bund deutscher Mädel*. Köln, PapyRossa Verlag 1998, 235 s.; ROTHE, Hans (ed.): *Erna Ewert – Magda Pollmann – Hannelore*

Müller: *Frauen in Königsberg 1945–1948*. Bonn, Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen 1998, 187 s.; KAMINSKY, Anette (ed.): *Heimkehr 1948: Geschichte und Schicksale deutscher Kriegsgefangener*. München, C. H. Beck Verlag 1998, 399 s.

Tři publikace, věnované osudům, názorům i postojům německých žen za nacismu a po jeho trpkém konci, vlastně nepatří do úzce pojímané akademické historiografie. Všechny tři knihy jsou především zpřístupněným vzpomínkám a pamětnického vyprávění, doplněných či interpretačně vytěžených odborným komentářem. Přesto a přes nespornou politickou tendenci, patrnou zejména u knihy o ženách z Královce, představují tyto práce zajímavý impuls k poznání postavení žen v oněch těžkých desetiletích. Čtenářský ohlas, respektive diskuse vyvolané těmito knihami, jakož i opakované polemiky, reagující na publicistické články k této tematice, svědčí o tom, že jde o téma v Německu – přinejmenším u staré generace – velmi živě reflektované.

Du bist nichts – dein Volk ist alles znělo heslo vštěpované dívkám 30. let oficiální propagandou. Vůdce říšské mládeže Baldur von Schirach pak konkretizoval zaměření výchovy dívek v hesle „třetina světonázorového a dvě třetiny tělesného školení“, což roku 1934 rozvedla říšská referentka pro Svaz německých dívek (BDM) do slov: „Naším cílem je celý člověk, dívka, která může zdravě a jasně nasadit své schopnosti pro lid a stát. Proto nám nezáleží na hromadění nějakých znalostí, nýbrž především na pěstování smyslu pro společenství a ženskost.“ M. Klaus uvádí, že v letech před nacistickým převzetím moci roku 1933 patřilo k Hitlerjugend jen málo dívek. Ty v nacistickém hnutí vykonávaly pomocné zdravotnické a logistické služby. Po roce 1933 se z HJ stala dominantně chlapecská paramilitární organizace, zatímco u BDM byl důraz položen na ženské ctivosti a činnosti (*Heilen, Helfen, Erziehen*), jimiž se dívky měly – vedle říšské disciplíny – připravovat na povolání matky. Starší dívky musely odsloužit rok pracovního nasazení, za války pak nastupovaly k sanitě, k protivzdušné obraně, byly nasazeny jako pomocnice v utečenec-kých a v dětských táborech.

Martin Klaus, pedagog a historik pedagogiky, vyšel z padesáti interview, v nichž sledoval klíčovou otázku, totiž proč většina pamětnic vzpomíná na léta v BDM v dobrém (v dopisech čtenářek k publicistickým studiím se dokonce opakovaně objevuje názor, že všechny dobré vlastnosti, které poválečná generace uplatnila v těžkých letech obnovy Německa, získaly ženy v BDM). Autor ukazuje (ale s přihlédnutím k obecné situaci v Německu doby nacismu se mu to příliš nechce akceptovat), že militantní hnědá revoluce přinesla dívčí mládeži – při všem drilu a snaze o stranou a státem pečlivě kontrolované zglajchšaltování jejich aktivit – přece jen osvobození od dosud železné tradiční disciplíny (*Küche, Kindern, Kirche*), prosazované a kontrolované rodinou, školou a církví. Organizace BDM, v principu vedená samotnými dívkami, poskytovala jim dosud neznámou samostatnost a nezávislost – moderní – program v generačně specificky svobodném a „bezpečném“ prostředí.

Dosavadní nezpochybnitelné autority byly odmítány ve jménu – taktéž nezpochybnitelných – autorit a povinností nových. Tím vznikl – alespoň z pohledu pamětnic – prostor pro emancipaci. Dívky tak intenzivně doháněly chlapecký generačně emancipační předstih, získaný od počátku století zejména v oddílech Wandervogel (obdoba skautingu). Že za to dívky v prostředí nacistické revoluce také čímsi „zaplatily“, si pamětnice ovšem těžko uvědomují. Je přitom jisté, že se podmínky v jednotlivých skupinách BDM, a zejména v odlišných sociálních prostředích (město – venkov, středostavovské a dělnické okrsky) velmi výrazně odlišovaly. Klausova věcná a pečlivá (místy moralizující) kniha to dobře dokumentuje.

Hansem Rothem připravená knížka obsahuje až neuvěřitelně drastické vzpomínky tří – generačně odlišných – žen, které zažily a přežily dobytí východního Pruska Rudou armádou. Prvá část zpřístupňuje deník, který si tehdy asi pětadvacetiletá Erna Ewertová vedla v letech 1945–1947. Druhá část zprostředkovává relaci, kterou sedmačtyřicetiletá Magda Pollmannová sepsala roku 1947 po vyhánění z Královce do vlastního Německa, třetí text jsou dnešní vzpomínky poválečné sirotky Hannelore Müllerové. Všechny tři relace obsahují popis naprosté zkázy, na kterou

nadto ženy nebyly předem psychicky připraveny. Opakované znásilňování, olupování, strach, hlad a zima, dlouhodobá redukce života na boj o holé vlastní přežití a přežití dětí a zároveň vědomí, že smrt se stala spíše pravidlem než výjimečným úkazem, to je hlavní obsah těchto vzpomínek, v mnohém korespondujících s dobovými relacemi z Berlína nebo šífeji ze sovětské (ale nejen sovětské) okupační zóny v Německu těsně z poválečných let.

Třetí kniha, která v devatenácti příspěvcích opřených o osobní výpovědi bývalých válečných zajatců, konfrontované poté s úředními prameny, zachycuje (mnohdy ovšem jen podrobně dokumentuje) zkušenost poválečného setkání německých válečných zajatců s rodinami, byla sice koncipována s optikou zaostřenou na muže, v našem kontextu však stejně tak vypovídá o situaci německých žen v poválečných letech. Válka rozbila miliony německých rodin, některé nenávratně. 11 milionů německých vojáků padlo do zajetí, z něhož se sice většina (ze Západu) vrátila do konce roku 1947, mnozí z těch, kdo přežili ruské zajetí, však přišli domů až roku 1953. Váleční navrátilci – zejména ti z Východu většinou podvyživení, zbídačelí a nemocní – jen těžce nesli, že se ženy za léta války staly samostatnými, nezávislými, a především naprosto odlišnými od poslušných a submisivních žen z jejich vzpomínek, případně představ.

Navrátilci byli šokováni již ochotou německých žen udržovat rozsáhlou škálu mnohdy velmi „těsných“ vztahů k reprezentantům okupačních režimů, respektive nepozastavovat se nad touto situací. Ženy nehodlaly akceptovat navrátilčí se muže jako rozhodující subjekty rodin. Naopak navrátilci si velmi často nevěděli rady s obtížemi poválečného života, jako byl hlad, drsná bytová nouze, chudoba, problémy s nalezením akceptovatelné práce. K tomu se nezřídka pojila náhlá nesamostatnost, mnohdy takřka naprostá neschopnost navrátilců začlenit se do civilní poválečné situace. Řada mužů, poznamenaných válkou a zajetím, respektive nemocemi, reagovala na emancipaci manželek agresivně, nebo naopak hlubokou apatií a trvalým mlčením, neschopností vyřídít si i jen základní záležitosti. Podpůrné církevní organizace pak referovaly o řadě případů útěku

rodin před navrátilčími se otci (mnohdy jistě hrála roli i „nevěra“, tj. dlouhodobá nová nelegální partnerství žen), respektive o častém odcizení žen, a zejména dětí otcí, kterého vlastně nikdy neviděly. Na druhé straně řada navrátilců byla v takovém stavu, že krátce po příchodu domů, do zcela proměněné, a tedy vlastně cizí vlasti, umírala.

Německá historiografie vykonala již mnohé pro poznání každodennosti doby nacismu i těžké bezprostředně poválečné doby, startovní báze epochy obnovy a hospodářského zázraku 50. let. Ohromná role žen při utváření podoby válečné, a zejména poválečné společnosti je z těchto prací více než zřejmá – stejně jako ženská vyčerpanost a v 50. letech ochota žen starší a střední generace stáhnout se opět na tradiční pozice. Recenzované knihy jsou zajímavé spíše shromážděným materiálem než metodou a kvalitou jeho zpracování, přece však nabízejí rozsáhlé spektrum otázek, řadu tematických, a zvláště komparačních rovin, o nichž by stálo uvažovat a bádát i v českém kontextu. Obecněji významná (a to nejen v historiografické souvislosti) je pak i sama problematika dnešní pamětnické i dějepisné reflexe osobních záznamů a vzpomínek na dobu nacismu a jeho traumatických důsledků.

Jiří Pešek

ZUBOK, Vladislav – PLESHAKOV, Constantine: *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*. Cambridge–Massachusetts–London, Harvard University Press 1996, 346 s.

Otázky, do jaké míry je Sovětský svaz „vinen“ za studenou válku a poválečné bipolární rozdělení Evropy a světa, co se vlastně odehrávalo v jeho politbyru a jakým způsobem se komunističtí vládcí rozhodovali při nejvýznamnějších celosvětových krizích, se neustále vynořují a do pádu SSSR se odpovědi na ně často pohybovaly ve sférah spekulací či dohadů. Právě zpřístupnění archivů pomohlo opravit mnohé dosavadní názory na charakter sovětské moci, která se zvnějšku jevila jako monolit. Mladí autoři z nastupující generace ruských historiků Vladislav Zubok, který pracuje v americkém *National Security Archive*, a Constantine Pleshakov, pů-

sobící jako ředitel Pacifických studií při Institutu pro americká a kanadská studia, se pokusili na základě nově zpřístupněných materiálů podat plastičtější obraz toho, co se odehrávalo uprostřed „kremelských zdí“ v letech 1945–1962. Autoři se snaží podle vlastních slov rozlišovat mezi vnějším obrazem sovětské moci reprezentovaným zbraněmi a sférami vlivu a vnitřními názorovými střety mezi vůdci, jejich obavami a odhady protivníků.

Kniha je chronologicky rozdělena do osmi kapitol, z nichž pět popisuje Stalinovu éru. Novátorským počinem jistě je, že tři z těchto kapitol jsou věnovány hlavním Stalinovým spolupracovníkům. Čtenář tak může pohlédnout na události očima Molotova, Ždanova či Malenkova a zhodnotit jejich podíl na moci ve stínu všemocného „voždě“. Počátek stu-

dené války se tak jeví komplexněji jako mnohovrstevnatý konflikt zahrnující v sobě tvrdou, neústupnou zahraniční politiku Molotova, kulturní „ždanovštinu“ i Berijův závod o atomovou bombu. Poslední tři kapitoly jsou věnovány Chruščovově nástupu, sovětsko-čínské roztržce a krizovým rokům Kennedyho éry.

Kniha spojuje výsledky pramenného výzkumu v ruských archivech s analýzami obsaženými v publikovaných amerických sověto-logických pracích a je vybavena rozsáhlým poznámkovým aparátem. Její součástí je i patnáct fotografií. Autoři za ni obdrželi cenu Lionela Gelbera, udělovanou za nejlepší anglicky psanou knihu v oboru mezinárodních vztahů.

Jan Adamec

Bibliografie k soudobým dějinám

Bibliografický přehled zachycuje články, recenze a polemiky ze zahraničních odborných časopisů a sborníků vydaných v letech 1996–1999.

Jmenné záznamy jsou tříděny v první řadě do skupin I.–III. Do I.E jsou zařazeny jen tituly vztahující se ke střední/východní Evropě. V oddílech IV. a V., které přinášejí informace o sekundární literatuře, je prvotním hlediskem členění chronologické. Jednotlivé tituly jsou zařazeny do sedmi časových období. Práce, které svým časovým záběrem přesahují vymezené periody, jsou pak zařazeny do sedmi tematických skupin v oddíle V. anebo, pokud jde o práce obecnější, do podskupiny IV.H. Pro uživatele uvádíme odkazy v oddílech IV. a V., které propojují chronologické a tematické podskupiny, ale také informují o relevantních titulech uvedených v oddílech I.–III.

Bibliografie má výběrový charakter. Počítačová databáze knih a článků je přístupná ve studovně Ústavu pro soudobé dějiny.

Zpracovala Věra Břeňová ve spolupráci s Oldřichem Tůmou.

Schéma:

I. Historiografie

- I.A Obecné problémy historiografie, historici
- I.B Archivy, vědecké společnosti, organizace vědecké práce, sborníky z konferencí s historickou tematikou, katalogy výstav
- I.C Bibliografie
- I.D Encyklopedická literatura, slovníky, příručky
- I.E Světové / evropské dějiny

II. Společenské vědy, publicistika

- II.A Ekonomie
- II.B Filozofie, politologie, publicistika
- II.C Sociologie, demografie, urbanistika
- II.D Právo
- II.E Ekologie

III. Prameny

- III.A Projevy, stati
- III.B Dokumenty, fotografie
- III.C Memoáry, deníky, svědectví
- III.D Rozhovory
- III.E Korespondence

IV. Chronologická část

- IV.A 1918–1939
- IV.B 1939–1945
- IV.C 1945–1948
- IV.D 1948–1967
- IV.E 1968–1970
- IV.F 1970–1989
- IV.G 1990–1999
- IV.H Více období (mimo tituly uvedené pod V.A – G)

V. Tematická část

- V.A Střední / východní Evropa
- V.B České / československé vztahy se zahraničím (mimo tituly uvedené pod V.C a D)
- V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy
- V.D Česko / československo-německé vztahy
- V.E Židé v Československu
- V.F Osobnosti, biografie
- V.G Kultura, umění, literatura

I. Historiografie

I.A Obecné problémy historiografie, historici

BAČOVÁ, Viera 1
Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity / Viera Bačová. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 9-28. - Res. angl.

GABZDILOVÁ, Soňa 2
Historická pamäť - jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín / Soňa Gabzdilová. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 29-41. - Res. angl.

JUROVÁ, Anna 3
„Oral History“ - prameň a metóda skúmania historickej pamäti / Anna Jurová. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 55-73. - Res. angl.

KŘEN, Jan 4
Deutsche historische Nachkriegsliteratur über die böhmischen Länder / Jan Křen. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 193-242.

KŘEN, Jan 5
Poválečná německá historická literatura o českých zemích / Jan Křen. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 125-155.

OLEJNÍK, Milan 6
Základné prvky obsahu historickej pamäti a ich úloha pri formovaní kolektívnej identity / Milan Olejník. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 42-54. - Res. angl.

RUISEL, Imrich 7
Identita a múdrosť podľa Erika Eriksona / Imrich Ruisel. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 74-95. - Res. angl.

SEIBT, Ferdinand 8
Die Deutschen in der tschechischen Historiographie 1945-1990 / Ferdinand Seibt. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 243-263.

SEIBT, Ferdinand 9
Nemci v českej historiografii 1945-1990 / Ferdinand Seibt. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 157-170.

ŠUTAJ, Štefan 10
Súčasná slovenská spoločnosť a pamäť ako jej diferencujúci činiteľ / Štefan Šutaj. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 120-137. - Res. angl.

I.B Archivy, vedecké spoločnosti, organizace vedecké práce, zborníky z konferencií, katalogy výstav

DER SPÄTSTALINISMUS 11
„Der Spätstalinismus und die jüdische Frage“ : Symposium an der Katholischen Universität Eichstätt / Red. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 285-288. - Akce: Der Spätstalinismus und die jüdische Frage [Symposium]. Eichstätt. 7.5.1997-10.5.1997.

JUNG-WOHLLEBEN, Dorothee 12
Historiker und Nationalsozialismus / Dorothee Jung-Wohlleben. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 47, č. 6 (1999), s. 533-536. - Akce: Historiker und Nationalsozialismus [Kolloquium]. Berlin. 5.3.1999.

OLSCHOWSKY, Burkhard 13
Entstalinisierung in Ostmitteleuropa im Vergleich / Burkhard Olschowsky. - In: Deutschland Archiv. - Roč. 32, č. 2 (1999), s. 279-281. - Akce: Entstalinisierung in Ostmitteleuropa im Vergleich [Konferenz]. Warszawa. 5.11.1998-8.11.1998.

SZARKA, László 14
Szimpózium Jan Masaryk czechszlovák külügyminiszterrel / László Szarka. - In: Századok. - Roč. 131, č. 2 (1997), s. 534-536.

TANNENWALD, Nina 15
Conference on Understanding the End of the Cold War / Nina Tannenwald. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Roč. 11, (1998), s. 277-279. - Akce: Understanding the End of the Cold War [Konferenz]. Providence. 7.5.1998-10.5.1998.

TREBITSCH, Michel 16
Les années 68 / Michel Trebitsch. - In: Vingtième siècle. - Roč. 62, (1999), s. 141-146. - Akce: Les années 68 : Événements, cultures politiques et modes de vie [Kolloquium]. Paris. 18.11.1998-20.11.1998.

Viz tiež 38, 105, 106

I.C Bibliografie

BIBLIOGRAPHY 17
Bibliography [of Social History 1997-1998]. -
In: International review of social history. -
Roč. 44, č. 1 (1999), s. 119-149.

I.E Světové / evropské dějiny

GOULD-DAVIES, Nigel 18
Rethinking the Role of Ideology in International
Politics During the Cold War / Nigel Gould-Da-
vies. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1,
č. 1 (1999), s. 90-109.

ULAM, Adam B. 19
A Few Unresolved Mysteries about Stalin and
the Cold War in Europe : A Modest Agenda for
Research / Adam B. Ulam. - In: Journal of Cold
War Studies. - Roč. 1, č. 1 (1999), s. 110-116.

Viz též 15, 23, 41, 43, 107

**II. Společenské vědy,
publicistika***II.A Ekonomie*

KÖHLER-BAUR, Maria 20
Wirtschaftsreformen in der ČSR/ČSSR : Reform-
men und Reformvorhaben der sechziger Jahre
/ Maria Köhler-Baur. - In: Repression und Wohl-
standsversprechen / Hrg. Christoph Boyer aj. -
Dresden, 1999. - 150 s. - S. 111-118.

Viz též 84, 85, 89, 90, 136

II.B Filozofie, politologie, publicistika

ALTRICHTER, Helmut 21
„Offene Grossbaustelle Russland“ : Reflexionen
über das „Schwarzbuch des Kommunismus“ /
Helmut Altrichter. - In: Vierteljahrshefte für Zeit-
geschichte. - Roč. 47, č. 3 (1999), s. 321-361.

BERNHOLZ, Peter 22
Ideology, Sects, State and Totalitarianism : A Ge-
neral Theory / Peter Bernholz. - In: Forum für
osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. -
Roč. 1, č. 1 (1997), s. 51-84.

IGNATOW, Assen 23
Verkehrte Welt : Zu den Paradoxien kommunisti-
schen Denkens und Verhaltens / Assen Ignat-
ow. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und
Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 87-112.

LINDNER, Rainer 24
[Stalinismus] / Rainer Lindner. - In: Jahrbücher
für Geschichte Osteuropas. N.F. - Roč. 47, č. 2
(1999), s. 285-287. - Rec. na : Stalinismus :
Neue Forschungen und Konzepte / Hrg. Stefan
Plaggenborg. - Berlin : A. Spitz, 1998. - 452 s.

LUKS, Leonid 25
Bolschewismus, Faschismus, Nationalsozialis-
mus - verwandte Phänomene? : Anmerkungen
zu einer Kontroverse / Leonid Luks. - In: Forum
für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. -
Roč. 1, č. 1 (1997), s. 31-49.

ROESLER, Jörg 26
[Der Kommunismus in Europa] / Jörg Roesler.
- In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. -
Roč. 47, č. 7 (1999), s. 640-641. - Rec. na : Der
Kommunismus in Europa : Politische Bewegung
und Herrschaftssystem / Jerzy Holzer. - Frank-
furt a.M. : Fischer Taschenbuch, 1998. - 254 s.

ROMANOVSKIJ, Nikolaj 27
Zur Anatomie des Spätstalinismus / Nikolaj
Romanovskij. - In: Forum für osteuropäische
Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 2 (1997),
s. 9-39.

Viz též 11, 12, 18

II.C Sociologie, demografie, urbanistika

BAČOVÁ, Viera 28
Obraz minulých, prítomných a budúcich sociál-
nych identít jednotlivcov - medzigeneračné roz-
diely / Viera Bačová. - In: Historická pamäť
a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. -
264 s. - S. 213-225. - Res. angl.

BAUMGARTNER, František - 29
HADUŠOVSKÁ, Slávka
Začlenenie človeka v sociálnych skupinách ako
aspekt identity - porovnanie medzigeneračných
rozdielov / František Baumgartner, Slávka Ha-
dušovská. - In: Historická pamäť a identita / Ed.
Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 177-
195. - Res. angl.

FRANKOVSKÝ, Miroslav - 30
BOLFÍKOVÁ, Eva
Rozdiely vo vnímaní identity vo vzťahu k ur-
čným sociálnym útvarom na makroúrovni /
Miroslav Frankovský, Eva Bolfíková. - In: His-
torická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. -
Košice, 1996. - 264 s. - S. 158-176. - Res. angl.

KONEČNÝ, Stanislav 31
K otázke národnej identity vo vývoji nacionalizmu na Slovensku / Stanislav Konečný. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 99-119. - Res. angl.

LOVAŠ, Ladislav 32
PIRHÁČOVÁ, Ivana
Medzigeneračné súvislosti osobnej identity / Ladislav Lovaš, Ivana Pirháčová. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 196-212. - Res. angl.

VÝROST, Jozef 33
BAČOVÁ, Viera
Medzigeneračné súvislosti sociálnej identity vybranej vzorky obyvateľov Slovenska / Jozef Výrost, Viera Bačová. - In: Historická pamäť a identita / Ed. Viera Bačová. - Košice, 1996. - 264 s. - S. 141-157. - Res. angl.

Viz tiež 68, 102, 109, 114

II.D Právo

Viz 79

III. Prameny

III.A Projevy, stati

MACH, Šaňo 34
Zákon krvi : Reč hlavného veliteľa Hlinkovej gardy a šéfa propagandy Šaňo Macha na slávnosti v Spišskej Novej Vsi dňa 27. marca 1940 / Šaňo Mach. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 291-295.

III.B Dokumenty, fotografie

DEKLARÁCIA 35
Deklarácia slovenského národa. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 35-36.

KRAMER, Mark 36
Soviet Moldavia and the 1968 Czechoslovak Crisis : A Report on the Political „Spill-Over“ / Introd. and transl. Mark Kramer. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Roč. 11, (1998), s. 263.

MASTNÝ, Vojtěch 37
„We Are in a Bind“ Polish and Czechoslovak Attempts at Reforming the Warsaw Pact, 1956-1969 / Vojtěch Mastný. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Roč. 11, (1998), s. 230-250.

ZÁVEREČNÉ 38
Záveročné vyhlásenie účastníkov konferencie „Pravda o 1100-ročnom susedstve“. - In: Pravda o 1100-ročnom susedstve. - Bratislava, 1996. - 80 s. - S. 74-75. - Akce: Pravda o 1100-ročnom susedstve [Konferencie]. Bratislava. 18.6.1996-19.6.1996.

ZUBOK, Vladislav 39
„SSSR možet pojtii na ljubije mery za isključenijem vojnychn...“ : Dokumenty iz CRU [Central'noje razvedyvatel'noje upravlenije] / Publ. Vladislav Zubok. - In: Istočnik. - Č. 2(38) (1999), s. 86-101.

III.C Memoáry, deníky, svedectví

SCHNITTER, Daniela 40
[Ein Sechsstaaatenbürger] / Daniela Schnitter. - In: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. - Roč. 47, č. 7 (1999), s. 662-663. - Rec. na : Ein Sechsstaaatenbürger : Teil 1, Jugend in Böhmen / Gerhard Fuchs. - Leipzig : Leipziger Universitätsverl., 1998. - 135 s.

III.D Rozhovory

PEČATNOV, Vladimir 41
„Sojuzniki nažimajut na tebja dlja togo, čtoby slomif u tebja volju...“ : Perepiska Stalina s Molotovym i drugimi členami Politbjuro po vnešnepoliticheskim voprosam v sentjabre-dekambre 1945 g. / Publ. Vladimir Pečatnov. - In: Istočnik. - Č. 2(38) (1999), s. 70-85.

IV. Chronologická časť

IV.A 1918–1939

BRANDES, Detlef 42
A müncheni diktátum egy megkéssett alternatívája : Újab források a szudétanémetek kitélepítésének előtörténetéhez [Oneskorená česká alternatíva mníchovského diktátu : Novšie pramene k predhistórii vysídlenia sudetských Nemcov] / Detlef Brandes. - In: Történelmi Szemle. - Roč. 38, č. 2/3 (1996), s. 219-228. - Res. angl.

- COLE, Wayne S. 43
Roosevelt and Munich / Wayne S. Cole. - In: Diplomatic History. - Roč. 23, č. 1 (1999), s. 107-110. - Rec. na : Roosevelt and the Munich Crisis : A Study of Political Decision-Making / Barbara Rearden Farnham. - Princeton : Princeton University Press, 1997. - 314 s.
- ČERNÁK, Matúš 44
Postavenie Slovenska v ČSR zo stránky kultúrnej / Matúš Černák. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 132-142. - Čl. z r. 1932.
- DEÁK, Ladislav 45
Der Wiener Schiedsspruch vom 2. November 1938 und seine Konsequenzen für die Slowakei / Ladislav Deák. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 1-8.
- DÉRER, Ivan 46
Prečo sme proti autonómii? / Ivan Dérer. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 175-182. - Čl. z r. 1934.
- FERENČUHOVÁ, Bohumila 47
Počiatky paneurópskeho myslenia na Slovensku (1918-1933) / Bohumila Ferenčuhová. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 70-82.
- HALLA, Ján 48
Štátny prevrat na Slovensku / Ján Halla. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 49-53. - Čl. z r. 1922.
- HODŽA, Milan 49
Slovenské prínosy do československej domácnosti / Milan Hodža. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 189-201. - Čl. z r. 1934.
- KOVÁČ, Dušan 50
Milan Rastislav Štefánik v česko-slovenskom zahraničnom odboji / Dušan Kováč. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 38-44.
- NIČ, Milan 51
Belvederská politika M. Hodžu a problém malých národov v strednej Európe / Milan Nič. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 33-37.
- NOVOMESKÝ, Ladislav 52
Nelúčenie / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 262-263. - Čl. z r. 1939.
- PEKNÍK, Miroslav 53
Názory na riešenie slovenskej otázky za prvej svetovej vojny mimo rámec samostatného Česko-Slovenska / Miroslav Pekník. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 45-52.
- POLÁČKOVÁ, Zuzana 54
Predstavy o integrácii strednej Európy a ich odozva na Slovensku / Zuzana Poláčková. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 62-69.
- RAPANT, Daniel 55
Maďarizácia, Trianon, revízia a demokracia : Hršť kombinácií historicko-politických k 10. výročiu mieru Trianonského / Daniel Rapant. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 98-113. - Čl. z r. 1930.
- RÁZUS, Martin 56
Ako prísť k československej dohode? / Martin Rázus. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 169-174. - Čl. z r. 1934.
- ŠTEFÁNEK, Anton 57
Československo a autonómia / Anton Štefánek. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 59-81. - Čl. z r. 1923.
- TISO, Jozef 58
Dedičstvo Andreja Hlinku (Ružomberok 16. augusta 1939) / Jozef Tiso. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 264-272. - Pův. čl. z r. 1939 bez názvu.
- TISO, Jozef 59
Ideológia slovenskej ľudovej strany / Jozef Tiso. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 82-97. - Čl. z r. 1930.

- ZATKO, Peter 60
Postavenie Slovenska v ČSR zo stránky hospodárskej a politickej / Peter Zaťko. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 123-131. - Čl. z r. 1932.
- Viz tiež 35, 145
- IV.B 1939–1945**
- CLEMENTIS, Vladimír 61
Neželaná samostatnosť / Vladimír Clementis. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 309-312. - Čl. z r. 1943.
- GAŠPAR, Tido J. 62
Slovenská práca / Tido J. Gašpar. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 276-278. - Čl. z r. 1940.
- HANUS, Ladislav 63
Slovenská štátnosť / Ladislav Hanus. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 296-303. - Čl. z r. 1941.
- KAMENEC, Ivan 64
Zahraničná politika počas obdobia slovenského štátu (1939-1945) / Ivan Kamenec. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 83-91.
- KIRSCHBAUM, Jozef 65
Boj o autoritatívny systém / Jozef Kirschbaum. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 273-275. - Čl. z r. 1940.
- NOVOMESKÝ, Ladislav 66
Vedomie a svedomie : O príčinách dejinného rozhodnutia / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 384-390. - Čl. z r. 1968.
- Viz tiež 34
- IV.C 1945–1948**
- BARNOVSKÝ, Michal 67
Zahraničné dimenzie zápasu o demokraciu v rokoch 1945-1948 : Slováci a zahraničnopolitická orientácia ČSR / Michal Barnovský. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 92-101.
- HEROLDOVÁ, Iva 68
Ethnische Prozesse in den böhmischen Grenzgebieten nach dem Zweiten Weltkrieg / Iva Heroldová. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 95-109.
- HEROLDOVÁ, Iva 69
Etnické procesy v českém pohraničí po druhej svetovej válce / Iva Heroldová. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 63-71.
- HRABOVEC, Emilia 70
Neue Aspekte zur ersten Phase der Vertreibung der Deutschen aus Mähren 1945 / Emilia Hrabovec. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 117-140.
- KOČIAN, Jiří 71
Politické strany v Československu v letech 1945-1948 / Jiří Kocian. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 397-409.
- KOČIAN, Jiří 72
Die politischen Parteien in der Tschechoslowakei in den Jahren 1945-1948 / Jiří Kocian. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 27-41.
- KOVÁČ, Dušan 73
Die Evakuierung und Vertreibung der Deutschen aus der Slowakei / Dušan Kováč. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 111-116.
- KUČERA, Jaroslav 74
Auf dem Weg zu einem Nationalstaat : Tschechen und Deutsche in der Nachkriegs-tschechoslowakei / Jaroslav Kučera ; Aus dem Tschech. übersetzt v. Johanna Posset. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 43-58.
- KUČERA, Jaroslav 75
Na cestě k národnímu státu : Češi a Němci v poválečném Československu / Jaroslav Kučera. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 411-423.
- PACZKOWSKI, Andrzej 76
The Polish Contribution to the Victory of the „Prague Coup“ in February 1948 / Andrzej Paczkowski. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Roč. 11, (1998), s. 141-148.

- PEŠEK, Jiří 77
Kontinuita a diskontinuita české kultury 1945-1965 / Jiří Pešek. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 441-460.
- PEŠEK, Jiří 78
Kontinuität und Diskontinuität in der tschechischen Kultur 1945-1965 / Jiří Pešek ; Aus dem Tschech. übersetzt v. Johanna Posset. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 77-102.
- SLAPNICKA, Helmut 79
Die rechtlichen Grundlagen für die Behandlung der Deutschen und der Magyaren in der Tschechoslowakei 1945-1948 / Helmut Slapnicka. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 155-192.
- ŠUTAJ, Štefan 80
Die ungarische Minderheit in der Slowakei während der Nachkriegsentwicklung / Štefan Šutaj. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 81-87.
- TŮMA, Oldřich 81
Die Grenzen der tschechoslowakischen Außenpolitik nach dem Zweiten Weltkrieg am Beispiel des Marshallplans / Oldřich Tůma ; Aus dem Tschech. übersetzt v. Johanna Posset. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hr. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 17-26.
- TŮMA, Oldřich 82
Meze československé zahraniční politiky po druhé světové válce na příkladu Marshallova plánu / Oldřich Tůma. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 389-396.
- ZDYCHA, Pavel 83
Banskobystrický kraj na prahu kolektivizácie / Pavel Zdycha. - In: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie. - Bratislava, 1997. - 77 s. - S. 73-77. - Akce: Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie [Konference]. Bratislava. 16.10.1997.
- IV.D 1948-1967
- HERBST, Ludolf 84
Hospodářská integrace zemí východního bloku a RVHP : Pozice KSČ a SED v reformní debatě 60. let / Ludolf Herbst. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 89-100.
- HERBST, Ludolf 85
Die wirtschaftliche Integration des Ostblocks und der RGW : Positionen der KPTsch und der SED in der Reformdebatte der 60er Jahre / Ludolf Herbst. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 135-151.
- HEUMOS, Peter 86
Normalisierung und soziale Beschwichtigungsstrategien in ČSSR : KPTsch-Politik, Gewerkschaften und Arbeiterbewusstsein / Peter Heumos. - In: Repression und Wohlstandsversprechen / Hrg. Christoph Boyer aj. - Dresden, 1999. - 150 s. - S. 119-128.
- IHME-TUCHEL, Beate 87
Von der „Kampfgemeinschaft“ zur Entfremdung : Die DDR und die Tschechoslowakei in den frühen sechziger Jahren / Beate Ihme-Tuchel. - In: WeltTrends. - Č. 19 (1998), s. 27-48.
- KAPLAN, Karel 88
Die Verhandlungen zwischen der tschechoslowakischen Regierung und dem Vatikan (1962-1967) / Karel Kaplan. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 2, č. 1 (1998), s. 173-204.
- TEICHOVÁ, Alice 89
Die Grenzen der Planwirtschaft in der Tschechoslowakei / Alice Teichová. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 59-76.
- TEICHOVÁ, Alice 90
Meze plánovaného hospodárství v Československu / Alice Teichová ; Z něm. přel. Ota Konrád. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 425-440.

IV.E 1968–1970

IVANIČKOVÁ, Edita 91
Die Krise der Beziehungen der ČSSR zur DDR im Zusammenhang mit der Intervention von 1968 / Edita Ivaničková. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 153-167.

IVANIČKOVÁ, Edita 92
Križa vzťahov medzi ČSSR a NDR v súvislosti s intervenciou roku 1968 / Edita Ivaničková. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 101-110.

NOVOMESKÝ, Ladislav 93
Bratom Čechom - Naozaj: nelúčenie! / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 400-402. - Čl. z r. 1968.

NOVOMESKÝ, Ladislav 94
Slovenská štátnosť - ovocie demokratizácie / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 396-399. - Čl. z r. 1968.

O'SULLIVAN, Donal 95
Brief an Brežnev / Donal O'Sullivan. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 281-283. - Rec. na : Prag 1968 : Der Einmarsch des Warschauer Paktes : Hintergründe-Planung-Durchführung / Jan Pauer. - Bremen, 1995. - 415 s.

SCHWARZ, Hans-Peter 96
Die Regierung Kiesinger und die Krise in der ČSSR 1968 / Hans-Peter Schwarz. - In: Vierteljahrshäfte für Zeitgeschichte. - Roč. 47, č. 2 (1999), s. 159-186.

TŮMA, Oldřich 97
„Normalizace“ und Repression in der Tschechoslowakei 1968-1989 / Oldřich Tůma. - In: Repression und Wohlstandsversprechen / Hrg. Christoph Boyer aj. - Dresden, 1999. - 150 s. - S. 129-140.

Viz též 16, 36, 37, 86

IV.F 1970-1989

BŘACH, Radko 98
Die Bedeutung des Prager Vertrags von 1973 für die deutsche Ostpolitik / Radko Břach. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 169-191.

BŘACH, Radko 99
Význam Pražské smlouvy z roku 1973 pro německou východní politiku / Radko Břach. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 111-124.

ČARNOGURSKÝ, Ján 100
Disent na Slovensku / Ján Čarnogurský. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 102-109.

TŮMA, Oldřich 101
The Czechoslovak Communist Regime and the Polish Crisis, 1980-1981 / Oldřich Tůma. - In: Cold War International History Project Bulletin. - Roč. 11, (1998), s. 60-76.

Viz též 86, 97

IV.G 1990–1999

HAMBERGER, Judit 102
A csehországai romák helyzete [The Situation of the Roma in the Czech Republic] / Judit Hamburger. - In: Regio. - Roč. 7, č. 2 (1996), s. 56-80. - Res. angl.

HANDL, Vladimír 103
Die tschechisch-deutsche Erklärung von 1997 : Politisches Ende eines schwierigen historischen Kapitels? / Vladimír Handl. - In: WeltTrends. - Č. 19 (1998), s. 9-26.

Viz též 111, 162

IV.H Více období
(mimo tituly uvedené pod V.A–G)

CHMEL, Rudolf 104
Úvod : Slovenská otázka v 20. storočí / Rudolf Chmel. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 5-34.

MÍŠKOVÁ, Alena 105
Kontinuita a diskontinuita české vědy : Akademie a učené společnosti 1945-1992 / Alena Míšková ; Z něm. přel. Michaela Vaňová. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 461-468.

MÍŠKOVÁ, Alena 106
 Kontinuität und Diskontinuität in der tschechoslowskischen Wissenschaft : Akademie und gelehrte Gesellschaften 1945-1992 / Alena Míšková. - In: An der Bruchlinie = Na rozhraní světů / Hg. Gernot Heiss. - Innsbruck ; Wien, 1998. - 480 s. - S. 103-112.

V. Tematická část

V.A Střední / východní Evropa

GIBIANSKIJ, Leonid 107
 Die Bildung des Sowjetblocks in Osteuropa : Ziele, Strukturen, Mechanismen (1944-1949) / Leonid Gibianskij. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 2 (1997), s. 205-225.

HORNBOSTEL, Stefan 108
 Spätsozialismus, Legitimierung und Stabilität / Stefan Hornbostel. - In: Repression und Wohlstandsversprechen / Hrg. Christoph Boyer aj. - Dresden, 1999. - 150 s. - S. 13-25.

KOVÁČ, Dušan 109
 1938-1948 : Die schwere Krise in mitteleuropäischen Raum / Dušan Kováč. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. XIX-XXI.

KRAMER, Mark 110
 The Early Post-Stalin Succession Struggle and Upheavals in East-Central Europe : Internal-External Linkages in Soviet Policy Making. Part 1 / Mark Kramer. - In: Journal of Cold War Studies. - Roč. 1, č. 1 (1999), s. 3-55.

LEŠKA, Vladimír 111
 The Geopolitical Consequences of the Break up of Czechoslovakia / Vladimír Leška. - In: The Geopolitical Position of Central Europe. - Bratislava, 1998. - 96 s. - S. 41-54. - Akce: The Geopolitical Position of Central Europe [Mezinárodní konference]. Častá-Papiernička. 4.6.1998-5.6.1998.

PÓK, Attila 112
 Atonement and Sacrifice : Scapegoats in Modern Eastern and Central Europe / Attila Pók. - In: East European Quarterly. - Roč. 32, č. 4 (1998), s. 531-548.

SZARKA, László 113
 Bemerkungen zum Aussen- und Innenpolitischen Kontext der Diskriminierung der ungarischen Minderheiten / László Szarka. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. 105-109.

SZARKA, László 114
 Minderheiten in Ungarn - ungarische Minderheiten in den Nachbarstaaten 1938-1948 / László Szarka. - In: Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948. - Wien, 1997. - S. XXIV-XXVI.

ULUNJAN, Arutjun 115
 Sowjetische Einschätzungen der politischen Entwicklung in Osteuropa 1956-1991 : Nach den Dokumenten des ZK der KPdSU / Arutjun Ulunjan. - In: Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte. - Roč. 1, č. 1 (1997), s. 179-195.

VAN DEN AKKER, Radboud 116
 The New Geopolitical World Order - Forming National Security in European Countries after the End of the Cold War / Radboud van den Akker. - In: The Geopolitical Position of Central Europe. - Bratislava, 1998. - 96 s. - S. 33-37. - Akce: The Geopolitical Position of Central Europe [Mezinárodní konference]. Častá-Papiernička. 4.6.1998-5.6.1998.

Viz též 13, 19, 39, 45, 54, 76, 79, 96, 101

V.B České / československé vztahy se zahraničím

LIPTÁK, Dorottya 117
 Vállalkozás és kultúra : Esettanulmány a vállalkozói elit társadalomtörténeti vizsgálatához Prágában és Budapesten [Unternehmertum und Kultur : Fallstudien zur sozialgeschichtlichen Untersuchung der Unternehmerselite in Prag und in Budapest] / Dorottya Lipták. - In: Tradíciók és modernitás közép-és kelet-Európai perspektívák. - Budapest, 1996. - S. 216-248, fotogr. - Res. něm.

Viz též 36, 37, 85, 88, 91, 98

V.C Slovensko, česko-slovenské vztahy

BANÍK, Anton Augustín 118
 O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu / Anton Augustín Baník. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 329-341. - Čl. z r. 1947.

- CLEMENTIS, Vladimír 119
Autonómia? / Vlado Clementis. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 234-236. - Čl. z r. 1938.
- DEÁK, Ladislav 120
Politické vzťahy Maďarska k Slovensku v rokoch 1918-1945 / Ladislav Deák. - In: Pravda o 1100-ročnom susedstve. - Bratislava, 1996. - 80 s. - S. 55-63. - Akce: Pravda o 1100-ročnom susedstve [Konference]. Bratislava. 18.6.1996-19.6.1996.
- ĎURČANSKÝ, Ferdinand 121
Autonómia je požiadavkou národnou / Ferdinand Ďurčanský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 143-153. - Čl. z r. 1932.
- ĎURČANSKÝ, Ferdinand 122
Pohľad na slovenskú politickú minulosť / Ferdinand Ďurčanský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 304-308. - Čl. z r. 1943.
- GRACA, Bohuslav 123
Slovenská idea československého štátu / Bohuslav Graca. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 439-445. - Čl. z r. 1968.
- HLINKA, Andrej 124
Dohoda rovných / Andrej Hlinka. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 167-168. - Pův. čl. z r. 1934 bez názvu.
- HODŽA, Milan 125
Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe / Milan Hodža. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 183-188. - Čl. z r. 1934.
- HUSÁK, Gustáv 126
Strašidlá v československom pomere / Gustáv Husák. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 324-328. - Čl. z r. 1947.
- CHORVÁTH, Michal 127
Romantická tvár Slovenska / Michal Chorváth. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 242-261. - Čl. z r. 1939.
- KARVAŠ, Imrich 128
Na čo autonomisti nemyslia / Imrich Karvaš. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 154-157. - Čl. z r. 1933.
- KISS GY, Csaba 129
Byť Slovákom / Csaba Kiss Gy. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 558-564.
- KOVÁČ, Ladislav 130
Premýšľanie o vede a našich dejinách / Ladislav Kováč. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 500-516. - Čl. z r. 1986.
- KRČMÉRY, Štefan 131
Comprendre c'est pardonner : Pánu Karolovi Káľalovi / Štefan Krčméry. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 54-58. - Čl. z r. 1922.
- KRUŽLIAK, Imrich 132
Slovenská dilema / Imrich Kružliak. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 482-499. - Čl. z r. 1988.
- KUSÝ, Miroslav 133
Slovenský fenomén / Miroslav Kusý. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 460-481. - Čl. z r. 1991.
- LIPTÁK, Ľubomír 134
Niektoré historické aspekty slovenskej otázky : Tézy / Ľubomír Lipták. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 446-459. - Čl. z r. 1969.
- LIPTÁK, Ľubomír 135
Oportunisti, či jánošíci? / Ľubomír Lipták. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 427-438. - Čl. z r. 1968.
- LÖBL, Eugen 136
Symetrický model a hospodárstvo Slovenska / Eugen Löbl. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 403-409. - Čl. z r. 1968.
- LUKÁČ, Pavol 137
Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Pavol Lukáč. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 7-13.

- MATUŠKA, Alexander 138
K slovenskému národnému charakteru / Alexander Matuška. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 313-323. - Články z r. 1946-1947.
- MATUŠKA, Alexander 139
Slovenská viera v minulosti / Alexander Matuška. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 120-122. - Čl. z r. 1931.
- MINÁČ, Vladimír 140
Tu žije národ / Vladimír Mináč. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 342-368. - Čl. z r. 1965.
- NOVÁK, Ľudovít 141
Československý národ ako väčšinový národ štátny / Ľudovít Novák. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 202-216. - Čl. z r. 1935.
- NOVOMESKÝ, Ladislav 142
Česko-slovenský rozpor / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 158-166. - Čl. z r. 1933.
- NOVOMESKÝ, Ladislav 143
Staré a nové Slovensko / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 223-233. - Čl. z r. 1937.
- NOVOMESKÝ, Ladislav 144
Zmysel federácie : Vyšší stupeň syntézy, nie separatická izolácia / Ladislav Novomeský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 391-395. - Čl. z r. 1968.
- OSUSKÝ, Štefan 145
Miesto Slovenska v novej Európe / Štefan Osuský. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 114-119. - Čl. z r. 1931.
- PETRÍK, Vladimír 146
Premýšľanie o vede a našich dejinách / Vladimír Petrík. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 517-520. - Čl. z r. 1989.
- PITHART, Petr 147
Pred a za zrcadlom / Petr Pithart. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 541-557.
- PODRIMAVSKÝ, Milan 148
Slovensko-maďarské vzťahy na konci 19. a začiatku 20. storočia / Milan Podrimavský. - In: Pravda o 1100-ročnom susedstve. - Bratislava, 1996. - 80 s. - S. 46-54. - Akce: Pravda o 1100-ročnom susedstve [Konferencie]. Bratislava. 18.6.1996-19.6.1996.
- POLAKOVIČ, Štefan 149
Slovenský národný socializmus, jeho nevýhnutnosť a ráz / Štefan Polakovič. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 279-290. - Čl. z r. 1940.
- RAPANT, Daniel 150
Asimilácia odrodilých Slovákov / Daniel Rapant. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 37-39. - Čl. z r. 1921.
- RAPANT, Daniel 151
Logika dejín / Daniel Rapant. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 410-426. - Čl. z r. 1968.
- RAPANT, Daniel 152
Slováci v dejinách : Retrospektíva a perspektívy : Príspevok k filozofii a zmyslu slovenských dejín / Daniel Rapant. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 369-383. - Čl. z r. 1967.
- ŠTEFÁNEK, Anton 153
Slovenská a československá otázka / Anton Štefánek. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 40-48. - Čl. z r. 1922.
- ŠTÚR, Svätopluk 154
Slovensko hľadujúce / Svätopluk Štúr. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výber zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 217-222. - Čl. z r. 1935.
- ŠUTAJ, Stefan 155
Slovensko-maďarské vzťahy po druhej svetovej vojne a súčasnosť / Štefan Šutaj. - In: Pravda o 1100-ročnom susedstve. - Bratislava, 1996. - 80 s. - S. 64-73. - Akce: Pravda o 1100-ročnom susedstve [Konferencie]. Bratislava. 18.6.1996-19.6.1996.

- URBAN, Milo 156
Na dobrej ceste : O našom pomere k Čechom / Milo Urban. - In: Slovenská otázka v 20. storočí / Výbor zost. Rudolf Chmel. - Bratislava, 1997. - 564 s. - S. 237-241. - Čl. z r. 1938.
- Viz tiež 10, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 38, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 73, 79, 80, 83, 93, 94, 100, 104, 113, 164
- V.D *Česko / československo-německé vzťahy*
- GROSSER, Thomas 157
Integrácia odsunutých v Spolkovej republike Nemecko : K postaveniu sudetských Nemcov v povojnovej západonemeckej spoločnosti na príklade Bavarska / Thomas Grosser. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 25-61.
- GROSSER, Thomas 158
Die Integration der Vertriebenen in der Bundesrepublik Deutschland : Annäherungen an die Situation der Sudetendeutschen in der westdeutschen Nachkriegsgesellschaft am Beispiel Bayerns / Thomas Grosser. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lemberg aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 41-94.
- HAHNOVÁ, Eva 159
Die Sudetendeutschen in der deutschen Gesellschaft : ein halbes Jahrhundert politischer Geschichte zwischen „Heimat“ und „Zuhause“ / Eva Hahn. - In: Im geteilten Europa / Hrg. Hans Lember aj. - Essen, 1998. - 268 s. - S. 111-133.
- HAHNOVÁ, Eva 160
Sudetskí Nemci v nemeckej spoločnosti : polstoročie politických dejín medzi „vlastou“ a „domovom“ / Eva Hahnová. - In: V rozdelenej Európe / Zost. Dušan Kováč aj. - Bratislava, 1998. - 173 s. - S. 73-88.
- JINDRA, Zdeněk 161
Vizsgáldások a csehországi német-cseh gazdasági kapcsolatok tárgyában a 19. és 20. század fordulóján [Betrachtungen über die deutsch-tschechischen (-böhmischen) Wirtschaftsbeziehungen um die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts] / Zdeněk Jindra. - In: Tradíciók és modernitás közép- és kelet-Európai perspektívák. - Budapest, 1996. - S. 109-121. - Res. něm.
- KOPSTEIN, Jeffrey 162
Die Politik der nationalen Aussöhnung : Erinnerung und Institutionen in den deutsch-tschechischen Beziehungen seit 1989 / Jeffrey Kopstein. - In: WeltTrends. - Č. 19 (1998), s. 49-66.
- PAUER, Jan 163
Moralisch-politischer Dissens in den deutsch-tschechischen Beziehungen / Jan Pauer. - In: WeltTrends. - Č. 19 (1998), s. 67-82.
- Viz tiež 4, 5, 8, 9, 42, 70, 73, 74, 75, 84, 87, 92, 99, 103
- V.E *Židé v Československu*
- Viz 11, 40
- V.F *Osobnosti, biografie*
- FABIAN, Juraj 164
Milan Hodža a problémy formovania slovenskej politológie a geopolitiky / Juraj Fabian. - In: Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí / Zost. Marián Gabriel. - Bratislava, 1996. - 115 s. - S. 53-61.
- GAIDUK, Ilya 165
Stalin : Three Approaches to One Phenomenon / Ilya Gaiduk. - In: Diplomatic History. - Roč. 23, č. 1 (1999), s. 115-125. - Rec. na : Stalin : The first In-Depth Biography Based on Explosive New Documents from Russia's Secret Archives / Edvard Radzinsky. - New York : Doubleday, 1996. - xii,607 s. ; The Cold War and Soviet Insecurity : The Stalin Years / Vojtěch Mastný. - New York : Oxford University Press, 1996. - xi,285 s. ; Inside the Kremlin's Cold War : From Stalin to Khrushchev / Vladislav Zubok, Constantine Pleshakov. - Cambridge : Harvard University Press, 1996. - xv,345 s.
- Viz tiež 14, 50
- V.G *Kultura, umění, literatura*
- Viz 77, 78

Jmenný rejstřík

- ALTRICHTER, Helmut 21
 BAČOVÁ, Viera 1, 28, 33
 BANÍK, Anton Augustín 118
 BARNOVSKÝ, Michal 67
 BAUMGARTNER, František 29
 BERNHOLZ, Peter 22
 BOLFÍKOVÁ, Eva 30
 BRANDES, Detlef 42
 BREŽNĚV, Leonid Iljič 95
 BŘACH, Radko 98, 99
 CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič 165
 CLEMENTIS, Vladimír 61, 119
 COLE, Wayne S. 43
 ČARNOGURSKÝ, Ján 100
 ČERNÁK, Matúš 44
 DEÁK, Ladislav 45, 120
 DÉRER, Ivan 46
 ĐURČANSKÝ, Ferdinand 121, 122
 ERIKSON, Erik 7
 FABIAN, Juraj 164
 FARNHAM, Barbara Rearden 43
 FERENČUHOVÁ, Bohumila 47
 FRANKOVSKÝ, Miroslav 30
 FUCHS, Gerhard 40
 GABZDILOVÁ, Soňa 2
 GAIDUK, Ilya 165
 GAŠPAR, Tido J. 62
 GIBIANSKI, Leonid 107
 GOULD-DAVIES, Nigel 18
 GRACA, Bohuslav 123
 GROSSER, Thomas 157, 158
 HADUŠOVSKÁ, Slávka 29
 HAHNOVÁ, Eva 159, 160
 HALLA, Ján 48
 HAMBERGER, Judit 102
 HANDL, Vladimír 103
 HANUS, Ladislav 63
 HERBST, Ludolf 84, 85
 HEROLDOVÁ, Iva 68, 69
 HEUMOS, Peter 86
 HLINKA, Andrej 58, 124
 HODŽA, Milan 49, 51, 125, 164
 HOLZER, Jerzy 26
 HORNBOSTEL, Stefan 108
 HRABOVEC, Emilia 70
 HUSÁK, Gustáv 126
 CHMEL, Rudolf 104
 CHORVÁTH, Michal 127
 IGNATOW, Assen 23
 IHME-TUCHEL, Beate 87
 IVANIČKOVÁ, Edita 91, 92
 JINDRA, Zdeněk 161
 JUNG-WOHLLEBEN, Dorothee 12
 JUROVÁ, Anna 3
 KÁLAL, Karol 131
 KAMENEC, Ivan 64
 KAPLAN, Karel 88
 KARVAŠ, Imrich 128
 KIESINGER, Kurt Georg 96
 KIRSCHBAUM, Jozef 65
 KISS GY, Csaba 129
 KOCIAN, Jiří 71, 72
 KÖHLER-BAUR, Maria 20
 KONEČNÝ, Stanislav 31
 KOPSTEIN, Jeffrey 162
 KOVÁČ, Dušan 50, 73, 109
 KOVÁČ, Ladislav 130
 KRAMER, Mark 36, 110
 KRČMÉRY, Štefan 131
 KRUŽLIAK, Imrich 132
 KRĚN, Jan 4, 5
 KUČERA, Jaroslav 74, 75
 KUSÝ, Miroslav 133
 LEŠKA, Vladimír 111
 LINDNER, Rainer 24
 LIPTÁK, Dorottya 117
 LIPTÁK, Eubomír 134, 135
 LÖBL, Eugen 136
 LOVAŠ, Ladislav 32
 LUKÁČ, Pavol 137
 LUKS, Leonid 25
 MACH, Šaňo 34
 MASARYK, Jan 14
 MASTNÝ, Vojtěch 37, 165
 MATUŠKA, Alexander 138, 139
 MINÁČ, Vladimír 140
 MÍŠKOVÁ, Alena 105, 106
 MOLOTOV, Vjačeslav 41
 NIČ, Milan 51
 NOVÁK, Eudovít 141
 NOVOMESKÝ, Ladislav 52, 66, 93, 94, 142, 143, 144
 O'SULLIVAN, Donal 95
 OLEJNÍK, Milan 6
 OLSCHOWSKY, Burkhard 13
 OSUSKÝ, Štefan 145
 PACZKOWSKI, Andrzej 76
 PAUER, Jan 95, 163
 PEČATNOV, Vladimír 41
 PEKNÍK, Miroslav 53
 PEŠEK, Jiří 77, 78
 PETRÍK, Vladimír 146

- PIRHÁČOVÁ, Ivana 32
 PITHART, Petr 147
 PLAGGENBORG, Stefan 24
 PLESHAKOV, Constantine 165
 PODRIMAVSKÝ, Milan 148
 PÓK, Attila 112
 POLÁČKOVÁ, Zuzana 54
 POLAKOVIČ, Štefan 149
 RADZINSKY, Edvard 165
 RAPANT, Daniel 55, 150, 151, 152
 RÁZUS, Martin 56
 ROESLER, Jörg 26
 ROMANOVSKIJ, Nikolaj 27
 ROOSEVELT, Franklin D. 43
 RUISEL, Imrich 7
 SEIBT, Ferdinand 8, 9
 SCHNITZER, Daniela 40
 SCHWARZ, Hans-Peter 96
 SLAPNICKA, Helmut 79
 STALIN, Josif Vissarionovič 19, 41, 165
 SZARKA, László 14, 113, 114
 ŠTEFÁNEK, Anton 57, 153
 ŠTEFÁNIK, Milan Rastislav 50
 ŠTÚR, Svätopluk 154
 ŠUTAJ, Štefan 10, 80, 155
 TANNENWALD, Nina 15
 TEICHOVÁ, Alice 89, 90
 TISO, Jozef 58, 59
 TREBITSCH, Michel 16
 TŮMA, Oldřich 81, 82, 97, 101
 ULAM, Adam B. 19
 ULUNJAN, Arutjun 115
 URBAN, Milo 156
 VAN DEN AKKER, Radboud 116
 VÝROST, Jozef 33
 ZAŤKO, Peter 60
 ZDYCHA, Pavel 83
 ZUBOK, Vladislav 39, 165

Názvový rejstřík

- Ako prísť k československej dohode? 56
 Les années 68 16
 Asimilácia odrodilých Slovákov 150
 Atonement and Sacrifice 112
 Auf dem Weg zu einem Nationalstaat 74
 Autonómia je požiadavkou národnou 121
 Autonómia? 119
 Banskobystrický kraj na prahu... 83
 Die Bedeutung des Prager Vertrags... 98
 Belvederská politika M. Hodžu... 51
 Bemerkungen zum Aussen- und... 113
 Bibliography [of Social History... 17
 Die Bildung des Sowjetblocks... 107
 Boj o autoritatívny systém 65
 Bolschewismus, Faschismus,... 25
 Bratom Čechom - Naozaj: nelúčenie! 93
 Brief an Brežnev 95
 Byť Slovákom 129
 The Cold War and Soviet Insecurity 165
 Comprendre c'est pardonner 131
 Conference on Understanding... 15
 A csehországai román helyzete 102
 The Czechoslovak Communist Regime... 101
 Česko-slovenský rozpor 142
 Československo a autonómia 57
 Československý národ ako... 141
 Dedičstvo Andreja Hlinku... 58
 Deklarácia slovenského národa 35
 Deutsche historische... 4
 Die Deutschen in der... 8
 Disent na Slovensku 100
 Dohoda rovných 124
 The Early Post-Stalin Succession... 110
 Entstalinisierung... 13
 Etnische Prozesse in den... 68
 Etnické procesy v českém... 69
 Die Evakuierung und Vertreibung... 73
 A Few Unresolved Mysteries about... 19
 The Geopolitical Consequences... 111
 Die Grenzen der Planwirtschaft... 89
 Die Grenzen der ... 81
 Historická pamäť - jeden... 2
 Historická pamäť ako zdroj... 1
 Historiker und Nationalsozialismus 12
 Hospodárska integrace zemí... 84
 Identita a múdrosť podľa E. Eriksona 7
 Ideológia slovenskej ľudovej strany 59
 Ideology, Sects, State and... 22
 Inside the Kremlin's Cold War 165
 Integrácia odsunutých v Spolkovej... 157
 Die Integration der Vertriebenen... 158
 K otázke národnej identity... 31
 K slovenskému národnému charakteru 138
 Der Kommunismus in Europa 26
 Kontinuita a diskontinuita české... 77, 105

- Kontinuität und Diskontinuität... 78, 106
 Die Krise der Beziehungen der... 91
 Kríza vzťahov medzi ČSSR a NDR... 92
 Línie a osobnosti... 137
 Logika dejín 151
 Maďarizácia, Trianon, revízia... 55
 Medzigeneračné súvislosti ... 32, 33
 Meze československé zahraniční... 82
 Meze plánovaného hospodárství... 90
 Miesto Slovenska v novej Európe 145
 Milan Hodža a problémy formovania... 164
 Milan Rastislav Štefánik... 50
 Minderheiten in Ungarn... 114
 Moralisch-politischer Dissens... 163
 A müncheni diktátum egy megkésztett... 42
 Na cestě k národnímu státu 75
 Na čo autonomisti nemyslia 128
 Na dobrej ceste 156
 Náznaky na riešenie slovenskej... 53
 Nelúčenie 52
 Nemci v českej historiografii... 9
 Neue Aspekte zur ersten Phase der... 70
 1938-1948 109
 The New Geopolitical World Order... 116
 Neželaná samostatnosť 61
 Nie centralizmus, nie... 125
 Niektoré historické aspekty... 134
 Normalisierung und soziale... 86
 „Normalizace“ und Repression... 97
 O dialektickej podstate... 118
 Obraz minulých, prítomných... 28
 „Offene Grossbaustelle Russland“ 21
 Oportunisti, či jánošici? 135
 „Oral History“ - prameň a metóda... 3
 Počiatky paneurópskeho myslenia... 47
 Pohľad na slovenskú politickú... 122
 The Polish Contribution to the... 76
 Politické strany v Československu... 71
 Politické vzťahy Maďarska... 120
 Die Politik der nationalen... 162
 Die politischen Parteien in der... 72
 Postavenie Slovenska v ČSR... 44, 60
 Poválečná nemecká historická... 5
 Prag 1968 : Der Einmarsch des... 95
 Prečo sme proti autonómii? 46
 Predstavy o integrácii strednej... 54
 Premýšľanie o vede a našich dejinách 130, 146
 Před a za zrcadlem 147
 Die Regierung Kiesinger und die... 96
 Die rechtlichen Grundlagen für... 79
 Rethinking the Role of Ideology... 18
 Romantická tvár Slovenska 127
 Roosevelt and Munich 43
 Roosevelt and the Munich Crisis 43
 Rozdiely vo vnímaní identity... 30
 Ein Sechsstaaenbürger 40
 Slováci v dejinách 152
 Slovenská a československá otázka 153
 Slovenská dilema 132
 Slovenská idea československého... 123
 Slovenská práca 62
 Slovenská štátnosť 63
 Slovenská štátnosť - ovocie... 94
 Slovenská viera v minulosť 139
 Slovenské prínosy... 49
 Slovensko hľadujúce 154
 Slovensko-maďarské vzťahy... 148, 155
 Slovenský fenomén 133
 Slovenský národný socializmus... 149
 „Sojuzniki nažimajut na tebja...“ 41
 Soviet Moldavia and the 1968... 36
 Sowjetische Einschätzungen der... 115
 Spätszialismus, Legitimierung... 108
 „Der Spätstalinismus und die...“ 11
 „SSSR možet poiti na ljubije...“ 39
 Stalin 165
 Stalinismus 24
 Staré a nové Slovensko 143
 Strašidlá v československom pomere 126
 Súčasná slovenská spoločnosť... 10
 Die Sudetendeutschen in der... 159
 Sudetskí Nemci v nemeckej... 160
 Symetrický model a hospodárstvo... 136
 Szimpóziu Jan Masaryk... 14
 Štátny prevrat na Slovensku 48
 Die tschechisch-deutsche... 103
 Tu žije národ 140
 Die ungarische Minderheit in der... 80
 Úvod 104
 Vállalkozás és kultúra 117
 Vedomie a svedomie 66
 Die Verhandlungen zwischen der... 88
 Verkehrte Welt 23
 Vizsgálódások a csehországai... 161
 Von der „Kampfgemeinschaft“ zur... 87
 Význam Pražské smlouvy z roku... 99
 „We Are in a Bind“ Polish and... 37
 Der Wiener Schiedsspruch vom... 45
 Die wirtschaftliche Integration... 85
 Wirtschaftsreformen in der ČSR/ČSSR 20
 Začlenenie človeka v sociálnych... 29
 Zahraničná politika počas obdobia... 64
 Zahraničné dimenzie zápasu... 67
 Základné prvky obsahu historickej... 6
 Zákon krvi 34
 Záverečné vyhlásenie účastníkov... 38
 Zmysel federácie 144
 Zur Anatomie des Spätstalinismus 27

Soupis excerpovaných časopisů a sborníků

- Cold War International History Project Bulletin (US) - 11 (1998)
- Deutschland Archiv (DE) - 32, č. 2-3 (1999)
- Diplomatic History (GB) - 23, č. 1, 3 (1999)
- East European Politics and Societies (US) - 13, č. 1 (1999)
- East European Quarterly (US) - 32, č. 4 (1998), 33, č. 2 (1999)
- Foreign Affairs (US) - 78, č. 3-4 (1999)
- Forum für osteuropäische Ideen- und Zeitgeschichte (DE) - 1, č. 1-2 (1997), 2, č. 1-2 (1998)
- The Geopolitical Position of Central Europe (Bratislava 1998)
- Guerres mondiales et conflits contemporains (FR) - 192 (1998)
- Historická pamäť a identita (Košice 1996)
- Im geteilten Europa (Essen 1998)
- Intelligence and National Security (GB) - 14, č. 1 (1999)
- International Review of Social History (GB) - 44, č. 1 (1999)
- Istočnik (RU) - Č. 4(35)-6(37) (1998), 1-2(38) (1999)
- Istoričeskij archiv (RU) - Č. 1 (1999)
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. N.F (DE) - 47, č. 2 (1999)
- Journal of Cold War Studies (US) - 1, č. 1 (1999)
- Journal of Contemporary History (GB) - 34, č. 2-3 (1999)
- The Journal of Modern History (US) - 71, č. 2 (1999)
- Línie a osobnosti zahraničnopolitického myslenia na Slovensku v 19. a 20. storočí (Bratislava 1996)
- An der Bruchlinie (Innsbruck ; Wien 1998)
- Naše družstevníctvo v predvečer kolektivizácie (Bratislava 1997)
- Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn 1938-1948 (Wien 1997)
- Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte (DE) - 46, č. 5-6 (1999)
- Novaja i novejšaja istorija (RU) - Č. 1-2 (1999)
- Otečestvennaja istoria (RU) - Č. 2 (1999)
- Österreichische Osthefte (AT) - 40, č. 3-4 (1998)
- Pravda o 1100-ročnom susedstve (Bratislava 1996)
- Regio (HU) - 7, č. 2 (1996)
- Repression und Wohlstandsversprechen (Dresden 1999)
- Slovenská otázka v 20. storočí (Bratislava 1997)
- Századok (HU) - 131, č. 2 (1997)
- Történelmi Szemle (HU) - 38, č. 2/3 (1996)
- Tradíciók és modernitás közép- és kelet-Európai perspektívák (Budapest 1996)
- V rozdelenej Európe (Bratislava 1998)
- Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (DE) - 47, č. 2-3 (1999)
- Vingtième siècle (FR) - 62-63 (1999)
- WeltTrends (DE) - Č. 19 (1998)
- Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (DE) - 47, č. 1, 5-7 (1999)
- Zeszyty Historyczne (PL) - 125-126 (1998), 127-128 (1999)

Summaries

9.00 a.m., Upper Prague-Libeň Station: The East German Exodus through Prague, September 1989

Oldřich Tůma

The author examines the occupation of the Embassy of the German Federal Republic by asylum seekers from the German Democratic Republic in the autumn of 1989. He pays special attention to the first phase, namely the closing of the Czechoslovak-GDR borders on 3 October 1989. The author completes this relatively well-known story with information drawn from previously unpublished Czechoslovak sources (particularly records from the Czechoslovak Foreign Ministry), and concludes that the Czechoslovak Communist leadership shared considerably in the genesis of the key decision to solve the crisis by sending the asylum seekers from Prague to West Germany on a special train through East Germany.

Official Soviet Press Coverage of Events in Czechoslovakia in November and December 1989

Zdeněk Sládek

The Soviet press began late with its reports on events in Czechoslovak following 17 November 1989. At first, description predominated but gradually criticism of the current leadership of the Czechoslovak Communist Party (CPCz) also began to appear in its reports. The demonstrations, it wrote, expressed the Czechoslovak public's dissatisfaction with the slow pace of perestroika in Czechoslovakia. In the next stage, reporting emphasized the need for dialogue between the Government and the unofficial opposition. This, however, clearly corresponded to ideas in Moscow about how to solve the crisis without the use of force, and fed on the hope of a revitalization of the CPCz.

At the beginning of the November events the Soviet press criticized the opposition, particularly the Civic Forum, for increasing tensions and for an unwillingness to compromise. In late December, however, its position began to change into factual information about the Civic Forum and the people involved in that movement. It presented the new Czechoslovak President as a politician who was not biased against socialism or against relations with the Soviet Union.

The Munich Syndrome: Franco-Czechoslovak Relations, 1944–8

Antoine Marès

From 1944 to 1948, Franco-Czechoslovak relations were marked mainly by developments in Soviet-American relations. This was reflected in the talks leading up to the Franco-Czechoslovak Treaty. In these four years France and Czechoslovakia clearly tried to save everything they could of the 'Grand Alliance', because it also meant a part of their own independence. France, though weakened, remained a Great Power, and could preserve sufficient space for independent decision-making. This was all the more so, as American influence had been weakened by the principles governing the USA and by the fear that France would join the East bloc. Czechoslovakia, on the other hand, was of such economic and strategic importance for the Soviet Union that the Soviets, as part of the East-West confrontation, could not allow it to slip away. Czechoslovakia's room for manoeuvre was thus greatly limited from the very beginning. It was a neutrality that was utterly loyal to Moscow.

Patočka's Conception of 'Czechness'

Vlastimil Hála

The author tries to demonstrate the internal link between Patočka's concrete historical-philosophical reflections and more general philosophical starting points of his work. The emphasis of the nihilistic nature of the 19th century and the loss of universalism thus turn out to be essential also for Patočka's conception of 'Czechness', whether it is a matter of the linguistically conceived patriotism of Jungmann or, later, the establishment of Czech statehood. The author also observes Patočka's intellectual impulsiveness, which gave some of his views a one-sidedness and the appearance of discontinuous development (particularly in his judgement of Edvard Beneš). In greater detail the author treats of the relationship between 'large' and 'small' Czechness in Patočka's conception and the 'dilemma' of the Czech National Programme during the Revival of the 19th century, as well as the use of this theme in the historical-philosophical reflections of the author 'Podiven', particularly in the work of Petr Pithart. The inspirational nature of Patočka's intellectual legacy is demonstrated by the author with references to the critical reactions that various aspects of Patočka's work evoked (for instance from Václav Černý, Ladislav Hejdránek, and Josef Hanzal).

*Materials***A Chronology of the Polish Road to Democracy, 1986–9**

Antonín Dudek

This chronology was originally prepared for the international conference 'Poland 1986–1989: The End of the System', which was held in Warsaw, 21–23 October 1999. *Soudobé dějiny* thanks the Institute of Political Studies at the Polish Academy of Sciences (one of the conference organizers), Warsaw, for generously providing the Polish original for translation into Czech even before it was published in Poland.

A Chronology of the Political Transition in Hungary, 1987–90

Tibor Beck

This chronology was originally prepared in the Institute of the 1956 Revolution, Budapest, for the international conference 'Political Transition in Hungary, 1989–1990', which was held in Budapest, June 1999. It was published in English in the eponymous conference briefing book. The Czech version has been translated from the Hungarian original.

The Watershed:**A Civic Forum in the Garage of Czechoslovak Television,
21 November 1989 to 11 January 1990**

Jarmila Cysařová

The author, on the basis of contemporaneous records, depicts the situation within Czechoslovak Television (ČST) at a time of crisis, when the employees there (broadcast technicians) came out with the demand that the public should be provided with honest information. Despite the management's resistance on 24 November 1989 to broadcast footage of the events that had begun on Národní třída, Prague, 17 November 1989, thanks to an initiative by ČST employees other transmissions were made with footage from the demonstrations. The management's opinion on the position of ČST, according to which the television station should be a state organ, differed from that of the Civic Forum cell at ČST, which pushed for its being a publicly owned institution.

Pressure from the New Trade-Union Organization and from the Civic Forum of Czechoslovak Television did not let up till a new director (Jindřich Fairaizl) was installed on 11 January 1990.

*Discussion***Negative International Factors Influencing the Democratic Revolution,
1989–90**

Karel Durman

Regardless of the lack of preparation involved, it was the activity of the dissidents and the broader public, rather than overall favourable international circumstances (brought about by perestroika, glasnost, and the sympathy of the West), which constituted the decisive factors for the success of the democratic revolution in Czechoslovakia (as well as in Poland, Hungary, and East Germany). In contrast to the usual clichés, the author considers the basic attitudes of the 'Gorbachevians' and of the Bush administration as factors that tended in the important years to play a negative role, and had consequences that were felt in the coming, post-Communist decade.

The policies of the 'Gorbachevians' were increasingly dictated by the intensifying upheaval in the Soviet Union and the attempt to obtain Western support (both financial and political) for Gorbachev and for his course. The passivity that was characteristic of the attitude of Moscow in the countries of the outer empire (namely, the policy of 'non-interference') was from its beginnings, in 1985, motivated by an attempt to 'ensure

continuity' and later also by the fear of spreading the ideas of perestroika and glasnost. One of the results in practice was that the régime installed in Czechoslovakia after August 1968 remained 'on ice', the country did not experience any of the reform initiatives experienced in Poland and Hungary, and therefore with the 1989 revolution began 'from scratch'.

Apart from the general rhetoric, the policies of the West, in particular the Bush administration, were not of help to the democratic revolutions. Washington for all intents and purposes followed its traditional line, highly interested in relations (confrontation or cooperation) with the other superpower, but considered the geopolitical area of the European outer empire to lie outside the sphere of immediate American interests.

Because US policy towards Eastern Europe lacked a clear conception, the dissidents and also the democratic public 'learned' from more or less sympathetic but often one-sided non-governmental advisers. Consequently, in the conception of the revolution and the transition period the orientation of technocratic activists, generally approved by Washington, was successfully pushed for; on the other hand, the view that the countries of Eastern Europe ought to set out to restore law, confidence, and 'social capital', the predominant view ten years later, was drowned out by louder voices. The consequences of this are most tragically evident in Russia, but the Czech Republic, too, is now feeling them.

Horizon

The Role of Poland in Bringing Down Communism in Europe

Bronisław Geremek

This article is based on a paper given by the author at the conference 1989: *Die demokratische Revolution in Europa*, which was organized by the Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung, and held in Dresden on 4 July 1999.

The transformation that took place in 1989, was, the author believes, being heard in various spheres as early as the beginning of the decade. Among the early indications of revolution were the growing troubles of the Soviet economy, the absence of the East bloc in the information revolution, the erosion of the ideological foundations of the Communist system, and the crisis of central power in the Soviet Union after the introduction of Gorbachev's glasnost and perestroika. Polish Solidarity, as a symbol of the awakening of the enslaved nations and of organized resistance to the totalitarian régime, was the second indication; the third was the economic success of the West in connection with its political integration. The author sees the events of 1989 as forming a whole, which comprises three processes: the collapse of Communism, the reunification of Germany, and the uniting of Europe.

The changes that took place in central and western Europe are not the legacy of the Cold War but the result of the inability to keep the populations of both blocs isolated from one another. The economic crisis was of fundamental importance for the sudden disintegration of the Communist bloc. The Communist system's previous attempts to deal with similar crises (in which, apart from material demands political and nationalist demands were formulated) had been solved by replacing leading functionaries and introducing liberalization measures. Only the Polish crisis of 1980, however, brought a truly mass movement, namely, Solidarity. When faced with an awakened population and civil society,

the Communist authorities were helpless. In order for this social potential to yield political success, a basic prerequisite had to be met, namely the powerlessness of the powerful. The break-up of the Soviet empire meant that the ruling Communist parties lost the ground under their feet.

The Round Table talks in Poland took place between the Communist party and Solidarity, where both sides agreed that political and economic changes must take place gradually. This philosophy then enabled the peaceful transition from Communism to democracy in Hungary and Czechoslovakia.

Poland also had to react to the new political situation in Europe. The creation of German-Polish relations therefore became part of the modernization of the state and the yardstick of conforming to European laws and institutions. The Polish model of overcoming Communism consists of three elements: a social contract leading to a democratic state, modernization of the economy together with good relations with neighbouring countries, and inclusion in the integration process and structures of international cooperation. According to the author, however, the human dimension should not be overlooked.

Reviews

The Collapse of the Soviet Economy, 1985–9, as Seen from Within

Zdeněk Sládek

Michael Ellman and Vladimir Kontorovich, the editors of *The Destruction of the Soviet Economic System: An Insiders' History* (New York, 1998), assembled first-hand evidence provided by 26 respondents on Gorbachev's reforms, many of whom were directly involved in events at the centre of power. This enabled them to compare original intentions with the results (some of which were often undesired) of their policies. The methodology is explained in an introduction and the editors summarize, in a separate study, the respondents' contributions to our knowledge of the individual phases of perestroika. The respondents generally agree that an institutional vacuum was created when the Party gave up control of the economy, and the whole economy then fell into disorganization.

Unsuitable Victims, an Unjust Story

Vlastimil Hála

The reviewer points out that the greater part of Noam Chomsky's *Powers and Prospects* (translated, by M. Calda, as *Perspektivy moci: Úvahy o povaze člověka a společenského řádu*, Prague, 1998) is devoted to current political issues in places such as East Timor and the Middle East as well as critical analysis of more general political problems such as the responsibility of the intellectual and the meaning of liberalism. The author pays special attention to the critique of the role of the mass media and great-power interests, especially those of the USA. Chomsky, who declares himself a supporter of traditional anarcho-syndicalism, is often one-sided in his criticism. Yet, admits the reviewer, he does point out problems, particularly in our intellectual circles, in an unusual and provocative way.

Personal Remarks on a Book about an Unknown Aspect of the Resistance

Milena Šimsová

Considering Heda Kaufmannová's *Léta 1938–1945: Válečné vzpomínky* [Wartime memoirs, 1938–45] (Prague, 1999), the reviewer praises the editor Antonín Slavík for his care in preparing this volume by a Jewish Czechoslovak member of the resistance during World War II. The review includes quotations from personal correspondence between the reviewer and Kaufmannová, and concludes with a reference to the importance of the introductory chapter on death. She demonstrates that this volume constitutes more than mere memoirs, and is a powerful attempt to describe the experience of war, clarify facts, and establish the truth. It is a document about the meaning of the resistance and its moral importance, and an appeal to today's historians not to form a picture of the resistance only by assembling facts. The memoirs, concludes the reviewer, are a declaration of faith in the meaning of sacrifice.

*Documents***Archiving the Candidacy of Václav Havel for the Office of President, December 1989:****Three Documents and Two Testimonies**

Jiří Suk

The election of the Czechoslovak President on 29 December 1989 raised a cardinal question which anybody who has thought about this landmark election has undoubtedly asked – namely, how was it possible that the Federal Assembly of the CSSR, comprised predominantly of deputies representing the old régime, unanimously elected to the presidency the veteran dissident and foremost representative of the anti-totalitarian resistance, Václav Havel? The set of three documents and three later testimonies published here are intended to help to clarify some of the important events that preceded that presidential election. The key document is a transcription of a tape-recording made at a meeting of a group from the Coordinating Centre of the Civic Forum on 15 December 1989, to whom Václav Havel reported on his talks with the Premier of Czechoslovakia, Marián Čalfa; it was during these talks, that the final steps for achieving Havel's election to the presidency by the end of 1989 were negotiated. The next document is a television address by Václav Havel, who was now the presidential candidate of the Civic Forum and the Public Against Violence; broadcast on 16 December 1989, it was also included in the Government's programme statement of 19 December 1989. The evolution and importance of the Čalfa-Havel agreement was then commented on five years later by Marián Čalfa and two former representatives of the Civic Forum Coordinating Centre, Petr Pithart and Vladimír Hanzel, who had immediately been informed of the contents of the agreement.

Contributors

Jarmila Cysařová, an actress by training, was a journalist and television reporter. In the 1970s and 1980s she worked as a manual labourer. Recently she has been concerned with the history of Czechoslovak television and the Film and Television Union.

Karel Durman taught history at Prague, until dismissed because of his politics. In 1980 he emigrated, and became a Reader at Uppsala. He has published in Sweden, the USA, and Italy; his latest work is *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991* (Prague, 1998).

Bronisław Geremek is the Foreign Minister of Poland. He read medieval history at Warsaw. In the 1960s he was Director of the Polish Centre, Paris, and in the 1970s and 1980s was active in Solidarity.

Vlastimil Hála is a scholar at the Philosophy Institute of the Czech Academy of Sciences. His professional interests include ethics in the history of philosophy. He is the author of *Impulsy Kantovy etiky* and a number of articles on the history of philosophy and contemporary philosophy (including on Bolzano, Brentano, Höhle, and Habermas).

Antoine Marès is Director of the Centre d'Etude de l'Europe médiane and also of the CEFRES, Prague. He lectures in central European, Czech, and Slovak history in the Institut national des langues et civilisations orientales and at other French universities. He has edited a number of volumes and is the author of *Histoire des pays tchèques et slovaques*.

Zdeněk Sládek was at the Institute for the History of Eastern Europe (the Czechoslovak Academy of Sciences) till 1968. He again found employment as an historian only after 1989. He is the author of *Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918–1938* (1971), and co-author of *Dějiny Ruska* (1995).

Jiří Suk read history and archival sciences at Prague, and now heads the documents department of the Institute of Contemporary History, Prague. He has compiled and edited *Občanské fórum, listopad–prosinec 1989* (2 vols, 1997 and 1998) and written a number of articles on the formation and development of the Civic Forum.

Milena Šimsová is a graduate of Brno University. The area of her professional interest is the role of Christians in the anti-Nazi resistance. She has also worked on the archives of Přemysl Pitter and Olga Fierzová, and helped to prepare the publication of prison lectures by Božena Komárková.

Oldřich Tůma is director of the Institute of Contemporary History. Trained in Byzantine history, he has for the past ten years been professionally concerned with contemporary Czech history, particularly the period 1969–89.

Contents

Oldřich Tůma	9.00 a.m., Upper Prague-Libeň Station: The East German Exodus through Prague, September 1989	147
Zdeněk Sládek	Official Soviet Press Coverage of Events in Czechoslovakia in November and December 1989	165
Antoine Marès	The Munich Syndrome: Franco-Czechoslovak Relations, 1944–8	187
Vlastimil Hála	Patočka's Conception of 'Czechness'	208
<i>Materials</i>		
Antonín Dudek	A Chronology of the Polish Road to Democracy, 1986–9	227
Tibor Beck	A Chronology of the Political Transition in Hungary, 1987–90	254
Jarmila Cysařová	The Watershed: A Civic Forum in the Garage of Czechoslovak Television, 21 November 1989 to 11 January 1990	297
<i>Discussion</i>		
Karel Durman	Negative International Factors Influencing the Democratic Revolution, 1989–90	308

Horizon

Bronisław Geremek	The Role of Poland in Bringing Down Communism in Europe	321
-------------------	--	-----

Reviews

Zdeněk Sládek	The Collapse of the Soviet Economy, 1985–9, as Seen from Within	328
Vlastimil Hála	Unsuitable Victims, an Unjust Story	337
Milena Šimsová	Personal Remarks on a Book about an Unknown Aspect of the Resistance	341

Documents

Jiří Suk	Achieving the Candidacy of Václav Havel for the Office of President, December 1989: Three Documents and Two Testimonies	346
----------	---	-----

<i>Annotations</i>	370
--------------------	-----------	-----

<i>Bibliography of Work on Contemporary History</i>	382
---	-----------	-----

<i>Summaries</i>	398
------------------	-----------	-----

Autorům

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora, jsou psány česky nebo slovensky. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na stroji nebo počítači ob řádek po jedné straně normalizovaného formátu A4 odevzdejte v počtu 1 originálu + 2 kopií nebo disketu (WP nebo T602) + 1 otisk textu.
2. Celý rukopis průběžně stránkujte.
3. Pokud vyžadujete zvýraznění některých slov nebo pasáží zvláštní sazbu, podtrhněte je. Požadavek na sazbu *petitem* označte svislou čarou na okraji příslušné pasáže s poznámkou „*petit*“.
4. Poznámkový aparát připojte na konec rukopisu (v textovém editoru T602), nebo pod čarou (ve WP a ve Wordu).
 - a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu nebo jeho vžitá zkratka, název nebo značka fondu (sbírky), signatura.
 - b) V odkazech na literární prameny dodržte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno [nebo iniciály] – spoluautoři (maximálně dva): Název (kurzivou): Podnázev. Místo vydání, nakladatel rok vydání, počet stran. **Pro recenzi, anotaci apod.:** uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.) **Stať ze sborníku:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu a dalších periodik:** Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran.
5. Vyžaduje-li povaha vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očísľujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
6. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Navrhněte zkrácený název článku pro živé záhlaví. Pro poznámky o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (působíště, nejdůležitější práce, na čem právě pracujete).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE 6384\$

